

ZPRÁVY
ČESKÉHO ZEMSKÉHO
ARCHIVU

SVAZEK VIII.

POŘADÁ ŘEDITEL

Dr. BEDŘICH JENŠOVSKÝ

V PRAZE 1939

NÁKLADEM ČESKÉHO ZEMSKÉHO FONDU

J. B. Novák

Dr. JAN BEDŘICH NOVÁK

HISTORIK, ARCHIVÁŘ A EDITOR

Ve chvíli, kdy starý český zemský archiv opustil své dlouholeté sídlo v budově Národního musea i provisorium v bývalé zemské jízdárně v Bredovské ulici a kdy, přijav i nový název „Archiv země České“, dokončoval své přesídlení do moderní novostavby archivní na Hradčanech, rozloučil se také navždy s ředitelem Dr. Janem Bedřichem Novákem, který jen několik týdnů před tím opustil po více než třiceti letech tento veliký vědecký ústav zemský, chystaje se na zasloužený odpočinek. Dne 29. října 1933 zemřel po delší srdeční chorobě ředitel Novák, vstoupiv do výslužby dnem 1. července téhož roku.

S Janem Bedřichem Novákem odešel však nejen dlouholetý úředník a ředitel českého zemského archivu, čtvrtý pořadím po Antonínu Gindelym, Františku Dvorském a Vojtěchu Jaromíru Nováčkovi, ale s jeho odchodem uprostřed činorodé práce a v mladém poměrně věku ztrácel i kulturní život český a zvláště historická veřejnost naše výrazný zjev. A tato ztráta byla proto pocítována tíže, než tomu bylo v předcházejících případech ředitelů zemského archivu. Význam ředitele Nováka přesahoval v historickém světě hranice naší vlasti. S ním krátce po universitním profesoru Václavu Novotném odešel další významný člen z onoho vybraného kroužku prvních žáků Gollových, kteří od polovice let devadesátých vstupovali na katedry universitní a do pracoven archivů. Jan Bedřich Novák patřil k těm žákům Gollovým, kteří doplňovali své vzdělání v pomocných vědách historických v pracovně archiváře a profesora Josefa Emlera v archivu hlavního města Prahy a kteří odtud rozšiřovali dále svůj obzor na školách vídeňských a na

studiích římských. Od té doby pojila ho pouta přátelství s vrstevníky jen o rok nebo dva staršími nebo mladšími, jako byl prof. Dr. Gustav Friedrich, Dr. Max Dvořák, Dr. Josef Šusta nebo Dr. Kamil Krofta. Se dvěma z nich, s Maxem Dvořákem a Josefem Šustou, sblížovalo ho i stejné prostředí z mládí, neboť stejně jako Max Dvořák vyrostl v ovzduší lobkovických tradic na Roudnici a Josef Šusta, syn známého vysokého úředníka schwarzenberského v Třeboni, vždy se vracel k svému rodnému městu, tak i Dr. Jan Bedřich Novák, třeba mnohem dříve než oba předešlí opustil svůj rodný zámek, vždy zůstával ve styku s tradicí orlické větve schwarzenberské a věnoval jí i nemalou energii pracovní i láskyplnou zálibu v určitém úseku své práce vědecké.

Jan Bedřich Novák narodil se dne 27. listopadu 1872 na Orlicích jako syn Dr. Jana Bohumila Nováka, vlasteneckého vychovatele u knížete Karla Schwarzenberga. Dr. Jan Bohumil Novák, pocházející z kraje Českého ráje z okolí Sobotky, byl z těch mladých českých inteligentů, kteří v druhém probuzení let šedesátých se věnovali šíření známosti jazyka a dějin českých u starých rodů šlechtických. Již před Schwarzenbergovými působil u hraběte Latoura, ale na Orlicích a v Tochovicích dostalo se mu krásné příležitosti vychovati dva syny známého českého státoprávního šlechtice Karla Schwarzenberga, kteří oba zaznamenali svá jména v české historii a v české společnosti. Byli to kníže Karel Schwarzenberg orlický (nar. 1859) a jeho bratr princ Bedřich Schwarzenberg tochovický (nar. 1862), pozdější dlouholetý předseda Společnosti Národního musea a president Zemědělské rady české, známý svým uhlazeným a sympatickým vystupováním společenským. S oběma byl Jan Bohumil Novák v korespondenci až do své smrti¹⁾ a oba udržovali pak přátelství s jeho syny, zvláště s Janem Bedřichem Novákem.

Když mladí Schwarzenbergové vyrostli z péče vychovatelovy, odešel Dr. Jan Bohumil Novák do výslužby do Prahy, kde se usídlil v Krameriově ulici.²⁾ Sem tedy přišel také malý

¹⁾ O tom, jak úzké bylo přátelství mladých Schwarzenbergů k bývalému vychovateli, svědčí četná zachovaná korespondence. Bývalí chovanci nevynechali jediného svátku svého vychovatele, aby se neozvali dopisem, ovšem vedle četných dopisů jiných. A nelze se ubránit určitému dojmu, čteme-li gratulaci ze dne 14. května 1889 k svátku svatojanskému, k níž kníže Karel Schwarzenberg zároveň připojuje svému vychovateli zprávu, že toho dne pochoval svou mladou choť. A přece na svátek učitelův nezapomněl. — Také matka Novákova Klotilda, dcera schwarzenberského lékaře MUDr. Kruise z Orlíka, bývala po nějaký čas společnicí ve šlechtickém domě.

²⁾ Dr. Jan Bohumil Novák, který maturoval r. 1856 na gymnasiu v Jičíně, byl gymnasiálním spolužákem staročeského poslance Dr. Frant. V. Jeřábka, s nímž udržoval i v pozdějších letech stálý přátelský styk,

Jan Bedřich Novák se svým starším bratrem Karlem a se svými mladšími sourozenci Bedřichem a Annou. A tuto pražskou čtvrť na rozhraní Vinohrad a Nového města neopustil již do smrti. Sem chodil již do obecných škol a z Krameriovy ulice vstoupil také jako desetiletý chlapec ze čtvrté obecné třídy na gymnasium v Žitné ulici. Gymnasium v Žitné ulici bylo z těch pražských středních škol, které mezi svými členy sboru mívaly nejen osvědčené pedagogy, ale i vynikající pracovníky vědecké a literární. V době, kdy zde studoval Jan Bedřich Novák, působili tu právě také známí historici, romantický obránce rukopisů a zasloužilý badatel o českém pravěku Dr. Josef Ladislav Píč a mistr českého románu historického Alois Jirásek. Na příštího historika nepůsobili však zvláště jeho učitelé dějepisu, ani starý ředitel Tieftrunk, ani profesor Vojta; nejvíce ještě romantický Píč zvláště svými výklady o dějinách slovan-ských. Kdo zanechali v mladém studentu hlubší dojem a zapůsobili naň, byli klasický filolog Gustav Zába, který se právě tehdy připravoval k habilitaci z filosofie na české universitě a v roce Novákovy maturity vydal svůj spis o Pyrrhonově skepsi, zvláště však podle vlastního vyprávění Novákova mladý češtinář, kritický Jan Kaňka, pozdější zemský školní inspektor. Teprve na vyšším gymnasiu, alespoň pokud lze seznat ze známek na semestrálních vysvědčeních, zaujal Nováka více dějepis. Maturitní zkoušku vykonal mladý Novák na tomto gymnasiu na konci školního roku 1889 až 1890. Počátkem příštího studijního roku dal se zapsati na filosofickou fakultu v Praze. Ale právě roku 1891, v prvním roce universitních studií, zemřel otec Novákův a do života mladého adepta vědy historické vstupuje hlouběji než dříve starý přítel rodiny, někdejší spolužák otce Novákova z jičínského gymnasia, prof. Josef Emler.

Dr. Emler od dob gymnasijských udržoval neustále styky se svým spolužákem, zajížděl k němu na Orlík a znal malého Jana Bedřicha od dětství. Není proto divu, že po smrti starého přítele poměr k jeho synu stal se přímo otcovským, tím spíše, když mladý Novák, vstoupiv na universitu jako posluchač historie, stal se také žákem Emlerovým. Na Emlera jako člověka i jako učitele nejvíc Novák vzpomínal a za jeho žáka se také přes značnou odlišnost povahy nejvíce pokládal. Jak známo, prof. Emler konal tehdy svá praktická cvičení z pomocných věd historických, jichž byl na pražské české universitě prvním představitel, ve své ředitelské pracovně v archivu hlav. města Prahy. Archiv stal se tak střediskem nejen starší generace hi-

kandidoval také, patrně z podnětu tohoto poslance, r. 1880 na program strany staročeské do říšské rady ve venkovském okrese votickém. Bylo to právě v roce, kdy po 18 letech opustil službu schwarzenberskou.

storické, která zde vyhledávala svého druha a přítele, ať to byl Tomek, Sedláček nebo Winter, ale stal se právě na počátku let devadesátých i důležitou pracovní a zkušební síní mladé generace gollovské. Emler tehdy dokončoval přípravné práce pro poslední svazek Regest a při opisování textů získávali mimořádnou školu mladí adepti historie. V malém, temném pokoji s vyhlídkou do úzké uličky za Kreenovým domem s okny proti mikulášskému kostelu pracovali tito mladí studenti; zde sešel se Novák se svými pozdějšími druhy Friedrichem a Šustou, zde také asi vídal vcházeti do vedlejšího pokoje Emlerova svého pozdějšího ředitele v archivu zemském Dr. Vojtěcha J. Nováčka a jeho mladšího kolegu Kollmanna. Jak již řečeno, Novák byl z nejmilejších žáků Emlerových, cítil se sám svému učiteli velmi blízko, pomáhal mu odnášeti paleografické tabule z university do archivu, a jak výstižně napsal ve svých vzpomínkách jeden z jeho pozdějších spolupracovníků a kolegů, počínal si tu trochu jako korunní princ. Malý pokojík pracovní byl svědkem bouřlivých často debat mladých nadšenců, v nichž temperamentní Novák vedl hlavní slovo. Proti střízlivému realismu devadesátých let byl Novák vyznavačem romantismu, podloženého velkorysými a odvážnými kombinacemi slovanskými. Po této stránce mnohem více působilo na Nováka prostředí pražské, zajisté i ohlas přednášek Píčových, a snad i trochu imposantní postava druhého úředníka pražského archivu Dr. Jaromíra Čelakovského, než stará schwarzenberská tradice orlická. Tento živý temperament, provázející čínorodý optimismus, zůstal zachován Novákovi po celý život a v neposlední řadě pomáhal mu statečně snášeti leckterou nepřízeň osudu i vítězně vybojovati ne jeden zápas. I v nemocech, které se brzy po čtyřicátém roce častěji ohlašovaly, byl to právě tento optimismus, který způsobil, že i za těžších podmínek dovedl Novák vykonati nejen rozsáhlé klidné práce vědecké, ale i mnohé dalekosáhlé úkoly organizační.

V pozůstalosti ředitele Nováka nalezl jsem rukopis seminární práce, nadepsané „Postavení krále Jana v boji císaře Ludvíka s papežskou kurií v letech 1323—1325“, a datované do zimního semestru roku 1891—1892. Rukopis i sloh práce ukazují na Nováka, práce je však podepsána „Jan V. Novák“, nikoliv Jan B. Novák. Než přesto mám za to, že tu jde o první práci Novákovu.³⁾

Vedle Emlera poslouchal ovšem Novák na universitě pražské i ostatní tehdejší profesory historie, Josefa Kalouska,

³⁾ Profesor Dr. Gustav Friedrich, spolužák Novákův ze semináře Emlerova potvrdil, že jde o písmo Novákovu, nepamatuje se také, že by v té době byl v semináři jiný historik Novák.

Konstantina Jirečka, Antonína Rezka a především Jaroslava Golla. Goll brzy vystihl v Novákovi mimořádný talent historický a stejně jako Emler věnoval mladému historiku větší pozornost. Na sklonku léta 1893 vypravil se Novák z podnětu Emlerova do Vratislavi, aby tu pracoval ve státním archivu pro Historický spolek, když byl již před tím také v zámeckém archivu svého rodiště připravoval některé prameny pro Kalouskovu edici v Archivu Českém a pro Historický spolek opisoval v pražském archivu místodržitelském. Vrátiv se koncem září z Vratislavě, nastoupil jednoroční dobrovolnou službu vojenskou, aby při zkouškách nebyl touto povinností vyrušován. Službu konal u bývalého berounského c. a k. pěšího pluku č. 88 a po vykonané zkoušce důstojnické byl přidělen jakožto kadet důstojnický zástupce k trenčínskému pěšímu pluku č. 71; později (r. 1897) byl jmenován poručíkem v záloze u zeměbraneckého pěšího (chebského) pluku č. 6. I svých zkušeností vojenských dovedl Novák použití při pracích historických, jak se ukázalo, když později vydával korespondenci polního maršálka Schwarzenberga, nebo když barvitě líčil dramatický vpád Pasovských do Prahy r. 1611. Snad tu přispíval také styk s jeho strýcem, bratrem matčíným, divisním generálem Bedřichem Kruisem.

Počátkem října r. 1894 ihned po svém návratu z vojenské služby působil Novák na žádost kněžny Vilemíny Schwarzenbergové na Orlicí při reorganizaci zámecké knihovny.

Na podzim roku 1894 vstoupil Jan Bedřich Novák na vídeňský Ústav pro rakouský dějezpýt. Profesor Goll doporučoval svým posluchačům, aby rozšířili své vědomosti na zahraničních universitách. A také profesor Emler rád viděl, jestliže jeho žáci doplňovali své vzdělání i mimo Prahu. Posílal je do zahraničních archivů, jako tomu bylo v případě Novákově, a doporučoval i návštěvu vídeňského ústavu, kde tehdy právě kandidáti archivní vědy získávali své odborné vzdělání. Ve Vídni sešel se proto také Novák se svou starou společností z archivu města Prahy. Předešel jej tam již mladší jeho druh Šusta a s ním studoval jen o rok starší kolega Gustav Friedrich. K této dvojici pak přistoupil syn lobkovického archiváře Max Dvořák.

Vídeňský Ústav pro rakouský dějezpýt byl tehdy na vrcholu své slávy. Působili tu vynikající odborníci v pomocných vědách historických, Heinrich Zeissberg, který právě roku 1896 odchází z místa ředitele, a jeho nástupce, dosavadní profesor Dr. Engelbert Mühlbacher; své žáky dovedl pro středověkou historii získávati mladý jejich druh Dr. Oswald Redlich, novou školu pro dějiny umění zakládal tu Dr. Wickhoff. Více než představitelé pomocných věd historických působil na Nováka mladý Redlich, jenž se tehdy právě obíral dobou posled-

ních Přemyslovců, tedy tématem, které zajímalo Nováka již za pražských studií. A stejně jako kdysi na gymnasiu zaujal mladého studenta uhlazený profesor Gustav Zába, tak i na Institutě vídeňském byl to podle vlastního přiznání Novákova především František Wickhoff, jehož bezvadné vystupování, elegantní zjev a duchaplné výklady nejvíce naň působily. Hned v prvním přípravném roce osvědčil Novák výborný prospěch. „Byl jsem mezi prvními,“ píše své matce o výsledku zkoušky v červenci r. 1895 a zvláště zdůrazňuje, že v paleografii se docela vyrovnal Friedrichovi, který, jak patrně, již tehdy byl pokládán za autoritu tohoto oboru. Stal se tedy Novák řádným členem Ústavu, který pak absolvoval v letech 1895—1897.

Novák neomezil však své studium ve Vídni jen na Institut, nýbrž byl zapsán také na historických přednáškách universitních a zvláště pobyt v universitním semináři profesora rakouských dějin Alfonse Huebera zanechal významnou stopu v práci Novákově. Kdežto z podnětu profesora Redlicha pracoval pro Regesta Habsburgica a vykonal k tomu účelu o prázdninách roku 1895 a r. 1896 výzkumné cesty do cizích archivů, po prvé do archivů mnichovských, po druhé do archivů severoitalských v Turině, v Janově a v Udine, v semináři profesora Huebera zaujaly jej problémy formulářové, kterým pak v prvních letech své vědecké činnosti věnoval hlavní zájem. Zde vypracoval výbornou disertaci o domnělé totožnosti královského protonotáře Henrika Italika s Henrikem z Isernie („Über die angebliche Identität des königlichen Protonotars Henricus Italicus mit Henricus de Isernia“). Vykonav předepsaná rigorosa z filosofie u význačných profesorů Macha a Jodla, Novák dosáhl dne 31. března 1897 na universitě vídeňské hodnosti doktorské. A sotva za čtvrt roku dne 9. července 1897 vykonal s výborným prospěchem státní zkoušku na Ústavě pro rakouský děje-
zpyt.

Mladý historik, který takto již v necelých svých dvaceti-pěti letech dosáhl takových úspěchů při získání své aprobace vědecké, neomezoval však svůj čas jen na studia odborná, nýbrž snažil se všestranně rozšiřovati svůj obor. Zvláštní talent, jednání s lidmi, to, čemu Francouz výstižně říká „don de familiarité“, vrozené schopnosti jazykové a romantický pud poznávati nové kraje a cizí národy, přispěly, že již v této době poznal nejen země rakouské, Německo a sev. Itálii, nýbrž i Rusko. Po své výzkumné cestě do archivů severoitalských rozhodl se totiž pojednou r. 1896 a v duchu svého slovanského romantismu se rozjel přes Berlín do Ruska. Poznal Petrohrad, Moskvu a přes Halič vrátil se domů. Všude v cizině navazoval styky s domácím obyvatelstvem, neomezoval se na pouhé seznámení v restau-

racích nebo ve vědeckých ústavech, byl přijímán i v rodinách, ať to bylo ve Vídni, ve Vratislavi nebo v Moskvě. Tak vyzbrojen nejen odborně, nýbrž i prakticky a společensky, přistupoval ke zkouškám.

Jakožto domácí práci klausurní na vídeňském Ústavě předložil Novák rozpravu „Beiträge zur Kritik der böhmischen Formelbücher des XIII. Jhs.“, jejíž první část tvoří rozšířená disertace o domnělé identitě protonotáře Henrika Italika s Henrikem de Isernia, doplněná ještě kritikou t. zv. Codex epistolaris Primislai Ottocari II., druhou část pak vyplňuje pojednání ke kritice formuláře Jindřicha Vlacha, obsahující zvláště pečlivý a důkladný rozbor a srovnání šesti různých rukopisů tohoto pramene. Zájem o formuláře přinesl si Novák již z pražského semináře Emlerova a Gollova a tento zájem neopustil s odevzdáním institutní práce, nýbrž zůstal mu věren, jak patrně z další činnosti literární, až do posledních let, i když byl odváděn k pracím jiným. Novák neváhal ihned po vykonání státní zkoušky institutní odebrati se do Oxfordu, aby tam studoval další rukopis formuláře Jindřicha Vlacha, chovaný v soukromé knihovně anglického šlechtice na zámku cheltenhamském a zapůjčený mu právě do Oxfordu. Tak mohl podstatně rozšířiti svá studia, jejichž výsledky podal pak v první své vytištěné práci „*Henricus Italicus und Henricus de Isernia*“, jež byla uveřejněna r. 1899 ve XX. ročníku orgánu vídeňského Ústavu (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung). Hned touto první prací upozornil na sebe Novák pronikavými postřehy a odvážnými úsudky, když proti dosavadním názorům, hájeným zvláště též jeho učitelem Emlerem, dokazoval, že v Praze v době Václava II. působili dva Jindřichové, z nichž jeden byl ve službách královské kanceláře, kdežto druhý byl majitelem soukromé školy diktátorské. Kdežto hlavní these o skutečnosti dvou různorodých formulářových sbírek zůstala neotřesena, tvrzení Novákovo o rozdílu dvou Jindřichů stalo se ještě po letech znovu předmětem badání, a jak ještě bude pověděno, bylo téměř po čtvrt století ukázáno, že skutečně Jindřich z Isernie byl Jindřichem Vlachem, ale že existoval i další protonotář Jindřich, který nebyl Italem.

Když se Novák roku 1897 vrátil do Prahy po studiích vídeňských i po výzkumné cestě anglické, nenalezl již svého příznivce a učitele Emlera v městském archivu. Těžká choroba přinutila pilného pracovníka, aby se krátce po šedesátce r. 1896 odebral do výslužby; co následovalo, bylo již jen živoření, ukončené smrtí roku 1899, tedy v roce, kdy Novák vydává svou první vědeckou práci veřejnosti. Emler ji tedy již nečetl. V prosinci roku 1897 přijal Novák místo praktikanta v pražské

universitní knihovně, a tak po letech studijních zakotvil v úřadě. Praktikantské adjutum bylo však malým důchodem pro mladého úředníka, který měl své požadavky společenské i určitého životního standardu a který po krátké době založil vlastní domácnost, pojav za choť sl. Augustinu Štulcovou z Mutějovic. Proto vedle své služby v knihovně přijal Novák i vedlejší učitelství na některých pražských školách; učil v letech 1898 až 1900 na městské Vyšší dívčí škole, na dívčím gymnasiu „Minnervy“ a na obchodní akademii.

Třebaže se i v novém úřadě, pražské universitní knihovně, jako odborný úředník dobře osvědčil a dosáhl úspěchu tím, že mladý, sotva čtyřicetiletý, právě toho roku nastoupivší ředitel knihovny, později pověstný vládní rada Dr. Richard Kukula, pojal k němu důvěru, že si ho jmenoval svým osobním tajemníkem, přece jen výzkumy cizích archivů a další získávání zkušeností pro práci vědeckou lákaly temperamentního a vědyčtivého mladého historika, který si nemohl zvyknouti v šerých místnostech universitní knihovny. Užil proto první příležitosti, která se mu naskytla, když roku 1900 bylo vypsáno nové místo adjunkta v českém zemském archivu v Praze. Rozhodnutí zemského výboru království Českého ze dne 17. ledna 1900, jímž byl Dr. Jan Bedřich Novák jmenován adjunktem při zemském archivu království Českého, rozhodlo pak o celé další životní dráze i literární činnosti Novákově.

*

Přelom z XIX. do XX. století jest důležitým mezníkem v dějinách archivní organizace vůbec i ve vývoji archivů u nás. Konec odcházejícího století jest ještě doznívání romantismu, třebas se již hlásí doba nová. Představa starého archiváře, uzavřeného v tmavých místnostech a žárlivě střežícího zaprášené fascikly a kodexy, archiváře, který v lepších případech dívá se na archiv jako na svou vědeckou laboratoř, ustupuje již od devadesátých let novým směrům a novým methodám, v nichž archivy stávají se nejen důležitými pomocnými orgány veřejné správy, ale i významnými středisky vědeckými. V té době počíná se již také vytvářeti skutečná nauka archivní, vkládající na archivní adepty své požadavky. Archiváři vycházejí ze školení na speciálních učilištích jako byla École des Chartes nebo Ústav pro rakouský dějezpýt, nebo se podrobují praktickým zkouškám, jako archivní úředníci italští nebo němečtí. Holandská odborníci dávají novým směrům určitou formu, která si právě v této době razí cestu i do ostatních zemí. Také pro české archivy znamená tato doba novou epochu a nový rozvoj. A v popředí stojí právě zemský archiv český.

Založený z podnětu Palackého a z kulturního zájmu zemského výboru, měl tento ústav již od počátku svého trvání v sobě dvojí úkol, vedle úkolu archivního též úkol vědecký. A jestliže osobnost prvního ředitele Antonína Gindelyho vyzdvihla daleko do popředí úkol vědecký, jak ostatně bylo v duchu let sedmdesátých a osmdesátých, nebyly ani povinnosti archivní nějak mimořádně zanedbávány, zvláště když vědecké podniky archivu vyžadovaly soustavný výzkum cizích archivů, který namnoze byl spojen, pokud šlo o prameny domácí, s ochranou písemných památek. I když druhý ředitel archivu František Dvorský stál svým významem vědeckým daleko za svým předchůdcem, přece i on učinil nemálo pro organizaci nebo lépe řečeno ochranu našich archivů. Doba Národopisné výstavy vyvolala mimořádný zájem o památky selského stavu a vůbec o historii národa a tak dochází jednak k soustavnému výzkumu venkovských archivů po celých Čechách, jednak k prohlídce archivů úředních a z ní vyplynuvší akci na záchranu starých knih pozemkových, které právě v posledních letech XIX. stol. byly soustředěny v archivu zemském. Vědecké úkoly archivu byly v té době řízeny Historickou komisí zemskou za předsednictví nestora českých historiků Václava Wladivoje Tomka. Tato komise, jejímiž členy byli hlavní představitelé historiografie české i německé v Čechách, byla pro zemský výbor také poradním orgánem při obsazování odborných míst úřednických v archivu. Zemská komise to byla také, která doporučila Nováka pro jeho vynikající kvalifikaci na nové místo v zemském archivu. I toto nové místo souviselo s vědeckými úkoly a s blížící se reorganizací zemského archivu na přelomu století.

Výzkum archivů vatikánských a italských, který se od počátku let devadesátých stal z předních úkolů archivu zemského a který byl rovněž odborně řízen Historickou komisí zemskou, uvázl poněkud v posledních letech a zklamal ve svých výsledcích. Příčinou toho byla jednak skutečnost, že nikdo z členů komise neměl praktických zkušeností z římského výzkumu, že osobnost jednatele komise, ředitele Dvorského, nebyla příliš schopna pro organizování práce mladých historiků, s nimiž se často ocital v malicherných srážkách, jednak však také zjev, že do vatikánských archivů byli vysíláni stipendisté nedostatečně instruovaní, kteří se neosvědčili a kteří nemohli převzít odpovědnější úkoly publikační. Proto se roku 1899 usnesl sněm království Českého, aby napříště byli pro výzkum vatikánských a italských archivů vysíláni jen zkušení úředníci zemského archivu a aby za tím účelem byl počet míst v archivu rozšířen o místo čtvrtého adjunkta. Toto místo bylo vypsáno

ještě na podzim roku 1899 a bylo již v lednu r. 1900 obsazeno Novákem. Souvisí tedy vstup Dr. Nováka do zemského archivu úzce s vědeckými úkoly tohoto archivu a tomuto posláni zůstal také Dr. Novák až do poslední chvíle věren.

Dr. Jan Bedřich Novák stal se tedy čtvrtým adjunktem zemského archivu. Vedle ředitele Dvorského působili v té době v archivu jakožto starší kolegové Novákovi vesměs úředníci, které je možno počítati ještě ke staré Tomkově škole historické. Byl to starý druh Dvorského a dlouholetý spolupracovník Gindelyho, Julius Pažout, který neměl sice odborného vzdělání historického, ale který v té době měl již více než třicetiletou praxi v archivu a byl proto velmi platným úředníkem tohoto ústavu; nenáročně vypomáhal při vědeckých pracích obou svých ředitelů a téměř výlučně přejímal břímě úřední agendy archivu, ostatně v té době ještě neveliké. Druhým adjunktem byl Dr. Vojtěch Jaromír Nováček, někdejší spolupracovník Tomkův při Dějepisú města Prahy, dlouholetý vychovatel v rodině svobodných pánů Hrubých z Jelení, známý v kruzích universitních profesorů i učených společností, družný společník, který již tehdy měl za sebou několik let výzkumu vatikánského a připravoval edici Palackého korespondence. A byl tu posléze nejmladší z adjunktů Ignác Kollmann, který nejen svým věkem (byl o 12 let mladší než Nováček), ale již i svou erudicí a společenskými styky jakoby tvořil přechod od generace žáků Tomkových ke škole Gollově. Kollmann, ceněný spolupracovník Gindelyho, byl té doby nejzkušenějším badatelem českým v Římě, maje za sebou již nejen výzkum ve středověkých registrech papežských, ale i v archivu Kongregace de Propaganda fide. Jemu také připadlo zasvětití mladého Nováka do tajů vatikánského výzkumu. Neboť již po roce svého pobytu v zemském archivu v polovici února r. 1901 odjel Dr. Jan B. Novák do Říma, převzav podle nového programu prací po Dr. Viktoru Prochaskovi výzkum register pontifikátu Innocence VI. (1352—1362) a úkol připraviti z těchto register edici bohemik ve II. svazku zemské publikace „*Monumenta vaticana res gestas bohemicas illustrantia*“.

Právě v prvním roce pobytu Novákova v Římě pracoval tam již po kolikáté období jeho zkušený starší kolega Ignác Kollmann, bádaje v archivu Kongregace de Propaganda fide, a rovněž již od počátku studijního období 1900—1901 pokračoval tam ve svých pracích mladý absolvent Ústavu pro rakouský dějepyt Dr. Kamil Krofta, který se později stal rovněž kolegou Novákovým v zemském archivu. Mohl se tedy Novák, který zatím při nové úpravě titulů archivních úředníků byl jmenován koncipistou, připojiti ke zkušeným již badatelům zemským

a užívati jejich rad. Stejně jako ostatní zemští badatelé čeští, byl i Dr. Novák přijat za člena římského Rakouského ústavu historického. Mezi ostatními členy ústavu byl to umělecký historik Dr. Max Dvořák, se kterým již poutalo Nováka staré přátelství. Novák vzpomínal vždy velmi rád na tento první rok svého pobytu římského, v němž zastihl ještě na odchodu prvního ředitele Rakouského ústavu historického prof. Dr. Theodora Sickela, skutečnou to osobnost v kulturním životě rakouském a významného odborníka v pomocných vědách historických, i když jeho osobní vlastnosti často odrazovaly a znesnadňovaly i na některých místech posice Rakouského ústavu v Římě. Po této stránce byly ovšem získány daleko příznivější podmínky, když se s novým studijním rokem 1901—1902 ujal řízení ústavu stejně vědecky kvalifikovaný, ale osobně konciliantní a noblesní autor papežských dějin, svobodný pán Ludwig Pastor. Ten byl také přednostou ústavu v době dalších pobytů Novákových v Římě, z nichž první následoval hned ve studijním roce 1903—1904. I za tohoto pobytu, za něhož se stýkal v Římě zejména s Dr. Bohumilem Navrátillem, svým někdejší kolegou z universitní knihovny, pracoval Novák ještě o registrech papeže Innocence VI., zvláště o jeho kameráliích. Postoupiv však již značně v přípravě tisku chystaného svazku, přijal další úkol heuristický a věnoval se již ve velké míře výzkumu bohemik z pontifikátu papeže Řehoře XI. (1370—1378), o němž již před ním pracovali Ignác Kollmann a německý stipendista Dr. Knott; ale ani Novák nedokončil těchto studií a k edici Řehoře XI. došlo až mnohem později novým badatelem. To již byl Novák odveden k jiným zájmům.

Práce ve vatikánských archivech a ediční úkoly s ní spojené v době Karla IV. zaujaly Nováka úplně; navazovalyť velmi přiléhavě na jeho dosavadní práce o formulářích a hověly jeho vřelé snaze porozuměti myšlenkovým proudům a duchovním zálibám středověku. O tomto zájmu svědčí také literární činnost v těchto letech Novákových prací výzkumných. Se starou láskou, formuláři, souvisí práce o *Codex epistolaris Primislai Ottocari II.*, kterým, jak uvedeno, zabýval se již ve své práci institutní a jemuž nově věnoval článek v Českém časopise historickém, sv. IX. (1903). Navazuje tu přímo na své studie o formulářích, ukazuje, že tento formulářový kodex, který jest dílem Jindřicha z Isernie, není sbírkou úředních dokumentů, za jakou byl pokládán, pokud Jindřich z Isernie byl ztotožňován s královským protonotářem Jindřichem. Tím padá ovšem autentičnost listů tu obsažených, zvláště také známého manifestu Přemysla Otakara II. ke knížatům polským. Novák však sám zdůrazňuje, že tím není zmenšena jeho literární cena a řadí jej

mezi nejzajímavější výplody politické literatury středověku. Téhož roku vydal v Historickém archivu České akademie edici „*Formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně z let 1276—1296*“, na jehož rukopis v místodržitelství archivu inšpruckém upozornil Nováka jeho někdejší institutní kolega Dr. Wilhelm. Tehdy Novák snažil se zavést i do české literatury odborné označení formuláře pro jednotlivou formuli, nikoliv podle dosavadního způsobu pro celou sbírku formulí. Ale ustoupil referentu Akademie Dr. Ferdinandu Tatrovi, který se energicky „proti této novotě“ ve svém posudku postavil. Nováka zaujala v tomto formuláři doba Václava II., které věnoval již pozornost rovněž na rakouském Institutě za vedení Redlichova a přispěl zvláště k stanovení chronologie listů, týkajících se sporu Vítkoviců, resp. Závise, s biskupem Tobiášem v letech 1288—1289. Když po dvou letech našel Eduard Šebesta nový zlomek formuláře Tobiášova a vydal jej rovněž v Historickém archivu České akademie, věnoval mu Novák referát v Českém časopise historickém, roč. XII. (1906). Sám se té doby zabýval listářem královny Kunhuty, jehož bystrou kritikou, ukazující, že jde o práci mistra Bohuslava z královny kanceláře, sestavenou z fingovaných listů pod vlivem známého Jindřicha Vlacha, zařadil jako příspěvek k počtě svého učitele Golla do jeho sborníku, vydaného roku 1906. Zájmu o dobu Václava II. vedle těchto formulářů věnován jest obsáhlý referát o Redlichově díle „*Rudolf von Habsburg*“ v Českém časopise historickém X. (1904), který vyrostl na celý článek, jakož i další článek v témže časopise, nadepsaný „*K nové literatuře a nově nalezeným pramenům o Václavu II.*“ a vyplňující ve XII. ročníku (1906) téměř 60 stran. Heslo *Václav II.* v Ottově slovníku naučném XXVI. (1907), stejně jako tamže sv. XX. (1903) stať o jeho otci *Přemyslu Otakarů II.*, pocházejí rovněž z pera Novákova.

S pracemi o papežských registrech středověkých souvisejí Novákovy referáty v Českém časopise historickém, ať již jde o práci Adolfa Gottloba o taxách servicií v ročníku XII., nebo o Kirschově informativním spise o papežských annátech v Německu ve XIV. stol. v ročníku XII. S nimi však souvisí také původní stať Novákova v Časopise Matice moravské roku 1907 „*Avignonské papežství a zárodky českého odporu proti kurii*“, v níž Novák česky zpracoval některé poznatky, uložené v latinském úvodu své edice akt Innocencových. Sama edice „*Acta Innocentii VI.*“, tvořící II. svazek publikace „*Monumenta vaticana res gestas bohemicas illustrantia*“, vyšla roku 1907 a byla příznivě uvítána kritikou domácí i zahraniční; budiž zde uveden alespoň referát Ernesta Denise v Revue historique.

I v té době se Novák zabývá studiem formulářů. Přivedl jej k tomu ruský historik, profesor petrohradské university Alexej Leonidovič Petrov, který v letech 1906 a 1907 vydal dvoudílný spis latinsky psaný, „*Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II., Bohemorum regis, quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire*“, v němž sice uznává důvody Novákovy, že Jindřich z Isernie je osobou odlišnou od protonotářské královské kanceláře Jindřicha Vlacha, ale tohoto protonotáře nepokládá vůbec za Vlacha a upírá mu autorství listinného formuláře, sestaveného v královské kanceláři Přemyslově. Jindřich z Isernie a Jindřich Vlach, který není protonotářem, jest Petrovovi jedinou osobou a autorem sbírky formulářové. Novák věnoval práci Petrovové čtyři referáty. V Českém časopise historickém, roč. XIII. a XIV., kde postupně referoval o jednotlivých dílech, v Mitteilungen Ústavu pro rakouský dějezpýt r. 1908 a nadto pak ještě rusky r. 1909 ve sborníku petrohradské akademie. Ve všech těchto referátech hájí proti Petrovovi svoji these o dvou Jindříchích, autorech formulářových sbírek v době Přemyslově, z nichž jeden byl protonotář Jindřich Vlach a druhý retor Jindřich z Isernie. Po letech vrátil se k této otázce první správce Státního ústavu historického Václav Hrubý v I. ročníku Časopisu archivní školy r. 1923 článkem „*Jindřich Vlach z Isernie a počátky městských knih pražských i desk zemských*“ a zde, jak již z nadpisu patrně, přiznal se spíše k názorům Petrovovým než Novákovým.⁴⁾ Novák slíbil odpovědět, ale nedostal se již k tomu. Té doby žil také již i Petrov jako ruský emigrant v Praze a stýkal se tu častěji přátelsky se svým někdejší kritikem, jehož krátce ve smrti předešel.

Novák nedostal se však ani k jiné věci, jež ho lákala a jež by při známé jeho bystrosti úsudku a při jeho zkušenostech v kritice středověkých pramenů byla jistě zajímavě obohatila literaturu o starých českých pramenech. Připravoval totiž kritickou práci o Kristiánovi, k níž ho lákaly spisy profesora Peckaře a polemiky, které se kolem nich vytvořily. Zato mohl Novák vydati ještě roku 1909 výsledky svého studia o vlivech antiky na formu i obsah středověkých řečnických cvičení, jimž věnoval stále rostoucí pozornost a na něž se nedíval jen jako na pouhé formy diplomatické, ale v nichž chtěl vidět odraz duchovního vývoje středověku a nalézt alespoň částečně též odpověď k otázkám myšlenky imperia, renesance a vývoje národního vědomí. „*Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renaissancí*“, která vyšla v Českém časopise historickém roku 1909 a pak jako zvláštní otisk, největší to samostatná práce

⁴⁾ S názorem Hrubého projevil souhlas i prof. Vojtíšek v nekrologu České akademie o Novákovi.

Novákova tohoto oboru, jsou na dlouhou dobu jeho rozloučením s těmito otázkami. Nevzdával se však řešení těchto problémů; jeho referáty i samostatnější články z pozdější doby, v nichž se vždy znovu vracel ke svému zamilovanému středověku, ať to byly obsáhlé referáty o díle jeho přítele Šusty o posledních Přemyslovcích a Lucemburcích v Českém časopise historickém XXIV. a XXVII., největší to referáty Novákovy, nebo o pracích německých vědců Baucha a Hampeho o dějinách posledních Štaufů (zde opět se ozývá otázka Jindřicha z Isernie) nebo samostatnější články o Karlu IV., jeho patriotismu a o jeho zrcadle knížecím, nebo o Přemyslovcích a Slovensku, ať to byly posléze studie věnované Petrarckovi a diplomatickému umění ve středověku, vše ukazuje, jak Novák se připravoval k veliké práci o duchovních proudech středověkých, která měla přinášeti příspěvky ke studiu o vývoji českého národního vědomí. K této práci však se již Novák nedostal. Při nedostatku našich medievalistických studií jest toho tím více litovati, ale čas, který byl věnován jiným úkolům, nebyl ztráven nadarmo a i tu přispěl Novák podstatně k českému životu kulturnímu, ať šlo o práce organizační nebo o nový zájem v předmětu studií.

Již za svého prvního pobytu v Římě se věnoval Novák též studiu pramenů k českým dějinám v době povstání. V dobách předválečných bylo totiž zvykem, že vatikánský archiv se uzavíral již o hodině dvanácté, kdežto vatikánská knihovna teprve o hodinu později. Čeští badatelé užívali toho, že zbývající hodinu pracovali ve vatikánské knihovně. A tak i Novák v roce 1901 studoval v těchto hodinách ve vatikánské knihovně v urbinátských kodexech avisa a zprávy z doby českého povstání a v roce 1903 a 1904 věnoval se tu již vědomě studiu zpráv pražských nunciů z doby Rudolfovy. Jako by se tu již připravoval k úkolu, k němuž byl brzy nato odveden.

V době, kdy Novák po druhé trávil v Římě, doznal zemský archiv velké změny. V listopadu roku 1903 odešel do výslužby dosavadní ředitel zemského archivu František Dvorský a jeho nástupcem jmenován Dr. Vojtěch Jaromír Nováček. Tato změna nebyla jen výměnou osob, nýbrž byla mezníkem v celém vývoji zemského archivu. Tehdy končí doba staré školy archivářské i historické v zemském archivu a nastává nové období, v němž se má zemský archiv ještě více zapojiti do vědeckého života českého a dostáti tak úkolům, které mu vytkl František Palacký. V zemském archivu byl již tehdy další mladý pracovník ze školy Gollovy a z Ústavu pro rakouský dějepis Dr. Kamil Krofta, který měl již také za sebou římský výzkum a převzal edici jednoho svazku Monument vatikán-

ských. Vedle ředitele Nováčka byli tu tedy další tři pracovníci odborného školení i praktických zkušeností, kteří všichni prošli vatikánskými archivy a každý z nich různými jinými archivy cizími, pracovníci, kteří mohli převzít vědecké úkoly, činící nejvyšší nároky.

Jestliže první ředitel archivu Gindely na konci své úřední kariéry se octl ve sporu s českými kruhy vědeckými i politickými proto, že prý příliš zavedl badání archivu jednostranně pro svá studia o válce třicetileté, stál ředitel Dvorský při svém odchodu z archivu nejen ve sporu s českou kritikou vědeckou, která měla mnohé námitky proti způsobu vydávání hlavní publikace zemské „Sněmů české“, nýbrž i v rozepři se všemi mladšími úředníky archivu o zásadách vědecké práce. Novému řediteli Nováčkovi připadlo tedy především provést reorganizační vědeckých úkolů archivu, v tom zvláště vydávání „Sněmů českých“. Byl opuštěn starý systém společné práce úředníků za redakce a firmy ředitelovy a veliká edice postavena na novou základnu tím, že za jednotlivý svazek měl vždy odpovídati určitý editor. Stanoveny také nové moderní metody ediční a rozšířena heuristická základna. Kdežto dosud několik sněmů vyplňovalo jeden svazek, ukázalo se při nové organizaci, že sněmy jednotlivých let vyžadají si celých svazků, ba některý sněm i více svazků. Počínajíc sněmem roku 1605 byly tedy další sněmy, které přicházely do důležitých let sporu mezi Rudolfem a Matyášem, majestátu Rudolfova, do doby vpádu Pasovských a abdikace Rudolfovy, které měly obsáhnouti důležité generální sněmy r. 1606, 1611 a 1615 a které se blížily době českého povstání, rozděleny tak, že dva nejmladší úředníci měli převzít vždy daný časový úsek, vyplněný určitým počtem svazků. Dr. Kamil Kroftovi připadly svazky XI.—XIV. z let 1605 až 1610, Dr. Janu Bedřichu Nováčkovi svazky XV.—XX. z let 1611 až 1620. Oba vydavatelé byli v té době mladí třicátníci a přistupovali k svému velikému úkolu nejen s dokonalou přípravou, ale i s upřímným nadšením a v opravdovém přesvědčení, že se jim v dohledné době podaří zhostiti se tohoto čestného úkolu. Postup prací a celý další vývoj zemského archivu i osobní osudy vydavatelů ukázaly, jak daleko zůstalo nejlepší přání a nejlepší úmysly za tvrdou skutečností.

S vervou sobě vlastní vrhl se Novák hned do příprav k tomuto novému a velikému úkolu. Rozšířený program heuristický předpokládal rozsáhlý výzkum cizích archivů, tím spíše, že šlo o dobu Rudolfovu, kdy u císařského dvora v Praze seděla řada vyslanců evropských států, pečlivě sledujících vývoj několikaletého zápasu v zemích českých, sporu mezi katolíky a protestanty, boje mezi stavy a císařem i sporu v rodě habsburském. No-

Novákova tohoto oboru, jsou na dlouhou dobu jeho rozloučením s těmito otázkami. Nevzdával se však řešení těchto problémů; jeho referáty i samostatnější články z pozdější doby, v nichž se vždy znovu vracel ke svému zamilovanému středověku, ať to byly obsáhlé referáty o díle jeho přítele Šusty o posledních Přemyslovcích a Lucemburcích v Českém časopise historickém XXIV. a XXVII., největší to referáty Novákovy, nebo o pracích německých vědců Baucha a Hampeho o dějinách posledních Štaufů (zde opět se ozývá otázka Jindřicha z Isernie) nebo samostatnější články o Karlu IV., jeho patriotismu a o jeho zrcadle knížecím, nebo o Přemyslovcích a Slovensku, ať to byly posléze studie věnované Petrarkovi a diplomatickému umění ve středověku, vše ukazuje, jak Novák se připravoval k velké práci o duchovních proudech středověkých, která měla přinášeti příspěvky ke studiu o vývoji českého národního vědomí. K této práci však se již Novák nedostal. Při nedostatku našich medievalistických studií jest toho tím více litovati, ale čas, který byl věnován jiným úkolům, nebyl ztráven nadarmo a i tu přispěl Novák podstatně k českému životu kulturnímu, ať šlo o práce organizační nebo o nový zájem v předmětu studií.

Již za svého prvního pobytu v Římě se věnoval Novák též studiu pramenů k českým dějinám v době povstání. V dobách předválečných bylo totiž zvykem, že vatikánský archiv se uzavíral již o hodině dvanácté, kdežto vatikánská knihovna teprve o hodinu později. Čeští badatelé užívali toho, že zbývající hodinu pracovali ve vatikánské knihovně. A tak i Novák v roce 1901 studoval v těchto hodinách ve vatikánské knihovně v urbinátských kodexech avisa a zprávy z doby českého povstání a v roce 1903 a 1904 věnoval se tu již vědomě studiu zpráv pražských nunciů z doby Rudolfovy. Jako by se tu již připravoval k úkolu, k němuž byl brzy nato odveden.

V době, kdy Novák po druhé trávil v Římě, doznal zemský archiv velké změny. V listopadu roku 1903 odešel do výslužby dosavadní ředitel zemského archivu František Dvorský a jeho nástupcem jmenován Dr. Vojtěch Jaromír Nováček. Tato změna nebyla jen výměnou osob, nýbrž byla mezníkem v celém vývoji zemského archivu. Tehdy končí doba staré školy archivářské i historické v zemském archivu a nastává nové období, v němž se má zemský archiv ještě více zapojiti do vědeckého života českého a dostáti tak úkolům, které mu vytkl František Palacký. V zemském archivu byl již tehdy další mladý pracovník ze školy Gollovy a z Ústavu pro rakouský dějezpýt Dr. Kamil Krofta, který měl již také za sebou římský výzkum a převzal edici jednoho svazku Monument vatikán-

ských. Vedle ředitele Nováčka byli tu tedy další tři pracovníci odborného školení i praktických zkušeností, kteří všichni prošli vatikánskými archivy a každý z nich různými jinými archivy cizími, pracovníci, kteří mohli převzítí vědecké úkoly, činící nejvyšší nároky.

Jestliže první ředitel archivu Gindely na konci své úřední kariéry se octl ve sporu s českými kruhy vědeckými i politickými proto, že prý příliš zavedl badání archivu jednostranně pro svá studia o válce třicetileté, stál ředitel Dvorský při svém odchodu z archivu nejen ve sporu s českou kritikou vědeckou, která měla mnohé námitky proti způsobu vydávání hlavní publikace zemské „Sněmy české“, nýbrž i v rozepři se všemi mladšími úředníky archivu o zásadách vědecké práce. Novému řediteli Nováčkovi připadlo tedy především provést reorganizaci vědeckých úkolů archivu, v tom zvláště vydávání „Sněmů českých“. Byl opuštěn starý systém společné práce úředníků za redakce a firmy ředitelovy a veliká edice postavena na novou základnu tím, že za jednotlivý svazek měl vždy odpovídati určitý editor. Stanoveny také nové moderní metody ediční a rozšířena heuristická základna. Kdežto dosud několik sněmů vyplňovalo jeden svazek, ukázalo se při nové organizaci, že sněmy jednotlivých let vyžádají si celých svazků, ba některý sněm i více svazků. Počínajíc sněmem roku 1605 byly tedy další sněmy, které přicházely do důležitých let sporu mezi Rudolfem a Matyášem, majestátu Rudolfova, do doby vpádu Pasovských a abdikace Rudolfovy, které měly obsáhnouti důležité generální sněmy r. 1606, 1611 a 1615 a které se blížily době českého povstání, rozděleny tak, že dva nejmladší úředníci měli převzítí vždy daný časový úsek, vyplněný určitým počtem svazků. Dr. Kamilu Kroftovi připadly svazky XI.—XIV. z let 1605 až 1610, Dr. Janu Bedřichu Novákovi svazky XV.—XX. z let 1611 až 1620. Oba vydavatelé byli v té době mladí třicátníci a přistupovali k svému velikému úkolu nejen s dokonalou přípravou, ale i s upřímným nadšením a v opravdovém přesvědčení, že se jim v dohledné době podaří zhostiti se tohoto čestného úkolu. Postup prací a celý další vývoj zemského archivu i osobní osudy vydavatelů ukázaly, jak daleko zůstalo nejlepší přání a nejlepší úmysly za tvrdou skutečností.

S vervou sobě vlastní vrhl se Novák hned do příprav k tomuto novému a velikému úkolu. Rozšířený program heuristický předpokládal rozsáhlý výzkum cizích archivů, tím spíše, že šlo o dobu Rudolfovy, kdy u císařského dvora v Praze seděla řada vyslanců evropských států, pečlivě sledujících vývoj několikaletého zápasu v zemích českých, sporu mezi katolíky a protestanty, boje mezi stavy a císařem i sporu v rodě habsburském. No-

vák, jak se ukázalo, měl zvláštní zájem i zálibu pro diplomatické korespondence; projevil to již při svých výzkumech v Římě, kde za druhého pobytu z vlastního zájmu studoval nunciatury a vrátil se k nim v plném rozsahu za svého posledního zájezdu roku 1907. Již před tím v I. svazku Zpráv zemského archivu r. 1906 ukázal na význam nunciatur v článku „O důležitosti zpráv nunciů pro Sněmy české“, který vyšel též německy v německé redakci těchto Zpráv „Über die Bedeutung der Nuntiaturreporte für die Böhmischen Landtagsverhandlungen“.

Pro připravovaný svazek Sněmů roku 1611 vykonal pak Novák v letech 1908—1909 výzkum domácích archivů v Třeboni, Jindřichově Hradci, Kutné Hoře, v Roudnici a v Brně, v téže době pak a v roce 1910 ještě navštívil k těmto účelům i archivy zahraniční, zvláště archivy rakouské ve Vídni a archivy německé v Berlíně, v Zerbstu, ve Zhořelci a v Drážďanech a po letech vrátil se také do archivu v Bratislavě a prohlédl tu i archiv biskupský; r. 1912 pracoval ve Stuttgartu. Všude tu pracoval především pro rok 1611, ale všiml si i let následujících ze svého období až do roku 1620. Tam ovšem mohl být jeho výzkum již jen přehledný, uvážíme-li, jaké množství pramenů k tomuto období přináší archivy vídeňské a archivy německé, zvláště státní archiv v Drážďanech, jehož výzkum po Gindelym Novák zvláště podrobně provedl. Zajímavé je též, že již v roce 1901, kdy po ukončení vojenského cvičení v Uhrách konal jako nový koncipista zemského archivu výzkum některých archivů v Budapešti, všiml si Novák především období Rudolfova a českého povstání a již tehdy podal zprávu o aktech Thurzových. Výzkum nových editorů pro Sněmy české vrátil se i jinde do stop prvního ředitele zemského archivu a Novák zařadil do svého svazku nejen písemnosti archivů italských, vatikánských, rakouských a německých, nýbrž i depeše vyslance španělského ze státního archivu v Simancasu, zprávy vyslance francouzského z pramenů pařížských i některé dokumenty anglické. Zde však nemohl již vykonat výzkum vydavatel Novák sám, nýbrž vypomohli tu příležitostně jiní spolupracovníci.

Uprostřed přípravy pro velikou edici Sněmů přijal Novák nový čestný úkol, který mu bylo těžko odříci. V letech 1912 a 1913 vzpomínáno bylo stého výročí tažení Napoleonova do Ruska a vítězství spojených armád nad Napoleonem u Lipska. V těchto vzpomínkách ozývalo se především jméno vynikajícího člena rodiny knížat Schwarzenbergů, polního maršálka Karla. Společnost pro novější dějiny Rakouska ve Vídni připravila k tomuto účelu vydání korespondence maršálkovy s je-

ho chotí. Tímto úkolem pověřen byl Dr. Jan Bedřich Novák; přijal tu závazek nejen čestný a vděčný, ale, jak se ukázalo, i pracovní úkol, který se stal věcí jeho srdce již pro stará pouta, vízící ho k rodině Schwarzenbergově. V době mimořádně krátké a, jak již řečeno, uprostřed pilných příprav k XV. svazku Sněmů, vyšel roku 1913 nákladem uvedené společnosti u Gerlacha a Wiedlinga ve Vídni objemný svazek korespondence maršálkovy, „Des Feldmarschals Fürsten Schwarzenberg Briefe an seine Frau 1799—1816“. Maršál Schwarzenberg psal své choti velmi pilně z polních tažení, jeho dopisy dýší vroucí láskou k něžné Nany, ale obsahují též důležitá sdělení o vojenských pohybech i akcích diplomatických, neboť maršál měl ve své choti i věrného důvěrníka. O srdečném poměru, který Novák našel k této edici, svědčí „historický portret“, který z přípravných prací věnoval Novák maršálku Schwarzenbergovi v Českém časopise historickém, roč. XIX. (vyšlo též samostatně v Praze roku 1913) i charakteristická studie, kterou anglicky přednesl na mezinárodním kongresu historickém roku 1913 „Field-marshal prince Schwarzenberg a character sketch“ a uveřejnil v publikacích kongresu v sekci pro dějiny vojenské a námořní. Ze studií o době Schwarzenbergově vzniklo i pojednání „Války osvobozovací a naše obrození“ v Časopise českého musea roku 1914 a stať „Lipsko“, která jako „České glosy k stoletým oslavám“ vyšla v Lumíru rovněž roku 1914. Ještě po letech k stému výročí velikého Schwarzenbergova odpůrce Napoleona napsal Novák roku 1921 úvahu „Napoleon a my“, která vyšla v Naší době.

Krátce po vydání Schwarzenbergovy korespondence vypukla světová válka. Novák jako záložní důstojník, třeba už v posledním roce mobilizační výzvy, byl připraven již k odjezdu na své stanoviště Castelnuovo (Herceg Novi). Byl však zatím navržen mezi úředníky zemského výboru, jichž nebylo lze právě postrádati ve správní službě, a byl veden v tomto stavu i nadále, zvláště když roku 1915 ředitel Nováček pro chorobu musil si vzít dovolenou a když hned v prvním roce války utrpěl zemský archiv ztrátu smrti mladého koncipisty Dr. Miloše Vystyda, který padl na haličském bojišti. A tak zůstal Novák zachován i za války své vědecké práci; byl však uprostřed ní povolán k novým úkolům, které znamenají další mezník v jeho životě.

Dne 8. dubna 1916 zemřel třetí ředitel zemského archivu, Dr. Vojtěch Jaromír Nováček. Nejstarší úředník archivu archivář Hynek Kollmann, který již tehdy churavěl, necítil se dosti silným pro převzetí řídicích otěží archivu v této těžké době a resignoval na místo ředitele. Rozhodnutím tehdejší zem-

ské správní komise ze dne 12. května 1916 jmenován byl Novák, který zatím již na úřednickém stupínku stal se roku 1909 vicearchivářem, roku 1910 titulárním a roku 1914 skutečným archivářem, ředitelem českého zemského archivu a dne 26. května 1916 se ujal jeho správy; bylo to přesně čtyřicet let po tom, kdy zemřel zakladatel archivu František Palacký...

*

K úřadu ředitele zemského archivu přicházel Novák donale připraven jako nový vedoucí jeho vědeckých úkolů a jeho publikační činnosti; ediční práce od studijních let zajímala Nováka a v době, kdy se ujímal správy tohoto velikého ústavu vědeckého, měl za sebou již osvědčené edice nejrůznějšího druhu, kritické edice formulářů, středověký výzkum papežských register, dokončoval velikou edici Sněmů ze XVII. století a mohl ukázat i na methodicky opět úplně odchylnou práci o vydání listů Schwarzenbergových z XIX. stol. Ale ani k archivářským úkolům nepřicházel Novák bez zkušeností, třebaže, jsa od počátku zaměstnán na vědeckých podnicích ústavu, neměl možnosti blíže se seznámiti s úřední agendou archivu. Zato nabyl zkušeností na několika archivních cestách a při pořádání různých archivů.

Jak bylo uvedeno, pracoval Novák již v dobách studentských v zámeckém archivu svého rodiště a ve státním archivu vratislavském. Nehledě pak k cestám do cizích archivů, které vykonal ať již před lety pro edici Regesta Habsburgica do archivů německých a severoitalských nebo k několikaměsíčním pobytům pro výzkum v archivech vatikánských a k posléze uvedeným cestám za prameny pro Sněmy české, vykonal Novák i několik prohlídek a uspořádání archivů s hlediska buď ochrany památek nebo instalace archivu. V rámci akce soustavného výzkumu podnikané zemským archivem v domácích archivech českých za Dvorského a při příchodu Novákově do archivu již končící, vykonal ještě Novák v červnu r. 1900 cestu do Chlumce u Třeboně a v září téhož roku podrobně popsal archiv orlický. V červnu roku 1902 pobýval na Rakovnicku a Slánsku, kde prohlížel a sepisoval farní matriky a podrobně popsal zvláště zámecký archiv křivoklátský a městský archiv ve Slaném, v září téhož roku podal pak zprávu o archivu smečenském a v červnu následujícího roku 1903 vrací se opět do těchto krajů, aby prohlížel archivy okresů unhošťského, kladenského a smíchovského, v tom zvláště též archiv kláštera břevnovského. O zámeckém archivu v Orlicích, k němuž se vždy rád vracel, podal podrobnou zprávu v souborné publikaci „Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs“ v I. svazku (str. 230—252)

„Fürstlich Karl Schwarzenbergsches Archiv in Worlik“ a tamže (str. 457—469) popsal též archiv hrabat Kinských v Chlumci nad Cidlinou „Das gräflich Kinskysche Archiv in Chlumetz an der Cidlina“, kde pracoval o prázdninách roku 1910.

Roku 1917 vyšel objemný první svazek XV. dílu Sněmů českých, který i přes svou rozsáhlost obsahoval jen první část aktů, vztahujících se ke sněmovnímu jednání r. 1611, totiž akta o sjezdu stavů na hradě Pražském, o vpádě Pasovských a o revolučním sněmu na radnici Staroměstské. Svazek překvapil nejen svou objemností, ale i rozšířenou základnou heuristickou, zvláště mimořádně velikým souborem zpráv diplomatických a referátů zpravodajských. Svým zpracováním i poměrně časným vyjitím byl nejlepší visitkou nastupujícího ředitele archivu. Ale Novák se nespokojil jen touto publikací, nýbrž jako nový ředitel se snažil ujasnit si vlastní úkoly zemského archivu a vyrovnati se s některými všeobecnými problémy archivními.

V době, kdy Novák přejímal správu zemského archivu, uprostřed světové války, byly poměry velmi nepříznivé pro vědeckou práci a byly i těžké poměry v zemském archivu zvláště. Ty tam byly klidné idylické doby Dvorského a Nováčkova, kdy tichou hladinou pracoven zvířily aféry šlechtických diplomů nebo historie Žižkovy lebký; válečná doba doléhala i do suterénních místností Národního musea a měla tu citelný ohlas. Hned na počátku války, jak již uvedeno, padl koncipista Dr. Vystyd, v dubnu roku 1916 zemřel ředitel Dr. Nováček a ve čtrnácti dnech následoval jej knihovní pracovník, starý magister farmacii Thon, který byl právě spolupracovníkem Novákovým v letech, kdy spravoval historickou knihovnu archivu. Archivář Kollmann, který při nastoupení Novákově dostal titul ředitele, byl nemocen a mohl jen omezeně docházeti do archivu, kde pracoval o své edici akt kongregace Propagandy. A tak tu vedle ředitele Nováka zbývali v archivu jen dva mladí úředníci, kterým stále hrozil odchod na vojnu. A přece bylo nutno provést všeobecnou revizi archivních sbírek, bylo nutno vyřizovati běžnou agendu úřední, kterou rozmnožovaly v té době spisy, souvisící s válkou, s opětovanými přehledy branců, s nouzovými opatřeními, s platovými úpravami a pod. Na výzkum archivů pro edice, vlastní to lásku Novákovu, nebylo ani možnosti, ani pracovníků, ani dotací, ba ani nálady.

A v této těžké chvíli píše právě Novák svůj programový článek „Další úkoly zemského archivu království Českého“. Je obdivuhodné a charakteristické pro tvůrčí optimismus Novákův, jak dalekosáhlé úkoly v této době vytyčuje zemskému archivu. Je tu ovšem již nezapomenutelný rok 1917, rok přelomu ve světové válce, a tak ani Novák, vycházející reálně z dané situace,

nemůže zastrít předtuchy toho, co bylo již tehdy ve vzduchu. Proto také mnohé zásady a požadavky Novákova programu mohly být uplatněny i za nových poměrů. Ve svém článku vychází Novák od samého pojmu archivu a vyrovnává se nejprve s vládnoucí holandskou teorií archivní. Na rozdíl od většiny archivních theoretiků, i také českých, zaujímá Novák k holandské teorii stanovisko zamítavé. Ukazuje na funkci archivu již od starověku, vyzdvihuje zvláště depoziční stránku archivu a přijímá proto pro archiv i činnost sběratelskou. Historickou činnost archivářovu, jak říká, rozděluje na informační, sběratelskou a publikační. Zvláště publikační činnosti v tomto článku dostalo se mimořádného ocenění, ona jest podle Nováka „korunou činnosti moderního vědeckého archiváře“, pokud ovšem je v organické souvislosti s držitelem archivu. Podrobnější přihlídnutí k holandské teorii i další výklady některých jejích autorů, omezující původní strohá ustanovení definice, ukazují, že soud Novákův o holandské teorii byl poněkud příkrý, a s některými vývody sotva bude lze souhlasit. Ale tato vstupní stať není hlavním úkolem článku a proto její kritika nezmenšuje nijak význam dalších námětů, které téměř veskrze byly přijaty příznivě českými archiváři a kolegy Novákovými, jimž rozeslal svůj programový článek ještě před vyjitím. Význam článku Novákova tkví i v tom, že tu vlastně po prvé od vydání instrukce pro zemský archiv koncem let šedesátých se formulují úkoly archivu, jak si to vyžádal vývoj půl století, které od původní instrukce uběhlo. Proto se vrací Novák k samotným základům zemského archivu a k jeho vývoji, moha se tu opírat i o nedávno vydané dějiny archivu z pera mladšího kolegy Dr. Borovičky, a probírá jednotlivé úkoly tohoto ústavu, zhodnocuje je a rozšiřuje o další. Zabývá se depoziční činností archivu, které vytyčuje nové úkoly, zastavuje se u činnosti pořadatelské a konservační, mluví o ochraně památek a prostředkování vědecké práce, o výchově archivního dorostu a zvláště i tu o činnosti publikační, načrtává velkoryse další program hlavní zemské publikace „Sněmů českých“, a končí požadavkem nové budovy zemského archivu.

Když byl článek Novákův „O dalších úkolech zemského archivu“ vydán v V. svazku Zpráv, byl již býv. samostatný stát československý a nové poměry daly i zemskému archivu a jeho úkolům nové směřence. Novák mohl ještě krátce před převratem ve schůzích českých archivářů pod patronací Národního výboru ukázat na nové úkoly a mohl zvláště uplatnit své znalosti vídeňských archivů. Jako dlouholetý referent korunního archivu zdůraznil zvláště požadavek návratu listin, které za Marie Terezie Taulowem z Rosenthalu proti všem zásadám ar-

chivním byly odvezeny a uloženy v novém státním archivu vídeňském. Své zkušenosti mohl také uplatnit a své plány hájit pak v poradním sboru historickém i v poradním sboru archivním, které byly zřízeny při ministerstvu školství a národní osvěty.

Většina českých archivářů hájila tehdy názor, aby z historických fondů zřízen byl jednotný veliký Národní archiv, jehož základem by byly český archiv zemský a archiv místodržitelství. Proti tomu jiná skupina zastávala systém archivů při jednotlivých resortech v ministerstvu. Novák, který původně vypracoval návrh na trojí archiv, totiž archiv justiční, politický a finanční, přistoupil brzy na stanovisko archivu Národního a stal se jeho hlavním mluvčím. On byl autorem velikého návrhu, který se stal předmětem porady českých a moravských archivářů dne 20. listopadu 1918 za předsednictví tehdejšího archiváře hlavního města Prahy Dr. Josefa Teigehe. Vývoj politické správy vynutil si však časem organizaci jinou; dosavadní zemské archivy zůstaly ve svém rozsahu a se svými úkoly, zřízeny byly nové archivy státní a starý archiv místodržitelství, přezvaný na archiv ministerstva vnitra, vyrůstal pomalu jako ústřední archiv státní. Spory o myšlenku Národního archivu nabývaly časem i značné prudkosti a žel, měly někdy i povahu osobní. Novák musil hájit zemský archiv i novinářským článkem (ve Venkově 1921), když se stal předmětem útoku jako středisko zájmu o Národní archiv, ač tomu tak doslovně nebylo.

Avšak nejen myšlenka Národního archivu nebyla uskutečněna, ale pozměněn i jiný plán, návrh to na zřízení velikého ústavu publikačního. Došlo pak jen ke zřízení státního ústavu vydavatelského, jehož hlavním úkolem bylo pokračování v Emlerových Regestech. I při tomto návrhu uplatnil se ředitel Novák stejně jako při zřizování státní školy archivní a býv. Československého ústavu historického v Římě. Již ve svém článku o úkolech zemského archivu navrhoval Novák archivní školu při tomto archivu, nyní došlo tedy k jejímu uskutečnění jakožto státního ústavu. Ředitel Novák poskytl nové škole místnosti ve filiálce zemského archivu v Bredovské ulici a tak alespoň místně byla spojena se zemským archivem. Bylo tu však spojení ještě užší. Tři z úředníků archivních stali se docenty na této škole, která na rozdíl od vídeňského Ústavu pro rakouský dějepyt neměla se soustřeďovat na období středověké, nýbrž měla především přihlížeti k novověkým problémům a potřebám našich archivů; Novák sám převzal tu přednášky o novověké paleografii a diplomatice, které pečlivě připravoval. V této souvislosti nebude od místa zmíniti se o pedagogických schopno-

stech Novákových. Novák již jako úředník archivu působil zvláště na mladé studenty v archivu pracující nejen svým elegantním zjevem a svou družností, ale i tím, jak dovedl zaujmouti mladé lidi pro themata. Sám se totiž vžil vždy do svého tematu a nalezl srdečný poměr ke svým hrdinům; dovedl proto třeba hodinu nadšeně vykládati o maršálu Schwarzenbergovi a jeho krásné Nany, dovedl nalézt porozumění pro nešťastného císaře Rudolfa II. a odsuzoval jeho nepřátele, ať to byl král Matyáš nebo Václav Vchynský nebo jiní, přímo s humanistickým pathosem dovedl parafrazovati Eneáše Silviu a lámati hrot některým jeho nájezdům na národ český. Tímto svým temperamentem dovedl mladé lidi podchytiti, ať se to dalo v archivu, ať později v archivní škole. Když připravoval Sněmy české, tři práce mladých pracovníků vznikly z jeho připravovaného materiálu nebo přímo ze spolupráce na přípravách, tři disertační práce byly podány z tohoto „semináře“ Novákova, a tak pracovní mladého archiváře v korunním archivu v Národním muzeu připomínala jeho učňovská léta u Dr. Emlera v archivní škole v Praze. Stejně bylo tomu i po letech na státní škole archivní, kde nejedna závěrečná práce domácí, dnes již vydaná tiskem, vděčí rovněž podnětu Novákova.

Při zřizování bývalého Čs. ústavu historického v Římě, k němuž došlo roku 1923, uplatnily se dlouholeté zkušenosti badatelů zemského archivu a i tu tedy připadla důležitá úloha řediteli Novákovi, který se stal prvním místopředsedou komise pro zřízení tohoto ústavu, jmenované u ministerstva školství a národní osvěty za předsednictví prof. Dr. Šusty. Tak v nových samostatných ústavech vyvíjela se činnost a spolupráce se zemským archivem na různých pracovních úsecích vědeckých, o nichž psal Novák již ve svém programovém článku. Došlo však za spolupráce Novákovy i ke zřízení ústavu, který Novák nemohl ještě předpokládati v době, kdy rýsoval další úkoly zemského archivu. Brzy po státním převratu r. 1918 byla totiž zvláště z podnětu přisedícího zemského výboru Karla Stanislava Sokola zahájena akce o zachování a soustředění památek domácího i zahraničního odboje národního. Archivář Novák dovedl tu užiti zájmu politiků a veřejných pracovníků a způsobil, že u zemského archivu bylo zřízeno samostatné oddělení pro soustředění památek, totiž Archiv národního osvobození, který byl zároveň vybavován rozsáhlou knihovnou. Také archivy zahraničních vojsk byly zásluhou Novákovou umístěny původně v budově Národního musea, i když nebyly pod přímou správou zemského archivu, nýbrž opatrovány vlastními silami. Archiv národního osvobození přešel pak r. 1930 s jinými podobnými institucemi do Památníku osvobození.

Tyto četné organizační úkoly a značně rostoucí agenda zemského archivu ovšem odváděly Nováka od jeho zamilované činnosti vědecké. Tisk druhého svazku Sněmů českých, který obsahoval důležité jednání na sněmu generálním roku 1611 a korunovací krále Matyáše, pokračoval pomaleji než bylo přáním Novákovým a teprve roku 1929, tedy dvanáct let po vydání prvního svazku, byl odevzdán veřejnosti. Ale také ostatní publikace archivu uvázly, když jeho úředníci byli plně zaměstnání běžnou agendou v souvislosti s novými úkoly pořadatelskými, organizačními i památkovými, když často po celé měsíce někdy i tři úředníci dleli služebně mimo archiv, zvláště při pracích o rozluce archivů vídeňských, a když i vydavatelé publikací, stojící mimo úzký svazek pracovníků archivních, byli povoláni k novým naléhavým úkolům. Novák těžce nesl, že se za jeho správy právě tato publikační stránka, tato „koruna“ činnosti archivního úředníka, nemohla v archivu rozvinout, jak by si přál. A přece i za těchto nepříznivých podmínek vnějších i vnitřních došlo k jejímu podstatnému rozšíření založením dvou nových podniků z podnětu Novákova.

Zemský archiv, který dosud vydával především monumentální publikace velikého programu a širokého rozsahu, na značné basi heuristické, věnoval se zveřejňování svých vlastních fondů a sbírek jen měrou nepatrnou. Proto se rozhodl Novák založiti zvláštní publikaci, v níž by byly otiskovány katalogy a inventáře fondů zemského archivu, ale jak již bylo v duchu Novákově, nejen pouhý suchý výčet regest, nýbrž vždy také i zpracování a zhodnocení celého fondu. Proto nová sbírka má název „*Český zemský archiv, katalogy, soupisy, regestáře a rozborů*“. Jako první díl zařaděn do ní katalog listin nejdůležitějšího fondu v archivu země České, totiž archivu České koruny, práci zemského archiváře Dr. Rudolfa Kosse, jež mají předejítii podrobné dějiny archivu; jako druhý díl rovněž ještě za správy Novákovy zahájeno otiskování a zpracování reversů k zemi a inkolátu v zemském archivu archivářem Dr. Vladimírem Klecandou.

Druhou sbírku zahájil ředitel Jan Bedřich Novák sám. Tato sbírka, nadepsaná *Knihovna Sněmů českých*, má přinášeti větší spisy, které by vznikly z prací o přípravě veliké edice „Sněmů českých“ a které by svým rozsahem příliš zatížily periodické Zprávy zemského archivu. Takovým spisem je právě Novákovu pojednání o posledním období vlády Rudolfa II., pojednání, které vzniklo z pilné přípravy a dokonalé znalosti pramenů pro Sněmy roku 1611. „*Rudolf II. a jeho pád*“ je největší výpravné dílo Novákovu, jehož dotištění se již nedožil; vyšlo roku 1935, ozdobeno v části nákladu pietním frontispicem Maxe

Švabinského. Založení těchto dvou nových podniků edičních je trvalým přínosem éry Novákovy v zemském archivu pro publikační práce tohoto ústavu. Dodáme-li k tomu, že roku 1918 vyšel V., roku 1924 VI. a roku 1931 VII. svazek Zpráv českého zemského archivu v rozsahu vždy přes dvacet tiskových archů a s cenným obsahem pojednání z archivní i ediční literatury, vidíme, že ani za těchto nepříznivých poměrů, jak bylo o nich promluveno, ediční činnost zemského archivu se nezastavila a byť snad byla menší než si přál především jeho ředitel, ob stojí čestně ve srovnání s obdobími Novákových předchůdců.

Novákovi dostalo se však uspokojivé náhrady v možnosti uplatnit své zájmy publikační i mimo archiv země České. Když odešel první správce státního ústavu vydavatelského Dr. Václav Hrubý na universitu brněnskou, pověřilo ministerstvo školství a národní osvěty dne 17. srpna 1925 ředitele Nováka správou tohoto ústavu, který zatím přezván byl na Státní ústav historický. A jako vždy, i tu přistoupil Novák s opravdovým zanícením k novému úkolu, tím spíše, šlo-li tu o předmět tak blízký jeho zájmům a jeho srdci. Stejně jako kdysi při nastoupení úřadu ředitele zemského archivu, i nyní ponořil se do studia úkolů nového ústavu a píše článek „*O programu státního historického ústavu vydavatelského v Praze*“ v Časopise archivní školy (roč. III., 1926), v němž vytyčuje úkoly tohoto ústavu, a to nejen všeobecně, nýbrž v závěru své práce shrnuje jasně konkrétní program pro nejbližší dobu. Také článek „*O regestech*“, uveřejněný roku 1930 v VII. svazku Časopisu archivní školy, souvisí s činností Novákovou ve státním ústavě historickém. Správa ústavu, který tehdy byl umístěn v sousedství zemského archivu v suterénu Národního musea, neodváděla příliš Nováka od jeho vlastního úřadu, přinášela však nové další závazky. Správce ústavu byl jednatelem komise bývalého Čs. ústavu historického v Římě, komise pro vydávání Regest či vlastně komise historického ústavu vydavatelského a komise pro vydávání desk zemských, roku 1927 nově zřízené, a připadlo mu tedy připravovati jednání schůzí všech těchto komisí. Přibyly tedy s novou funkcí Novákovi i nové povinnosti organizační a jeho povaze nutno děkovati, že ústav historický za jeho správy rozšířil nejen svůj program ediční, nýbrž že vzrostl i počtem vědeckých pracovníků tu ustanovených a že se posléze podařilo Novákovi vyzískati mu nové větší místnosti v budově Klementina.

Ale ani správou ústavu historického nejsou vyčerpány všechny organizační práce ředitele Nováka. Z titulu svého úřadu, pro své schopnosti organizační, pro svoji kvalifikaci vědeckou a v neposlední řadě i pro svou konciliantní povahu byl povovo-

láván do různých komisí, k různým úkolům a funkcím. Již roku 1909 byl jmenován konservátorem III. sekce ústřední komise pro zachování památek uměleckých a historických ve Vídni, a to pro politické okresy Hořovice, Kladno, Louny, Příbram, Rakovník, Roudnici, Slaný a Smíchov, tedy pro okresy, jejichž archivy z větší části poznal na svých výzkumných cestách roku 1902 a 1903. Brzy po jmenování ředitelem archivu byl dne 6. září 1916 povolán jako řádný člen do c. k. archivní rady ve Vídni. Takřka v den státního převratu byl jmenován odborným poradcem Národního výboru a byly mu ihned přiděleny některé úkoly. Roku 1920 byl povolán jako delegát zemského archivu do stálé komise pro stanovení úředních názvů míst v bývalé republice Československé při ministerstvu vnitra. Avšak i z jeho členství v učených společnostech vznikly mu nakonec nemalé povinnosti úřední a organizační. Roku 1907 byl zvolen mimořádným členem Král. české společnosti nauk a roku 1917 jako ředitel archivu se stal členem její komise k vydávání Archivu českého. Dopisujícím členem České akademie věd a umění byl již od roku 1904, členem mimořádným zvolen byl roku 1916 a již roku 1919 členem řádným. Roku 1923 dne 14. března zvolen po resignaci dosavadního předsedy prof. Dr. Jaroslava Golla předsedou Historické komise při první třídě České akademie, roku 1926 tajemníkem první třídy a roku 1929 povolán důvěrou členů akademie k úřadu generálního tajemníka, který vyžadoval téměř denní práce a s nímž mezi jiným spojena i redakce Věstníku České akademie. I tu uplatňoval Novák svůj talent organizační a budovatelský, staraje se nejen dobře o správu financí, ale usiluje zvláště též o novou budovu pro tuto vrcholnou českou instituci kulturní. Ještě za presidentství prof. Zubatého připravil v té věci obsáhlé memorandum pro úřední činitele.

Zvláštní kapitolou v činnosti Novákově jest jeho účast na mezinárodních kongresech historických a v mezinárodních organizacích. Jeho vybrané společenské vystupování, osobní takt i jazyková kvalifikace zvláště jej předurčovaly k tomuto úkolu. Historických kongresů zúčastnil se nejen jako pouhý posluchač a zástupce, nýbrž jako aktivní činitel, přispívaje vždy k programu kongresu vlastní přednáškou. Na IV. mezinárodním kongresu historickém v Londýně roku 1913 přednášel o maršálu Schwarzenbergovi a přednáška vyšla pak tiskem v publikacích kongresu, jak bylo již uvedeno. O deset let později zastupoval zemský archiv na V. mezinárodním kongresu v Bruselu a přednášel tu o ideji císařství římského a jejím vlivu na počátky českého politického myšlení. Přednáška vyšla pak roku 1925 v *Le Monde slave* („*L'idée de l'Empire romain et la pensée politique tchèque*“); před tím vyšla již česky v ČČH., roč. XXX.

(„Idea císařství římského a její vliv na počátky českého politického myšlení“). Na VI. mezinárodním kongresu v Oslo r. 1928 vrátil se opět ke svému starému zájmu a přednášel tu o vztazích mezi ars dictandi ve středověku a slohovým uměním Petrarckovým („*L'ars dictandi du Moyen-âge et l'épistolographie de Pétrarque*“). O kongresech, kterých se účastnil, podával pak zprávy v Českém časopise historickém (roč. XIX., XXIX). Novák zajel i na sjezd východoevropských historiků ve Varšavě koncem června r. 1927, měl podíl při založení Federace historických společností východní Evropy, jejíž základy byly položeny právě na tomto sjezdu, a stal se jejím prvním předsedou. O této Federaci napsal informační článek do sborníku Jaroslava Bidla roku 1928, kde hlavně zdůrazňuje organizaci historiografie slovanské.

Pobyt v Římě i zájmy o kulturu humanismu a renesance seznámily Nováka s četnými vědci i kulturními činiteli italskými. Udržoval pak styky česko-italské i v Praze a když roku 1923 byl tu z podnětu italského vyslanectví založen Ústav italské kultury, stal se Novák brzy jeho místopředsedou, zároveň předsedou vědecké sekce a spolu s prof. Bindo Chiurlem redaktorem vědecké revue ústavu „*Rivista Italiana di Praga*“. Z podnětu ministerstva zahraničních věcí přispěl do souborného díla „*La Cecoslovacchia*“, vydaného roku 1925 římským Ústavem pro východní Evropu článkem o stycích česko-italských v minulosti („*I rapporti culturali della Boemia e del popolo cecoslovacco coll'Italia nel passato*“). K tomuto úkolu byl povolán proto, že již roku 1911 uveřejnil v *Rivista d'Italia* článek „*Gli Italiani a Praga e in Boemia nel medio evo*“, který pak roku 1924 v druhé redakci otiskl v *Bollettinu* Ústavu italské kultury v Praze. V třetím svazku téhož *Bollettina* r. 1925 vypsál pak účast pražských Vlachů při dobytí Malé strany Pasovskými roku 1611 („*Gli Italiani di Praga e la presa di Malá strana nel 1611*“). Když se pak ujal redakce vědecké revue pražského Ústavu italské kultury, napsal do prvního ročníku (1927) zajímavou stať „*Enea Silvio e la sua storia di Boemia*“, kterou před tím přednesl na členské schůzi ústavu. Novák přispíval také zpracováním některých hesel z českých dějin do velikého italského slovníku „*Enciclopedia Italiana Treccani*“; z jeho pera jsou hesla *San Adalberto*, *Boleslao I., II. a III.* a *Bretislao* která vyšla v l. 1929 a 1930 v prvních svazcích Encyklopedie. Ještě ve XX. a XXI. sv. Encyklopedie r. 1933 a 1934 vyšla tu hesla *Karlštejn* a *Ludmila*, jimiž se s tímto podnikem rozloučil a jež jsou také z jeho posledních prací. Jest litovati, že smrt přerušila další účast Novákovu v tomto slovníku, kde se chystal zpracovati i hesla dalších významných Přemyslovců,

v tom zvláště Přemyslovců posledních, z nichž o Václavu II. napsal před časem heslo do Ottova Slovníku naučného. Ve svých zahraničních stycích dosáhl ředitel Novák i mimořádného uznání se strany cizích států. Byl vyznamenán polským řádem „*Polonia restituta*“ a italský král udělil mu r. 1928 komturský kříž řádu „*Corona d'Italia*“.

Ale také v domácích kruzích vědeckých byl Novák opět povoláván k různým úkolům a funkcím. Vedle uvedených již hodnotí v učených společnostech a v úředních komisích byl činným i v odborných spolcích historických. Byl členem výboru Historického spolku a po dlouhá leta revisorem v Historickém klubu. Když pak r. 1924 došlo k založení Společnosti archivní školy (později Čsl. archivní společnosti), stal se Novák nejprve jejím místopředsedou, a r. 1927 byl zvolen jejím předsedou, kterým pro osobní oblibu byl pak přes původní praxi střídání předsedů opět zvolen r. 1929 a setrval tu až do r. 1931, kdy se vzdal pro churavost.

Jest pochopitelné, že za této rozvětvené a mnohostranné činnosti organizační a úřední nemohla vědecká práce Nováková pokračovati tak rychle jako v prvních letech jeho činnosti v archivu a jak by si byl sám nejvíce přál. Zájmu neubývalo, naopak, rozšiřoval se na nová pole a vracel se ke starým láskám; proto sám dost těžce nesl, když svá velká předsevzetí musil odkládati na dobu pozdější. Léta ubíhala a také nemoc se častěji hlásila a působila nedobrovolná přerušování v práci často po celé měsíce. A přece ani v této době není roku, v němž by nevydal na světlo nový příspěvek své literární produkce. Nebyly to jen články spojené s jeho reprezentační nebo úřední činností, jako byly zprávy o mezinárodních sjezdech, informace o Federaci východoevropských historiků nebo konečně úřední zprávy o českém zemském archivu nebo státním ústavu historickém, uveřejňované ve Zprávách zemského archivu a v Časopise archivní školy. Vrací se k schwarzenberskému rodu a vydává r. 1925 v Čes. čas. hist. (XXXI.) pozoruhodné výňatky „*Ze zápisů posledního lancknechta*“, jak se sám nazýval syn velkého maršálka kníže Bedřich Schwarzenberg (1799—1870), vybraný to typ českého kavalíra-myslitele z polovice XIX. stol.

Zřídka kdy chápal se Novák pera k účelům popularizačním nebo k příspěvkům do denních časopisů. Jen dvě práce podobného rázu obsahuje jeho bohatá bibliografie. Je to článek „*Korunní archiv*“ v Národní čítance r. 1918 a fingovaný rozhovor „*Dvouleté výročí čs. samostatnosti*“, napsaný roku 1921 do publikace „*Z temna poroby k slunci svobody*“, v němž cizinec po dvou letech se dívá na první počátky našeho státu a podivuje se některým zjevům. Teprve v posled-

ním období své práce přál si Novák, aby jeho Rudolf II. byl čten i širšími vrstvami, psal jej s tohoto hlediska a doprovodil i ilustrační výzdobou, a zabýval se plánem faksimilové publikace, která by v širší známost uvedla nejdůležitější historické dokumenty české.

Z referátů, které stále uveřejňoval především v Čes. čas. historickém, je patrné, jak se Novák intenzivně vrací ke svým středověkým zájmům, jak sleduje myšlenkové proudy té doby, což vše, jak již řečeno, je přípravou k veliké chystané práci o vývoji národního vědomí, ať již jsou to ze starší doby ještě referáty nebo širší zprávy o literatuře o nacionalismu, jako byly anglické práce Muirova a Sydneyova, italská práce Casottioho nebo polská Handelsmannova (tyto referáty vycházely v ČCH v letech 1922—1924) nebo nověji zvláště práce německého historika Fedora Schneidera o cisařské myšlence (Rom und Romgedanke im Mittelalter), o níž referoval r. 1927.

Význačným představitelem této středověké myšlenky jest císař Karel IV. a proto se vrací Novák v poslední době k jeho osobě. Článek o *patriotismu Karla IV.* vychází nejen česky v ČCH r. 1926, ale téhož roku i francouzsky „*Le patriotisme de Charles IV*“ v *le Monde slave*, roč. III. Časově již o rok dříve se zabýval otázkou Karla IV. z vnějšího popudu. Když totiž Steinherz roku 1925 vydal svou studii o knížecím zrcadle Karla IV., v níž otiskl dva dosud neznámé listy Václava IV. otci a Karla IV. svému synu a následníku, listy, v nichž zvláště císař Karel IV. jeví se jako veliký znatel nejnovějších směrů humanistických, zejména spisů Petrarkových, podrobil Novák toto tvrzení kritickému rozboru v Českém časopise historickém, v němž, vracaje se ke své metodě prací o formulářích, ukazuje, že oba listy jsou výtvorem retorské školy a že se, bohužel, musíme rozloučiti s představou Karla IV. tak, jak nám jej ukazuje Samuel Steinherz. Steinherz se bránil polemikou v *Mitteilungen* spolku pro dějiny Němců v Čechách, ale Novák znovu v Českém časopise historickém roku 1927 potvrzuje správnost svých tvrzení, vyvraceje nové námitky Steinherzovy, z nichž hlavní byl poukaz na obdobu stylu listů s úvodem autobiografie Karlovy a pochybnost, že by za života obou panovníků nemohly se rozšiřovati listy jim podkládané. V téže době vedl Novák o Karlu IV. polemiku i s jiným německým historikem, s E. Hanischem, který se r. 1926 v revue *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* obrací proti Novákově studii o patriotismu Karla IV., upíraje této středověké době jakoukoliv představu patriotismu ať českého nebo německého a zdůrazňuje universalismus příslušníků církve bojující. Novák v referátě o této práci v Českém časopise historickém, roč. XXXII., zdů-

razňuje vlastenectví Karlovo k zemi české a ukazuje na rozdíl pojmu böhmisch a tschechisch. Obrací se však proti všeobecným názorům Hanischovým o nacionalismu ve středověku a zvláště v tomto referátu jsou již patrné výsledky přípravných studií Novákových o problému nacionalismu. Z nich vyšel pak ještě jako ukázka r. 1930 příspěvek „*Jazyková prakse na generálním sněmu roku 1611*“ do Sborníku k Pekařovým šedesátinám. K hlavní práci mělo však dojít, až Novák dokončí svůj spis o Rudolfu II., který tehdy připravoval a jemuž vedle důležitých úředních starostí se zvláště věnoval.

Z těchto úředních starostí na prvním místě zajímala již v té době Nováka znovu otázka nové budovy zemského archivu. Ve svých Úkolech zemského archivu, vydaných při nastoupení úřadu ředitelského, mluví ještě o nové budově archivu jako o snu daleké budoucnosti, ale vývoj nejbližších let přinášel příznivé podmínky pro uskutečnění plánu, který se původně všem, ba i optimistickému Novákovi, zdál odvážným. Novák nikdy nepustil se zření požadavek důstojné a technickým moderním podmínkám archivním vyhovující budovy archivu. Ve svém úřadě dovedl velmi dobře využívatí schopností a sklonů jednotlivých úředníků; rozdělával práci mezi ně, ponechávaje jim dosti širokou odpovědnost, a tím vznikal krásný poměr spolupracovníků s ředitelem. Mohl tak učiniti tím spíše, když měl možnost opřít se o starší, v úřední činnosti již vyzkoušené, archiváře zemského archivu a když tak sám mohl věnovati svůj čas důležitým podnikům vydavatelským. Jedna byla však věc, kterou si nechával pro sebe, za kterou šel s plným elánem i optimismem sobě vlastním a kterou by se bylo bývalo asi sotva podařilo uskutečniti jinému z archivních úředníků, nadaných menší dávkou optimismu a vybavených méně odolnou silou proti překážkám, které se smělému plánu časem stavěly v cestu. Otázka nové budovy archivu počala nabývatí konkrétnějších forem, jakmile stoupal zájem o parcelu bývalé zemské jízdnárny v Bredovské ulici, kde zemský archiv byl „provisorně“ umístěn od roku 1908 a kde nízká chatrná jednopatrová budova průčelně a dvě skladiště, jedno v bývalé konírně a druhé v bývalé jízdnárně, způsobem archivně naprosto nevyhovujícím, ale také zcela nehospodárným, zabíraly hlubokou parcelu mezi Bredovskou ulicí a Václavským náměstím v místech čilé frekvence bankovních a dopravních úřadů i obchodních podniků. Když se podařilo vhodně prodati tuto důležitou parcelu s uvedenými objekty a když pak byla získána dostatečná částka jakožto podklad pro stavební fond, stalo se vybudování nového sídla archivu již jen otázkou času. Byly to příjemné starosti Novákovy, s jakými studoval plány staveb nejrůznějších archivů,

s jakými do nejmenších podrobností připravoval rozměry a potřeby nové budovy vlastního archivu a s jakými chodil na všechna kompetentní místa, kterým příslušelo o stavbě rozhodovat. Radost z rostoucí budovy pod Kadetkou dávala zapomenout na pokračující chorobu, která vyžadovala nových dovolených a přiměla posléze ředitele Nováka, že krátce po dosažení šedesátky koncem roku 1932 chtěl odejít do výslužby. Ale jak by byla mohla býti otevřena budova, s níž bylo tak spjato jméno ředitele Nováka, bez jeho účasti jako aktivního ředitele? Ustoupil proto žádosti nadřízeného úřadu i naléhání svého příštího nástupce a setrval ještě půl roku v aktivní službě. To se stěhoval archiv z podzemí Národního musea i z jízdárenských objektů v Bredovské ulici do nových místností pod Kadetkou. Zde již Novák nechtěl býti ředitelem, nelákaly ho administrativní starosti s novou budovou, s novým zařizováním, rozmnožováním personálu a s námahou zaopatřovati nové rozpočtové prostředky. Zde chtěl pracovati již jen jako soukromý vědec uprostřed svých někdejších podřízených, se kterými měl vždy nejkrásnější poměr a kteří mu také byli příkladně oddáni. Sem jako šedesátník přenášel tři veliké plány rozsáhlých prací, za něž by se nemusil stydět mladistvý nadšenec. Zde chtěl především dokončiti svůj spis o vývoji národního vědomí — výslovně nechtěl říkat nacionalismus — v Čechách, zde měly býti připraveny alespoň ve svých počátcích Sněmy českého povstání z let 1618—1620 a zde konečně mělo dojít i k práci, kterou na sklonku své literární činnosti se chtěl Novák vracet do vzpomínek útlého dětství, k svému rodnému Orlíku a pro kterou vykonal již také mnoho příprav, a to k biografii politického šlechtice českého Karla Schwarzenberga, jehož syny vychoval otec Novákův. Takové ohromné úkoly mohl si postavit v té době jen optimismus Novákův, optimismus vědce, který nikdy nepripouštěl únavu stáří a který i úmrtí pokročilejších sedmdesátníků mezi vědeckými pracovníky vždy těžce nesl jako předčasný odchod.

Dne 17. května 1933, půl roku po tom, kdy historické i archivní kruhy radostně a spontánně oslavily šedesátku Novákovu, byla slavnostním způsobem za účasti úředních zástupců i vědeckých kruhů otevřena nová budova zemského archivu, která se stala chloubou celé české obce archivářské. Ředitel Dr. Novák měl zahajovací přednášku o nové budově archivu, v níž pojednal odborně o různých typech archivů, o vývoji archivních staveb i o osudu stavby zemského archivu.⁵⁾ Posluchači

⁵⁾ Přednáška je uveřejněna ve zvláštní publikaci v archivu země České, která je v tisku.

viděli radostný vznět ředitele Nováka při této přednášce, z jeho živých očí i nezapomenutelného úsměvu zírало vnitřní uspokojení, ale jeho dobří přátelé nemohli nepozorovati, jak přednáškou stoupá únava, jak choré srdce těžce snáší mimořádný výkon. A nakonec nemohl se nikdo ubrániti dojetí, když iniciátor stavby skončil větou: „Nová budova pro zemský archiv byla mi ideálem od mého nastoupení na místo ředitele r. 1916, ideálem, který se někdy ztrácel za meze dosažitelná. Dočkal jsem se, třebaže na konci své služby, jeho uskutečnění, a pokládám tento den, kdy se novostavba zemského archivu odevzdává svému účelu, za nejkrásnější den z celé své úřední dráhy.“

Tento nejkrásnější den stal se, bohužel, osudovým řízením také posledním dnem vystoupení ředitele Nováka v zemském archivu vůbec. Napětí i vzrušení, spojené s chystanou slavností i s přípravou hlavní přednášky, která je posledním literárním dílem Novákovým, přinutily Nováka, že se hned v následujících dnech odebral na dovolenou. Po prázdninách vrátil se plně zotaven, čilý a jako vždy optimistický, raduje se upřímně z toho, že ode dne 1. července t. r. je zbaven úředních starostí a že se může věnovati plně svým vědeckým láskám. Počátkem října přišel radostně ohlásit, že se v nejbližší době nastěhuje do svého vyhrazeného pokoje. Ale nikdy již tam nezasedl... Osudný úder nemoci dne 19. října zakončil vlastně životní dráhu ředitele Nováka, z níž smrt dne 29. října 1933, tedy měsíc před dosažením 61. roku, byla již jen vykoupením. Na budově, která byla před krátkým časem svědkem nejkrásnějšího dne Novákova, na budově, která byla tak dlouho jeho krásným snem a tak krátce jeho oprávněnou chloubou, zavlály po prvé černé prapory.

*

Sledujícíce bohatou životní dráhu historika a archiváře Jana Bedřicha Nováka, dráhu, která nepostrádala určitého charakteru šťastného a plodného života, měli jsme opětovně možnost dotknouti se jeho vlastností osobních. Nebylo ani jinak možno; Novák byl osobnost tak výrazná a ve svém celém založení tak lidská, že jeho rysy osobní podmiňují celou jeho úřední i vědeckou práci a že není možno je od ní oddělovati. Ale přes to buďž dovoleno na konci říci ještě souhrnně několik slov o Novákovi jako člověku tomu, kdo měl možnost po celé čtvrtstoletí, téměř denně se s ním stýkat, státi mu blízko a těšiti se z nespočetného počtu jeho přátelských, podněcujících a temperamentních rozhovorů. Již zjev Novákův příjemně každého upoutal; elegantní, štíhlá vysoká postava vybraných způsobů a při tom na druhé straně družný, přátelský způsob jednání, rozhovoru

i debaty. Dovedl vyjíti vstříc každému a dovedl získati každého, s nímž se po prvé sešel. Aristokratické prostředí Orlíku, vyznačující se sice krátkým pobytem, ale zakládající častý styk s jeho majiteli, zanechalo trvalé stopy již u mladého studenta, který s radostnou pýchou píše z Vídně matce, dovedl-li si opatřiti elegantní oblek, jenž mu sluší, a který jako jednorochní dobrovolník dbal na bezvadnost své uniformy. Rys dobře oblečeného člověka zůstal Novákovi do posledních chvil. Mladistvé vystoupení a mladistvé citění, se kterým se stal tak blízkým mladým lidem, ať v příbuzenstvu, ať v úřadě, ať ve společnosti, byl podporován sportovním založením, v té době tak vzácným u vědeckého pracovníka. Novák byl zručným tennistou, rád bruslil, ještě jako ředitel podnikal do pražského okolí tury na kole, ale hlavně byl nadšeným lyžařem za vedení svého bratra MUDr. Karla Nováka, známého sportovce, a to až do té doby, kdy srdeční choroba energicky učinila konec této zábavě, z níž přicházival Novák zprvu osvěžen, ale později již s následky ne vždy příznivými.

Zvláštní dar jednání s lidmi a srdečnost, která dovedla vytvářeti radostné prostředí v setmělých podzemních místnostech musea ať v zemském archivu, ať ve státním ústavě historickém, způsobily, že Novákovi připadlo nejednou prostředkující postavení ve společnosti historiků. Když se koncem první desítky XX. stol. rozdělovali žáci Gollovi ve dvě skupiny, Novák měl přátelské styky osobní se všemi svými bývalými kolegy i druhy. Thematika prací Novákových častěji přivedla ho do polemiky; dovedl býti bystrým i vtipným a snad i ironickým debatérem, ale nikdy nebyl osobním.

Poměr Jana Bedřicha Nováka v úřadě ke kolegům, před tím již k představeným a stejně později k podřízeným, je krásnou kapitolou pro sebe. Byl stejně příjemným a žádaným společníkem svému někdejšímu řediteli Nováčkovi, jako se později zase dovedl těšiti na přátelských schůzkách svých mladých úředníků a svých žáků na archivní škole. Když slavil šedesáté narozeniny, seskupilo se více než třicet jeho přátel i žáků nejrůznějšího školení a z nejrůznějších ústavů, aby mu podali společný sborník prací, který se podle jeho zájmu odnášel především k českým dějinám v době humanismu. A při přátelské schůzce u téže příležitosti mohl profesor Pekař, starý přítel Novákův, ve svém proslovu poukázati se svým charakteristickým přízvukem, že málokterý historik dnes dovedl by za společný stůl shromáždit kolegy a žáky tak různého zabarvení a tak různých směrů i osobních styků, a konečně i tak různého věku.

Krásným rysem povahy Novákovy byla též jeho láska k přírodě. Přírody dovedl využití na své dovolené i na svých sportovních zájezdech. Dostalo se mu možnosti, že svou lásku k přírodě mohl zvlášť uplatniti. Zařídil se na rodinném domě na Žďánku v Malechovicích, odkud před mnoha desíletími jeho dědeček psal prostá selská psaní „svému nejmilejšímu synáčku“, otci Novákovi, na zámky schwarzenberské. Zde v Českém ráji uprostřed krásné přírody, s výhledem na památné Trosky, nalezl a stvořil si Novák druhý domov. I zde uplatnil se jeho „stavitelský talent“; vlastnoručně upravoval cesty v divoké romantické rokli kolem potůčku, kde měl na různých místech podle denní doby a slunečního svitu své tři pracovní stolky. Sem na Žďánek se vracel ze svých cest po Evropě, zde odpočíval po mezinárodních kongresech v hlavních městech evropských, sem zajížděl i z pobytu na francouzském pobřeží a zde psal v oddechu na úředních dovolených své práce, posledně Rudolfa II.

Na Žďánku trávil Novák klidné dny svého šťastného rodinného života, na něž jediný stín vrhla dlouhá choroba jeho první choti, zemřelé koncem října 1928. I při tom byl však řed. Novák vždy šetrným a příkladným manželem nešťastné paní, a dovedl i tu svým optimismem zpříjemňovati její těžký úděl. Charakteristika Nováková by nebyla úplná, kdybychom se nezmínili o této snad příliš soukromé stránce. Stejně pozoruhodný byl jeho vřelý vztah k matce, která, doživši se vysokého věku, zemřela ve stejném roce, jako první choť Nováková. Při veškerém svém zaměstnání nalezl vždycky čas, aby svou starou matku vždy v určitý den pravidelně doprovázel do biografu. Ve své druhé choti, sestře zemřelé paní, nalezl pak ředitel Novák ženu vzácného porozumění pro svoji práci i pečlivou společnici až do posledních okamžiků svého života. Tak vytvářelo se také na Žďánku, této rodinné záduze, jak říkal Novák, prostředí krásného kulturního i rodinného života.

A zde zažíval ještě na sklonku života zvláštní radost, když se mu tu společnicí stala vnučka Zulinka (dcera jeho syna, doc. Dr. Mirko Nováka); co na tom, že bylo nutno přistavovat zábradlí u některých strmých cest a že bylo třeba i zvýšit pozornost, aby malá vnučka neutrpěla úrazu. Byly to radostné práce a radostné starosti. Obzvláštním potěšením bylo Novákovi, mohl-li se svým sídlem a svou prací pochlubit pražským hostům. Kdo měl krásnou příležitost býti takto provázen Novákem, nepamene radosti hostitelovy a jeho zájmu, s jakým každého vítal. A proto tak těžce scházela tu jeho vzpřímená postava, proto marně čekali vítajícího hostitele známí, když se sem počátkem června r. 1935 vracel Novák na-

posled, aby již odtud neodešel. To zde ukládali jeho popel do památníku, který, ozdoben plaketou Šejnostovou, hlásá mimojdoucím, že tu odpočívá věčný sen český historik a archivář Dr. Jan Bedřich Novák. Sem zalétají vzpomínky z druhého jeho pomníku, který si sám postavil, z Prahy, ze zemského archivu českého, kde dlouho ještě bude scházeti a kde vždy ho bude vděčně vzpomínáno.

Pomník historika Dr. Jana Bedřicha Nováka
na Žďánku u Sobotky.

(Foto B. Vavroušek.)

LITERATURA:

Literatura o Janu Bedřichu Novákovi: Bedřich Jenšovský, Šedesátka ředitele Dr. Jana Bedřicha Nováka, Časopis archivní školy, roč. IX./X., příl. str. 1—17. V Praze 1933. (Odtud převzaty také některé odstavce a soudy.) — Bedřich Jenšovský, Za Janem Bedřichem Novákem. Český časopis historický 1933 (XXXIX, str. 581 až 588). — Josef Šusta, Jan Bedřich Novák, Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale, tome VI. 1934, str. 7—10. — Josef Borovička, Prager Rundschau 1933, str. 467—469. — Josef Šusta, Naše Věda 1933, str. 236—237. — Václav Vojtíšek, Časopis archivní školy XI., 1934, str. 1—2. — Bronislav Włodarski, Kwartalnik hystoriczny 1933, str. 638. — Blažena Rynešová, Časopis Nár. musea CVII., 1933, str. 288. — Gustav Pirchan, Archivalische Zeitschrift 42./43. 1934, str. 400—401. — Václav Vojtíšek, Jan Bedřich Novák (nekrolog České akademie, str. 1—84). V Praze 1934. — Z novinářských článků: K padesátinám Novákovým: Jaroslav Werstadt, Uprostřed dráhy, Cas, 26. XI. 1922. — V. Vojtíšek, Prager Presse, 29. XI. 1922. — K šedesátinám: Bedřich Mendl, Národní Listy, 27. XI. 1932. — Miloš Volf, Národní Osvobození, 27. XI. 1932. — J. Šebánek, Lidové Noviny, 27. XI. 1932. — Nekrology: Karel Stloukal, Za Janem B. Novákem, Nár. Listy, 31. října 1933. — Mil. Volf, Národní Osvobození, 31. X. 1933. — Jar. Werstadt, České Slovo, 31. X. 1933. —

Bibliografie spisů Novákových: Sborník k Novákovým šedesátinám (B. Jenšovský) a ve Vojtíškově nekrologu v České akademii (viz výše). K ní nutno ještě doplniti: K r. 1914 referát o práci: Stefan Sochaniewicz, Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. Lwow 1912, 8°, 56 S. v Mitteil. des Archivrates 1914, str. 306—307; k r. 1930 zprávu o edici Blaženy Rynešové, Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka z let 1418—1462, sv. I. 1418—1437, v Praze 1929 v Historische Zeitschrift 1930, str. 182—183 a referát o téže publikaci v Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, 1930, str. 206—207. — Z posledních prací pak k r. 1933 hesla „Gindely Antonín“ a „Giovanni di Lussenburgo, re di Boemia“ v Enciclopedia Italiana Treccani sv. XVII. (1933), str. 121 a str. 228, hesla „Karlštejn“ a „Ludmila“ tamže sv. XX. (1933), str. 128 a XXI. (1934), str. 596 a přednášku „O novou budovu archivu země České“ v Jubilejní publikaci archivu země České.

Dr. MILOSLAV VOLF

VÝVOJ GRUNTOVNÍ KNIHY
VE SVĚTLE ZÁKONŮ
A HOSPODÁŘSKÝCH INSTRUKCÍ

Knihy gruntovní čili knihy pozemkové, kteréž pojmenování nikoliv dost výstižně vešlo v nové době v úřední užívání, jsou veřejné knihy, totiž úřední seznamy, do kterých zapisují se jednak nemovitosti a některá práva, jednak některé skutečnosti nemovitostí a práv oněch se týkající, za tím účelem, aby právní obchod jimi byl postaven na bezpečný základ.¹⁾ Jinou stránku jich působnosti zdůrazňuje více Jaromír Čelakovský v hesle Knihy pozemkové v starém Ottově slovníku: „Účel jejich jest skutečného vlastníka a všechny ostatní právní poměry, zejména zástavní práva a jiná břemena na věcech nemovitých uvésti ve veřejnou a bezpečnou známost a tím poskytnouti pevný základ úvěru.“

Zařízení pozemkových knih spočívá na zásadách: veřejnosti (princip publicity formální), přesnosti (princip speciality) a platnosti (legality), podle níž pouze zápisy platné mají býti zapísány na základě prozkoumaných podmínek a na základě věrohodnosti. Rozeznávají sluší vlastní knihy pozemkové resp. desky zemské, knihy horní, knihy železniční a knihy naftové. Knihy pozemkové vedou soudy okresní, Desky zemské krajské soudy v Praze a v Brně, knihy horní, železniční a naftové krajské soudy tím pověřené. Krajské soudy vedou též pozemkové knihy města, na jehož katastru se nacházejí.

Pozemková kniha v přítomné době platná, vzniklá podle zákona ze dne 25. července 1871, č. 95 ř. z. respektive podle českého zemského zákona ze dne 15. prosince 1874, č. 92 (na Moravě a ve Slezsku podle zemského zákona č. 97 z r. 1874) skládá se z knihy hlavní a sbírky listin. Kromě toho je částí knihy kopie katastrální mapy, která se úředně občasnými doplňky dále vede. Hlavní kniha se skládá z vložek knihovních, do nichž se zapisují knihovní tělesa a jejich změny, jakož i věcná práva k tělesům knihovním. Knihovním tělesem rozumí se především nemovitosti, ale také některá práva jim se rovnající: reálné břemeno, předkupní právo a právo koupě zpáteční a práva ze smluv nájemních. Každá knihovní vložka má tři listy: list A čili skutkové podstaty, na něž zapisují se jed-

¹⁾ Jan Krčmář: Právo občanské II., str. 8. Praha 1928.

notlivé parcely nemovitosti a práva spojená s nemovitostí (várečné, spoluvlastnictví, služebnosti), list B čili list vlastnický, na nějž zapisuje se právo vlastnické s případnými omezeními vlastníka (nezletilost, křida a p.) a list C čili závad, obsahující věcná práva a břemena na knihovním tělese ležící. Každá katastrální obec má jednu hlavní knihu, jen pro velké obce pro přehlednost zavedeno jest současně několik knih hlavních na základě teritoriálních. Ke každé hlavní knize patří rejstříky věcný a osobní.

Sbírka listin skládá se z ověřených opisů listin, které byly základem knihovním zápisům. Zápisy do knih dějí se zpravidla jen k žádosti stran. Aby zachováno bylo pořadí těchto žádostí, musí vést knihovní úřad žurnál. Zápis do knih má se díti hned po dojití žádosti. Poukaz knihovnímu dává přednostu soudu. O způsobu zápisů do knih bude pojednáno až v souvislosti s líčením jednotlivých fází vývoje pozemkové knihy.

Pozemková či lépe gruntovní kniha, neboť předmětem jejím byly nikoliv jednotlivé pozemky, nýbrž pravidlem selské živnosti (grunty) jako celek, sahá svými počátky ke sklonku středověku.²⁾ Josef Salaba³⁾ bystře rozpoznal, že vznik gruntovní knihy souvisí s nabytím úplného spodního vlastnického práva sedlákem k půdě, s opouštěním práva odúmrtí a s tím souvisícím rozkladem rodinného nedílu. Tento sociální převrat ve vývoji zemědělského vlastnictví uskutečňuje se u nás od konce XV. století. Má za následek hojně personální změny držitelské, jež je třeba regulovati a v tom jest účel grutovní knihy, zvané tehdy nejčastěji knihou, nebo *registrem purkrechtním*. Naproti tomu předchozí výhradní nástupnictví v rodě, při živém vědomí rodového nedílu nebylo nutno zápisem utvrzovati. A skutečně nejstarší nám dochované gruntovní knihy, purkrechtní registra panství pardubického, svým nejstarším svazkem počínají již roku 1494.

Se zmíněným převodem v oblasti vlastnického práva souvisí však nejen vznik knih purkrechtních, nýbrž také počátek *register sirotčích*. Nabyli-li poddaný osobního práva vlastnického, získával aspoň relativně volnou disposici — se schválením vrchnosti — nad svým majetkem za života i pro případ smrti, tedy též právo odkazovati. Tak vznikla agenda sirotčí na

²⁾ Od dob josefinských, kdy umožněno bylo zeizování jednotlivých pozemků od usedlosti, zavedeny pro tyto trhy a jiná právní jednání knihy zvláštní, zvané obyčejně polní (Feldcontractenbücher), což do češtiny překládá se někdy také jako pozemkové knihy.

³⁾ Josef Salaba: Příspěvky ke kritice urbářů, Selský archiv 1922, str. 39, a před tím již v „Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století“, Čes. čas. hist. XII., s. 192.

patrimoniálních kancelářích, oddělená od vlastní vrchnostenské administrace důchodenské. V době vyspělejší selské samosprávy v XVI. stol. dostala se místy dokonce do jejích rukou (podobně jako peníze zádušní) a teprve po katastrofách třicetileté války a za hmotného i duchovního zbědačení selského lidu v době baroka stala se zase záležitostí vrchnostenskou, ač ani tenkrát nikoliv výhradně.

Nejstarší gruntovní knihy o převodu vlastnictví obsahují pravidlem jen nejstručnější záznam, kdežto poslání své spatřují v bedlivém zapisování verunků, splácených o soudech resp. posudcích sirotkům a jiným příbuzným nového držitele. Vedení knihy náleží hejtmanu panství, jenž dává je prováděti svým písařem, který někdy stává se i depositorem purkrechtních peněz — podílů složených nepřítomným dědicům a nápadníkům. Zástupci selské samosprávy fungují při zápisích jako svědci.

Purkrechtní knihy, jež se ze XVI. století zachovaly, někdy připomínají svými vnějšími znaky jiné, starší již knihy, obsahující soupisy pozemkového majetku, totiž *urbáře*. Některé nejstarší purkrechtní knihy dokonce v čelo zápisů o vlastnických změnách na usedlosti staví její popis z urbáře i s uvedením povinností vůči vrchnosti; tak purkrechtní knihy panství klášteřského, založené r. 1570.⁴⁾ Vzpomeneme-li, že naopak zase v některých urbářích naleznou se záznamy o změnách držitelů, jest jistě mimo pochybnost, že urbáře ovlivnily vznik knih gruntovních. Nejde však o fakt sám, jako spíše o míru toho podílu, a tu se názory značně rozcházejí.

Stanovisko P. Fr. Vacka, jenž ve svém pojednání „Urbáře a pozemkové knihy“ v Čas. pro dějiny venkova XIII. s. 10 n. pod pojmem urbáře rozumí jen knihy výnosu statkového (Registrum censuum) neboli česky knihy úroční, kdežto starší „Libri traditionum“, česky zvané v pozdějších dobách „Ložní registra“, mezi urbáře neřadí, bylo již v době svého napsání v podstatě vyvráceno, a to mimo jiné za pomoci srovnávacího studia katastrů z oblasti celé střední Evropy. Skutečnost, že jde tu vlastně jen o různé typy urbářů, vyslovil již r. 1898 Josef Šusta,⁵⁾ výsledovav také správně, že urbář výnosový (Registrum censuum) je vývojově typem teprve mladším. Vycházejí jen z dostupných mu urbářů domácích, potvrzuje jeho stanovisko

⁴⁾ Nyní deponované v Archivu země České o sign. Stříbro č. i. 5, 6, 13, 14, 19.

⁵⁾ Srv. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie in Wien B. 138 (1898) v pojednání „Zur Geschichte und Kritik der Urbarialaufzeichnungen“ str. 58.

také agrární historik *Josef Salaba*,⁶⁾ jenž dochází k názoru, že jsou vlastně dva druhy urbáře: urbář-soupis a urbář-účet.

Vývojově starší jest první, ale nezaniká ani později, kdy k jinému účelu vznikl ještě urbář účtový. Urbář-soupis, to jsou vlastně ona „ložní registra“ pozdější doby, jež Vacek staví proti urbáři, kdežto Salaba chápe je v souvislosti s hospodářskými podmínkami a potřebami doby, v níž se zrodily. Urbář-soupis považuje za provedení nebo pokračování listin donačních, trhových a lokačních, které proto bývají někdy také v těchto urbářích involvovány, ač urbář, diplomaticky a právnicky pojato, jest vlastně jejich přílohou. Vznik těchto urbářů souvisí tedy s kolonizací půdy vůbec a první jich stopy nacházíme již v bavorských „*Libri traditionum*“ z VIII. a IX. stol.,⁷⁾ kdežto u nás musili bychom je hledati v souvislosti s kolonizací klášterů cisterciáckých a premonstrátských, jež přinesly k nám hospodářské a správní formy z vyspělejšího, románského západu. Naproti tomu druhá forma urbáře, urbář-účet, je mladší a vyjadřuje potřeby vyspělého již hospodářství rentového.

Urbáře chovají v sobě, podle Salabova mínění, zárodky knih gruntovních; jsou vůbec kumulací různých hospodářských a právních fakt a norem. V tom má pravdu, ale platí to především o urbářích-soupisech, čili o knihách tradičních. Jestliže však dále tvrdí, že urbáře, jakožto nejstarší forma agrárního práva jsou přímo *základnou* pro knihy pozemkové, jež se z nich vyvinují a poté se od nich v XVI. století oddělují ve formu samostatnou, domnívám se, že přece jen nelze tak zcela opomíjeti vliv instituce jiné, v této době již u nás velmi rozvité, totiž vliv městských knih. Salaba sice svůj názor o otcovství urbáře u knihy pozemkové níže zase omezuje podotčením, že tento základní vliv urbáře nebyl tak rozhodující a trval pouze na začátku, než zkušenost ukazuje, že ani toto omezení nedostačuje, respektive, že není přesné. V souvislosti časové spíše opak zdá se pravdou.

Výše zmínil jsem se sám o serii purkrechtních knih kladubských z r. 1570, jež nesou patrné stopy vlivu urbáře, naproti tomu však právě nejstarší knihy gruntovní nám dochované ukazují zcela nepopíratelně rozhodující *vliv knih městských*. Tak hned „*Registra* zápisův panství Pardubského“ z roku 1508⁸⁾ nebo v souvislosti s budováním rybníků vzniklá starší ještě „*Registra* rybníční“ (1494—1520). neboli „*Co se jest lidem za*

⁶⁾ „Doplňky ke kritice českých urbářů“ ve *Věst. král. učené spol.* 1929, str. 1—69.

⁷⁾ Srv. Oswald Redlich, *Über bayerische Traditionsbücher und Traditionen*. Mít. d. Inst. f. Öst. Geschichtsforschung V.

⁸⁾ Vydána byla částečně tiskem v Archivu českém sv. XVII., str. 459 n. a 539 n.

škody rybníky udělanými na panství kunětickohorském a pardubském oddáno“, psána jsou tak, jak vedeny byly v městech knihy smluv trhových, totiž zápis za zápisem v časovém sledu bez ohledu na jednotlivé grunty nebo vsi. Stejně vedena jest i gruntovní kniha vesnic městského statku benešovského, Bedrče a Petroupimě, zahájená někdy před r. 1527, z kteréhož roku jsou v ní první zápisy, ale několik prvních listů chybí.⁹⁾ Vedle zápisů o trzích, obsahuje též zápisy o dělení pozůstalostí, testamenty, ale vše v jediné řadě chronologické. Dvoudílná „*Registra*, v nichž se zapisují prodaje kruntuov všelijakých na panství lanškrounském i také lantšperským“ z r. 1531 a „*Registra* založená k zapisování rukojmí za lidi léta etc. 1538“, spojená jednou vazbou¹⁰⁾ (sign. Lanškroun I.) podržují rovněž zcela formu zápisů knih městských, ale ve srovnání se staršími svými družkami pardubickými a benešovskými jeví již ten pokrok, že zápisy jsou psány sice v řadě chronologické, ale jména vesnic jsou postavena jako titul. „*Registra* rukojmí za lidi“ nejsou věnována jen transakcím civilně-právním, nýbrž jsou v nich zapisována i rukojemství, braná v souvislosti s řízením trestním.

Další stupeň vývoje ukazují na př. purkrechtní registra vesnic, jež patřivala kdysi v druhé pol. XVI. st. špitálu města Českého Brodu a později stala se většinou částí panství černokosteckého a kounického. *Registra*, uložená nyní v Archivu země České o sign. Kostelec n. Č. l. č. i. 1, vznikla r. 1554, jsou bez titulního listu, na předeštlí mají napsanu současnou přísahu čili „*povinnost rychtářů a konšelů vesnických*“, načež hned začínají jednotlivé zápisy, na př.:

Wopočnice.

Wawra koupil statek nebožtíka Wondraka otce svého za I° 1ř gr. Vyplnil na to do leta etc. 53 XXII 1ř gr. Z toho vzali Mátie XVII 1ř 30 gr vše míš. Matouš syn 2½ 1ř gr; zůstává za statek LXXVIII 1ř míš. Z toho jíti má máteři III 1ř gr m., Matoušovi synu XVIII 1ř 30 gr vše míš, dcerám: Káci VIII 1ř m., Janě VIII 1ř m., Dorotě X 1ř m., Lidinejm dětem X 1ř gr m. Vondra vyraziti sobě má XXI 1ř m. [a. m.] Vondra se toho odevzdal.

Léta etc. LIII položil III 1ř m., ty vzal Vávra a dal máteři. Vostatek spravedlnosti a již více tu máti nic nemá.

⁹⁾ Archiv země České sign. Benešov č. i. 1.

¹⁰⁾ Darována byla r. 1898 majitelem panství kníž. Lichtensteinem Král. čes. zem. archivu spolu s dalšími 33 svazky purkrechtních knih lanškrounského panství z doby předbělohorské.

Po tomto prvním zápisu pokračují v pořádku chronologickém další zápisy z Opočnice do fol. B V., při čemž složka A měla deset folií. Poslední opočnický zápis je z roku 1574. Od fol. B VI následují zápisy z Nové Vsi, opět počínajíc rokem 1554, pak řada listů prázdných, až na fol. C II. následuje Přistoupím, od fol. C VIII. Rusanovský statek, jenž na rozdíl od předcházejících vesnic sahá, aspoň úrokovou službou, až do r. 1598. Na fol. D I. až D XII. je vesnice Krupá, od D XIII. Blinka, sahající rovněž až k r. 1599, od E III. zápisy z vesnice Konic, opět od r. 1554, od E VI. Chvalovice až na fol. F III. vrací se opět Opočnice, za ní opět Přistoupím, pak znovu Krupá G I.—XVII. Další folia G XVIII. a XIX. mají každé po několika listech a zápisy na nich obsažené vracejí se i chronologicky nazpět. Nová Ves obsadila tentokrát list I, jež znamená jest latinským pojmenováním primum až vigesimum. Od složky M přichází nová vesnice, jež se v první řadě vůbec nevyskytla, totiž Štolmíř se zápisy sirotčími, ale až od r. 1575 a zabírá i složky N a O. Na konci register je vlepeno několik listů urbáře, pocházejícího z druhé pol. XVII. st. a to vsí Lstiboře, Bylan a Hořan, v němž je zvláštní poznámka u těch, kdo byli osazeni již roku 1629. U jednotlivých osedlých je poznámka, je-li usedlost „v rychtě“ či „purkrechtu“.¹¹⁾

Vylíčené právě schema ukazuje, že vývoj purkrechtního registra pokročil. Zápisy nedějí se již pouze v časovém pořádku za sebou, nýbrž jednotlivé vsi mají vyhrazen určitý prostor, do něhož se zapisuje dokud prostor stačí, pak otevře se nová složka. Změna písaře v roce 1575 vedla k tomu, že zahájena byla nová serie zápisů, ale vesnice opatřeny zase patřičným volným místem, ba podržely i týž pořad jako v serii první. Volné místo mají rezervováno však jen jednotlivé vsi, nikoliv ještě jednotlivé grunty v nich, jak stalo se zvykem v registrech mladších.

Podobu městských knih nesou také kniha kšaftů panství pardubického z r. 1532 (Archiv země České, Pardubice č. 245), a „Dubská rejstra“ z r. 1551, uložená nyní rovněž v archivu země České.¹²⁾

Z toho, co zde bylo pověděno, se zdá, že v počátcích našich gruntových knih převládal nad urbářem vliv knih městských. Nejstarší gruntovní knihy, jak jsme viděli, jsou přímo

¹¹⁾ Kniha je papírová, 32 cm × 21 cm, desky lepenkové potažené teletinou, jež zdobený jsou slepotiskem, který mezi rovnoběžnými liniemi ve třech řadách představuje portrey z některé evangelické bible, po stranách v obdélníku vnějším podoby římských císařů, ale také různé alegorie („Vestigia“) a p. Na zadní desce ve vnějším obdélníku jsou tytéž slepotisky, ale uprostřed jen lineální výplň.

¹²⁾ Srv. O. Oliva: O několika gruntovních knihách ze XVI. a XVII. stol. v ČDV. X., str. 103 n.

kopii městských knih trhových smluv, u českobrodských register pak pozorujeme pozvolný vývoj v typ nový, samostatný, charakteristický mezistupeň k pozdějšímu obvyklému typu gruntovní knihy.

O Zjev tento je zcela přirozený. Urbář svým posláním nebyl purkrechtnímu registru tak blízek jako městská kniha kontraktovní. Účel jeho byl inventární a účetní; měl zaregistrovati — pokud šlo o rustikál — rozsah usedlostí a jich stálé „věčné“ povinnosti a služby vůči vrchnosti, gruntovní kniha naproti tomu měla postihovati právě změny v osobách držitelů těchto hospodářských stálých jednotek a jich závazky a povinnosti osobní, tedy rovněž charakteru pomíjivého. Vliv urbáře projevil se spíše až v té fázi vývoje gruntovní knihy, kdy šlo již o její zdokonalení, vylepšení. Urbární záznamy poskytly k tomu cíli stručný, ale výstižný popis rozsahu a povinností gruntu, jenž bylo možno účelně a s prospěchem položit v čelo zápisů dotyčného gruntu se týkajících. Není proto, zdá se, náhodou, že stopy vlivu urbářů zjistil jsem až v době o třičtvrtí století mladší, než jsou naše nejstarší knihy purkrechtní. Charakteristickou osnovou urbářů, totiž rozdělení v rychty a vsi, uvádění dávek vrchnosti, naturálních i peněžních, ba i robot, mají převahou až gruntovní knihy z doby po třicetileté válce a sotva kde dříve než v prvních dvou desetiletích XVII. stol. Při nedostatku zachovaného materiálu z konce stol. XV. a první poloviny století XVI. bylo by ovšem riskantní odvážit se soudu apodiktického.

Vylíčený silný vliv městských knih na vznik knihy gruntovní jest tím pochopitelnější, že v době, kdy tato u nás vzniká, totiž v době jagellovské, podává knihovnictví městské již obraz velice rozvité. Vzniká již dlouhá serie knih omezených na záznamy určitého druhu: Smluv trhových (na koupě a vzdání domů), obligationum (smlouvy o dluhy), conditionum (přípovědi k domům pro neplacení dluhů soukromých i veřejných jako daní a p.) Memorabilium (důležité smlouvy města, přijímání občanů, veř. události), nebo v agendě sporné knihy rukojemství, knihy sentencí (procesy a rozsudky), libri dictionum (mandáty a p.). Své knihy měly i osamostatnělé úřady městské jako rychtář, úřad zádušní, nebo v Praze Šestipáni, Desítipáni, právo mostu pražského a p. S právem měšťanů testovati souvisí Libri testamentorum, Libri inventariorum, Libri divisionum (dělení pozůstalostí).¹³⁾

I v tom jeví se vliv městských knih na knihy gruntovní ještě v pozdější rozvítější jejich formě, že podobně jako měst-

¹³⁾ Více o tom viz Václav Vojtíšek: Manuály radní Nového města Pražského v Čas. přátel starožitností 18 (1910).

ské knihy jsou čistopisy. Podkladem knih městských byly radní manuály, z nichž zápisy do příslušných knih prováděli městští písaři dokonce na účet strany, podkladem gruntovní knihy jsou zápisy, které do svého manuálu při výročních soudech a posudcích činil hejtman, respektive jeho písař. Z těchto záznamů teprve koncipován byl zápis, jenž z konceptníku (makuláře) přepisován byl do vlastních register. Protože makulář stal se pak nepotřebným, byl pravidelně zničen, takže zachoval se jen v řídkých případech, na př. na panství komornohrádeckém.

Zápis v gruntovní knize nebyl ovšem povahy konstitutivní, nýbrž pouze referující. Uplynula ještě celá staletí, než dvorním dekretem z 11. srpna 1724 bylo ustanoveno, že v držení městského domu nemůže být připuštěn nikdo bez předchozího vkladu do knih městských. Ani tehdy nešlo ovšem o nabytí práva vlastnického, nýbrž pouze o jeho provedení a i tak jen v oblasti platnosti knih městských. U knih gruntovních ještě hluboko do XVIII. století setkáváme se s případy, že vlastník není do nich zapsán po celá desetiletí, ba někdy drží usedlost vůbec bez zápisu a dovídáme se o jeho vlastnictví teprve ze zápisů jeho nástupců. Vznik gruntovních knih ve spojitosti s výročními soudy a tedy s institucí selské samosprávy, svědčí sice o značném jejím významu u nás ve století XV. a XVI. a třeba i svým posláním byly gruntovní knihy především zařízením sloužícím poddaným, totiž řádné evidenci rustikálu, zaručující tak selskému lidu jeho pozemkové vlastnictví, přece byly po všechny časy až do zrušení správy patrimoniální výsledkem činnosti pozemkové vrchnosti v oblasti správy veřejné. Aby bylo možno postihnouti jejich zařízení, nutno tedy aspoň stručně přihlídnouti k rozsahu a organizaci veřejné moci pozemkové vrchnosti.¹⁴⁾

*

Pozemkovým pánem, pozemkovou vrchností byl každý držitel stavovského, deskového, resp. stavovského dominiálního statku, kterému jako takovému *via facti* příslušela jistá veřejnoprávní i soukromoprávní oprávnění vůči jeho poddaným „*iura et iurisdictionalia dominicalia*“, jež, pokud

¹⁴⁾ Alfred Loebl: *Der Sieg des Fürstenrechtes auch auf den Gebiete der Finanzen vor dem Dreissigjährigen Kriege*, Mnichov 1916, zmiňuje se o vzniku pozemkových knih v Čechách v souvislosti se šacuňky, nařizovanými sněmem pro daň ze jmění, což, domnívám se, nemá opodstatnění. Autor stal se nepochybně z malé znalosti češtiny obětí nějakkého omylu, protože by nasvědčovalo i to, že se odvažuje tvrditi přesně i rok, v němž v Čechách došlo po prvé k zápisům do gruntovních knih: *In Böhmen wurde zum erstenmal die grundbücherliche Aufzeichnung im J. 1544 vorgenommen.*

šlo o jurisdikci civilní a politickou, zvláště se neudílela, nýbrž vyplývala ze zemské ústavy; pouze kriminální soudnictví vznikalo na patrimoniích ze zvláštních právních titulů nebo vlastností a nebylo proto všem pozemkových vrchnostem obecné. Pozemkoví páni tedy s hospodářskou správou svých statků vedli také vrchnostenskou (veřejnou) správu a pro oba tyto účely dosazovali své soukromé úředníky a zřízence. Poddaní byli jim v obou směrech stejně podřízeni, stávající se pouze nepřímými poddanými panovníkovými. Vrchnosti zaujaly mocné postavení uprostřed mezi státem a poddanými. Za vítězství absolutistických tendencí změnil se ovšem podstatně ráz této stavovské „samosprávy“; vrchnostenské orgány proměňovaly se znenáhla v orgány správy zeměpanské.

Vznik vrchnostenské správy u nás dlužno hledati v souvislosti se vznikem immunity církevních. První veliký zápas toho druhu byl spor biskupa Jindřicha Břetislava s knížetem českým Bedřichem r. 1187, jenž vedl ke vzniku nejširší církevní immunity u nás, totiž říšské bezprostřednosti pražského biskupství, jež na štěstí stala se jen přechodnou. Opřel-li své požadavky v tomto případě biskup o císaře, později opírala česká církev své touhy pro immunity o papeže. Tak zv. velké privilegium Přemyslovo z 10. července 1221 stalo se úvodem k vzniku samosprávy duchovenských dominií, jež ovšem sama byla zase jen prologem k samosprávě dominií vrchností světských. České vrchnostenské immunity od prvopočátku postrádají „*ius gladii*“ čili udělovány jsou „*exceptis causis sanguinis*“; dostala-li některá vrchnost pravomoc i v zločinech hrdelních, pak musilo se tak státi zvláštním privilegiem. Takové dostal na př. od krále Sedlecký klášter r. 1248. Pravidlem omezovalo se vrchnostenské soudnictví ovšem jen na agendu civilní spornou i nespornou a v agendě trestní jen na drobné záležitosti, rázu dnešních přešupků.

Zásady vrchnostenského soudnictví prvního staletí stavovské samosprávy neznáme. Historicky dochovaný jeho systém svědčí spíše o tom, že rozvinulo se u nás teprve pod vlivem samosprávy městské. Čím v městech byly soudy zahájené, tím na panstvích byly soudy obecné, zvané také větší (*iudicia communia*) na rozdíl od následovních po nich soudech menších, posudcích (*semiiudicium*), zařízených především pro plnění právních závazků, uložených na soudech větších. Soudy konány byly na rychtách za účasti pánovy nebo aspoň hejtmanovy, při čemž náklad s tím spojený nesli pravidlem poddaní (*sbirka „pro expensis iudiciariis“*).¹⁵⁾ Obvykle býval na dominiu jeden soud

¹⁵⁾ P. F. Vacek: *Soudnictví v Čechách. ČDV. XII., s. 134.*

výroční a po něm za čtrnáct dní nebo za čtyři neděle posudky; konal se obvykle v době po Zjevení Páně, tedy uprostřed zimy. Na některých panstvích však, neznámo blíže z kterých důvodů, byly soudy dva i tři. Vacek v citované své práci se domnívá, že jde snad i v tom o analogii zahájeného soudu městského podle práva pražského a podle práva magdeburského.

Soud řídil rychtář a přisedící byli konšelé. Zahajoval však osobně pán nebo jeho hejtman, který spolu se svým písařem účastnil se celého jednání, neboť byl exekutivní mocí tohoto soudu. Jednání řád byl formalistní. V záležitostech nesporných, jež soud projednával, nacházely se ovšem na prvním místě změny v držení nemovitého majetku, ať trhem s povolením vrchnosti, cessí nebo sehnáním, jež tu vrchnost aspoň oznamovala, vybírajíc někdy s radou rychtáře a konšelů nástupce, dále ovšem záležitosti sirotčí, v kterých obou zástojích leží právě příčiny vzniku register, totiž purkrechtních a sirotčích.

Tyto soudy výroční byly výrazným projevem uplatnění selské autonomie, třeba se ovšem i při nich snoubila s účastí zástupců vrchnostenské správy, jimž náležela exekutiva. Přítomnost samého hejtmana, hlavy veřejné správy dominia, byla symbolickou pro význam, jež těmto zasedáním byl přikládán.

Organisace správy vrchnostenské rozrůstala se teprve časem. Vedle hejtmana, či prostě „úředníka“ stál účetní, (Buchhalter), jenž byl od něho zcela neodvislý, ve věcech rozpočtu dokonce „úředníku“ nadřízený. V čele hospodářské správy vrchnosti stál již od středověku purkrabí, jehož postavení vůči hejtmanu nebylo neodvislé. Hejtman byl považován za jeho nadřízeného a tak vlastně ve své osobě spojoval i moc veřejnoprávní i soukromou hospodářskou moc vrchnosti. Každý z nich měl své podřízené. Důchodní měl kancelář, v níž seděli písaři důchodní, sirotčí a kontribuční, pro jednotlivé zdroje důchodu. Hejtman měl pro veřejnou správu svého písaře listovního, někdy i několik, z nichž jeden míval v pozdějších dobách na péči také registraturu, mladší písaři se zvali někdy oficianti, psali-li jen čistopisy pak také sumisté. Purkrabí, jehož mladším zástupcem byl pojezdny, míval správce pro hospodářství obilní, lesní, rybníční, pivovary a p., ale to již nespadá v obor naší pozornosti.

Vedení register purkrechtních a sirotčích bývá zdůrazňováno poměrně velmi záhy. Černobýl¹⁶⁾ ve svém „Krátkém naučení o správě lidu poddaného“ podává již r. 1540 návod pro vedení register hlavních i správních. Patřilo v obor působnosti hejtmanovy, vykonával je pravidlem jeho listovní písař. Před-

¹⁶⁾ Šrv. Český Archiv XXII., str. 130 n.

pisy o kvalifikaci knihovního písaře, podmínkách jeho ustanovení a pod. vydávány byly až v dobách daleko mladších, teprve po zřízení místních soudů. Pokud šlo o agendu sirotčí byla rozdělena, kdežto správu sirotčích peněz, totiž úvěr s nimi provozovaný, měl na starost důchodní, resp. jeho sirotčí písař, evidence sirotků, stejně jako projednávání pozůstalostí a provádění testamentů spadalo v obor činnosti hejtmanovy. Proto dodnes zachovaly se na leckterých panstvích dvoje knihy sirotčí: účetní, totiž knihy správy sirotčích peněz a právní knihy sirotčí o evidenci a ochraně sirotků.

Úřadování patrimonální kanceláře nedálo se zdarma. Za jednotlivé úkony byly placeny poplatky, taxy, tak na př. za zhostný list, povolení k sňatku, řemeslu, intervence na cizích panstvích, dovolení k cizopanské službě, za odhad usedlosti, provedení závěti, dlužní úpis, zápis v gruntovních knihách, ba i za revisi obecních účtů. V starších dobách říkalo se těmto poplatkům akcidence, nebývaly přesně stanoveny, instrukce činily někdy při akcidencech rozdíl mezi zámožným a nezámžným, ale protože nebyly stanoveny výslovně, ponechávaly úředníkům volnost je zvyšovati. Proto tereziánský stát sáhl k jejich závazné a jednotné úpravě. O tom však promluveno bude v jiné kapitole.

V době josefinské přešla agenda justiční, sporná i nesporná, na právnický zkušného justiciára, ale agenda pozemkových knih byla tehdy i s příslušnými obory z ní vyňata a ponechána u úřadu patrimonijního, jak se o tom ještě na příslušném místě zmíním šířeji.

GRUNTOVNÍ KNIHA V „ZLATÉ DOBĚ“ PATRIMONIJNÍ.

Institute purkrechtních register, zrodívši se na sklonku století XV., nabývala záhy velké váhy v celé organizaci veřejné správy, jak bychom dnes řekli, první instance. Sledovati rozvoj gruntovní knihy umožňují nám v starší době především hospodářské instrukce, zpřístupněné měrou vrchovatou zásluhou Kalouskovou a Václava Černého, později přistupují k nim ještě dvorské a guberniální dekrety a rozhodnutí nejvyššího justičního místa ve Vídni. Učinil jsem je hlavním a skoro jediným pramenem dalšího svého pojednání.

Pozemkové vrchnosti zakládající gruntovní knihy, uvádívají často důvod, proč se tak děje. Někdy bývá vepsán na titulním listě knihy, jindy nalezneme jej v příslušném odstavci hospodářské instrukce, potřebu vedení gruntovních register zdůrazňují i současní hospodářští teoretici. Zmíněné důvody

osvětlí situaci, v níž se grutovní kniha rodila víc, než subjektivní úvahy.

Když byla zakládána r. 1494 nejstarší nám známá gruntovní registra, tak zv. *Rybniční registra* panství pardubického, chovaná dnes zčásti v městském museu v Pardubicích, zčásti nalézající se v rukou soukromých, vystihl příčinu jejich vzniku sám jejich titul „Registra co se jest lidem za škody rybníky udělanými na panstvie Kunětickohorském a Pardubském oddáno za urozeného pána pana Viléma z Pernštejna pána těch panství“. Zdá se, že skutečně jen tato mimořádná okolnost, totiž založení nových rybníků, při nichž byla zatopena také půda rustikální a nahrazována sedláckým dosavadním dominikálem, přiměla vrchnost k opatření si trvalejší právní paměti na tyto transakce. Aspoň nejbliže příští Registra zápisův panství Pardubského, chovaná nyní v archivu Národního musea pocházejí až z roku 1508, takže jsou o čtrnáct let mladší.

Přes to, že do roku 1540 nezachovalo se mnoho dokladů o existenci gruntovních register, *Jan Brtvín z Ploskovic* vydáváje toho roku svůj „Návod úředníkům panským“,¹⁷⁾ klade hlavně správy patrimonía zřízení takových register za úkol nejprřednější, pravě o tom: „Což také najprv mohú hejtman s ouředníkem, k tomu aby se přičinili a registra gruntovní zřídili. Ale k tomu lepšího času není nežli v zimě.“ Nemají-li starých register, radí Brtvín, volati na kancelář rychtáře a staré pamětníky, vyslychati je a podle těchto výslechnů a zápisů panských sepsati registra nová. „Pakli by měli a pořádně sepsány byly, tehdy se těmi muož spravovati. Než kdo by za spravování tvého register grunt kde koupil, tehdy to psáti, kdo jest od koho a zač, s jakými svršky a po čem, placení každého roku, předkem jakej závdavek a komu ty peníze jíti mají až do vyplnění té sumy.“ Spláčení peněz místo na rabuše mělo se dít do knih. „To za slušné zdá se, aby každý ouředník za spravování svého nová registra gruntovní i jiná jměl.“

Brtvín rozeznává mezi registry gruntovními a sirotčími a „káže nová registra k tomu udělati a takto sirotčí věci, ať se do nich zapisují z každé vsi zvláště: Léta a dne Petr neb Havel umřel a těchto dětí po sobě zůstavil. I píšiž je po starších, syny napřed a potom dcery, každého zejména, v kolika letech který, předkem máteř postavíc. A statku za rovný díl tohoto jim všem i s máteří nechal. I přivesti k tomu hned šacuňk toho gruntu s koňmi i dobytky, též nábytky a jinými věcmi,“ pak pohledávky zemřelého hospodáře a dluhy, nekonec poručníky podle závěti nebo rozkazem hejtmanovým.

¹⁷⁾ Srv. Český Archiv XXII., str. 109 n.

Brtvín, kterého citovali jsme tu dílem jeho vlastními slovy, dílem široký proud jeho díkce vystihující stručným obratem, zřejmě si gruntovních register, této nové vymoženosti veřejné správy vážil, nicméně však projevuje někdy názor, jenž neodpovídá sice již našemu pojetí, zato však pomůže vysvětliti nám leccos, čemu bychom nenasadno rozuměli. Že chce gruntovní registra zakládati jen v zimě, pochopíme hned, uvědomíme-li si, že k jejich založení potřebuje organisovati výslechy rychtářů, pamětníků a ovšem i přímých podílníků posledních majetkových proměn, tedy vlastně celého panství a k tomu ovšem jindy než v zimě tehdejší sedlák času neměl. Současně nám tím i prozrazuje, oč pouze opírala se právní platnost majetkových smluv selského lidu v době před založením gruntovních register. Tím nechci ovšem tvrditi, že by písemné smlouvy o zcizení selské půdy v XV. a XVI. století neexistovaly, ale nebyly jistě zjevem pravidelným již z toho jednoduchého důvodu, že smluvním stranám, jež číst pravidelně nedovedly, nebyly mnoho platny. Brtvínův názor, že každý úředník, totiž každý hejtman, má míti svá vlastní registra, že tedy s nastoupením nového hejtmana mají být založeny vždy nové gruntovní knihy, překvapuje snad nás, uvyklé dívati se na úřad a úředníka očima lidí žijících v státě, jehož podoba v základech se zrodila teprve v době tereziánské. Středověký úředník provozoval úřad spíše jako jistý druh živnosti, kterou měl od pána najatu — však často byl odkázán duchodem jen na její výnos — a proto byl ochoten dívati se na různá správní zařízení nebo kancelářské pomůcky, které sám opatřil, jako na věci jemu náležející. Jeho nástupce mohl se zaříditi zase po svém. To nám snad také pomůže vysvětliti někdy až podivuhodně překvapující nepřehlednost starých veřejných knih a úředních register. Původce je pořídil pro sebe, sám se v nich vyznal a o nástupce se nestaral, neboť ti si mohli nebo měli poříditi zase záznamy svoje. Než skutečnost ukazuje, že individualistické pojetí Brtvínovo snad přece jen nebylo obecným názorem tehdejší „byrokracie“, neboť i v XVI. století některá registra přečkala v platnosti dobu delší jedné generace. Tak hned, jak výše jsme viděli, registra českobrodská. Zvláštní důraz kladl Brtvín na vedení register sirotčích. Ostatně vždy, píše-li o záležitostech vdov o sirotků, je patrné, že zde jednání své neurčuje jen zřetelem světského zájmu, nýbrž že plně svoji povinnost, myslí současně na slova Svatého Písma, prikazujícího ochranu vdov a sirotků.

O „Krátkém naučení“ *M. Mikuláše Černobýle* zmínil jsem se již výše. Vedení knih gruntovních věnuje 212. článek, knihám sirotčím 211. článek svého „Naučení správcům lidu poddaného“. Sirotčími registry rozumí vlastně *inventáře* pozůsta-

lých usedlostí: „Těž má hejtman všecka sirotčí registra v své moci míti a když kdo z poddaných umře, ať dá všecek statek jeho sepsati a doptá se, kdo ti sirotci a jací jsú, kterak jim říkají a kde přebývají . . . Také, jest-li jim kdo co dlužen a vezme-li se co odtud na zámek k ruce pánu, to vše pro budoucí věci a pamět pořádně zapisovati, aby těm sirotkům, když by k letům přišli, nic neušlo. Má také hejtman každého sirotka, když by toho potřeba byla dobývati, buď on kdežkoliv.“ A v článku dalším se přikazuje, že hejtman má míti zapsány v registrech všechny rustikální grunty, kde kdo sedí „a od koho jaký zmatek, nebo gruntové prodávají se na roky a zase na roky platí a protož takové placení má býti před purkrabím aneb před hejtmanem“.

Když r. 1570 založena byla purkrechtní registra na panství kláštera kladrubského, uložená nyní v Archivu země České,¹⁸⁾ vylíčil písař v prvním svazku, určeném pro vesnice Ostrov—Radivice—Lichusice—Miševice, proč pán kláštera rozhodl se registra založiti, prohlašuje současně jejich závaznost pro relace všech právních jednání: „Kněz Jan Vron z Dorondorfu opat znamenavší veliké nespuosoby a neřád, když takové věci uvozovány nebyly spisem a někdy i sirotci k nápaduom a spravedlnostem přicházeti nemohli, kniha tato . . . aby takové neřády přetrhouti se mohly, těmto vesnicím jest vydána, tak aby do ní všecky a všeliké trhy gruntovní a prodeje, kderěž by se dály, též sirotčí peníze, kterým sirotkuom a na kderém gruntu by náležely, též dluhové a všeliké smlouvy mezi lidmi činěné poznamenány a zapsány byly a mimo nařízení těch kněh . . . buď zápisové neb trhové, dluhové i smlouvy žádné moci jmíti nemají a nebudou míti“. — Opat nezakládá tedy dvoje knihy — gruntovní a sirotčí — jak radili Brtvín i Černobýl a jak již v té době byly na př. na panství pardubickém, nýbrž jen jednu knihu, pojišťující všechna práva k nemovitostem. O tom, že tato registra jsou nejstarší mně známou gruntovní knihou, kde v čelo každé vesnice postaven jest soupis poddaných i s jejich povinnostmi, na způsob urbáře, zmínil jsem se již na jiném místě.

Z Moravy známa jest zpráva o vedení gruntovních knih až z r. 1574 z „Řádu poddanského“ křížovnického panství v Hradisku u Znojma,¹⁹⁾ svědčící však o tom, že patrimoniální kancelář tohoto panství byla již znamenitě rozvitá. Vedle knih sirotčích měl hejtman „způsobiti“ knihy gruntovní a do nich zapsati všechny grunty polní i domovní s jmény nynějších držitelů i s náležitými platy. Než tím křížovnická péče o pojištění

¹⁸⁾ Sign. Stříbro č. i. 14.

¹⁹⁾ Srv. Archiv český XXIX., s. 70.

pořádku a spravedlnosti v oblasti rustikálu nebyla vyčerpána. Další článek nařizoval, aby kromě těchto záznamů vedl probošt ještě „obzvláštní knihy“, do kterých by se všelijaké smlouvy, prodaje, jednání a narovnání při proboštsví pořádně rok od roku měsíc od měsíce, den ode dne vpisovaly a ne tak, jakž posavade zle a nepořádně po škartkách sem a tam rozvundáno bylo, vedle čehož by se netoliko on, ale i potomci jeho tím snažněji v tom spraviti mohli“. — Tedy ustanovení, že vedle vlastních gruntovních knih třeba vésti ještě zvláštní knihu smluv v pořádku chronologickém. Jistě nejstarší zmínka o knize instrumentů. Desiderium zde vyslovené, jak zkušenost ukazuje, bylo na patrimoniích uváděno ve skutek až v dobách daleko pozdějších a většinou neuskutečněno v tomto smyslu, totiž aby vedeny byly dvě řady knih, dříve než v době tereziánské.

Poddanský řád křížovnický z r. 1574 však také přikazoval hejtmanu vésti *kopiář*, nazýváje jej „obzvláštní jeden protokol, do něhož by přední a užitečné *missivy* vregistrovány a vpisovány byly“. — Jak patrno duchovenská vrchnost v organizaci své správy zase náležitě předběhla světské kolegyne.

Na panstvích největšího českého magnáta pána z Rožmberka jsou gruntovní registra původu poměrně pozdního. O potřebě jejich založení a vedení — *nikoliv však u hejtmana panství, nýbrž u důchodního* — zmiňuje se teprve instrukce z r. 1580.²⁰⁾ Čl. 11. svérázným způsobem dokazuje užitečnost takových register. Pro krásu živého jeho jazyka a zajímavost dikce, nechci ji opsati vlastními, byť stručnějšími slovy a ponechávám mluvití autora samého, nepochybně sama nejv. purkrabí království Českého, tedy předsedu tehdejší naší vlády, pana Viléma z Rožmberka:

„Item jakož se přichází mezi lidmi někdy večerním časem pod vopilým způsobem, že se trhové dějí buďto o domy, dvory, grunty, louky, rybníčky, koně, dobytky a jakžkoliv jináč a potom vo (to) různice a nesnáze bývají, protož se všelijací takoví trhové zapovídají. Než co by raním a střízlivým časem se stalo před rychtářem a konšely neb jinými dobrými lidmi, kteréž by sobě volili, takoví trhové aneb freimark svůj průchod a stálost míti mají. A co se trhův a freimarkův dotýče, kteréž se tak pořádně staly, aby hned do kněh trhových u důchodního písaře téhož panství zapisovaly a verunci aby se při týchž knihách trhových a sirotčích skládaly a jinde jich aby nikde neplatili ani sirotkům nevydávali nežli při knihách, neb se jim toho do-

²⁰⁾ Archiv český XXII., str. 273.

pustiti nemůže, aby na vrubech neb pamětech lidských to zůstati mělo. Pamět jednoho pomine a vrub se ztratí, ale což se zapíše, to kdež náleží to v dobré paměti zůstane. A pakli by se kdo v tom nezachoval a jinde kromě kněh sirotčích aneb kruntovních peníze za grundy aneb sirotčí klade, ten bude znovu museti k knihám — o sobě jich na tom, komuž jest je vydal — zase dobývati.“

Ustanovení, že gruntovní knihy má vésti důchodní a nikoliv hejtman, jest v této době ještě zcela ojedinělé.

*Komorní instrukce z r. 1603*²¹⁾ jedná o gruntech a sirotčích registrech již jako o instituci staré a běžné, ustanovuje pouze, že mají být chována v suché místnosti klenuté (sklep) v zamčených truhlách, kde se chovají také sirotčí peníze, že za zápis nesmí vzít písař ani konšelé víc než kolik stanoveno, že hejtman má před hlavním soudem provést revisi sirotčích register a jakmile soudy a posudky projdou, nejdéle do času sv. Ducha, poříditi podle register gruntovních „pořádný vejtah, co při které rychtě peněz gruntovních bylo složeno, zase propuštěno a mimo to do truhel schováno a do puchhalterije naší komory České odesláno bejti“.

Rozdíl mezi registry sirotčími a gruntovními udržuje také instrukce strahovská z r. 1604,²²⁾ stanovící nadto, že ustanovení poručníci sirotků každého roku o sv. Jiří jsou povinni složiti před vrchností a rychtářem účty „vedle register“. Sirotčí truhlice i registra mají vždy zůstávati při vrchnosti v kanceláři, ale klíče k nim mají míti po jednom rychtář a konšelé. Na Strahovsku tedy správa sirotčího jmění byla svěřena selské samosprávě, ale přece jen pod dozorem kanceláře.

Po hrozném zničení země a zdecimování obyvatelstva válkou třicetiletou setkáváme se v instrukcích s větší péčí o evidenci poddaných, zejména sirotkův, aby s panství neodcházeli. Instrukce obsahují také hojná ustanovení o tom, kterak chovati registra, aby nevzalá za své. I v tom je patrný ohlas velikých ztrát doby předchozí, třeba dobré rady přicházejí ovšem již po účinku. Sto let po Brtvínovi neplatí již jeho zásada, že každý nový úředník (hejtman) má si poříditi svoje registra, naopak *chroustovická instrukce z 1. října 1644*²³⁾ ustanovuje v článku dvanáctém výslovně, že hejtman má míti registra rozdělená podle oborů: gruntovní, sirotčí, hospodářská, služební a poselská, jest povinen je na požádání vrchnosti předložiti a v přípa-

²¹⁾ Archiv český XXII., s. 375.

²²⁾ Archiv český XXII., str. 355.

²³⁾ Archiv český XXIII., str. 181.

dě svého odchodu vydati. Roku 1644 jsou tedy gruntovní knihy a jiná registra majetkem pánovým, vrchnostenské správy a nikoliv soukromým podnikem toho či onoho jejího představeného.

Kolovratská instrukce pro pošumavské rodové statky z roku 1649²⁴⁾ má vedle gruntovních register na péči také *knihy popsání lidí*. Na konci války třicetileté byla pracovní síla tak vzácnou, že každou bylo třeba pečlivě opatrovat, aby se neztratila. Děti již od dosažení deseti let věku jsou čeledíny a děvečkami. Dvacátý odstavec instrukce ukládá hejtmanu na péči: „Na děti podruhův, pastýřův, ovčákův, co se jich na gruntech J. Mti páně zplodí, mají rychtářové, konšelé, obzvláště pak kmotrové pilný pozor dáti, když se podruzi, ovčáci, pastýři mění a děti poddané při sobě mají, aby je zaručovali a do popsání lidí J. Mti páně zapisovati dali, když k 10 letům přijdou, že je chtějí zase před vrchnost postaviti, tak aby se z poddanosti nevytrhovaly.“

Řada instrukcí z 2. pol. XVII. století obsahuje předpisy o bezpečném uložení gruntovních knih, některé o registratuře nebo archivu vůbec. Hospodářská kniha P. Fischera T. J. z roku 1679, nejrozšířenější naše hospodářská příručka patrimoniálních úředníků až do doby tereziánské, obsahuje dokonce obšírný plán organizace patrimoniálního archivu. *Instrukce krále Ferdinanda III. pro statky purkrabské*, odevzdaná jejich hejtmanu, Jiřímu Mazánkovi ze Zlatého Pole,²⁵⁾ ze dne 21. června 1650 ustanovuje, že knihy urburní, purkrechtní, listy výhostní a jiné všelijaké paměti týkající se důchodův, hospodářství a spravedlnosti lidských mají zůstávati pořádně složené v obzvláštním zavřeném a opatřeném místě, kde regent před tím obýval. Dr. Jenšovský má za to, že tímto prvním místem patrimoniálního archivu nejvyššího purkrabství byl nejspíše starý purkrabský dům na Hradčanech. O rok mladší *instrukce komorní*²⁶⁾ dbá toho, aby zápisy o prodejkách gruntův nebo postupech právem dědickým byly hned zapisovány do knih gruntovních a nikoliv dříve na škartky, které snadno se mohou ztratiti. Aby knihy gruntovní nebo zápisní nepřišly do rukou někomu, komu by nenáleželo a makulirovány nebyly, mají zůstati v bezpečném místě a bez vědomí hejtmana nesmí do nich být od nikoho nic vpisováno. P. Fischer²⁷⁾ dokonce chce, aby povolení k otevření gruntovních knih vydávala přímo vrchnost, po skon-

²⁴⁾ Archiv český XXIX., str. 244.

²⁵⁾ Srv. Archiv český XXIII., str. 230 a B. Jenšovský: Patrimoniální archiv nejvyššího purkrabství pražského v Zprávách českého zem. archivu VII., str. 120.

²⁶⁾ Archiv český XXII., s. 375.

²⁷⁾ Archiv český XXIII., s. 478.

čení posudků pak aby gruntovní knihy byly, po dikůčinění Bohu, zavírány a na místě bezpečném, kam nikdo sám by neměl přístup, složeny.

Černínská instrukce z r. 1695²⁸⁾ pojišťovala věrohodnost gruntovní knihy tím, že nesmělo v ní býti vyškrabováno, hejtman bez důchodního a naopak důchodní bez hejtmána nesměl v gruntovní ani v sirotčí knize nic psáti ani vymazávati ani vytrhovati pod ztrátou hrdla. Stal-li se omyl, pak jedině oba dohromady za přítomnosti rychtáře a konšelů příslušné rychty a teprve po konání a schválení hlavního soudu mohli učiniti o změně patřičný zápis „paměť“. Mimo stanovené časy a vážné důvody neměl nikdo práva knihy gruntovní otvírati; ležely v truhle, k níž byly dva rozdílné zámky, jeden měl hejtman, druhý držel důchodní. Táž instrukce nařizovala také že u sirotčích peněz v uzamčené truhle nutno chovat nejen sirotčí registra (patrně počty peněz), ale také jedno vyhotovení inventáře pozůstalostí. — Jak patrně, bezpečnostní opatření byla stále zostřována.

Registra vedla i u Černínů kancelář hejtmanova, důchodní zajišťoval spíše jen jejich nedotknutelnost. Stále tedy s výjimkou instrukce rožmberské z r. 1580 nesetkáváme se s případem, že by vedení gruntovních knih uloženo jiné osobě než přednostovi veřejné správy na patrimoniu.

Gruntovní kniha ztělesňovala právní bezpečnost poddaných, pojišťovala u nezakoupených gruntů, a těch bylo v XVII. století rozhodná většina, i vrchnosti řádné odvádění splátek, byla zárukou spravedlnosti mezi sourozenci či jinými podílníky a předpokladem rozvoje soukromého úvěru, pokud poddanský poměr ovšem jej připouštěl. Není divu, že bylo v zájmu vrchnosti samé, aby starala se o řádné vedení a ochraňování knih před porušením, jak mohla a uměla. Pravidlem sice změny držitelů gruntů byly zapisovány až po předcházejícím přednesení na hlavním soudě, ale někde ani tak dlouho nesečkáno a vrchnost žádala, aby hned jak se trh stane rychtář s konšely a oběma smluvními stranami přišli na zámek a žádali tam vykonání zápisu, aby smlouva nezůstala „na škartkách“. Podobný důvod mívalo také ustanovení, že o posudcích musí hejtman nebo jeho písař míti gruntovní registra s sebou na rychtě na stole a zaplacené verunky do nich ihned zapisovati. Zápisy verunků svědčí skutečně o tom, že takto praktikováno bylo jejich zapisování ve většině případů. Jen menší počet gruntovních knih zdá se nasvědčovat tomu, že placení verunků bylo zaznamenáno nejprv jen v nějakém manuálu a teprve později v kan-

²⁸⁾ Archiv český XXIII., s. 547.

celáři po uplynutí příslušného platebního termínu a jeho čtrnáctidenní všechny verunky najednou „vytaženy“ do gruntovní knihy.

Prostému sedláku se kniha nedostala do ruky. Přístup k ní měli, jak jsme viděli, funkcionáři selské samosprávy, rychtář a konšelé, psali a četli z ní hejtman a jeho písař a ten také vyřídil dotaz „strany“, chtěla-li věděti, co má v knize zapsáno. Opravy písařských omylů, jak již výše jsem uvedl, děly se velmi komplikovaně, zápis, jenž se o tom stal, zval se obyčejně „Paměť“. Hejtman neměl však dbáti jen formální správnosti knihy, nýbrž pečovati i o správnost věcnou: upomínati placení purkrechtních peněz, podílů, nedopouštěti, aby grunt byl v zápisu podceněn, aby tak děti v budoucnu nebyly zkráceny v podílech.

Když od 2. pol. XVII. století berní reformy učinily konec svádění selské půdy z opuštěných gruntů k dominikálu, byla vrchnost, chtěla-li svoji půdu arondovati, nucena vyměňovati své kusy rolí se sedláky „komassovati“. V končinách, kde podporovala průmysl, ať železářský, sklářský, nebo obchodovala dřívím, byla nucena vytvořiti si poddanské průmyslové dělnictvo. Stavěla pro ně obydlí na dominikální půdě, jež časem přecházela v držbu takových rodin i se superficiem, nebo jinde přímo kusy dominikálu průmyslovým podnikatelům pro takové vesnice odprodávala a ti se o příbytky dělníků postarali ve vlastní režii. K snazšímu udržení existence, nebo přímo podle pracovní smlouvy obdrželi jednotlivci do nájmu nebo do vlastnictví i nějaký korec pole, kousek louky nebo pastviny, aby mohli si držeti drůbež nebo krávu.

Pro komassaci půdy a pro podobné transakce kolonizační, o jakých právě jsem se zmínil, vznikly nové knihy rustikální, pro osedlé na dominikálu vznikaly také knihy zvláštní: *Knihy dominikální*, nebo šlo-li o zakoupení se na dominikálu *Knihy emfyteutické*. Speciálním jejich druhem byly tak zv. *Knihy raabisační*, do nichž zapsány usedlosti tak zv. familiantských rodin, kolonisovaných v sedmdesátých letech XVIII. století podle zásad gen. ředitele cis. dominií Frant. Raaba na statcích císařských a jezuitských.

Obnovení gruntovních knih mívalo skoro vždycky vážný důvod. Nejčastěji byla to ovšem nepřehlednost nebo zanedbanost knih starých, také však rozmnožení dominia o nové vesnice, jejichž dosavadní gruntovní knihy neodpovídaly názorům a požadavkům nové vrchnosti nebo nového hejtmána. Vyskytl se ovšem někdy i případ, že zejména vesnice, náležející před tím některému drobnému zemanu, neměly ještě vůbec gruntovních knih a bylo nutno pro ně zříditi knihy nově. Tak *Salaba*

v „Příspěvech k dějinám selského dědického práva“²⁹⁾ jako doklad mimořádné zaostalosti poměrů uvádí rozmnožení panství Hluboké r. 1687 Ferdinandem kn. ze Schwarzenbergu o vsi Křenovice, Čejkovice a Omlenice, odkoupené od rytíře Jiřího Jaroslava Kunáše z Machovic. Ve vesnicích, dle prohlášení prodávajícího, platila ještě odúmrť. Když k zjištění této skutečnosti byli sedláci zmíněných vsí o sv. Jiřím 1690 vyslýcháni hejtmanem Heidlbergerem na Hluboké, vyšlo na jevo, že tito vůbec neměli tušení o existenci pozemkových knih a nikdy jich neviděli.

Obnovení gruntovních knih stalo se r. 1709 také na schwarzenberském panství kornhauzkém.³⁰⁾ V nové gruntovní knize pro ves Hříškov úvodem zapsány byly obsáhlé artykuly správce panství Kašpara Ignáce Duschera o převodech majetku nemovitého následkem smrti, nezachovalosti, sběhnutí a nehospodářství, jichž význam pro soc. historii selství ocenil nedávno Kamil Linhart. — Na titulním listě Duscher vysvětluje založení nových register vůlí vládnoucího knížete Adama Františka „po lepší pořádnosti nápadů, aby pořádek let postupně skrze upsání k lepšímu a pilnějšímu fedrování spravedlnosti sebrán, potomkům pak a těm, kterýmž vůbec patří, zanechán a ukázán byl.“ Vlastní kniha rozdělena byla v 13 složek podle gruntů, u každého popsán byl stav majetku při založení knihy r. 1709, kolik ornice, lesa, luk, porostlin, jaká robota, jaké ostatní dávky vrchnosti, výše desátku kostelního a způsob nabytí současným držitelem.

Zmíněné již Duscherovy artykuly vedle směrnic o právu dědickém mají také odstavec nazvaný „Punkta pro lidi poddané“, jenž jest vlastně instrukcí pro rychtáře, ve vztahu k nesporné agendě právní: Rychtář má vésti těžce nemocného k pořádnosti, po jeho smrti všeliký nábytek inventýrovati a ku kněhám gruntovním a sirotčím pod přísahou a dobrým svědomím složiti. Správce má na sepsání takových inventářů držeti zvláštní knihu. Kdyby se však některá vdova chtěla znovu provdati, má nárok jen na svoje věno, nebo rovný podíl jako jedno dítě. Správce musí znovu usedlost zinventovati a dáti zaručiti pozůstalým dětem novým nápadníkem usedlosti, že bude ji chovati v celistvosti až by k plnoletosti přišly. Ujme-li se po otcově smrti nebo později za vdovství matčina usedlosti nejstarší syn nebo zeť, bere takové povinnosti vůči ostatním sirotkům ten. — Vrchnost má právo vyměnit většího a menšího majitele,

²⁹⁾ Český Čas. Historický XII., 1906, str. 191—197.

³⁰⁾ Srv. Archiv český XXIV., s. 40 n. a Kamil Linhart: Dědické řády poddanské na panství mšeckém r. 1709 v ČSPSČ roč. 1938, str. 138—150 a 194—209.

kdoby větší grunt nemohl udržeti, kdežto menší byl způsobiljší, měl více dobytka a potřebného inventáře. Pravidlem má se tak státi před vánoce nebo aspoň do držení soudu purkrechtního. Odstupující hospodář přistupujícímu přepouští dvě třetiny ozimu, nastupující za třetí díl je povinen zaplatiti, nebo převzít za odstupujícího zaplacení berní a platů za jeden termín. Také tato změna měla býti ohlášena na purkrechtním soudě. Rychtář a konšelé fungovali při ní jako odhadci.

Na panství rychmburském došlo v této „zlaté době“ patrimoniální správy k obnovení gruntovních knih dvakrát,³¹⁾ roku 1695 a roku 1731. Roku 1695 stalo se tak „těžkou prací“ p. Františka Chotětického z Vostroměře, hejtmana zřízeného a při něm sloužícího důchodního Tomáše Bernarda Vokála Hlyneckého na den sv. Vitališe ke cti a slávě boží. Příčinou obnovení knih podle vyprávění zmíněných úředníků hraběte Františka Antonína Berky byla prý skutečnost, že mezi lidmi poddanými na téměř panství žádné pořádnosti nebylo a mnozí již devadesát i více let žádných zápisů neměli „což skrze takovou nepořádnost veliké škody jak důchodu, tak i poddaným následovaly“. Dr. Kosinová tvrzení o tom, že nebylo zápisů již po devadesát let usvědčuje sice z nepravdy, ale sama prohlašuje, že starší zápisy převzaté do nových knih pocházely z poloviny XVII. století, tedy přece mezera celé generace.

Základem nových zápisů gruntů byl den předchozího purkrabského soudu, totiž 22. března 1695; na začátku uvedeno jméno gruntů, jméno současného držitele, způsob nabytí, kdy nabyt někdy s odvoláním na zápis v starých knihách, pak šacuňk, případně starší šacuňk, výpočet všech nemovitostí, všeho inventáře, živého i mrtvého, přídavky, peněžité i naturální vrchnostenské pohledávky, úrok, purkrechtní splátky. Každá ves byla v knize rozdělena podle gruntů, jež byly zapisovány patrně v pořadí, v jakém stály kolem návsi bez ohledu na to, šlo-li o grunt selský, živnost chalupnickou nebo jen barák; na prvním místě bývala rychta, byla-li ve vsi. Každý grunt měl rezervováno několik folií, při převazbě knihy později prázdná folia byla vytrhána a tak vznikla mezerovitá foliace těchto knih.

Obnova rychmburských knih r. 1731 vznikla v souvislosti s pracemi na katastru tereziánském. Na základě příznávacích fassí selských dal totiž hr. Štěpán Vchynský, nový pán Rychmburka, pořídit nový urbář a zmapovati na 33 listech celé panství. Tento urbář a mapy byly základem založení nových gruntů.

³¹⁾ Srv. Věra Kosinová: Pozemkové a jiné úřední knihy panství rychmburského v ČDV. XIV., s. 56 n.

tovních knih hejtmanem Grigarem. Signatura mapy je pravidlem v nových knihách citována.

V starší době, předjosefinské, kdy ještě vedení gruntovních knih nebylo regulováno vyššími orgány správy zeměpanské, nýbrž ponecháváno iniciativě a organizaci úřadů patrimoniálních, není snad jediné hospodářské instrukce, jež by aspoň všeobecnou větou nepoznamenala povinnost hejtmanovu pečovat o vedení těchto knih. Nemělo by smyslu citovati zde každou takovou zprávu, nicméně nechci pominouti jeden velmi cenný příspěvek k organizaci gruntovní knihy, jenž se nám zachoval z doby krátce před josefskou reformou justiční správy. R. 1773 zakládal na chlumském panství u Třeboně baronu Fünfkirchenovi nové gruntovní knihy schwarzenberský úředník a archivář Kašpar Světecký-Černčický, jeden z prvních pracovníků Vlastenecko-hospodářské společnosti v Praze.³²⁾ V prvním svazku serie „Knih gruntovních“, nyní sign. Třeboň č. i. 35 a v prvním svazku serie „Knih pamětních“, nyní sign. Třeboň č. i. 1984, chovaných v archivu země České, hned za titulním listem sepsal širokou „Správu a naučení pro správce kněh gruntovních poddacích panství Chlumeckého“,³³⁾ v níž především zdůrazňuje, že účel gruntovní knihy, totiž pojištění práva vlastnictví a užívání ke zděděné půdě i právní opatření hospodářů bývalých a těch, kdo ke gruntům táhnou se podíly a nároky, jest tak důležitý, že vyžaduje veliké péče, opatrnosti a svědomitosti od toho, kdo jejím vedením je pověřen. V odstavci druhém horlí pro české vedení knih. Než ponechme raději slovo samému Světeckému, neboť sotva našli bychom mnoho lidí v Čechách, kteří již r. 1773 měli takové pochopení pro cenu a význam živého jazyka českého jako jazyka úředního:

„Poněvadž na panství tomto lid poddací veskrze český jest a českým jazykem se řídí a řízen býti musí, protož i taky do knihy této gruntovní žádný jiný, nežli český zápisové vnášeny býti mají, tak aby tomu jeden každý koho se teje, slyše zápis čísti, rozuměti mohl a příčinu předstírati neměl, že německému zápisu nerozuměl a správce knihy gruntovní, že jest mohl napsati, co jest sám chtěl. A tak tehdy správce kněh gruntovních musí býti dobrý Čech, který totižto nejenom umí česky mluvit, ale i taky dobře česky zápis učiniti. Kdyby pak se líbilo pánu

³²⁾ Podrobné údaje o jeho životě uvádí Jos. Pekař v „Českých katastrech“, 2. vyd., str. 297—300.

³³⁾ Za upozornění na tuto Světeckého instrukci děkuji badatelům o dějinách panství Chlumu, kol. Dr. Em. Janouškovi, jenž zmíněných knih pro své badání již dříve užíval.

panství tohoto chlumeckého někdy auředníka jmíti jazyka českého nedobře povědomého, kterémužto by spolu knihy poddací gruntovní byly svěřeny, takový auředník jest povinen se opatřiti písařem dobrým českým, který by v jeho přítomnosti zápis sepsati a do knihy vnést uměl.“

Pisma má prý písař užívati drobného, neboť kniha je určena pro pamět generací a v úpravě a čitelnosti má býti knihvedoucímu vzorem „Dska zemská“. Nutné korektury smějí být prováděny jen in margine poznámkami, nikoliv škrtáním, neboť jím otvírá se cesta k podvodům. Spisy a listiny ke knize patřící mají se chovati v dobře označených svazcích a nikoliv jednotlivě strkati do knihy gruntovní, až se zápony přetrhají a kniha zhortí. Kniha má se vždy klásti na prostřené plátno nebo sukno, otevřená kniha nesmí se vystaviti prachu, nebo vysušovati písčítým posejppátkem. Kromě zapisování „řídění knihy“ kniha nikdy nesmí zůstat otevřena nebo volně přístupna na stole. Její místo jest v zamčené skříni; o nahlédnutí nebo výpis nutno vždy dříve požádati knihvedoucího a zaplatiti případnou taxu. Listiny, jež sloužily jako důvod ke vkladu smlouvy musí zůstati uloženy na knihovním úřadě. Stranám náleží pouze kopie zápisu. V dalších odstavcích předpisuje Světecký svému pokračovateli, v jakém pořadu má vklady činiti, jak řaditi v smlouvě nápadníky podílů a jiných povinností gruntu, neboť někde vědomě staří nápadníci dozađu jsou stavěni, aby dříve zemřeli, než by na ně řada došla. Výroční soudy i posudky třeba konati pravidelně každoročně, neboť jinak všechny povinnosti gruntu se zastaví a vejrunky se nezapravují a tím právě nejpotřebnější škodu trpí. Nejlepší kontrolou v tom směru jest právě soud, na němž se přemnoho lidí sejde. V § 17. pak za to důtklivě se přimlouvá, aby každý poddaný při svém příjmení po otci byl zachován a jména mu podle sídla nového nedáváno, neboť „mnohej má troje i čtvero příjmení, z čehož následuje zmatek v krevním i nekrevním přátelstvu, že se po čase věděti nemůže, komu toto nebo ono dědictví přináležeti má“.

„Správa a naučení“ Petra Kašpara Světeckého ukazuje, kterak vzdělaný a snaživý vrchnostenský úředník dovedl sám vystihnouti všechny potřeby bezpečného vedení gruntovní knihy a správně hodnotiti její význam a cenu ještě dříve, než počalo zasahovati gubernium a appelační soud svými normaliiemi. I v oblasti práva dědického a provádění pozůstalostí obsahuje „Správa“ Světeckého soustavné poučení, v němž autor jest následovníkem staršího svého kolegy ve službách Schwarzenbergů, Kašpara Duschera, o němž jsem právě promluvil výše.

VLASTNOSTI A DRUHY POZEMKOVÉ KNIHY.

Věnujme však nyní již gruntovním knihám pozornost podle jednotlivých zřetelů. Jak bylo již výše řečeno, zápis v gruntovní knize neměl platnosti konstitutivní, byl pouze referující, byl záznamem právního ujednání již dříve učiněného. Kdežto však nejstarší právní příručky pouze radí tyto záznamy založiti a vésti a také z některých zápisů na příklad českobrodských vesnic z roku 1554 jest patrné, že nikoliv všechna právní jednání byla do knih zapisována — dozvídáme se z mladších zápisů o starších pořizováních z doby, kdy již registra byla v platnosti, aniž je však v registrech nalezneme — od 2. pol. stol. XVI. setkáváme se na některých panstvích s ustanovením, že za platná ujednání považuje vrchnost jen taková, která byla do register zapsána. Tak v úvodě citované už knihy panství kladrubského z r. 1570 se praví, že kniha příslušným vsím jest vydána tak, „aby do ní všecky a všeliké trhy gruntovní a prodeje, které by se dály, též peníze sirotčí, též dluhové a všeliké smlouvy mezi lidmi činně poznamenány a zapsány byly a mimo nařízení těch kněh což svrchu poznamenáno jest, buď zápisné neb trhové, dluhové i smlouvy žádné moci jmíti nemají a nebudou mítí“.

Neméně rozhodně se vyslovuje i instrukce rožmberská z r. 1580: „A verunci aby se při týchž knihách trhových a sirotčích skládaly a jinde jich aby nikde neplatili ani sirotkům nevydávali nežli při knihách, neb jim se toho dopustiti nemůže, aby na vrubech neb pamětech lidských to zůstávati mělo... A protož J. Mt. pán ráčí tomu chtíti, aby se všecko při knihách sirotčích a kruntovních tak, jakž tuto poznamenáno jest, řídilo a jináče nic a pakli by se kdo o tom nezachoval a jinde kromě kněh sirotčích aneb gruntovních peníze za grunty neb sirotčí kladl, ten bude znovu museti k knihám o sobě jich na tom, komuž jest je vydal, zase dobývati.“

Strahovský řád obecný pro Pohořelec a Třešovice z roku 1603 ustanovuje, že každá koupě i s tím, kolik složeno hotově a co ještě má se dopláceti, musí bez prodlévání být zapsána do knih gruntovních kláštera Strahovského. *Frýdlantská instrukce* z r. 1628 z doby Valdštejnovy³⁴⁾ trvá sice rovněž na povinnosti zápisu smluv do purkrechtních register, ale dává k tomu lhůtu šestinedělní. Kupní smlouvy o gruntech však smějí se uzavírati výhradně v přítomnosti rychtáře a starších a jen se svolením vrchnosti. Jinak zaplatí obě strany po 2 kopách gr. č. pokuty. Kdyby však někdo nedal po uplynutí šesti týdnů kontrakt do

³⁴⁾ Archiv český XXIII., str. 95.

register zapsati, propadá celým gruntem. Instrukce jezuitské koleje jičínské z r. 1643³⁵⁾ trvá aspoň na tom, že verunky nelze jinak opláceti lež před registry. Také *novozámecká instrukce* z roku 1715³⁶⁾ považuje za platné jen ty testamenty, narovnání, trhy a ostatní jakékoliv smlouvy, jestliže byly potvrzeny od úřadu vrchnostenského.

*

Nejstarší nám dochovaná registra purkrechtní jsou jak známo „rybnická“ panství pardubického, jich obsah je jednostranný, určen jsa jejich účelem. Ale již další svazky pardubických register obsahují zápisy o právních ujednáních nejruznějšího druhu, třeba trhy převládají. Tak je tomu i u register benešovských, v nichž však vedle kupních kontraktů početně se objevují také dělení pozůstalostí, testamenty, ba již i svatební smlouvy. Šlo ovšem o patrimonium města a proto nutno podstatný vliv na vytvoření této knihy přiznati vlivu knih městských. Podobně bylo tomu i s popisovanými již registry patrimonia českobrodského z r. 1554. Ve všech případech tedy setkáváme se v této staré době s jedinými registry, do nichž zapisují se různé druhy právního pořízení.

Podstatný rozdíl vykazují již „Registra prodaje kruntuov všelijakých na panství lantškrounském i také lantšperským“ ... započaté r. 1531. Tato skládají se — třeba tvoří jednu knihu — ze dvou oddělení: register kupních smluv, jež zapisována byla od r. 1531 a zápisy dály se nepřetržitě až na fol. 193, načež zahájena r. 1538 registra rukojemství. Od fol. 222—246 byla zase registra trhů, 247—324 rukojemství a konec fol. 325—328 zaplnila zase registra trhů z r. 1571. Na lanškrounském panství tedy již od r. 1538 začal se činiti rozdíl mezi jednotlivými druhy zápisů. Rozdíl byl určen rázem agendy. Rukojemství vznikala z agendy sporné, ba dokonce, jak obsah register prozrazuje, agendy převahou trestní: nactiutrhaní, prodej na cizí panství, krádež, záruka za dluh, rvačka, uložení rukojemství nesnášenlivé manželce, cizoložství, svedení panny a p. Propadlá rukojemství byla ziskem vrchnosti; šlo tu tedy jaksi o registra důchodu vrchnostenského z agendy trestní, čímž si vysvětlíme, že vrchnost tímto způsobem řešila i některé činy, jež byly vlastně hrdelními zločiny a proto do její trestní pravomoci spadati neměly.

Oba rádci patrimoniálního úřednictva, píšíci právě v této době, totiž Brtvín i M. Černobýl radí ve svých naučeních také nespokojovati se jedinými registry a mítí registra dvoje; niko-

³⁵⁾ Archiv český XXIX., str. 217.

³⁶⁾ Archiv český XXIV., str. 77.

liv však jediná na trhy a druhá na rukojemství, jak vidíme v této době na kanceláři v Lanškrouně, nýbrž jedna na veškeru agendu gruntovní, druhá však pro věci sirotčí, totiž projednávání pozůstalostí, případně i kšafy. Na Pardubicku vznikla registra kšaftů již r. 1532, r. 1552 má zvláštní knihu kšaftů také město Ústí nad Orlicí. Celkem však kšafy zůstávaly buď jen na „škartkách“ a zapisovány byly až po smrti kšaftujícího do knih sirotčích, nebo měly knihy vlastní.

Poslední vůli obvykle hospodář diktoval písaři před rychtářem a konšelem. Na cizopanské odkazování neměl. Při jeho smrti měl rychtář za přítomnosti jednoho konšela povinnost všechno opatřiti, velký movitý inventář (hospodářské nářadí a nábytek) spočítati, drobný inventář zamknouti nebo zapečetiti, kdežto podrobný šacunk udělati teprve později spolu s hejtmanem. Poslední vůle musila býti současně s šacunkem, inventářem, soupisem dluhů a pohledávek do čtyř neděl zapsána do register sirotčích. Péče o sirotky byla svěřena poručníkům, jež ustanovil závětí hospodář nebo vrchnost. Zemřela-li i matka, pronajala vrchnost hospodářství až do zletilosti sirotků. Truhlice s hotovými sirotčími penězi bývaly obvykle na zámku, zřídka u rychtáře. Vyplácení dětí před dospělostí dalo se jen výjimečně. Sirá vdova bez dětí dostala jen třetinu. Evidence sirotků, či jak se říkávalo „stavuňk“, byla o sv. Martině.

Podstatným opatřením v ochraně sirotčích nároků bylo pořízení inventáře, o němž slyšíme již z knihy Brtvínovy; P. Fischer pamatuje také na možnost pozdějšího rozhodnutí odovělé matky znovu se provdati. V takovém případě ukládá hejtmanu za povinnost zjistiti, zda mrtvý manžel nebyl novému nápadníku vdovy něco dlužen, vyslechnouti o tom i svědky, kteří cokoliv by o jich vzájemném poměru věděli. Na konec však praví: „Nejbezpečněji se stane, aby před potvrzeným manželským sňatkem všeliké vejminky a závazkové se postavily a gruntovními knihami a rukojměmi potvrdili, by co ústy nový ženich slibuje, to skutkem vyplniti zavázán byl.“ Černínská instrukce z r. 1695 výslovně ustanovuje, že u sirotčích peněz v truhle dlužno chovati nejen sirotčí registra, ale také jedno vyhotovení inventáře pozůstalosti. Zvláštní knihu na inventáře pozůstalostí, jak jsem se již zmínil, přikazovaly také schwarzensberské artykuly na panství kornhauzkém v r. 1709.

Naproti tomu časem změnil se podstatně obsah pojmu „Sirotčí registra“. Když se rozvila plně instituce gruntovních knih vzala původní sirotčí registra na některých panstvích vůbec za své. Změny majitelů byly zapsány v knize gruntovní, na závěti a inventáře pozůstalostí, jak jsme viděli, vznikaly knihy zvláštní, nebo psány byly jako úřední akty a v plném znění ukládá-

ny v originále do registratury. Kdežto sirotčími registry se stala *účetní kniha* pro správu sirotčího jmění, jež se časem vyvinula, zejména když v době po válce třicetileté úvěr ze sirotčích peněz stal se zjevem pravidelným. Podnět k proměnění sirotčích peněz v kapitál, půjčovaný na úroky, vyšel se strany moci veřejné, totiž státu v době velkých válek s Turky na sklonku XVI. stol., kdy hotové peníze opatřovány byly velmi obtížně, neboť vydržování velikých vojsk po dobu tehdejší čtrnáctileté turecké války kladlo na poměrně ještě málo rozvítené peněžní hospodářství veliké požadavky. Šlo ovšem pravidlem jen o úvěr krátkodobý, hlavně anticipování berně. Vzorem státu řídily se pak i jednotlivé vrchnosti, až na sklonku XVII. stol. bezpečný úvěr z peněz sirotčích byl zjevem již zcela pravidelným.

Pokud jde o vlastní knihy gruntovní, bývalo v instrukcích zdůrazňováno, že i *kladení peněz* má se díti výhradně před knihami a o něm má se učiniti zápis. Tento zápis byl zásadně osvobozen od všech tax i akcencí, což ovšem neplatilo o zápisech trhů nebo obligací, jak ještě na jiném místě bude objasněno. V nejstarších registrech, na př. často již zmíněném registru českobrodském (Archiv země České sign. Kostelci nad Č. lesy č. 1.) zápis o vlastním trhu je co nejstručnější, dvě, tři řádky, ale za to kladení peněz je vedeno velmi svědomitě po celá desetiletí, zabírajíc někdy tolik stran, kolik původní zápis rádek.

Při prodeji, jehož zápis do knihy zařizoval prodávající, složil kupec v hotových penězích hned zádavkem (nejvýše $\frac{1}{4}$ ceny), čili tak zv. „přední peníze“; z nich prodávající platil své osobní dluhy, „zasedlé“ úroky, dlužné berně a jen zbytek patřil jemu. Ostatní suma, zv. „peníze gruntovní“ platila se na roční termíny (Währungen) a patřila nejprv věřitelům gruntovním a zbytek prodávajícímu resp. jeho nápadníkům. Často však gruntovní peníze zůstaly nedoplaceny a tak tuto malou rentu brali pak nejen nápadníci minulého, ale současně ještě i předminulého držitele. Umírali-li sami, přecházel nárok na jejich dědice. Výměnek sobě na gruntě mohl zříditi jen ten hospodář, jenž měl grunt splacen nebo neměl již mnoho spláceti. Množstvím nezaplacených verunků řídila vrchnost také velikost výměnku. Perfektní činilo kupní smlouvu teprve položení předních peněz. V citovaných českobrodských registrech nalezneme o tom pěkný doklad na fol. E 4:

Václav Kocovský Jiříkovi Maluškoví z Mochova. Léta páně MDLXXVI v pátek po sv. Valentinu Václav Kocovský grund svůj v Konicích k duchovenství kostela špitálu města Brodu náležející, Matoušovi, synu neboštíka Jana Huhňavého z Konic prodal, ale že též Matouš k tomu trhu ani závdavku neměl, puštěn jest trh ten Jiříkovi Maluškoví z Mochova, a to v té sumě, zač prve Matoušovi prodán byl...

V jednom případě však přece bylo lze obejítí složení „předních peněz“. Jestliže nastupující hospodář byl nastávajícím zetěm hospodáře odstupujícího, pak bylo lze závdavek zaplatiti podílem ženiným. Na složce A II registra českobrodských máme i takový případ zaznamenan:

Jíra Maršův, jinak Mrzák, koupil statek Vondry Mrzáka za IIC kop míš., závdavku vyvazil po manželce své XX kop m. na spravedlnosti její a k tomu hotových peněz závdavku doložití měl XX kop m.

Jestliže některá z dcer držitelových měla za svobodna dítě, ztrácela třetinu podílu ve prospěch vrchnosti. Tak aspoň bývá ustavováno obvykle v hospodářských instrukcích. V českobrodských registrech však při r. 1568 na fol. E VI nacházíme trest ještě daleko tvrdší: „Jan Koutský z Chvalovic s Dorotou sestrou svou o spravedlnost jí náležející, poněvadž dědicem v statku po rodičích zůstal, smlouvu jest učinil... Druhá sestra Jana, jež se zmrhala, žádala též svoji spravedlnost,“ jak praví písař, ale bratr Jan odmítl jí cokoli dáti a teprve po druhé a na přímluvu pana primase města Brodu dostala místo 15 jen 5 kop míš. Patrně nešlo však v tomto případě o zvlášť tvrdé stanovisko brodské vrchnosti, naopak spíše o chamtivost sourozenců nešťastné ženy, již čelil ochránce práva, brodský primas, ale asi nikoliv dost rázně, spokojuje se výsledkem polovičním.

Pročítání zápisů v gruntovních registrech z první poloviny XVI. století stává se někdy nabádavou lekcí i s hlediska leckterého zájmu moderního, na př. rodopisného. Jako ukázkou, kterák třeba býti opatrný v ověření trvalosti rodu nebo jména, stůžž zde tento zápis z register českobrodských fol. E IV.

Pan purkmistr a páni po smrti Martina Borovského duvor v Konících na místě sirotkuov po témž někdy Martinu Soukupovi Václavovi Svobodníku jinak Nápravníkoví ze Soutic prodali. Stalo se léta etc. 1563 ve čtvrtek po neděli provodní.

Oba držitelé, minulý i nový, mají tedy dvě jména, ne vždycky však taková zvláštnost je napsána takhle srozumitelně.

Gruntovní kniha, poněvadž do ní zapisovány byly roční purkrechtní splátky a činěny záznamy o jejich plnění a rozdělení, měla ráz i knihy dlužní. Vlastní knihy dlužní, totiž *knihy obligační a hypoteční* a s nimi pak logicky související *knihy kvitanční* byly ovšem data daleko mladšího, teprve z doby, kdy josefské reformy uvolnily přísná pravidla zástavy rustikálního majetku jeho držitelem.

Starší svým vznikem byly *knihy počtů kostelních nebo zádušních*. Správu kostelního jmění volila farní osada obvykle ročně za účasti hejtmana a faráře: byli to tak zv. starší kostel-

níci. Půjčky z kostelních peněz činily se na 6²/₃% — kdežto úvěr soukromý byl mezi svobodnými obyvateli země obvyklý na 6% — ale mohlo se tak díti jen se svolením hejtmanovým. Starší kostelníci skládali ze svého hospodaření zádušním jměním účty. Řádné účetnictví v počtech kostelních nařizeno bylo cí. dekretem ze 14. prosince 1728.³⁷⁾ Roční počet byl kostelníky skládán na patronátní kanceláři, nařizeno bylo také vedení zvláštních „*Knih počtův zádušních*“ (Kirchenrechnungen). Výroční skládání musil být přítomen vikář, farář a aspoň dva kostelní starší.

V souvislosti s působením vrchnosti jako nejnižšího orgánu finanční správy státní, totiž nynější berní správy a berního úřadu, vznikla „*Registra kontribučenská*“; jednotliví rychtáři, provádějící úřad berníka ve své rychtě, měli pak „*Berní knížky*“.

Ačkoliv tato registra s vlastnictvím rustikálu přímo nesusouvisela, přece leckdy vyskytají se pohromadě s fondem knih gruntovních. V souvislosti s držbou rustikálu vznikla v pol. XVIII. stol. serie knih jiných zv. *Knihy emfyteutské*. Tak nazývaly se knihy těch, kdo sami svobodní, drželi poddanské grunty. Jim naroveň byli kladeni také držitelé mlýnů, krčem a panských kováren, kteří podle svých hamfeštních listů nebo podle urbárů nebyli povinni robotou. Pouzí nájemci panské půdy nebo panských krčem a p. zapisování byli do *Knih dominikálních* (Dominicalgrundbücher, Libri dominicalium), kde nacházeli se také všichni domkáři, jichž chalupy byly postaveny na panském. Mezi gruntovními knihami nacházejí se na některých panstvích také tak zv. *Manschaftsbücher*, jež vyskytují se ve dvojím významu. Někdy jsou to knihy bývalých manů Karlštejna, Zvíkova nebo arcibiskupského Rožmitálu. Na Loketskú zachovány jsou pod jménem *Lehenbücher*, počínají v 2. pol. XVI. stol. a jsou knihami manů hradu Lokte a hradu Hertenberka. Od dob tereziánských zvou se však na některých panstvích „*Manschaftsbücher*“ soupisy poddaných, jež některé vrchnosti pořizovaly si již ve stol. XVII., ale v tereziánské době v souvislosti s prvním obecným sčítáním lidu byly zaváděny obecně. Psány bývaly sirotčími písaři, v čemž dobře jeví se stanovisko vrchnosti, jež viděla v nich zdokonalení starých soupisů, vzniklých v souvislosti s evidencí sirotků. Byly pomůckou statistickou, ale nikoliv spolehlivou a bez mezer. Mnoho zmatku způsobovalo staré rozdělení jednotlivých vesnic mezi několik vrchností a různé pojetí vsi před r. 1785, to jest před vydáním katastru josefského.

³⁷⁾ Continuatío codicis Ferdinandeo-Leopoldini 1724—28, s. 24. Prae apud P. Lochner.

Až do doby tereziánské nebylo obecných směrnic pro vedení gruntovních knih. Gruntovní knihy byly na jednotlivých panstvích vedeny rozličným způsobem. Rozličnost správních zásad měla jednu z příčin také v tom, že hospodářské instrukce, jak zdůrazňuje V. Černý, byly úředním tajemstvím, jež skrýváno bylo před úředníky jiné vrchnosti. Proto až do tereziánské doby není uniformity v gruntovních knihách ani po stránce správy ani v obsahu. Hluboký zásah tereziánských a josefských reforem v oblast patrimonijního soudnictví zahájil nové období ve vývoji gruntovní knihy.

GRUNTOVNÍ KNIHA V OBDOBÍ ABSOLUTISTICKÝCH REFORM.

V státě tereziánském orgány správy patrimonijní, do té doby orgány vrchnostenské autonomie, proměňují se stále zřejměji v nástroj správy zeměpanské. Základní zásah v organizaci patrimonijního soudnictví uskutečněn byl cis. patentem z 10. května 1786, jenž se stal zákonným podkladem organizace místních soudů (Ortsgericht) a nové hodnosti justiciára. Instituce gruntovních knih však nebyla jím v základě dotčena, neboť místní soud byl pověřen pouze soudní agendou spornou, kterouž sice s gruntovními knihami po mnohé stránce ve styk přicházel, ale vlastní správy jejich se neujal. Jasno v této, ne dost přesně vyhraněné, pravomoci bylo sjednáno *dvorským dekretem č. 879 ze dne 21. srpna 1788*,³⁸⁾ jímž výslovně vyňaty byly z pravomoci místních justičních úřadů, resp. delegovaných magistrátů a příkázány vrchnostenským úřadům hospodářským (v odvolací instanci soudu appelačnímu), jednak žaloby o přiznání dluh a exekuce, za druhé *vedení knihy pozemkové*, přiznání držby, vyhotovování zástavních listů, záznamy a výmazy břemen na realitě, odhad, licitace a sekvestrace reality a za třetí projednávání pozůstalostí s výhradou potvrzení projednávaných smluv místním soudem, dále odevzdání pozůstalostí, dohled nad sirotčím jměním a potvrzování smluv týkajících se nedospělců. Vrchnostenským úřadům resp. městským radám městeček, v nichž nedošlo ke zřízení magistrátu bylo uloženo, že chtějí-li pokračovati ve vedení gruntovní knihy, musí opatřiti k tomu úřadu osobu, zavázanou přísahou městské radě a vrchnosti. O půl roku později 9. dubna 1789 byl tento dekret doplněn novým dvorským dekretem Nro. 1001 o tolik, že zá-

³⁸⁾ Srv. F. Roth: Sammlung k. k. Verordnungen u. Gesetze III. B, č. 275 a L. F. Heyssler: Handbuch der erläuterten allgem. Jurisdictionsnormen s. 125. Prag 1795.

pisy do gruntovní knihy smí býti činěny pouze za přítomnosti obecního rychtáře nebo některého z členů výboru obce a vedeli je poddanské městečko nesmí se vklady dít bez vědomí vrchnosti. O „přísežném individu“ jež má býti touto prací pověřeno říká se pak ve srovnání s dekretem ze srpna minulého roku na víc, že má býti přiměřeného vzdělání.

Ani v době mezi patentem z 10. května 1786 o organizaci magistrátů a místních soudů a patentem z 21. srpna 1788 nepomýšlelo se odníti vedení gruntovních knih hospodářským a městským úřadům. Dekret z 6. srpna 1787 (č. 704) znamenal v tom směru první vyvážnutí z nejistoty způsobené patentem z 10. května 1786, neboť jasně stanovil že „obci uložená povinnost odevzdati dříve prováděnou soudní pravomocnost vrchnosti nezakládá nikterak povinnost odevzdati též knihy pozemkové“, za předpokladu ovšem, že obec splní právní nařízení o vedení gruntovní knihy, jak je jurisdikční normy příkazují. Dvorský dekret o taxách ze 6. července 1790 — bude o něm řeč později — prohlašuje též gruntovní knihy za zařízení spíše politické než judičiální a proto na rozdíl od dvorního dekretu ze dne 21. srpna 1788 ustanovuje, že dotazy jich se týkající mají vrchnosti podávatí nikoliv appelačnímu soudu, nýbrž krajskému úřadu resp. guberniu.

Již v době předcházející bezprostředně zřízení magistrátů a místních soudů vyšlo několik dekretů, jež měnily dosavadní způsob vedení gruntovních knih. Tak na základě dekretu z 15. března 1785 povstal nový druh knih „*Vormercksbuch*“, do něhož měly být zapisovány takové smlouvy, jež nestačily k tomu, aby právo zástavní mohlo být učiněno s platností definitivní. Proti takové prenotaci mohl dlužník podati odpor, ale pouze do tří let a osmnácti neděl. Neučinil-li tak, nabyla prenotace plně průkaznosti. Prenotování v gruntovních věcech mělo svého předchůdce v prenotacích do zemských desk, jež bylo možno činiti již od r. 1758. S platností knih prenotačních souvisel též dvorský dekret z 19. ledna 1790 o záповědích,³⁹⁾ stanovící, že k poznamenání záповědi stačí také předložení pouhého ověřeného opisu listiny, jestliže se originál nachází v úředním řízení u jiné vrchnosti.

Ustanovení, že na každém zápise na grunty mají být podepsány strany, o jichž práva jde, bylo také staršího data než srpnový dekret z r. 1788. Vzešlo z *dvorského dekretu z 3. srpna 1786*. Dříve stačil jen podpis panského vrchního úředníka. Nepřímým následkem tohoto ustanovení bylo zapisování celých

³⁹⁾ Roth-Blaseck: Auszug aller im Königr. Böhmen bestehenden Gesetze und Verordnungen str. 182.

kupních smluv do gruntovních knih, neboť v dekretu se mimo jiné též ustanovovalo, že listina sloužící za podklad vkladu má být za účasti stran kolacionována.

Snad odtud dlužno právě vyjít, chceme-li pochopit proč zrovna v těchto letech začínají se objevovat *návrhy na reformu gruntovní knihy* a současně také množí se zvláštní druhy různých knih smluv. Nesmíme ovšem přehlížeti v souvislosti s tímto zjevem opět silný vliv knih městských, z nichž stalo se odvětví působnosti nových magistrátů, tím spíše, že mezi patrimoniálními správami, nyní zvanými jen hospodářskými úřady a mnohými magistráty došlo k těsné spolupráci, když, zejména na menších panstvích, sousední magistráty převzaly agendu spornou jako iudicium delegatum.

Již v souvislosti s Raabovou pozemkovou reformou došlo k velikému obnovování gruntovních knih, k založení *knih familiantských* a nových knih dominikálních. Do těch však měl přijít jen zápis základní, kdežto co napříště bylo zapisováno o změnách v držení najatých pozemků, nemělo být vpisováno do těchto knih, nýbrž do protokolů změnových, zvaných též „*Veränderungsbuch*“.

Od patentu o zrušení osobního poddanství v r. 1781 uvolnil se i hypoteční úvěr pro rustikál tak, že k jeho evidenci zařízeny vedle vlastní knihy gruntovní, zvláštní knihy, do nichž byly zapisovány celé listiny, jež sloužily za podklad příslušných vkladů a výmazů zástav, totiž *knihy obligací* neboli hypoték a *knihy kvitancí*, pro něž sporadicky vyskytne se také umělý český název — *knihy hasnoucí*.

Dříve než se strany státu, vyšla iniciativa k reformě instituce gruntovních knih od některých vrchností; byli to především *Schwarzenbergové*. Po konstituování magistrátů a místních soudů ustanovil Jan Schwarzenberg svým právním konsulentem českobudějovického primase Andryana Battistu, jenž již 17. prosince 1786⁴⁰⁾ předložil knížeti memorandum „o knihách soudních, které by se měly vést při hospodářských úřadech“ a navrhl jejich formuláře. Ve fondu gruntovních knih rozeznával: Kauf- und Tauschbuch, Heiratsbriefe, Testamente, Schenkungen a Schuldverschreibungen. Kaufbuch a Tauschbuch měly být samostatné pro každou ves, ostatní však všechny vždy po jednom svazku pro celé panství. Kníže v podstatě Battistovy návrhy schválil a již 17. ledna 1787 vydal příslušné nařízení. Úvodem dovolává se cis. patentu z 11. května 1786, ale jen proto, aby polemicky mohl rozvésti, že zlepšení instituce knih pozemkových nelze jinak dosíci „als wenn dem Justizamte

⁴⁰⁾ Archiv český XXV., s. 146.

die Führung des Grundbuches oder wenigstens die Mitwirkung dabei gestattet wird“. Snaží se dokázat, že právě ve smyslu patentu z 11. května 1786, podle něhož všechny smlouvy mají předběžně „proběhnouti“ předepsaným registrem a pak o hlavním soudě býti přečteny a teprve potom může vyjít rozkaz k jich záznamu, nemůže vedení gruntovních knih nikterak být oddělováno od místního soudu. Protože však toto stanovisko nebylo v souhlase s patentem z 11. května m. r. nezbyvalo ani Schwarzenbergovi nic jiného, než připustit, aby gruntovní knihy byly sice vedeny hospodářským úřadem, avšak aby nedálo se nic bez úzkého srozumění s místním soudem. Také při provádění inventur a dělení pozůstalostí měli být přítomni nejen rychtáři, ale také justiciár. Rozvržení knih převzal kníže Schwarzenberg z návrhu Battistova. Praxe — jak skutečnost ukazuje — vytvořila se na schwarzenberských panstvích tak, že nově vznikly jen knihy smluv, kdežto za „Kauf- und Tauschbuch“, jež měl být založen pro každou vesnici zvlášť, sloužily dále staré gruntovní knihy schwarzenberské, na jihočeských statcích z r. 1685 a 1705 a na Postoloprtsku z r. 1748.

Nový poddanský řád pardubický z 1. května 1790⁴¹⁾ v oblasti gruntovních knih zaváděl jen tu novinku, že nařídil zapisování svatebních smluv do zvláštních register. Skutečnost sama poučuje však o tom, že následujícího roku vznikají na Pardubicku také knihy obligací.

Téhož roku dochází i k založení *nových knih na panství rychmburském*. Rustikální knihy byly pořízeny pro jednotlivé obce a označeny čísly V—XXIX. První čtyři místa zaujaly knihy dominikální, mezi něž bylo celé panství rozděleno. Instituce dominikálních knih na Rychmbursku byla však starší, totiž od r. 1759. Ovšem již před tím některé dominikální objekty měly svoje knihy. Tak mlýny od r. 1703, hospody od r. 1744. Od r. 1785 existovaly knihy svatebních smluv, poslední zachovaná, založena byla roku 1808 a měla číslo IV. Nově zato vznikly knihy kšaftů, do nichž směl býti kšaft vtělen až šest neděl po prohlášení, nebyly-li proti němu vzneseny námitky. Pak činili právoplatní dědici své dědičné přihlášky, jež zapisovány do „*Libri aditionum*“ (Erbserklärungen). S projednáváním pozůstalostí souvisely ovšem i knihy inventářů a „*Verlassenschafts-abhandlungsbücher*“, z nichž první jest až z r. 1795. Od zmíněného obnovení knih datuje se také vznik obligačních kvitancí, jež až do r. 1801 byly spojeny a teprve potom rozděleny. Spojení všech knih smluv v jednu řadu v knihy instrumentů stalo se až r. 1827. Jestliže šlo o řízení sporné, pak příslušné rozsudky

⁴¹⁾ Archiv český XXV., s. 273.

nebo smíry zapisovány byly do knih „*Rechtliche Sprüche*“ a „*Rechtliche Vergleiche*“.

Ve vnější organizaci gruntovních knih zasáhla moc zeměpanská nejprve tam, kde byla vždy nejrozvitější — v Rakousích. Dvorský dekret z 2. ledna 1792,⁴²⁾ jímž v *Hor. Rakousích* zaváděna byla nová organizace gruntovních knih, měl nemalý význam i pro vývoj gruntovní knihy u nás, neboť po velké anketě, která byla o něm vedena zemským guberniem r. 1795, uskutečněn byl aspoň na panstvích komorních. Podle něho *gruntovní kniha (Hauptbuch)* měla mít dvě oddělení: 1. pro osazené poddanské grunty s neoddělitelnými pozemky, 2. pro tak zv. dienstbare Gründe to jest oddělitelné „*Uiberländer*“. Ke gruntovní knize měly náležeti knihy listin, určené k opisům smluv, jež byly důvodem vtělení nebo výmazu nějakého věcného práva. Mají býti dvě: *Gewährbuch* a *Satzbuch*. Do prvé zapisují se listiny prokazující vlastnictví, do druhé dokazující dluhy nebo závazky; zapisují se slovo za slovem. Originály listin vydají se vlastníku, když se na ně poznamenala signatura knihy a číslo listu, na němž je smlouva přepsána.

Takový systém zdál se zeměpanským úřadům krajně výhodný a proto jevíly snahu rozšířiti jej i do zemí českých. Pražské gubernium podnítilo v únoru 1795 anketu o jeho prospěšnosti, rozeslavši rakouský patent spolu s podrobným dotazníkem patrimoniálním úřadům v Čechách. Ze zachovaného kusu adresáře lze souditi, že stalo se tak nejméně v šesti krajích, ale nic nemluví proti tomu, že vyzývána byla patrimonía v celé zemi.

Oběžník přinášel znění rakouského patentu, jenž v 48 paragrafech obsahoval návrh reorganizace gruntovních knih adresovaný městským a patrimoniálním správám rakouským. Hned § 3. předpisoval zeměpanským městům, aby předložila své knihy k zjištění, zda odpovídají kladeným podmínkám či nikoli. Paragrafy 4. a 5. jednaly o způsobu vkladu: každý list grunt. (hlavní) knihy rozdělen má býti ve tři kolony tak, aby prostřední zabírala $\frac{3}{5}$ plochy, krajní po $\frac{1}{5}$. Vklad nebo výmaz práva zaznamenávají se měl do kolony střední, obě kolony postranní měly sloužiti odkazům na signatury v knihách listin (*Gewährsbuch* a *Satzbuch*), kde zapsány byly příslušné smlouvy, jež byly podkladem zdejšího vkladu nebo výmazu, a to tak, že v levé koloně měly být odkazy na smlouvy týkající se práva vlastnického, v druhé odkazy na smlouvy, týkající se práva zástavního, § 6. jednal o vkládání gruntů manských, § 8. o způsobu zápisu při rozdělení gruntu, paragraf 9. o přepisu starých vkladů do

⁴²⁾ Jos. Kropatschek: Oesterreichische Staatsverfassung V., s. 36 n.

nové knihy. V dalších odstavcích jednalo se o formulářích pro každou knihu, dále o důkazech vlastnictví „*Gewährbriefen*“, co vše musí obsahovati zápis, o vydání zástavního listu, § 25 prohlásil zástavu gruntovní knihou za jedině platnou, ruše všechny jiné způsoby zástav (*hypotecae tacitae, hypotecae conventionales et legales*). Starší hypoteky měly být převedeny na předepsaný způsob. § 29 ustanovoval, že vklad hypotéky může věřitel uskutečniti i bez vyrozumění spoluvěřitelů nebo dlužníka. Paragraf 30. podával výměr, co to jest „*grundbuchmässige Urkunde*“, par. 31 o pretonaci, par. 32. o vyrozumění dlužníka, § 33. o vlastnicích zbavených správy jmění a nezletilcích, § 34 o hypotéce na dědictví, § 35, že na konkursní massu nelze činiti vkladů práva zástavního. Od § 38. jednalo se o knihách listin, § 41. prohlášoval veřejnost knih, § 42 roční lhůtu ke vkladu smlouvy, § 43. přísežnost knihovního písaře, § 44. jednal o tazách a odstavce poslední o extraktech z pozemkových knih.

Patrimonía, jichž odpovědi se zachovaly, většinou převzetí rakouského systému gruntovních knih zamítla. Odpovědi jejich jsou velmi zajímavé, protože pravidlem obhajují vlastní způsob vedení gruntovních knih, vypočítávají druhy knih, jež se na patrimoniū vedou a p. Bude proto na prospěch věci blíže k nim přihlídnouti. *Českolipský magistrát* odmítá navrhovaný systém rakouský, vypočítává, že vede vedle knihy gruntovní, knihy dlužních úpisů, prenotací, zástav, vyrovnání, testamentů, přihlášek k dědictví, kvitancí a knihu zhostů. Knihu gruntovní vede rozdělenou ve tři sloupce, tak jak rakouský systém žádá: do širokého prostředního píše se doslovně celé listiny, dokazující právní titul držby, dělení, odstupy, postupy a p., na první postranní sloupec (*juxtaliter*) dluhy, závazky, povinnosti — s poznámkou a citací knihy, kde příslušné smlouvy jsou zapsány. Druhá juxta obsahuje záznamy o kvitancích, platech a odpuštění, opět s příslušnou citací místa zápisu. Knihy jsou opatřeny rejstříky. Vedení knihy na formulářích odmítají, neboť popis podstaty statkové jest tak mnohotvárný, že by nebylo lze jej dostat na formulář. Před jedincou knihou listin dávají přednost svému systému specialisace knih podle obsahu listiny.

Vrchní českokamenický prohlašuje, že má pro každou ves zvláštní kontraktní knihu, jež nese jméno *Grundbuch*; velké vsi mají dva díly této knihy, zapisují se do ní smlouvy kupní a poznamenávají hypoteky, kvitance, ale také služebnosti a p. Pro emfyteuticky zakoupené dominikální objekty vede knihy emfyteutické. Listiny se do knih zapíší, ratifikují a originál vrátí pak držiteli nemovitosti. Ve srovnání s Českou Lípou vede se na českokamenické kanceláři víc o registra smluv svatebních, knihy sentencí neboli *Urteilsbücher* a *Weiberverwitwenbuch*.

Knih kontraktních je celkem 68, emfyteutských 11, všech ostatních po jedné, úhrnem 89 svazků. — Přejít na rakouský systém považuje za neproveditelné; na panství jest 3200 usedlostí, kdyby měl býti přepsán jen poslední kontrakt, přihlížejíc též ke kupním smlouvám na oddělené částky, bylo by nutno do nových knih přepsat nejméně 4500 kontraktů, při čemž každý vlastník má dostati opis smlouvy. K tomu bylo by třeba dvou odborných sil na dobu nejméně čtyř let, což by si vyžádalo velikého finančního nákladu a právě starousedlé rody nemohly by prokázat vlastnictví, neboť by jim chyběly „grundbuchsmässige“ listiny o vzniku jich vlastnického práva. Trvá posléze na tom, aby kontrakty o oddělených dílcích byly zapisovány ve zvláštních knihách, kdežto do gruntovních, či jak rakouský patent říká, hlavních knih, byly zapisovány grunty jen jako celek.

Také vrchní úřad ve *Chřibské* vypočítává druhy svých gruntovních knih. Svě kontraktní (gruntovní) knihy s celými smlouvami považuje za výstižnější. Závazky a plnění poznamenává po straně. Jediná kniha listin pro všechny smlouvy se rychle popíše a musí se pak manipulovati s mnoha málo přehlednými svazky. Vlastníku poslouží lépe celé znění smlouvy, jež má v ruce, než jen knihovní výtah. *Hanšpašský* vrchní vypočítává devět druhů tavních knih (systém jako v Čes. Kamenici), změnu odmítá pro velký finanční náklad a proto, že pouhý výtah v hlavní knize nenahradí plné znění smlouvy, která se zapisuje podle zdejšího způsobu do „Grund-oder Contractenbuch“. *Šluknovské* panství vedlo dokonce čtrnáct druhů knih: Grund- oder Kontraktbuch pro každou obec, Emfyteutenbuch, Heiratsbuch, Obligationsbuch, Vormerkungsbuch, Testamentbuch, Vergleichsbuch, Inventarienbuch, Erbabsonderungsbuch, Urteilsbuch, Reversbuch, Erbserklärungsbuch, Quittungsbuch a Verbotsbuch. V tom smyslu vyznívají i další přístupné nám odpovědi patrimonií kraje litoměřického. Všechny jsou stejně odmítavé. Jediná činí výjimku, ne sice, že by se vzdávala hned svého systému, ale navrhuje hledati kompromis mezi svým způsobem vedení knih, o němž praví, že je v Čechách běžný, a mezi rakouským návrhem, je to odpověď panství *Nových Zámek* (Neuschloss) u České Lípy.

Anketa, soudě z počtu odpovědí patrimoniálních úřadů kraje litoměřického a ze zachovaného adresáře kraje prácheňského, kde rakouský patent zaslán byl na všech 87 panství a statků, byla asi velmi rozsáhlá. Výsledek její v celé šíři mi znám není. Odpovědi z kraje litoměřického a zejména zkušenost sama nasvědčují tomu, že nesetkala se s valným úspěchem. Kromě komorních statků nenalezneme snad jediného případu, že

by rakouský systém byl v Čechách recipován. Na komorních statečích došlo k jeho zavedení v letech 1798—1804.

Tento systém popisuje také ve své stati v „Oesterreichische Staatsverfassung“ V. s. 27 n. Josef *Kropatschek*, jen s tou komplikací, že „hlavní knize“ rakouského patentu, nazývané u nás pravidlem Grundbuch nebo Kaufbuch, dává nebezpečně záměnný název Urbarium. Kropatschkova stať budiž nám svědectvím, *kerak na instituci gruntovní knihy nazírala státověda prvých let XIX. století*. Proto ji uvádím, aspoň ve stručném výtahu:

Pozemková kniha je kniha, do níž pozemková vrchnost dává zapisovati všechny své poddanské grunty se vším příslušenstvím, jejich držiteli, kupní cenou, závdavky, váznoucími na nich břemeny a všechna příslušná jednání, poddaných se týkající. Každá pozemková vrchnost má vésti takovou knihu, totiž v určitý čas provozovati na vrchnostenském úřadě taková právní jednání, jež týkají se pozemkového vlastnění.

Pozemková kniha má tři oddíly. Urbarium, Gewährbuch a Satzbuch. Do urbaria, jež tvoří knihu gruntovní nebo služební (Dienstbuch), zapisují se držitelé, a to křestními jmény i příjmeními, nemovitost a gruntovní služba, již jest držitel ročně povinen vrchnosti. Gewährbuch slouží zápisům jistot a jich oplácení. Na okraji poznamenávají se všechna břemena na gruntě váznoucí, ale tyto poznámky nemají právní průkaznosti, nýbrž slouží jen přehledu. Satzbuch sestavuje se s Gewährbuchu a zapisují se do něho všechna práva zástavní, břemena a pohledávky, jimiž grunt je zatížen, kontrakty a ostatní listiny.

Pozemková kniha vede se u obce nebo vrchnosti přísežným individuem. Obec může dát provést zápisy jen se svolením vrchnosti. Zápis zástavy děje se buď s vědomím dlužníkovým nebo bez něho. Bez svolení dlužníkova stane se tehdy, když dlužník nedodržel lhůty uvedené v dluhopisu, věřitel zažaloval a zápis byl rozhodnut cestou rozsudku exekučního. Supersatz vzniká buď postupem jinému věřiteli (cesse) nebo rovněž jako následek rozsudku v exekuční žalobě proti prvému věřiteli, podané věřitelem druhým. Na usedlosti však nepřibývá hypotéky, nýbrž mění se pouze osoba zápisníkovy. Na nemovitosti nemůže vzniknouti věcné právo, nebylo-li zapsáno do pozemkové knihy (Desk zemských), nebo v ní zatímně poznamenáno (prenotováno). K poznamenání možno sáhnouti, nemá-li věřitel „grundmässige Urkunde“, jež se stala důvodem vkladu.

Grundbuchmässige Urkunde je taková listina, jež obsahuje 1. příčinu, z níž závazek vznikl, 2. statek, jenž má závazku sloužiti za pojištění, 3. výstavné pověření věřitele učiniti vklad práva zástavního, 4. podpisy vystavovatele a dvou svědků. —

Prenotace stane se vkladem není-li do tří let a osmnácti týdnů proti ní podána dlužníkem žaloba odporovací.⁴³⁾

Uvádím-li zde na předním místě právě Kropatschkovo desetisvazkové dílo o veřejné správě jeho doby, činím tak vzhledem k jeho tehdejšímu významu i vzhledem k obsáhlosti a všestrannému zpracování tématu „gruntovní kniha“. Josef Kropatschek nebyl ovšem sám, kdo v oblíbené své právní a správní příručce věnoval jí pozornost. Přihlédneme-li k právním sborníkům tehdejší doby, v každém můžeme nalézt větší nebo menší poučení, ovšem pravidlem hledící pouze k předpisům platným v době sepsání díla a nikoliv též k patentům a nařízením starším v té době již neplatným, neboť účelem jejich bylo sloužit jako správní příručka a nikoliv jako historický pramen. V časovém sledu bylo by na prvním místě jmenovati mag. rady *Dominika Kostetzkyho*: *Praktisches Handbuch der Gesetze in Unterthanssachen für Kreisämter, andere politische Behörden*“ atd., vydaný v Praze r. 1815 u Enderse, jenž vedení gruntovní knihy věnuje §§ 382 a 383 své knihy, kterou o čtyři roky později vydal znovu jako 3. díl velkého svého „System der politischen Gesetze Böhmens zum bequemen Gebrauch für den Geschäfts- und Privatmann“. V téže době zpracoval příslušnou kapitolu ve své učební příručce pro kandidáty vrchnostenského účetnictví také justiciář *Reichl* „Das Dorf und Bauernrecht im Königreiche Böhmen, mit Rücksicht auf die übrigen k. k. Deutschen Erbländer im Grundrisse“, Prag 1817.⁴⁴⁾

Ve své době velmi populární právní sborník *Antona Engelmayra* „Die Unterthans-Verfassung des Kgr. Böhmens“, Wien 1830, má o našem tématě jen jediný odstaveček prvního dílu, totiž § 378, ke všemu omylný tím, že působí dojmem, jako by jediný jím citovaný patent z 9. dubna 1789 obsahoval všechna ustanovení v odstavci uvedená, ač ovšem tomu tak není, neboť

⁴³⁾ Pokusu o reformu gruntovní knihy předcházela změna ve vedení Desku zemských, nařízená dekretem č. 171 z 22. dubna 1794. Od té doby měly se Desky zemské skládati z hlavní knihy (Hauptbuchu), hlavní dlužní knihy (Hauptschuldenbuchu) a knihy instrumentní. Vklad musil mít důvod v listině, jež byla „landtafelmässig“ (stejně podmínky jako „grundbuchsmässig“). Vlastní pozemkovou knihou se stala u Desku kniha hlavní, pouhé zapsání listin do Instrumentní knihy — jak dalo se dosud, nestačilo. I ze stručného obsahu tohoto deskového patentu vidíme, že vycházel ze stejného právního hlediska jako hornorakouský patent pozemkoknižní ze 24. července 1791. Třeba vydán byl jen pro země české; ovlivnil záhy celou zemskodeskovou agendu v „německých“ zemích habsburských totiž ve smyslu dekretu č. 509 ze dne 29. prosince 1795, podle něhož zákony a nařízení platná pro jednotlivé provincie v případech nejasných a sporných mají být apelačním soudům nástrojem poučení a objasnění.

⁴⁴⁾ Za upozornění v této věci děkuji kol. Dr. E. Janouškovi, odb. radovi Státního archivu zemědělského v Praze.

na př. požadavek určitého školení vedoucích úředníků pochází až z r. 1823, jak ještě na příslušném místě povím. Příslušná poučení, navíc, pokud jde o úřednictvo grunt. knih, přináší i oba svody právních předpisů *Schopfových*: „Die Rechte auch Pflichten der Grundherren ... im Lande Böhmen“ a „Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen“, vydané u Haase v Praze r. 1847, a to prvý v § 95, druhý na několika místech, uvedených ve věcném rejstříku pod heslem „Grundbuchsführung“.

Když městské magistráty a patrimoniální direktori v celku se recepci hornorakouského patentu o gruntovních knihách ubránili, zůstal v této instituci stav velmi pestrý. Ani napříště neplatila zásada, že průkazným jest pouze vklad v knize hlavní a tak knihovního pojištění nabývala i dále všechna práva v listině obsažená, ať tato byla zapsána v kterékoliv veřejné knize do instituce gruntovních knih počítané. Jen komorní statky zařídily se podle zmíněného hornorakouského patentu, čili do značné míry podle Desku zemských. Na panstvích soukromých a v městech, jak jsme již viděli, knihy tržních kontraktů, zvané na patrimoniích skoro napořád a částečně i ve městech „gruntovními knihami“, zůstaly ve službě „hlavní knihy“ rakouského patentu. Do nich ovšem již od poloviny století zapisovány byly smlouvy in extenso, takže měly do jisté míry podobu zemskodeskových knih instrumentních. Ovšem v gruntovních knihách pravidlem a v městských knihách převahou každý grunt nebo městský dům měl svou složku listů, na něž postupně kupní smlouvy zaznamenány. Pro jiné smlouvy než kupní byl různý počet speciálních knih: obligationum, cessionum, quietantiarum atd., mezi nimi in margine byly činěny vzájemné odkazy, aby bylo lze snáze zjistiti nabytí či pozbytí jistých práv nebo břemen. Přehlednosti knih toto zařízení ovšem nesloužilo.

Zeměpanské úřady ani pro budoucno nevzdaly se práva mistrovat instituci gruntovních knih, jež jako celá správa patrimoniální stále více proměňovala se v nástroj moci zeměpanské, všemohoucího absolutistického státu, lhotejno, zda tento absolutismus byl osvícený nebo neosvícený. Co chvíli zasahovalo gubernium nebo jindy zase vídeňské nejvyšší soudní místo svými nařízeními zasahujícími stále více do jednotlivostí správy gruntovních knih. Tak již r. 1796, devatenáctého října nařizuje pražské gubernium, co činiti, aby zápis do knih byl správný po stránce materiální.⁴⁵⁾ „Již mnohokrát bylo pozorováno,

⁴⁵⁾ Jos. Kropatschek: „Gesetze unter Kaiser Franz“, B. VIII., S. 251, No. 2583.

že v těch místech, kde hospodářští ouřadové gruntovní knihy vedou, často neforemné, nesprávné a podstatné nedostatky mající písemnosti do gruntovních knih vtěleny bývají a potomně k rozepřem příčinu dávají. Aby tomu v průchod vkročeno bylo... žádná písemnost k vložení přijíti moci nebude, dokud nebude přednesena při obyčejném právním zasednutí a za způsobilou uznána. Zapisování dítí se bude podle pořadí, v němž žádosti byly předloženy.“ K takové žádosti o vklad práva musil býti vždy přiložen právní důvod, totiž již hotová smlouva. Šlo-li o právo vlastnické získané v licitaci, právní přiřknutí a důkaz o vyplnění výminek. Tímto nařízením, jak patrně, byl uznán také dosavadní způsob vkladů práva do gruntovní knihy přepísem celé smlouvy, což ovšem neodpovídalo systému rakouskému a zemskodeskovému.

Do této doby spadá vznik ještě jednoho nového typu gruntovní knihy. Dekretem č. 504 z 25. VII. 1800 zavedeny byly u Desk zemských zvláštní knihy svobodnické a to pro všechny svobodníky. Před tím byla péče o knihovni jistotu svobodnických gruntů rozdělena. Dvorce svobodníků, ať náležely šlechtickým nebo nešlechtickým držitelům, zapisovaly se do Desk zemských a spolu se svými držiteli patřily pod právo zemské. Svobodníci — chalupníci však náleželi pod pravomoc magistrátu příslušného krajského města, jenž měl pro ně vésti zvláštní knihu listin. Dekret z 25. července 1800 doplněn byl později 26. dubna 1816 č. 1236 jud. ř. 2. nařízením, jež vedle svobodnických desk zavedlo zvláštní emfyteutické instrumentní knihy pro množiči se případy emfyteutizování pozemků, náležejících k svobodnickým dvorcům. Takové kontrakty před vkladem musily však býti potvrzeny krajským úřadem.

GRUNTOVNÍ KNIHA

V POJETÍ OBČANSKÉHO ZÁKONÍKA.

V Občanském zákoníku z r. 1811 pojednává o veřejných knihách gruntovních § 321, § 431 až 436 a § 443. Paragrafem 321 rozšířena jest platnost dvorního dekretu z 11. srpna 1724,⁴⁶⁾ jenž ustanovoval, že v držení městského domu nemůže být nikdo připuštěn bez předchozího vkladu do knih městských, na věcné právo k věcem nemovitým vůbec. Závaznost vkladu platila pro celou říši, kde jsou tak řečené Desky zemské, knihy městské nebo gruntovní anebo jiné takové rejstříky veřejné.

⁴⁶⁾ Roth - Baseck: Auszug, s. 270.

Platnost jeho podpírá pak § 431, jenž spolu s dalšími pěti tvoří nový zákonný podklad instituce gruntovních knih:

„Aby věci nemovité na jiného za vlastní se převedly, potřebí, aby jednání, kterým jich za vlastní nabude, zapsalo se do knih veřejných k tomu konci zřízených. Toto zapsání slove vklad (intabulace). Ke vkladu do knih veřejných předkem a nejprve potřebí, aby ten s něhož věc na jiného převéstí se má, sám byl již za vlastníka zapsán, aby smlouva, kterouž statek přenesen býti má, do knih veřejných byla vložena. Má-li věc nemovitá rozsudkem v moc práva vešlým, soudní listinou dílčí nebo soudním odevzdáním dědictví na jiného za vlastní převedena býti, potřebí též, aby tyto listiny do knih se vložily.“

Takový je obsah paragrafů 431—436. Paragraf 438 pozměňuje do té doby platné ustanovení o prenotaci. Kdežto dosud prenotace stávala se vkladem práva, jestliže dlužník do tří let a osmnácti neděl nezvedl odpor, nyní ten, komu byl učiněn záznam o jeho právu na základě listiny, jež nebyla „grundbuchsmässig“, měl obdržeti právo jediné tehdy, jestliže výpovědí soudcovskou zaznamenání spraví, to znamená, že byl nucen podati sám žalobu na uznání svého práva. Za vlastníka potom platil však již ode dne prenotace. Instituce gruntovní knihy dotýkal se ještě § 443, jenž ustanovoval, že kdo přejme věci nemovité za vlastní, přejme spolu také břemena knihami veřejnými na nich poznamenaná. Kdo do knih těchto nenahlédne, vždy škodu za svou nedbalost ponese. Co jiného však (mimo knihy veřejné) má kdo na předešlém vlastníku pohledávati nebo požadovati, to se na nového vlastníka nepřevádí.

Také v letech reakce v době po válkách napoleonských zasahovala občas správa zeměpanská do agendy veřejných knih pozemkových cestou nařizovací. Tak 29. května 1816 vyšlo nařízení, že purkrechtní peníze není nutno skládati před úřadem knih pozemkových, nýbrž že stačí předložiti kvitanci od věřitele, nebo výpověď úředních osob (rychtáře a konšelů) o provedeném platu, aby o splácení jich bylo možno provésti záznam. Důležité bylo zejména nejvyšší rozhodnutí z 5. srpna 1818.⁴⁷⁾ Nařizovalo především, že každý výnos, jímž se povoluje vklad, výmaz nebo záznam do Desk zemských nebo do gruntovních knih na základě soukromé listiny, nutno doručiti tomu, vůči němuž tím vzniká zástava jeho vlastnictví, přenos, zrušení nebo omezení jeho věcných práv. Doručení výnosu odpadá jen tehdy, jestliže rozhodnutí učiněno bylo vrchnostenským úřadem za osobní účasti stran, stalo se na základě vynesení rozsudku nebo na základě jiných veřejných nebo soudně legalisovaných

⁴⁷⁾ J. Kaňka, Fortsetzung der Gesetze und Verordnungen, V., s. 226 n.

listin. Na každé soukromé listině, jež se má státi základem vkladu nebo výmazu, musí býti podpis vystavovatelův soudně legalisován. Odpor proti platnosti listiny vložené do pozem. knih možno zdvihnouti žalobou proti účastníkům o výmaz této listiny a na žádost žalobcovu musí být jeho odpor poznamenán u zmíněné vložky. Po skončení sporu pak vymaže se podle znění rozsudku buď listina nebo tato poznámka. Současně však toto nejv. rozhodnutí stanoví, že pouhé neuvědomění vlastníka nemovitosti o výnosu stran zápisu práva zástavního nestačí ještě k popření práva získaného veřejnými knihami.

*Devatenáctého září 1818 vyšel dvorský patent č. 1498, jímž rušila se právní průkaznost knih smluv svatebních, knihy tyto na patrimoniích se zastavovaly, ale skartovati je bylo zakázáno; měly zůstati ad perpetuam rei memoriam. Již před tím guberniálním nařízením z 24. VII. 1817⁴⁸⁾ omezeny byly smlouvy dědické mezi snoubenci, spojované se smlouvami svatebními jen na tři čtvrtiny jich nastávajícího společného majetku; aby nebylo úplně vyloučeno svobodné kšaftování musila zůstati jedna čtvrtina čistá bez jakéhokoliv podílu nebo dluhu. Dvorskými dekrety z 23. března 1820 a znovu 15. února 1821 č. 3061 zakázáno bylo vrchnostem vtělovati nebo prenotýrovati poddaným na grunty *urbární resty*. Také exekuční jejich dobývání podle guberniálního nařízení čís. 46826 z 11. listopadu 1830⁴⁹⁾ smělo směřovati jen na úrodu, nikoliv však na movitý majetek, ať hospodářské nářadí nebo nábytek.*

*

Jak vypadaly gruntovní knihy, kterak byly v této době vedeny a jak by měly býti vedeny, vylíčil obšírně knihovní městečka Blovic *Jan A. Dunder* ve svém „*Skumném a výkonném navedení k dokonalému vedení gruntovních knih v městech i na panstvích*“, jež napsal roku 1839 jako praktickou příručku pro své kolegy a mladé adepty knihovnického povolání. Objemný rukopis chová se nyní v knihovně Národního musea v Praze o sign. IV. D 48.⁵⁰⁾

⁴⁸⁾ Archiv český XXV., s. 536 n.

⁴⁹⁾ Provinzialgesetzsammlung XII., č. 245.

⁵⁰⁾ O několik let dříve vydal podrobnou příručku u Landfrassa v Jindřichově Hradci (r. 1832) tiskem tamní magistrátní protokolista *Josef Zdiarský*, nazvanou „Die Grundbuchführung oder Anleitung zur gründlichen Erlernung der Geschäfte aus der Stadt- u. Grundbuchführung“, jež dala sice Dunderovi podnět k jeho práci, ale sklídila od něho také řadu výtek. Dunder, horlilatel pro český jazyk úřední, chtěl svoji práci především dáti knihvedoucím do ruky českou příručku s českými vzorci zápisů a proto nemohl se spokojiti německou příručkou Zdiarského, třeba i ten původem a vědomím byl Čech.

Základem instituce gruntovních knih, byla podle Dundera, *Hlavní kniha* gruntovní, již dostalo se úředně tohoto názvu dvorským dekretem ze 4. června 1819. Tato kniha neměla ovšem nic společného s podpůrnými knihami pro přehled „bytného a trpného stavu“ statku, jež na některých panstvích od počátku XIX. stol. byly vedeny a místo „*Activ u. Passivstandbuch*“ nazývány byly Haupt Activ u. Passivbuch.⁵¹⁾ Do Hlavní knihy gruntovní vpisovalo se nemovitě jmění i se svým pojmenováním, výměrou, hranicemi, gruntovními služebnostmi a jménem vlastníka — „a tať je kniha plnost víry mající“ — podotýká rozšafný knihovní.

Ještě před sto lety, tedy na samém již sklonku doby patrimoniální, nebyly gruntovní knihy na všech panstvích spravovány a vedeny jednotně. Dunder líčí tehdejší stav instituce gruntovních knih takto: „Na panstvích nejsou knihy jednotny. Z většího dílu u vrchnostenských úřadů se vedou *Knihy zápisní* (kontraktní, gruntovní), jež se zovou nyní hlavní gruntovní (o nabývání nemovitých věcí). Místy jako druhý jejich díl *svatební knihy*, jež jsou však bez průkazu pro vznik práva věcného, *zábavní* (obligační), do nich se listiny pozemnost obtěžující vpisují, *hasnoucí* (kvitanční), do nichž se kvitanice, reversy, úmrtní listy (tak) vpisují, ale oboje tyto jsou příruční knihy gruntovní“.

Takový byl vskutku stav gruntovních knih na panství hradištském. Jinak připouští knihovní Dunder, že na mnohých panstvích již knihy svatební, obligační a kvitanční se samostatně nevedou, nýbrž, že spojily se v knihu jednu — *Instrumentní* o to podle vzoru Desk zemských. Snažil jsem se nalézt příslušný dekret, který rozhodl o vzniku knih instrumentních, jež od druhé desetiny XIX. století začnou se ve fondech gruntovních knih objevovati, ale bez úspěchu. Snad ho ani nebylo, čemuž nasvědčovalo by i *ponenáhle* zavádění zmíněných knih. Knihy instrumentů, německy „*Instrumentbuch*“ zvaly se hojně také „*Urkundenbuch*“, což první čeští vrchnostenští úředníci v třicátých a čtyřicátých letech XIX. století počestvovali někdy výrazem *Knihy listot*. Vedle těchto knih všude existovaly od starší doby *Knihy emfyteutské*, vzavší svůj počátek v prvé polovině XVIII. století. Na některých panstvích byl veden také *Mezní protokol* (Gränzprotokol) a podle apelačního nařízení ze 17. září 1827 č. 4637 zaváděny byly také *Gruntovní knihy* o se-

⁵¹⁾ Tuto, ostatně z praxe zjištělnou, skutečnost zaznamenal ještě jiný současník a sice A. Lainer ve své příručce „*Die Grundbuchführung*“, vydané tiskem v Praze 1836.

dadlech v synagogách (Schulsesselbuch), jež musily býti psány německy a nikoliv hebrejsky. Kde vyskytovaly se na panstvích v době starší zvláštní *Knihy židovské*, pak šlo vlastně jen o jednu odrůdu knih dominikálních, v nichž zapisovány byly kontrakty s židovskými nájemci palíren kořalky, hospod nebo flusären, čili dílen na potaš.

Hlavní, gruntovní kniha má míti, podle názoru Dundrova, tři sta až pět set listů v tuhých a pokud možno kožených deskách, titulní list má býti opatřen řádným a výstižným nápisem, každý list knihy musí být očíslován, konec hedvábnou šňůrou protažen a oba konce pečeti slepeny. Podle guberniálního nařízení z 24. října 1838 č. 41615 nařízeno bylo knihvedoucím „aby juxta dobře, gruntedlně a s potahem na no. exhib. podle pořádku vedli a při způsobování nových gruntovních knih na každém listě potřebné místo prázdné k vyznamenání zábav a uhasnutí v pravo i v levo nechali. Každá kniha musí obsahovati krátké jmenovité poukázání na držení a držitele, totiž index (ellenchus) v abecedním pořádku dle příjmení držitelů a folio hlavní knihy“.

Úřad gruntovních knih musil vésti *protokol*, do něhož se zapisovaly došlé žádosti (presentatum), ty potom znamenaly se do *ternionu referentního*, při právním nebo řádném řízení se přednesly, do *radního protokolu* vložily, potom tajemníku při expeditu ke vtělení, taxování a mundování odevzdaly, číslem fasciklu poznamenaly a konečně vložily do registratury. Ke vkladu nějakého práva do knihy gruntovní musí dostati knihvedoucí poukaz buď od magistrátu nebo od místního práva (Ortsgericht). Tato dekretace vpisuje se na příslušnou listinu a obyčejně zní:

Zápis tento ku knihovnímu vtělení a patřičnému vyznamenání k nabytí vlastnictví (pojištění dlužní částky od... zl. ... kr.) pro N. N. se povoluje.

Potvrzení o vkladu nebo záznamu do gruntovní knihy znamená na listinu zase knihvedoucí a to citací knihy a folia. Tomuto poznamenání říká Dunder Cercionierungsklausel.

Na některých panstvích byla vedena také ještě *knihy extraktů*, do níž byly vkládány koncepty vyžádaných knihovních výtahů, jež se dodatečně vázaly. Na koncept poznamenalo se pak číslo exhibiční, pod nímž byl extrakt vyhotoven. Za správnost vyhotovení ručil knihvedoucí, pouze tam, kde nebyl zkoušený a přísežný knihvedoucí, podpisoval vrchní.

KNIHVEDOUČÍ.

„Při každém ouřadu třeba schopností a známostí od toho, kdo ho nastoupí; tím spíše se bude očekávati jistý stupeň dokonalosti od toho, jenž se k vedení gruntovních kněh oddává. Od vedoucího gruntovních kněh žádají se jisté vlastnosti, jenž se jeho rozumu, vůle a těla dotýkají. Z ohledu ducha má kněhvedoucí zdravý rozum a schopnost v každou věc se snadně vpraviti, tak i také potřebný vtip míti, kolikosti svých vtělování poznávati a podle toho s nimi nakládati. Nemá toliko býti vstavě sobě míru známostí a schopností vynabýti, jaké jeho osobní případnost a po každé oučinkování požadují, nýbrž také tu schopnost tak se chovat a tak jednat, aby jemu záměr gruntovního ulehčen byl.

Od gruntovního žádati se může, aby z náboženství tolik věděl, mnoho-li mu třeba, aby jak jeho vlastní srdce podle něho vzdělal a skrze své jednání vzorem jiným byl a vůbec lid k dobrým smejšlením a předepsaným nábožným jednáním vedl... Má dobře a příkladně umět čísti, krásně, čistě a zajímavě psáti, potřebné počítati, z české a německé mluvnice netoliko tolik vědět, co k pravopisu a k zhotovení v obecném životě potřebných písemností třeba, nýbrž důkladnou a zvláštní známost, zkumnou i výbornou vědomost z předmětů těch, jakož mají spojení jakési s jeho ouřadováním. Se strany vůle jsou pro gruntovního velmi zajímavé vlastnosti bázeň boží, svědomitost, chtivost a oblíbenost k svému ouřadování, trpělivost a tichost, pilnost a horlivost, slušnost a rozšafnost.

Z ohledu těla má být zdravých smyslů, dobrou řeč, stálého zdraví a dobře rostlého těla.

J. A. Dunder: Skumné a výkonné navedení k dokonalému vedení gruntovních kněh... fol. 92.

Gruntovní knihy v prvním období jejich existence, totiž až do doby tereziánských reforem, vedl na patrimoniích, jak jsem dovedl, hejtman, tedy hlava veřejné správy na panství. On dával rozkazy ke vkladům do gruntovních register nebo k zápisům listin pachtovních do knih dominikálních a vedl také správu sirotčí. Výkonnými orgány však byli jeho písaři. Gruntovní registra patřila pravidlem k agendě *písaře listovního*,

kterýž v pozdější době byl ředitelem celé patrimoniální kanceláře, máje pod svojí mocí několikačlenný úřednický personál. Nezval se již ovšem listovním písařem, nýbrž *sekretářem*, měl k ruce jednoho i dva koncipisty podle velikosti úřední agendy, práce čistopisecké pak konali sumisté neboli vejtažníci, což býval první stupeň na dráze vrchnostenského kancelářského úředníka. Jen jediný příklad jsme zjistili, že vrchnost svěřila vedení gruntovních register důchodnímu. Byla to rožmberská instrukce z roku 1580. Svedla patrně p. Viléma z Rožmberka skutečnost, že příbuzné odvětví veřejné správy rustikálu se týkající, totiž záležitostí sirotčí, spravoval důchodní pomocí svého *sirotčího písaře*.

Záležitosti sirotčí skutečně byly rozděleny správou mezi oba nejvyšší správce patrimonie. Jestliže hejtman měl starati se o bezpečnost a spravedlnost pro sirotky, důchodní spravoval mezi důchody panství zvláště také majetek sirotků a pro jeho řádnou správu vedl účetní registra. Toto rozdělení sirotčí agendy našlo svůj výraz i v existenci dvojích sirotčích register (aspoň v XVI. stol.) správních, jichž funkci však přejaly brzy knihy gruntovní a register sirotčích peněz.

Až do doby josefínské nebylo zvláštních ustanovení o osobě písaře, jenž gruntovní knihy vedl. Byl to vždy některý ze vzdělanějších úředníků správních, tedy osoba zavázaná přísahou své vrchnosti a jí odpovědná. První příležitost normovati postavení vedoucího gruntovních knih naskytila se zeměpanským úřadům v souvislosti s novou organizací soudní pravomoci v letech 1786 a 1788. Jak již výše bylo vyloženo, dvorní patent z 21. VIII. 1788 ponechal výslovně vedení gruntovních knih úřadům hospodářským, vyžaduje jen v určitých záležitostech, zejména sirotčích, svolení místních soudů (justiciářů) nebo magistrátů. Doplnkem jeho byl vlastně císařský patent ze 4. dubna 1789,⁵²⁾ jenž ustanovil, že každý patrimoniální úřad nebo obec, jimž bylo ponecháno vedení gruntovních knih, musí míti k této funkci *zvláštní* přísežnou osobu. Příslušná vrchnost nesmí, jsou-li splněny všechny náležitosti, odkládati nebo odmítati schválení ke vkladu práva, jinak ručí za škody věřiteli. Dvorní dekret z 20. března 1787 doplnil ustanovení o vedoucím gruntovních knih o povinnost hlášení každé změny v jeho osobě krajskému úřadu a zaslání protokolů o složení služební přísahy, případně nebyla-li ještě složena, nařizoval, aby se tak dodatečně stalo.

Na těchto opatřeních, že totiž vedení gruntovních knih jest zvláštním úřadem, zůstalo dlouho. Nové požadavky na osobu

⁵²⁾ Archiv min. vnitra v Praze, PT. č. 1445.

knihvedoucího položil teprve dvorní dekret č. 1903 z 18. října 1822, jenž stanovil, že každý knihvedoucí, ať je to kterýkoliv úředník vyšší nebo nižší, není-li opatřen soudcovskou zkouškou, jest povinen vykázati se u krajského úřadu schopnostmi k vedení gruntovních knih, případně, dříve než ustanovovací přísahu složí, podrobiti se přiměřené „zkoušbě“. Tato zkouška, jak z Dundrovy příručky se lze poučiti, stala se pak pro mladé adepty knihovnického úřadu povinnou. Dundrova knížka vznikla právě jako učebnice pro tyto kandidáty a v svém závěru obsahuje také „výkonné pády v otázkách a odpovědích“, totiž 36 otázek vhodných pro zkoušky pozemkoknižních úředníků. Zmíněné zkoušky záhy staly se institucí velmi důležitou, soudě aspoň z toho, že již po třech čtvrtích roku 9. června 1823 Appelační soud výnosem č. 7105⁵³⁾ odnal magistrátům a místním soudům právo konati zkoušky kandidátů pro úřad knihvedoucích. Žádosti o povolení těchto zkoušek měli vrchní nebo justiciářové odevzdati soudu appelačnímu, který jediný měl právo zřídit zkušební komisi. Dvorním dekretem z 25. října 1830 doplněny byly posléze předpisy o knihvedoucích ještě tím, že dosud platné ustanovení, že justiciáři nemohou se státi osoby, jež obviněny byvše někdy z některého deliktu, byly osvobozeny jen pro nedostatek důkazů, rozšířeno bylo také na knihvedoucí a jejich písaře. Tento dekret také ustanovoval, že vrchnost je povinna hraditi stranám škody vzniklé neopatrným vedením gruntovních knih. Knihvedoucí byl za to nařízením dvorské kanceláře ze 7. srpna 1827 č. 21.602 jako jiní vyšší státní zaměstnanci osvobozen od povinnosti služby vojenské, což bylo nemalým oceněním důležitosti jako úřadu.

V době absolutismu Bachova vyšlo nové nařízení o ustanovování knihvedoucích; bylo to *min. nařízení ze dne 10. června 1855 č. 101/55 ř. z.* V něm se ustanovovalo, že úředník pověřený vedením veřejných knih, musí složiti zkoušku. Osvobozen jest od ní jen ten, kdo má zkoušku pro Civilrichteramt, advokaturu nebo notariát, nebo zkoušku pro vedení knih gruntovních podle předpisu z r. 1822. Žádosti o připuštění ke zkoušce podávati se měly krajskému soudu, zkouška byla konána před komisí krajského soudu ústně, prospěch označován byl buď jako výtečný, velmi dobrý, dobrý nebo kandidátu odepráno vysvědčení. Ke zkoušce byl kandidát připuštěn pouze dvakráte. U malých soudů, kde nebylo samostatné místo knihvedoucího, měl kandidát přednost před jinými úředníky při pověřování touto prací.

⁵³⁾ J. K a ň k a, „Fortsetzung der Gesetze und Verordnungen V.“, str. 368.

TAXY PŘI GRUNTOVNÍCH KNIHÁCH.

Mluvě již v úvodu o patrimoniální kanceláři, řekl jsem, že poměr středověkého patrimoniálního úředníka k vrchnosti byl do jisté míry poměrem nájemným. Úředník ujal se kanceláře z jejíhož výnosu buď zcela nebo aspoň převahou měl býti živ sám i se svými silami pomocnými. Neprovozovala tedy středověká vrchnost správní agendu zdarma. Jednotlivé výkony její musili žadatelé, „strany“ zaplatiti. Z těchto tax některé patřily přímo pokladně panské, jiné hejtmanu, o jiné dělil se v určitém poměru s jinými úředníky. Taxy byly ukládány jednotlivými vrchnostmi, některé byly stanoveny pevně, ty bývaly stejně vysoké i na jiných patrimoniích, jiné, především velké poplatky při převodech vlastnictví, bývaly naopak stanoveny podle zámožnosti stran, nebo stanoveny přímo pro jednotlivé případy.

Uvážíme-li, že taxy tvořily převážnou část příjmu hejtmanova, důchodního a případně i jiných úředníků, chápeme, že daný stav umožňoval nepřiměřené zatěžování poddaných a obohacování úřednictva a nejen to, ale sváděl i k nezákonným manipulacím, jako bylo na př. vynucování postupů gruntů mezi bratry a p., aby bylo lze znovu brát laudemium a akcidence. V starších dobách nebylo pevných stupnic pro poplatky za jednotlivé úřední výkony. Hospodářské instrukce, jež byly základní normou správní na jednotlivých patrimoniích nemají na př. určitě ustanovených tax až hluboko do XVII., či spíše až do XVIII. století. O taxách v starší době pravidlem dozvídáme se jen u příležitosti sporu poddaných s vrchností o jejich přemrštěnou výši.

Zeměpanské úřady prvně sáhly k stanovení pevného taxovního řádu teprve za poručenské vlády císařovny Eleonory 11. listopadu 1711 t. zv. „Eleonorische Taxordnung“, ale ten byl platný jen pro města pražská a později rozšířen i na ostatní města královská,⁵⁴⁾ v oblast působnosti správy patrimoniální zasáhl teprve Akcidenční patent z 15. května 1779.⁵⁵⁾ Do té doby znám jen jediný zásah v pravomoc vrchnosti ve věci tax, totiž vládní stanovení tax pro colloredské panství Dobříšské v r. 1771,⁵⁶⁾ související s vyšetřováním nelidského utlačování poddaných na Dobříšsku v letech 1770—1771.

Nejstarší konkrétně stanovenou sazbu pro jednotlivé úkony patrimoniální správy nalezl jsem teprve v hospodářské

⁵⁴⁾ Continuatio Codicis Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolini 1728—1731, str. 151—238.

⁵⁵⁾ Archiv český XXIV., str. 546 n.

⁵⁶⁾ Archiv český XXIV., str. 436 n.

instrukci valdštejnské z r. 1689.⁵⁷⁾ Požadované taxy byly velmi vysoké: za povolení k sňatku platila se taxa 2 zl., z nichž hejtmanu patřil 1 zl., purkrabímu 40 kr. a menšímu purkrabímu 20 kr. „Při stavuňku“ sirotků starších 12 let obvyklá na všech panstvích taxa 6 kr., což byl současně i poplatek z čeledína. Za to však při zápisu změny vlastníka usedlosti do gruntovní knihy platila se taxa 2 kr. z každé míš. kopy odhadnuté ceny, pouze při dědičném nápadu 1 kr. z kopy míš., což znamenalo tedy 3 $\frac{1}{3}$ % resp. 1.65%, kteráž taxa byla placena také tehdy, šlo-li o odkaz kostelu nebo jinému zbožnému nadání. Byla-li usedlost dělena, platili nápadníci při vkladu dílů 3 denáry z každé kopy gr. m. odhadnuté ceny, čili opět skoro 1 $\frac{1}{2}$ %. Kromě toho však ještě jednou vrchnost vykořisťovala poddaného taxou, a sice tenkrát, jestliže grunt zcela doplatil, kdy byl povinen složit znovu 1 $\frac{1}{2}$ denáru z každé odhadnuté kopy, což činí asi 0.7% odhadní ceny. Celkem tedy vrchnost pobrala při gruntovních zápisech vlastnických asi 4% odhadní ceny. Kromě toho sedláci z každé rychty byli povinni složit se na dietu pro hejtmana za cestu na hlavní soud nebo k posudkům a dáti mu 3 zl.

Rychmburská instrukce z r. 1703⁵⁸⁾ byla již mírnější v taxách za zápis nemovitosti do gruntovních knih. Taxa náležela celá hejtmanu a nikoliv vrchnosti jako u Valdštejnů a placeno bylo podle odhadu ceny přejímané nemovitosti, a to do 100 kop gr. m. 1/2 kopy, od 100 do 300 kop 1 kopa, od 300 do 600 kop gr. 1 $\frac{1}{2}$ kopy a za usedlost v ceně od 600 do 1200 kop gr. plné dvě kopy gr. Za výpis smlouvy z gruntovních knih se platilo 6 gr., stejně jako za nahlédnutí do knihy.

V celku starší, nám dochované sazebníky, vyznačují se vysokými sazbami. Výjimku v tom nečinil ani zmíněný již zeměpanský „*Eleonorische Taxordnung*“ platný ovšem jen pro vklady do knih městských. Za vklad kupu, postupu domu ať měšťanského nebo šosovního, darování mezi žijícími nebo pro případ smrti, podobně i majetku movitého, dále svatební smlouvu nebo dlužní úpis příslušelo do „Ratscorbone“ při sumě do 1000 zl. 1% a 1/2% do kanceláře, při sumě přes 1000 zl. však jenom 1/2% do obecní pokladny a 1/4% do kanceláře. Takové případy degresivního zdanění bývaly v dobách stavovských ústav dost časté. Kromě toho placena taxa i při zaplacení dlužné částky a sice při zápisu kvitance, a to do 100 zl. 35 kr., do 500 zl. 1 zl. 10 kr., do tisíce zl. 2 zl. 20 kr. a přes tisíc zl. 3 zl. 30 kr. Zvlášť vysokou taxou byl stížen vklad smlouvy ručitelské, jenž

⁵⁷⁾ Archiv český XXIII., s. 519.

⁵⁸⁾ Archiv český XXIX., s. 357.

bez ohledu na zaručenou výši byl stížen taxou 2 zl. 20 kr. pro obecní pokladnu a 1 zl. 10 kr. pro kancelář. Kromě těchto tax náleželo ještě úředním sluhům hned při předložení žádosti o vtělení smlouvy 5 nebo 10 kr. podle výše ocenění. Při vtělení dílčích smluv dědických náležela obecní pokladně 1 kopa a kanceláři 30 kr., ale kromě toho podle výše dědictví, a to dle stupnice měšťanských tříd: v první třídě 2 zl. 20 kr., postupně až do třídy páté, do níž náležely též všechny šlechtické domy ve městech, placeno 58 zl. 18 kr.

Nehodlám se zmiňovati podrobně o dalších taxovních pořádcích, neboť pojal jsem je v přehlednou tabulku spolu i s taxami za jiné úkony než pouze zápisy do knih gruntovních, již otiskují na předcházejících stranách.

Pohled do ní současně poučuje o celkové tendenci vývoje zdanění rustikálu formou poplatků taxovních. V době tereziánské nastává zlevnění tax. Zápis vlastnického práva k nemovitosti, z něhož v starší době vybírají se 3 i 4 procenta odhadní ceny, stojí podle úřední taxy pro panství Dobříš z r. 1771 nebo podle akcidenčního patentu z 15. května r. 1779⁵⁹⁾ pouze $\frac{1}{70}$ závdavku hotově zaplaceného, při dědictví $\frac{1}{60}$ až do výše dědictví 60 zl. Povážíme-li, že ve formě závdavku byla placena jen asi $\frac{1}{4}$ až $\frac{1}{3}$ odhadní ceny, znamená to tedy asi $\frac{1}{250}$ celkové ceny zapisovaného gruntu čili desateronásobné snížení taxy ve srovnání na př. s taxou valdštejnskou z r. 1689 nebo colloredovskou na Dobříši r. 1769.

Pozoruhodné bylo zejména snížení tax při zápisu hypotéky nebo smlouvy ručitelské. Kdežto eleonorský patent vybírá z hypotéky do 100 zl. 35 kr. a přes 100 zl. 1 zl. 10 kr., patent akcidenční pouze 7 kr. bez ohledu na výši vkladu; eleonorský patent za vklad smlouvy ručitelské žádá $3\frac{1}{2}$ zl. bez ohledu na záručnou jistinu, akcidenční patent snižuje taxu na 1 zl. 30 kr. a dvorní dekret z 31. května 1821⁶⁰⁾ posléze na 7 kr. Vysoké taxy v těchto uvedených případech ovšem podvazovaly možnost hypotečního úvěru a úvěrních operací vůbec.

V podobném, třeba nikoliv tak pronikavém poklesu vyvíjely se i taxy na svatební povolení, povolení služby na cizopanském a za zhosty; vzrostla jen taxa za povolení odchodu průmyslovým dělníkům. Dvorní dekret z 11. března 1789⁶¹⁾ zrušil vůbec poplatky za ohlášení sňatku, odchodu na řemeslo, na studie nebo na cizí panství. Za reakce leopoldovské ovšem i zde došlo k návratu k akcidenčnímu patentu z r. 1779, kdežto

⁵⁹⁾ Archiv český XXIV., s. 546 n.

⁶⁰⁾ J. K a ň k a: Dv. dekret č. 14.767.

⁶¹⁾ Archiv český XXV., s. 603.

dekret z 11. III. 1789 obnoven byl teprve po čtyřiceti letech, 8. května 1829.

Úplný obrat ve vývoji tax a kolkovních poplatků přinesla však finanční politika režimu Bachova. Nařízení ministerstva financí z 9. února 1850 č. 48 a 50 ř. z. uložilo při převodu práva vlastnického nabyvateli placení $3\frac{1}{2}\%$ odhadnuté ceny nemovitosti a k tomu 15 kr. kolek na každý arch listin, jež mají býti právním podkladem vkladu vlastnického práva. Táž částka a k tomu 30 kr. za kolek předepsána za vklad hypotéky nebo smlouvy ručitelské. Stát zrušivši patrimoniální správu v první instanci a nahradivši ji státními úředníky — pány okresními — hledal v této nové taxovní politice zřejmě zdroj úhrady nových správních vydání. Soud, zda bylo to s hlediska veřejného hospodářství rozhodnutí správné, nespadá do rámce tohoto pojednání.

GRUNTOVNÍ KNIHY U C. K. OKRESNÍCH SOUDŮ.

První porevoluční nařízení o organizaci veřejné správy a soudnictví, zmiňující se též o vedení knih gruntovních, vyšlo již týden po zrušení poddanství, totiž 15. září 1848⁶²⁾ a stanovilo v bodě devátém, že magistráty, místní soudy, zemské soudy, pozemkoknižní, daňové, okresní a obecní vrchnosti mají podle zákonných předpisů, pokud nebyly zrušeny § 1. patentu ze 7. září 1848, provisorně a na útraty státu úřadovati dále, dokud nebude jim oznámeno, že funkce jejich přejímají úřady jiné a nebudou tyto jmenovány.

Cís. nařízením ze 14. června 1849 č. 278 ř. z. byla agenda gruntovních knih přidělena okresním soudům, totiž nejnižší soudní instanci, jež měla vzniknouti. Odst. čtvrtý § 9., v němž vyměřovala se pravomoc okr. soudů v civilních záležitostech právních, ukládal jim vedení gruntovních knih a „die Cognition in Grundbuchsachen, in Betreff der in den, ihrer Führung angewiesenen öffentlichen Büchern eingetragen unbeweglichen Güter oder der sich darauf beziehenden Rechte“.

Vlastní reorganizace gruntovních knih je však obsažena teprve v *cís. nařízení č. 67 ze 16. března 1851*.⁶³⁾ Nařízení vyšlo s platností pouze pro země české a rakouské, nikoliv však italské, polské a uherské. Ustanovovalo především, že u těch veřejných knih (desk, horních, městských i pozemkových), jež se

⁶²⁾ Provinzialische Gesetzsammlung XXX., č. 242.

⁶³⁾ Srv. též Dr. Adolf Klepsch: Das oesterreichische Tabularrecht, Prag 1862.

skládají z hlavních knih (gruntovních) nebo je zastupujících manuálů a z knih listin neboli „Instrumentbücher“ dlužno vklady činiti do knih hlavních resp. manuálů, kdežto knihy listin jest uzavřítí a listiny do nich již neingrossovati. Místo „Instrumentbücher“ uváděl § 3. odstavec a) citovaného nařízení v činnost *Sbírku listin pozemkoknižního úřadu*. Ke každé žádosti o vklad, výmaz nebo záznam musila býti předložena příslušná smlouva nebo rozsudek nebo jiná listina v originále a současně tolik archů 30 kr. kolkovaných, v kolika kopiích měla být smlouva pořizena. Opisy byly pořizeny úředně, zkolačionovány a rozděleny stranám a do „Sbírky listin“, originál pak vrácen nabyvateli práva.

Listina, již žádáno bylo o zápis do hlavní knihy, měla obsahovati jméno vystavovatele, datum, pojmenování věcné právo (vlastnictví, zástava a p.), žádost, co má býti pojištěno nebo vymazáno, těleso, na něž se vklad nebo prenotence má učinit a výslovně jmenování osobu, jež práva nabude.

Paragraf sedmý zmíněného nařízení pamatoval i na případy, kde hlavní knihy (gruntovní) ve smyslu rakouského patentu ze 24. července 1791 nevznikly. V takových případech mělo být ke vkladům zatím užito *knih listin*, způsobem dosud obvyklým. U nás pravidlem nešlo ovšem o skutečné knihy listin neboli instrumentů, jež byly knihami pomocnými, nýbrž o staré knihy gruntovní ze XVII. a XVIII. století, do nichž daly se vklady celými smlouvami in extenso i po r. 1791 resp. 1795. Případné marginalie a juxty měly se ovšem psát vedle těchto zápisů, jako by byly v knize hlavní. Zápis rozhodnutí měl se dítí s připojením presentata a jednacního čísla žádosti, jež rozhodovalo i o pořadí zápisu jednotlivých vkladů a výmazů.

Důležité bylo ustanovení § 10., které řešilo otázku, co s gruntovními knihami v tom případě, že jeden svazek obsahoval více vesnic, jež nyní připadly k různým okr. soudům, takže originál hlavní gruntovní knihy nemohl býti odevzdán současně všem podílejícím se okr. soudům. To dalo se také tehdy, šlo-li pouze o jednotlivá knihovní tělesa. V tom případě hlavní knihu zastupovaly *Výtahy z pozemkové knihy* (Grundbuchsauszüge), jež poříditi byl povinen onen okr. soud, v jehož držení zůstal originál knihy. „Výtahy z pozemkové knihy“ chované v čistopise (ne v konceptu) nabývaly hned platnosti knihy hlavní. Zařizeny byly podle jednotlivých realit a měly býti tak rozsáhlé, aby v nich bylo dostatek místa pro další zápisy, jak při změnách držitele, tak v stavu břemen. V opačném případě bylo nutno přišítí další listy, při čemž hedvábnou nit bylo nutno na koncích svázati, upevniti, zalepiti, zálepku opatřiti úředním razítkem a listy opaginovati.

Takové „Výtahy z pozemkových knih“ bylo nutno poříditi také tehdy, když v gruntovních knihách nebylo již místa. Jich pořizování mělo se však v příslušné gruntovní knize výslovně poznamenati. Rozděleny měly být podle berních obcí, chovati se měly v zamčených skříních. Celá tato organizace gruntovních knih byla totiž považována za provisorium, kteréž trvalo však potom skoro čtvrt století.

Vyrozumění o provedeném zápisu do knih bylo zasláno zúčastněným stranám, jež potvrdily příjem na doručním lístku, které rovněž byly při gruntovních knihách, vedle extraktů, ukládány. Výpisy bylo možno pořizovati stranám jak z gruntovních knih, tak ze sbírky listin.⁶⁴⁾

*

V této podobě zachovaly se gruntovní knihy až do poloviny let sedmdesátých. Křestním listem definitivní úpravy rakouské instituce gruntovních knih, podržené v Čechách a na Moravě až dodnes, stal se říšský knihovní zákon ze dne 25. července 1871 č. 95 ř. z., jež provázen byl zákonem č. 96 z téhož dne o zavedení řízení k změně, obnově, doplnění nebo založení nových knih pozemkových či horních za účelem jejich vyrovnání. Dvacátého ledna 1872 o č. 5. vyšlo prováděcí nařízení k tomuto zákonu. Zákon ze dne 25. července 1871 však sám nestačil, aby u nás došlo k založení nových gruntovních knih. Tato věc spadala totiž do kompetence zemského sněmu království Českého, který musil při nejmenším říšský zákon pojmuti v souhrn zákonů zemských, ale měl i právo zákon takový ve shodě s panovníkem, jako králem českým, pozměnití. České sankce dostalo se zákonu o gruntovních knihách, neboli „knihovnímu zákonu“ č. 95/71 ř. z. zákonem zemským č. 92 ze dne 15. prosince 1874.

O struktuře nyní platné pozemkové knihy promluvil jsem již v prvních odstavcích tohoto pojednání; zde chci se zmíniti jen ještě o některých zásadách, jež se uplatnily při jejím konstituování a o jeho okolnostech. Knihovní zákon č. 95/71 ř. z. nabýval platnosti půl roku po svém prohlášení, tedy 25. ledna 1872, pročež také 12. ledna toho roku vydáno bylo k němu prováděcí nařízení. Kniha pozemková nabyla však platnosti dnem svého otevření. Třetí paragraf citovaného zákona ustanovoval, že s každým „pozemkoknižním“ tělesem dlužno zacházeti jako s celkem. Objem jeho lze měniti jen jednotlivými vklady (přípisy a odpisy) do knih pozemkových. Byly-li odepsány všechny vložky do knihy vepsané, jest nutno těleso zrušiti. Získá-

⁶⁴⁾ Srv. nař. m. n. justice č. 255 z 30. XI. 1853.

ní, přenesení, omezení zrušení, pozemkoknižního práva je možné jen vkladem do hlavní knihy.

Vklady do knih jsou buď *vtělení* (nepodmíněné získání nebo výmaz) práva, či *záznam*, jímž se některé věcné právo nabyvá nebo pozbývá s podmínkou potomního spravení cestou soudního rozsudku. Na všech třech listech, knihovní vložky o nichž jsem mluvil v úvodě, mohou se činiti poznámky, jichž obsahem jest vysvětlení osobních právních poměrů, omezení správy majetku (neplnoletost, kuratela), nebo poznamenání pořadí, oddělení částic tělesa, ohlášení hypotečních žalob, žalob o výmaz a p. Vklady i záznamy dějí se jen k žádosti stran, o jejímž vybavení existují přesná pravidla.

O tom, kterak vstoupí v platnost nově navržené gruntovní knihy jednal zákon č. 96/71 ř. z., jenž ustanovoval, že jakmile dohotoví se podle říšského resp. zemského zákona pro celý okres návrh pozemkové knihy, ustanoví vrchní zemský soud den, kdy tento návrh začne platiti jako pozemková kniha. Tento den zve se dnem otevření nové pozemkové knihy. Otevření oznámí se ediktem. Týmž dnem zavře se a mimo užívání postaví dřívější veřejná kniha. Mohou se do ní učiniti již jen takové vklady, jež byly požádány před dnem otevření nové knihy. Za tím účelem bylo nutno rozeslati výzvy ke všem účastníkům knihy, aby hlásili služebnosti a závazky. Po otevření nové knihy měli pak lhůta rok k hlášení námitek proti prvním zápisům. Teprve tehdy nabyla nová kniha neomezené platnosti. Podobná procedura je předepsána též pro doplnění hlavní knihy (při rozmnožení vložek) nebo při nahrazení knihy ztracené nebo nepoužitelné, jen s tím rozdílem, že lhůta k odporu jest jen tříměsíční.

Podle prováděcího nařízení⁶⁵⁾ předepsáno bylo knihvedoucím vésti „journal“, aby byl stále zjistitelný pořad podání, neboť ten určoval i pořad zápisů do hlavní knihy. Nařizovalo se dále, jak číslovati vklady, jak zkoušeti opisy listin před vložením do „Sbírky listin“, jež se měla po určité době vázati, jak prováděti výmazy a jiné podrobnosti správní techniky. O vedení rejstříků (indices) ke knize převzata ustanovení starší. Znovu prohlášena také veřejnost knihy i sbírky listin. Nahlédnutí stalo se bezplatným, ale jen v úřední místnosti a pod dozorem úředníka s podmínkou, že strana nesmí při něm užívat inkoustu.

Nové pozemkové knihy vešly v platnost v převážné většině okresů v roce 1875 nebo od 1. ledna 1876, jen na menším počtu okresů udržely se do počátku let osmdesátých staré „Kni-

⁶⁵⁾ Srov. Reichsgesetzblatt 1872, s. 11 n.

hy listin“, do nichž dály se vklady na způsob hlavní gruntovní knihy podle cí. nařízení č. 67 ze dne 16. III. 1851. Někde udržely se také místo hlavní knihy „Knihovní extrakty“, pro něž bylo závazným rovněž zmíněné právě cí. nařízení. Spisy související se založením nových — dosud platných — gruntovních knih tvoří v registraturách okr. soudů zvláštní fascikly a jest zakázáno je zkartovati nebo odevzdati do archivní úschovy.

PŘÍLOHA.

Gruntovní knihy starší nyní platných knih pozemkových slouží jen zřídka ještě k zjištění nebo pojištění některého práva věcného. Kromě radikace několika živností, nebo vyhledávání práv a závazků vůči některým statkům veřejným, mají význam spíše jako pomocný pramen k zjišťování státní příslušnosti a pod. Hojněji jsou však užívány jako pramen historický, především rodopisný. V tom směru mají cenu neobyčejnou, zejména tehdy, sahají-li svým původem do dob, z nichž nezachovalo se nám již jiných pramenů úředních, totiž soupisů poddaných, katastrů nebo farních matrik. Nejstarší katastrový operát, v němž uvedena jsou jména jednotlivých poddaných, jest, jak známo, „Berní rolla“ z r. 1654; z r. 1651 pochází „Soupis poddaných“, chovaný nyní v Archivu min. vnitra v Praze, ale i nejstarší matriky našich farních úřadů zachovaly se pravidlem teprve z let po válce třicetileté, respektive z doby, kdy vítězná protireformace měla již tolik kněží, že mohla obsaditi větší část opuštěných far, což bylo až v letech šedesátých a sedmdesátých století sedmnáctého. Není tedy kromě nejstarších zachovaných gruntovních knih vlastně pramene úředního rázu, jenž by rodopisného badatele dovedl přes období války třicetileté do XVI. století.

Evidence gruntovních knih jest sice sama výrazným svědectvím o tom, že veliké převraty ve vlastnictví deskových statků, způsobené konfiskacemi let 1621—23 a pak znovu 1634—36 a zádavy dlouhotrvající války, zejména v posledním jejím období od r. 1639, způsobily ztráty velkého množství gruntovních register a urbárů, platných za správy předbělohorských majitelů, nicméně však přece podařilo se mi zjistiti podle dosavadního archivního výzkumu, že nejméně 218 bývalých patrimonií a statků v Čechách z celkového počtu 932 (podle Palackého „Popisu král. Českého“) má zachovány gruntovní knihy z doby před sestavením Berní rolly. Níže podávám jejich soupis.

Tento soupis nečiní si nároku na úplnost. Sestaven jest pomocí inventářů fondu pozemkových knih, uloženého v Archivu

země České, rukopisného „Archivního výzkumu domácího“ a archivní literatury, zejména o archivech patrimoniálních. Vzhledem k neúplnosti našich znalostí o obsahu archivů českých měst, jež měla kdysi vlastní statky a zejména ovšem archivů patrimoniálních, jež většinou nejsou ještě v takovém stavu, aby umožňovaly přehled po svém obsahu, nebo dávaly naději na uspokojující odpověď na případný dotaz u vlastníka, nutno se dívat na tento soupis nikoliv jako na soupis vědecký, totiž pokus o vyčerpávající a naprosto přesný inventář, nýbrž pouze jako na pomůcku určenou vědeckým i laickým zájemcům a současně jako na svědectví starobylosti našich gruntovních knih.

V seznamu spokojují se někdy tím, že uvádím jen rok vzniku nejstarší zachované gruntovní knihy nebo serie. U knih mně známých však i počet dochovaných svazků, a to proto, aby bylo lze snáze poznati, zachovala-li se řada úplná či pouze malý zlomek. Pokud lze se domnívati, že se zachovaly gruntovní knihy v úplnosti pro celé panství, podotýkám při jednotlivých případech.

Gruntovní knihy starší „Berní roly“ z největší části uloženy jsou nyní v Archivu země České ve fondu gruntovních knih, deponovaných tam ministerstvem spravedlnosti — asi z 82%. Pokud zachovány jsou mimo tento fond, ať v archivech jiných, nebo i v Archivu země České, tištěno je jméno panství kursivou. U těch, jež se sice v zmíněném archivu nacházejí, ale z jiného právního titulu, než jako deposit státního fondu, činím příslušnou poznámku.

*

Ahníkov-(Hagensdorf)-Prunéřov (Brunersdorf): 1562, 1577; do r. 1654 celkem 26 sv.

Aicha Böhmisch — viz Dub Český.

Arnau viz Hostinné.

Augezd Gross viz Újezd Velký.

Bečov (Petschau): 1599 (pro Gabhorn), 1605 serie o 9 svazcích „Gerichtsbuch oder Verzeichnuss der Käuf-, gelegter Anfrist u. Nachzahlungen“, 1615 (serie „Lehengrundbücher“).

Benátky Nové: 1568 (8 sv.) „Purgrehtní registra za panování Jindřicha purkrabí z Donína“. Další serie o 9 svazcích z let 1614—1622.

Benešov — městský statek: 1526 (1 sv.) 1559 (1 sv.).

Bernardice (u Bechyně): 1600 (2).

Bezděkov (u Klatov): 1648 (1).

Bezno: 1652 (3).

Bílina: 1541 (Testamenty a pozůstalosti 1 sv.), 1598 (2), 1651 serie o více svazcích, ale neúplná).

Binsdorf: 1546 (Schöppenbuch Rossendorf), 1601 (1), 1607 (1), 1616 (3), 1650 (serie).

Blatná: 1598 (5).

Bohosudov (Mariaschein): 1587 (1), 1635 (1).

Boleslav Mladá: 1593 „Purkrehtní knihy“ (2), 1608.

Bor (Haid) (u Tachova): 1601.

Borovany (u Bechyně): 1588 „Registra gruntovní ode mne Karla Bechyně z Lažan... založená“ (Bernartice, Rakov, Poldř, Borovany).

Brandýs n. L.: 1574 Reg. purkrehtní (2), 1589 (6), 1603/5 (12).

Braunau viz Broumov.

Brod Český (špitálská): 1552 (1).

Brod Vyšší (Hohenfurt): 1620 (pro Frymburk), 1648 (3- rychty Kaltenbrun, Oberhaid, Wullachen).

Broumov (*Braunau*): 1547 (Bodascher altes Schöppenbuch), 1556 (Grosdorf), 1556 (2), 1560 (Rosenthal), 1563 (Weckelsdorf), 1572/80 (10 sv.).

Brozany: 1580/2 (3).

Brunersdorf viz Ahníkov.

Břevnov: 1565 (8 — Sv. Prokop na Sázavě).

Březnice: 1629 (celá serie podle vsí).

Březno (u Chomutova): 1568 (1).

Březno Krásné (Schönpriesen): 1628 (Knínice), 1636 (1).

Břežany Dolní: 1582—85 (neúplná serie), další svazky z r. 1604, 1628, 1643.

Budějovice České (městský statek): 1630 (1).

Bydžov Nový: 1570 „Kniha vesní“ (testam. a pozůstalosti).

Bystřice Nová (Neu Fistriz): 1612/9 (9 sv.).

Cerekev Horní (Leskovcova): 1608 „Purkrehtní registrum“ (1), 1611 (1).

Cerhovice: 1641 (1).

Čachrov (u Klatov): 1637 (1).

Čeminy (u Plzně): 1562 (1).

Čistá (u Paky): 1590 (1), 1606—18 (serie).

Čížkovice: 1583 (2) (Úpohlavy a Chodovlice) 1595, 1618 (2).

Děčín (Tetschen): 1573 (1), 1649 (1).

Douřpov (Duppau): 1561 (1) v Douřpově; 1573/4 (5 — podle vesnic) a 1600 (1) v archivu země České.
Doxany: 1642 (1).
Doxy: 1603 (1).
Drum viz *Stvolínky*.
Dub (u *Vodňan*): 1652 (1).
Dub Český (Böhm. Aiche): 1551 — Stará registra (1 — zápisy všeho druhu), 1579 (7).
Duchcov (Dux): 1606 (serie) — v zámku v Hor. Litvínově.
Duppau viz *Douřpov*.
Dux viz *Duchcov*.
Dvůr Krásný (Schönhof) (u *Žatce*): 1603, 1628, 1650.
Eisenberg-Novosedly: 1556 (pro *Komořany 1 sv.*), 1585 (pro *Komořany 1 sv.*) 1599 serie, 1609 (1), 1614 (*Ervěnice*) 1617 (1), 1622 (1), 1644 (serie).
Elbogen viz *Loket*.
Encovany: 1629 (1 — registra viniční), 1652.
Falknov (Falkenau): 1586 (7), 1613 (4), 1623 n. (serie).
Frýdlant (Friedland): 1574 „Contrakt-Amptbuch aller Erb-käuff“.
Fünfhunden viz *Pětipsy*.
Gfell viz *Kfely*.
Graupen viz *Krupka*.
Hagensdorf u. Brunersdorf viz *Ahníkov*.
Haid viz *Bor*.
Hanšpach (Hainspach): 1560 n. (serie „Schöppenbücher“).
Heinrichtsgrün: 1587 (2 — *Lehensbücher*).
Hertenberg: 1616 (*Lehensbuch*).
Hlinay viz *Řehlovice*.
Hohenelbe viz *Vrchlabí*.
Hohenfurth viz *Brod Vyšší*.
Hora Kutná (statek městský): 1600 (1 *purkrechtní*, 1 *kšaftovní*).
Horatice (u *Žatce*): 1556 (1).
Hořovice: 1630 (1).
Hostinné (Arnau): 1593 (rychta *Olešnice 1 sv.*), 1601 (*Dol. Brusnice*).
Hostouň (Hostaun): 1631 (16).
Houska: 1647 (1).
Hrádek Červený (Rothenhaus): 1651 (serie *Gerichtsbücher*).
Hrádek Komorní: 1616 (2 — rychta *Ondřejov, Hrusice*).
Hradiště Mnichovo: 1560 (1), 1583 (1), 1588 (22 sv.).

Chlum (u *Třeboně*): 1607 (1).
Chlumec (u *Ústí nad L.*) (*Kulm*): 1650 (1).
Choceň: 1585 (1) *Sruby*, 1635 (2).
Chomutov (*Komotau*): 1569 (*Stráž*), 1586 (1 — *Michenice*) 1604 (1), 1610, 1653 (2).
Chotěboř: 1633 (pro *Jilemskou rychtu*).
Chotěšov (*Koteschau*): 1641 (42 svazky).
Chrastava (*Kratzau*): 1600 (1), 1657 (1).
Chroustovice: 1602 (serie).
Chrudim: 1631 (1).
Jáchymov (*Joachimsthal*): 1563/7 (4 — *Lehensbücher*).
Jinonice: 1616 (1).
Jistebnice: 1605 (*Reg. gruntovní — 5 sv.*), 1638 (*Registra urburní — 1 sv.*), 1640 (*Taxa p. Jistebnice*).
Kácov: 1601 (*Memorialbuch Čestinkostel*), 1640 (rychta *Kácov 1 sv. = 22 vesnice*).
Kadaň—Milžany (*Kaaden—Milsan*): 1561 (1), 1568 (*Tušmice*), 1579 (kusá serie asi 6 sv.), 1586 (*Roztaly, Čachovice, Mikulovice*) (3), 1609 (*Leskov*), 1628, 1644 (10 sv.).
Kamenice Česká (*Böhmisch Kamnitz*): 1594 (2), 1640/8 (23 sv.).
Karlštejn: 1647 (2 — *Registra gruntovní*).
Keblice: 1630 (serie o 7 sv.).
Kfely (*Gfell*): 1643 (2).
Kladno (*benediktinský statek*): 1607 (1).
Kladruby (*Kladrau*): 1574 (5 svazků podle rychet).
Klášteřec (*Klösterle*): 1587 (1), 1607 (serie), 1644 (14).
Knín Starý: 1618 (3 knihy *gruntovních zápisů*) 1651 (2 — *Reg. purkrechtní*).
Kolín: 1614/8 (3 — rychty: *Ovčáry, Libenice, Ohař*), 1632.
Komotau viz *Chomutov*.
Konojedy (u *Litoměřic*): 1570 (1).
Konopiště: 1610 (5 svazků dle rychet).
Kopidlno: 1609 (serie).
Kost: 1570 (3), 1633 (3).
Kostelec Černý: 1552 (2), 1610, 1638, 1654 (12).
Košumberk: 1570 (1).
Koteschau viz *Chotěšov*.
Kounice: 1590 (2 — rychty *Vykáň, Mochov*).
Kounice Dolní (v *Libochovicích*): 2 pol. XVI. st. (*Reg. sirotčí*).

- Kulm viz Chlumeč.
 Kratzau viz Chrastava.
 Krč *Horní*: 1541 (Kniha viniční sv. Bartoloměje).
 Krumlov Český (Krumau): 1602 (1 — Dobrkovice).
 Krupka (Graupen): 1642 (Vrchoslav).
 Křesetice: 1578, 1582, 1609 (Liber contr.).
 Křivoklát: 1530 (Zápisy purkrechtní i sirotčí, inventáře, pozůstatosti, skládání počtů vesnických — rozdělena dle vesnic. Vedena při hlavních soudech a to na Křivoklátě a v Senomatech), 1600 (5 sv.).
 Kunžák: 1581 (9 sv.).
 Kvasiny (u Dobrušky): 1637.
 Kyselka: 1637 (10 sv.).
 Kyšperk: 1606.
 Lanškroun (Landskron): 1531 (Reg. purkrechtní a Reg. na rukojemství), 1566/83 (serie o 35 svazcích podle rychet). Dar knížete F. Lichtenštejna 1894 král. zem. archivu.
 Ledec: 1543 (v Ledči).
 1576 (2 svazky: Kozlovská a Bílská rychta — majetek Archivu země České).
 Lemberk: 1563 (1).
 Ledenice (u Lišova): 1626 (1).
 Libčany (u Hradce Kr.): 1607 (3).
 Libčeves (Liebshausen): 1584 (Grünvald-Moldava), 1588 (Charvátce).
 Liběchov — Chcebuz: 1622 (sirotčí), 1630 (purkrechtní).
 Libeň — Zlatníky: 1589 (1 — Strašnice a Braník), 1599 (Zlatníky) v archivu země České.
 Liběšice (Liebeschitz): 1572 (1 Nučnice — Okny), 1587 (5), 1599, 1642 (serie).
 Libkovic (u Žlutic): 1610 (1).
 Libochovice: 1650 (1 — Registra lidských spravedlností), 1651 (2).
 Liebshausen viz Libčeves.
 Lisá: 1615 (1).
 Litomyšl: 1626 n. (serie).
 Litvinov Horní (Oberleutensdorf): 1615 (serie), 1621 (Hor. Jiretín v archivu země České).
 Lnáře: 1630 (Purk. registra Zábोří), 1652 (Grunt. kniha panství lnářského, další svazky z r. 1679).

- Lojovice (u Jílové): 1628 (1).
 Loket (Elbogen): 1566 (Lehensbuch Unterchodau), 1590 Dorfschaftamt), 1623/8 (16 sv.).
 Lomnice (u Jičína): 1587 (1), 1596 (2).
 Lovosice: 1636 (serie), 1651.
 Mariaschein viz Bohosudov.
 Maršov (Marschendorf): asi 1560 (serie).
 Maštov panství (Maschau): 1593 (1).
 Mělník: 1586 (kusá řada).
 Městec Vojnův: 1653 (2).
 Mies viz Stříbro.
 Michle: 1568 (1).
 Milešovka: 1604 (1), 1651 (1).
 Milevsko: 1580 (1 — „Purgrechtní a sirotčí registra panství klášterského k ouřadu rychtářství tejsnského a sepekovského“ — koupěna archivem země České).
 Miličevs: 1631 (2).
 Milín: 1638 (1).
 Modletice: 1630 (1).
 Mračice (u Loun): 1618 (1).
 Mšeno — Lobeč: 1600 (1).
 Náchod: 1559 (1), 1605 (serie).
 Nečtiny (Netschetin): 1627 (1).
 Neu-Fistritz viz Bystřice N.
 Neu-Schloss viz Zámek N.
 Niměřice — Skalsko: 1560 (1).
 Oberleutensdorf viz Litvinov Horní.
 Opočno: 1587 (8 sv.), 1613 (zvláštní knihy kšaftů a inventářů).
 Orlík: 1587 (6 — podle rychet), 1630 (úplná serie).
 Osek (Osseg): 1525 (Rudelsdorf), 1544 (Obrnice), 1560 (Krinsdorf), 1583 (Újezd Jenišův), 1590 atd.
 Ostrov (Schlackenwerth): 1624 (serie).
 Paka Nová: 1608.
 Pardubice: 1494 (Rybničná registra), 1508 atd.
 Pečky Červené: 1563 (1), 1596 (1) (v archivu země České v patr. registr.).
 Pětipsy (Fünfhunden): 1561, 1568, 1580, 1601.
 Petršpurk (Petersburg): 1654 (2).
 Petschau v. Bečov.

Planá (Plan) (u Mar. Lázní): 1650 (1).
 Plasy: 1571 (4), 1609.
 Ploskovice (Ploschkowitz): 1642 (6).
 Podboř (u Bechyně): 1593 (Reg. grunt. založený za mne Albrechta Čabelického: „Čiň co čiň, na pána Boha pamatuj“).
 Podbořany (Podersam): 1651.
 Poláky (Pohling): 1654 (3).
 Police nad Met.: 1568 (Znamenají se soudové ve Žďáře), 1618 (Ledhuj), 1632 (Reg. sirotčí).
 Polná: 1650 (1).
 Poříčí Červené (Korunní): 1626.
 Potenštejn: 1614 (1 — Sopotnice).
Pražské záduší: 1558 (1), 1599 (1) — Selc a Podhoří.
 Pressnitz viz Přísečnice.
 Přestice — Žerovice: 1652 (2).
 Přísečnice (Pressnitz): 1561 (1), 1622 (2).
Purkrabství nejvyšší: 1568—72 (5: Ruzyň—Liboc, Stodůlky, Oleška—Kuří—Lipany, Kovary—Číčovice—Blevice, Ovesnec—Bohnice—Hostivař), 1594 (Košíře), 1606 (Stodůlky), 1628 (2). Částečně v archivu země České jako patr. reg.).
 Pušvice (Puschwitz) (u Žatce): 1581 (1).
 Rataje: 1581 (rychta Kochanov).
 Rohozec Hrubý: 1612 (5), 1648 (3): Pačeřovice, Pluhý, Jivno, Rohozec, Záběž.
 Rokycany (městský statek): 1570 (1).
 Rothenhaus viz Hrádek Červ.
 Roudnice: 1578/80 (4 sv.).
 Rožmberk (Rosenberg): 1573 (4 kontraktní knihy podle revírů „Gereithbuch“), 1652 (2).
 Řehlovice — Hlíňany (Gross-Tschochau — Hlinay): 1584 (4), 1629 (serie).
 Římov: 1625 (Knihy popsání kruntuv na statcích římovském a hamerském).
 Saaz viz Žatec.
 Sablat viz Záblatí.
Sedlec u Kutné Hory: 1534 (Knihy druhé červené), 1550 (Nová Lhota—Volšany), 1570 (zelený první), 1582 (řebíčkový), 1600 (zelený druhý) = Orlík nad Vlt., 1605 („Začátek zápisův kněh prvních H 12“, s přepisy smluv z let 1514 a n. v archivu země České.)

Sedliště Staré (Alt-Zedlisch) (u Tachova): 1630.
 Scharfenstein: 1601, 1607.
 Schatzlar viz Žacléř.
 Schlackenwerth viz Ostrov.
 Schönau Gross viz Šonov.
 Schönbach (u Chebu): 1601 (Recesse), 1602 (Lehensbuch), 1606 (Kaufbuch), 1650 (serie).
 Schönhof viz Dvůr Krásný.
 Schönriesen viz Březno Krásné.
 Schönwald viz Šonvald.
 Schreckenstein viz Střekov.
 Schüttenitz viz Žitenice.
 Schwaz viz Světec.
 Skyrl viz Škrle.
 Sloup (Pirkštejn): 1578 (Erbskaufbuch), 1651 (3).
 Smiřice: 1591 (1 Ples — Jasenná), 1607 (10 podle rychet).
 Soběslav (městský statek): 1594 (1).
Strakonice: z 1. pol. XVII. stol.
 Stranov (u Ml. Boleslavě): 1653 (Kašov).
 Strunkovice (u Vodňan): 1610 (1).
 Střekov (Schreckenstein): 1601, 1607, 1630.
 Stříbro (Mies): 1625 (1).
 Stvolínky (Drum): 1569 (1), 1602 (2), 1636, 1637, 1651.
 Světec (u Biliny) (Schwaz): 1587 (5), 1598.
 Svijany: 1587 (serie) 1602 až 1607 (18), 1651 (serie).
 Škrle (Skyrl) (u Chomutova): 1571 (2).
 Šonov (Gross-Schönau): 1601.
 Šonvald (Schönwald): 1577 (1).
 Štěkeň: 1638 (rychta).
 Tachovice: 1630 (Nučice), 1651 (1 Dobrá Velká), 1657 (serie).
 Teinitz Bischofs- viz Týn. Horšovský.
 Teplá (Tepl): 1559, 1572, 1581, 1588, 1592, 1597, 1609 (3).
 Teplice (Weckelsdorf): 1643 (Jarov).
 Tetschen viz Děčín.
 Tloskov: 1604 (Maršovická rychta).
 Trebetisch viz Třebšice.
 Trmice (Türmitz): 1614 (serie), 1630, 1632, 1638 (serie).
 Třeboň: 1626 (1).

Třebšice Široké (Trebetisch-Weiten): 1580 (2).
 Tschochau viz Řehlovice.
 Tuchoměřice: 1616 (1).
 Týn Horšovský (Bischofs-Teinitz): 1597 (1), 1631 (1).
 Týn n. Vlt.: 1654 (1).
 Týnec Německý (Alt-Teinitz): 1607 (3).
 Týnice Panenská: 1588 (2).
 Údrč (Udritsch): 1611 a další; do r. 1654 celkem 16 svazků.
 Újezd Velký (Grossaugezd) (u Litoměřic): 1632 (1).
 Ústí n. Orł.: 1552 (sirotčí reg.).
 Vadkovice: 1644 (1).
 Velíš — Vokšice: 1638 (1).
 Velvary (městský statek): 1650.
 Vimperk (Winterberg): 1632 (serie), 1652 (serie).
 Vlašim: 1597 (2); do 1654 celkem 5 svazků.
 Volyně: 1587 (Něhošice, Skrobočov, Radkovice, Nemětice, Je-
 tišov); ojedinělá, novější až 1713.
 Vrané (u Slaného): 1588 (Vrané), 1616 (Kokovice).
 Vrchlabí (Hohenelbe): 1564 (1 — Černý Důl), 1566 (1 — Neudorf),
 1587 (Kunčice), 1590 (Lánovy), 1615 (Dol. Lanov), 1620
 (Dol. Lánov), 1637 (Černý Důl), 1643 (Lánovy).
 Vršovice (u Prahy): 1575 (Nusle).
 Vršovice (u Loun): 1597, 1626 (4).
 Weckelsdorf viz Teplice.
 Wernsdorf: 1567 (1), 1614 (1), 1645 (1).
 Wiesenthal Český: 1636 (3).
 Zablatí (Sablat) (u Prachatic): 1551 (1); do 1654 5 svazků.
 Zámek Nový (u Čes. Lípy) (Neuschloss): 1577.
 Zbislavice: 1637 (1).
 Zbraslav: 1618 (Zbraslav, Dobřichovice, Lety, Vonoklasy,
 Řevnice).
 Zedlisch-Alt viz Sedliště St.
 Zlonice: 1588 (Klobuky, Dřínov, Lisovice), 1592 (Bilichov), 1615
 (rychta Stradonice), 1624 (rychta Zlonice).
 Zvoleněves: 1654 (1 — Debrno, Dolany, Volovice).
 Zaclěr (Schatzlar): 1564 (2 — Bečkov, Černá Voda), 1616 (3),
 1616 (3), 1637.
 Žampach: 1596 (3).
 Žatec (Saaz): 1619 (Bezděkov).
 Žitenice (Schüttenitz) (u Litoměřic): 1591 (1), 1651 (1).

BOHUSLAV MATOUŠ

ARCHIVY A FOTOGRAFIE

I. DĚJINY ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE.*)

Fotogram, jakožto výtvar ryze deskriptivní a proto naprosto objektivní, má v sobě charakter vědeckosti. Proto vřazuje se fotografie stále intenzivněji do vědecké tendence moderní doby a stává se pro vědu přirozenou a nutnou pomocnicí. Obecně jsou známy její velké zásluhy, které si získala o vědy přírodní a o vědu lékařskou zvláště, a to jako fotografie roentgenů, mikrofotografie a bakteriofotografie, uznávají se pokroky, docílené její pomocí v astronomii, v zeměpisném a geologickém badání, v kartografii, ve vojenství a také v kriminalistice. Avšak méně jsou dosud známy i doceněny, a méně si uvědomují příslušné odborné kruhy její funkci a význam pro vědy duchové, zvláště pro vědu historickou a její jednotlivé vědy pomocné, palaeografii, numismatiku, sfragistiku a diplomatiku. Mnohdy lze pozorovati, že ani kruhy, které by měly mít o věc nejvíce zájmu, totiž sami produktivní historičtí spisovatelé a badatelé, nejsou s dostatek informováni o možnostech fotografie, o mnoha způsobech, jimiž může usnadniti badání a je s to jejich práci podstatně zlepšiti a skutečně urychlit. Určitá zkoumání a řešení dovoluje jedině fotografie a bez její pomoci by mnohý pramen nebyl badatelům vůbec přístupný a leckterá památka by nebyla rozluštna.

Proto jest úkolem této stati seznámiti především historiky, stejně však filology a případně též dějepisce umění, podrobněji s fotografií, pokud a jak jí mohou použiti pro svá badání. Její pomoci potřebují všichni, pokud pracují s materiálem starověkým neb středověkým. Avšak i badatel, pracující v novověku, rád se k ní uchýlí, jde-li o materiál zachovaný unikátně, tedy zvláště o aktový materiál, o rukopisy, obrazy atd. Vždyť každé dějinné badání v nejširším smyslu je podmíněno tradicí, t. j. dochováním buď psaných neb jiných památek a starých původ-

*) Tento článek o archivech a fotografii jest v podstatě rozšířená přednáška, která byla proslovena na schůzi Společnosti archivní školy dne 30. ledna 1936 v archivu země České. Jak z dalšího patrno, jsou v článku dotčeny sporadicky také problémy fotografie ve službách dějepisce umění. Avšak hlavní váha se klade na užitkovou fotografii archivní.

Článek jest zpracován podle příslušné literatury a na podkladě zkušeností, získaných ve fotografické laboratoři jednak archivu země České,

ních pramenů neb předloh, pokud možno v původní podobě. Nepotřebuje jich tedy pouze historik pragmatický, právní a hospodářských poměrů, nýbrž i filolog a dějepisec umění. Pokrok v těchto disciplinách, docílený za poslední desetiletí, nezávisí snad pouze na duchaplnější interpretaci pramenů a památek již známých, nýbrž z valné většiny na novém, důkladnějším a přesnějším zkoumání a poznání originálního dochovaného materiálu, a na objevech a zpřístupnění materiálu srovnávacího.

jednak archivu ministerstva zahraničních věcí. Citace omezuje se na některá méně známá díla.

Poněvadž nešlo o to, napsati učebnici fotografie, předpokládá autor u čtenáře některé základní znalosti fotografických úkonů. Z obecné odborné literatury poukazuje hlavně na tato díla:

Ludwig David: Photographisches Praktikum, unter Mitwirkung von J. Rheden, Halle 1932,

a pro nejnáročnější badatele na

Ederův „Ausführliches Handbuch der Photographie“, v němž vyšla tato vesměs velmi důkladná pojednání:

Dr. J. M. Eder: Geschichte der Photographie,

týž: Photochemie,

týž: Die Photographie bei künstlichem Licht (Spektrumphotographie, Aktinometrie und die chemischen Wirkungen des farbigen Lichtes),

týž: Die photographischen Objektive.

Lüppo-Cramer: Die Grundlagen der photographischen Negativverfahren,

týž: Die Photographie mit dem Kollodiumverfahren,

Eder-Kuchinka: Die Daguerreotypie und die Anfänge der Negativphotographie auf Papieren,

Eder-Hay: Die theoretischen und praktischen Grundlagen der Autotypie,

Ing. E. Wentzel: Fabrikation der photographischen Platten, Filme und Papiere,

Eder-Lüppo-Cramer: Verarbeitung der photographischen Platten, Filme und Papiere,

Lüppo-Cramer-Schuloff: Sensibilisierung und Desensibilisierung,

Eder: Die Sensitometrie, photographische Photometrie und Spektrographie,

F. Wentzel: Die photographischen Kopierverfahren mit Silbersalzen (Positivprozess).

Pro umělecké fotografie pro dějiny umění mohou přijíti v úvahu ještě díla: Eder: „Das Pigmentverfahren, Öl-, Bromöl- und Gummi-Druck“, ačkoliv se různé tónové efekty docílují snadněji speciálními papíry; pro reprodukční techniku Ederova práce „Heliogravüre und Rotationstiefdruck; ferner Photogalvanographie, Photoglyptie, Asphaltverfahren und photographische Ätzkunst“ a konečně Eder-Trumm: „Die Lichtpausverfahren, die Platinotypie und verschiedene Kopierverfahren ohne Silbersalze“.

Podrobnější seznam literatury je uveden na konci článku.

Na tomto místě děkuji též p. doc. dr. J. Mazurkovi za laskavou korekturu stati o objektivěch.

Článek byl napsán a vytištěn v r. 1936, korektura provedena r. 1937. Proto neplatí dnes (1939) některé údaje, zvláště pokud jde o ceny fotogr. zařízení a materiálu.

Fotografie slouží vědám duchovým a historické vědě zvláště, jednak jako jednotlivý snímek nebo kopie místo materiálu pro speciální badání a jednak v rozmnožení za podklad pro reprodukci. Co znamená fotografie ve spojení s tiskem pro reprodukci, ilustraci, o tom netřeba se šířiti. I když ilustrace, pořízené starou formou ruční kresby (litografie, mědi- a ocelorytiny) jsou sebe půvabnější, vědeckým nárokům odpovídá pouze objektivita, získaná mechanickým a ničím neovlivněným postupem fyzikálním a chemickým. Zdálo by se, že alespoň písmo, tedy listiny, akta, rukopisy, lze věrně reprodukovati manuálními metodami. Avšak právě zde, kde ani na malířskou, ani na kreslířskou zručnost reprodukcí nejsou zdánlivě kladeny příliš velké požadavky, ukazují se jasně, jak oko i ruka jsou náchylny ke stylisaci. Právě mědirytiny v Silvestrově „Paléographie universelle“ (byla vydána r. 1841), které představují to nejdokonalější v manuální reprodukci, prozrazují ve srovnání s fotografickým snímkem jasně vliv oka, které zároveň luštilo jednotlivé tahy písma, a vliv ruky, která se snažila vyrovnati nejasnosti. Oboje dalo se ovšem podle subjektivních domnění rytce a obojí stírá původní ráz předlohy, což v sobě utajuje nebezpečí chybných neb nepřesných interpretací pramene.

Myšlenka, reprodukovati písmo cestou fotografickou, je velmi stará. Již Angličan Talbot, který spolu s Francouzem Daguerrem je jedním z vynálezců fotografie, zhotovil r. 1840 snímky písma.¹⁾ Trvalo to však dlouho, než tato myšlenka byla prakticky prováděna ve větším měřítku. Ještě r. 1885 vystoupil Julius von Pfluck-Hartung polemicky proti Sybelovi, zastává se proti fotografii litografie a pausování písma.²⁾

Mezi prvními byla Francie, kde již r. 1865 vyšla v srpnu v Carcassonu publikace „Diplomes carlovingniens conservés aux Archives départementales de l'Aude. Reproductions photographiques par l'abbé Verguet“. Také L. Delisleův „Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale“, vydávaný od r. 1868, má ve svých pozdějších svazcích reprodukce heliogravurou. Roku 1879 vyšly Du Marchého „Reproductions photographiques de documents originaux qui reposent aux Archives de l'Ain“. Od r. 1880 až do r. 1887 vycházelo dílo „Recueil de Fac-simile à l'usage de l'École des Chartes“. Ve větším měřítku

¹⁾ Bylo to faksimile listiny z r. 1279, pořízené na citlivém papíru, viz Bibliothèque de l'École des Chartes I, str. 408.

²⁾ Viz Elie Berger: „Les fac-similés photographiques et les calques, résumé de la polémique entre MM. de Pfluck-Hartung et Sybel“ v Bibliothèque de l'École des Chartes, sv. XLVI, str. 718—719. „La supériorité de l'héliogravure est si évidente, le progrès réalisé par son invention est si grand qu'il paraît presque superflu de la défendre“.

začali fotografie používatí Angličané, zvláště Paleographical Society (Fac similes of manuscripts and inscriptions), která vydala v letech 1873—1894 za redakce E. A. Bouda, E. M. Thompsona a G. F. Warnera pět svazků s asi 500 tabulkami. K tomu se přidružilo pokračování „Oriental Series“ za redakce W. Wrighta a od roku 1903 „The new Paleographical Society“ za redakce Thompsonovy, Warnerovy a Kenyonovy. První dílo fotografickou cestou reprodukované „Fac similes of national Manuscripts from William the Conqueror to Queen Anne“, vyšlo v Southamptonu 1865—1868. V Německu bylo ve větším měřítku užito fotografie při díle „Carl Herquett, Specimina diplomatum monasterio Fuldesi a Carolis exhibitorum. Photographische Nachbildungen der dem Kloster Fulda ertheilten Karolinger-Urkunden; Photographie von Georg Kegel. Cassel 1867“, dále při práci pro potřeby vyučování „W. Arndt, Schrifttafeln zum Gebrauch bei Vorlesungen und zum Selbstunterricht, Berlin 1874“ a při publikaci díla „Kaiserurkunden in Abbildungen“, vydávaném H. v. Sybelem a Th. Sickelem v Berlíně od r. 1881.

V Rakousku byla fotograficky vydávána „Monumenta graphica medii aevi ex archivis et bibliothecis imperii Austriaci collecta, edita iussu atque auspiciis Ministerii cultus et publicae institutionis, Vindobonae 1858—1882“, dále Wesselyho „Schrifttafeln zur älteren lateinischen Palaeographie“, Wien 1898. Polsky v Krakově vyšly dvě práce od Krzyżanowskiho r. 1890, a to „Diplomy Bolesława wstydlwego“ a „Dyplomy i kancelaryja Przemysława II.“. Belgická první fotografická publikace jest „Éléments de paléographie par le chanoine Reusens“, Louvain 1899; španělsky D. J. Munos y Rivero „Paleografica visigoda“, Madrid 1881; Italové použili po první fotografii v „Programma dell' J. R. scuola de paleografia in Venezia da B. Cecchetti“ 1862 a konečně Svýcaři v „Schriftproben aus Handschriften des XIV—XVI Jahrhunderts, zusammengestellt von R. Thommen, Basel 1888.

Z českých nejstarších publikací dlužno uvést především práce G. Friedricha, a to „Učebná kniha paleografie latinské“, Praha 1898, kde však obrazy jsou reprodukovány fotograficky podle kreseb, většinou autorových, dále „Monumenta palaeographica Bohemiae et Moraviae“ (Památky umění písařského v Čechách a na Moravě), Praha 1904, a konečně „Acta regum Bohemiae phototypicae edita“, která začal vydávat r. 1908.

O fotografickou reprodukci historických dokumentů nemají však zásluh historičtí badatelé. Využívali prostě metod a poznatků, které byly vynalezeny pro jiné účely, především knižtisk a reprodukci knižní. Samostatně začali se fotografií zabývatí dosti pozdě, a to ještě pouze sporadicky. Z nepochopitelné

konservativnosti, jejíž kořeny snad tkví právě v materiálu, s nímž pracují, uzavírali se historičtí badatelé donedávna technickému pokroku doby a dosud nelze říci, že by využívali do všech mezí možnosti, nabízené fotografií. Ještě nejspíše těžila palaeografie z nové fotografické disciplíny, a čtvrtý vědecký mezinárodní kongres katolický ve Freiburgu ve Švýcarsku roku 1898 konaný měl již na programu přednášku V. G. Meiera: „Die Photographie im Dienste der Palaeographie“.³⁾ Týž autor sestavil také, poněkud však nepřesný, seznam fotografických faksimilů do r. 1900, vydaný pod názvem „Die Fortschritte der Palaeographie mit Hilfe der Photographie“.⁴⁾ Hybnější v hledání nových cest byli knihovníci. Roku 1891 uveřejnil Emil Chatelain v Revue des Bibliothèques svou stať „La Photographie dans les Bibliothèques“, kde však si ještě stěžuje do drahoty snímků a povětšinou podle svých zkušeností do špatné jakosti objednaných fotografií.

Za pomoci belgické vlády svolali knihovníci r. 1905 kongres do Lutichu, který se zabýval otázkou reprodukce rukopisů, mincí a pečetí.⁵⁾ Na vyzvání belgického ministra vnitra a vyučování J. de Trooze z r. 1904 sešli se ve dnech 21. až 24. srpna v Lutichu především nejen knihovníci, ale i archiváři téměř z celého světa (bývalé Rakousko-Uhersko bylo málo zastoupeno, z Prahy z univerzitní knihovny zúčastnili se sjezdu ředitel Kukula a Dr. Bořivoj Prusík), aby jednak zaujali stanovisko k dosud praktikovaným methodám reprodukčním, jednak aby je vysvětlili a řadou přednášek, již před kongresem vydaných tiskem, zachytili nejnovější pokroky na poli reprodukční techniky. Tento sjezd stal se pochopitelně manifestací pro používání fotografie ve vědách úchových vůbec, i když se ojediněle vyskytly hlasy proti.

Bezprostředním důvodem k pořádání sjezdu, který se konal u příležitosti mezinárodní výstavy, byla předně výstava saint-louisská z r. 1904, kde byly vystavovány fotografické snímky rukopisů, dále aktuálnost otázky reprodukce vůbec, která se stala zvláště časovou po požáru turinské národní knihovny dne 25. a 26. ledna 1904. Je pozoruhodno, že tato smutná událost poskytl praktický důkaz o důležitosti fotografické reprodukce celých vzácných děl. Nejcennější exemplář této knihovny, krásnými miniaturami zdobené „Heures du Duc de Berry“, který se

³⁾ Compte rendu du quatrième congrès scientifique international des Catholiques, tenu à Fribourg, Ve Section Fribourg 1898, str. 436—445.

⁴⁾ Zentralblatt für Bibliothekswesen XVII, 1900.

⁵⁾ Pro další viz Actes du congrès international pour la reproduction des manuscrits, des monnaies et des sceaux, tenu à Liège, les 21, 22 et 23 août 1905; Bruxelles 1905.

stal obětí plamenů, byl takřka v poslední chvíli fotografován (jako jubilejní dar pro Leopolda Delisle), a tak alespoň v reprodukci zachován.

Jednotlivé přednášky byly předem rozmnoženy a odevzdány účastníkům sjezdu. Obsahovaly technické úvahy o způsobu reprodukce a návrhy na organizaci mezinárodní služby reprodukční, jíž se měly jak z důvodů konservačních, tak i pro výměnu zachytiti a rozmnožiti nejdrahocennější unikátní rukopisy i dokumenty, určené zástupci jednotlivých zemí. K první serii článků patří pojednání belgického archiváře A. Gaillarda o reprodukci pečeti „Les procédés de reproduction des sceaux“, speciální studie inženýra a ředitele papíren Maurice l'Hoesta „Étude des différents papiers à employer comme supports des photocollographies, photogravures et phototypogravures“, obšírné technické pojednání belgického knihovníka a sekretáře kongresu I. Stainera „Étude des procédés techniques les meilleurs et les plus économiques à recommander pour la reproduction des manuscrits, des monnaies et des sceaux“, výborná práce konservátora státního archivu v Lutychu D. Van de Castele „L'utilité des reproductions photographiques au point de vue des expéditions officielles de documents d'archives“, speciální studie konservátora numismatického kabinetu král. belgické knihovny Frédérica Alvina „Les procédés de reproduction des médailles et des monnaies“, úvaha o použití fotografických diapositivů k účelům přednáškovým a školním profesora bruselské university P. Francottea „Description d'une méthode photographique permettant de reproduire des manuscrits et autres documents dans le but d'obtenir des positifs pour projections lumineuses et des agrandissements destinés à l'enseignement“. Po stránce organizace práce fotografické v archivech a knihovnách probral Paul Van den Ven toto téma v pojednání „L'organisation de systèmes pratiques de reproduction des manuscrits dans les grandes bibliothèques publiques“, všimaje si při tom zřízení fotografických ateliérů, fotografických přístrojů, tarifů a vnitřních administrativních opatření.

Zmíněný již požár turinské knihovny dal vznik k speciální studii o zpracování a fotografování dokumentů špatně zachovalých neb spálených. Předložil ji Dr. R. H. Reiss, šéf fotografického oddělení lausánské university pod názvem „La reconstruction photographique des documents mal conservés ou brûlés“.

Ačkoliv jsou tyto články povětšinou již zastaralé a metody, tehdy jako nové a úspěšné označené, dávno překonány a nahrazeny lepšími a dokonalejšími, lze je mítí dodnes za vzor opravdového snažení a úsilovného hledání nových cest.

Druhá část přednášek byla věnována, jak již řečeno, organizační práci a má svou platnost podnes. Tak zejména výborný článek bibliotekáře bruselské university Charles Suryho „Organisation d'un bureau international d'échange des reproductions“, nastiňující program světového institutu výměny fotografických kopií vzácných a důležitých rukopisů a dokumentů a podobný článek bibliotekáře gentské university Paula Bergmanse „Les tentatives antérieures d'entente internationale pour la reproduction des manuscrits“. S hlediska Američanů, kteří z nedostatku originálů měli a mají zájem, mítí ve svých sbírkách alespoň fotografické kopie vzácných děl a dokumentů pro účely studijní, zaujal stanovisko k reprodukci památek profesor kalifornské university Charles Mills Gayley „The reproduction of manuscrits from the American point of view“.

Tehdejší stav v reprodukci zároveň s upozorněním na další práce a požadavky zachytili J. Van den Gheyn, konservátor rukopisů královské belgické knihovny „Les manuscrits des bibliothèques de Belgique à reproduire“, dále bibliotekář též knihovny Alphonse Bayot „L'état actuel des publications de fac-simile des manuscrits“.

Se stanoviska archiváře pojednal o téže věci známý francouzský profesor pařížské archivní školy Maurice Prou ve studii „L'état actuel des publications de fac-simile de Chartes et autres documents d'archives“. Sjezdu byla předložena také jedna práce, týkající se zákonitých předpisů, platných pro reprodukci, a to studie ředitele lisabonské národní knihovny Xavierra Da Cunha „La législation portugaise sur la reproduction des manuscrits“.

Sjezd se usnesl na několika resolucích, z nichž nejdůležitějšími byly zřídití stálý výbor pro zkoumání otázek reprodukčních, a zřídití ve všech zemích zvláštní komise, které by označovaly důležité dokumenty a rukopisy, které se mají cestou fotografickou rozmnožiti. Usnesení, týkající se technické stránky věci, jsou dnes již nezajímavá.

Iniciativních návrhů lutyšského sjezdu ujali se r. 1906 i historikové, z nichž Karel Lambrecht na stuttgartském sjezdu historiků propagoval zřídití zvláštní ústav, který by zachytil fotograficky nejstarší německé listiny. Pro rakouské země alpské zasazoval se o zřídití podobného ústavu Harold Steinacker roku 1911, avšak v obou případech myšlenka nenašla odezvy a plány nebyly provedeny.

Teprve r. 1929 byl při marburském fotografickém institutu, zřízeném především pro potřeby dějin umění, podle plánů publikovaných na podzimním archivním shromáždění tamtéž, zřízen fotografický archiv starých listin na německém území (Lichtbildarchiv der älteren Urkunden auf deutschen Boden).

Původně měly se fotografovati veškeré listiny do časové hranice 1275, avšak z finančních důvodů byla časová hranice snížena do roku 1200.⁶⁾

Lutyšského kongresu účastnil se též profesor mnichovské university, byzantinolog dr. Karel Krumbacher, který již delší dobu sám se zabýval fotografií pro účely své vědy filologické. Jednání sjezdová probral důkladně a shrnul je v pojednání „Die Photographie im Dienste der Geisteswissenschaften“.⁷⁾ Krumbacherům článek dlužno ceniti jako programový projev o fotografii ve vědách duchových vůbec.

Jako universitní profesor ukázal velmi zřetelně výhody, plynoucí z použití fotografie pro učebně pomůcky, zvláště pro seminární cvičení. Zde umožňuje fotografický snímek, daný do rukou žáka, studovati objektivně věrnou kopii originálu po všech stránkách, jak palaeografické, tak i obsahové, buď u žáka reální představu a tím nejintenzivnější zájem a připravuje ho na práce se skutečnými originály. Jako praktik v oboru fotografie plně ocenil její výhody, pokud se jeví v urychlení práce a jejím zlevnění, projevujícím se již v této době. Stál-li v letech 1882—1890 jeden snímek formátu 18×24 cm spolu s negativem 33—35 franků,⁸⁾ uvádí pro týž formát novou platnou cenu asi 5 franků. Zvláště důkladně všímá si technické stránky věci a popisuje zevrubně práci s aparátem opatřeným hranolem,⁹⁾ práci se svítkovou kasetou a fotografií přímo na papír. Zároveň udává ceny tehdy platné pro papírové negativní snímky s bílým písmem na černém podkladě, a to při formátu 18×24 cm ve Francii 1 frank, v Anglii 1 shilling, v Německu 80 feniků a v Itálii (vatikánská knihovna) 1 frank. Srovnáme-li tyto předválečné ceny později s cenami, platnými dnes, uvidíme, že fotografie je skutečně stále lacinější.

Stejně jako o získání kopií k účelům studijním šlo Krumbacherovi o vydávání celých děl tiskem fotomechanickou cestou. Proto všímá si všech tehdy prakticky již prováděných metod fotomechanicko-tiskařských, které zevrubně popisuje a hodnotí. Konečně jej zajímalo stanovisko jednotlivých ředitelství

⁶⁾ Viz Archivalische Zeitschrift, dritte Folge Bd. IX—X. str. 371 až 374, E. E. Stengel Lichtbildarchiv der älteren Urkunden auf deutschem Boden.

⁷⁾ Vyšlo v „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik, IX. ročník 1906, str. 601 až 659 s 15 tabulkami; týž rok též samostatně.

⁸⁾ Viz Emile Chatelain „La photographie dans les bibliothèques“, Revue des Bibliothèques I, 1891, str. 225—241.

⁹⁾ Podobný aparát byl po prvé konstruován René Graffinem a vystaven na světové výstavě v Paříži r. 1900.

knihovných i archivních k fotografování a k udílení povolení fotografovati sbírky. Zdá se, že obecná necht, do níž si stěžuje, dodnes není zcela překonána. Pokud jde o aktivní pomoc při fotografování na místě, uvádí, že tehdy byly fotografické laboratoře zařízeny pouze v Národní knihovně v Paříži, a to již od r. 1877, dále v britském museu v Londýně, v knihovnách v Kodani a Gotingách, v berlínském Novém museu a v museu císaře Bedřicha, ve vídeňských museích a nejmoderněji v novostavbě domácího, dvorního a státního archivu ve Vídni.

Krumbacher věnuje se též otázce odborně školeného personálu pro archivní snímky a otázce — velmi důležité — odevzdávati povinné exempláře snímků správě knihovny nebo archivu. Své pojednání končí opět dosud platnými požadavky, a to, aby při sjednávání plánů vědeckých podniků a publikací byl vždy vzat zřetel na fotografii jako levnou, rychlou a vědecky nezávadnou pomocnicí, aby povolení k fotografování spisů bylo všude a bez obtíží dopřáváno, aby toto povolování nebylo zatěžováno podmínkou odevzdati nepřiměřené množství povinných kopií (rozhodně je proti odevzdávání negativní desky a snímků, pořízených bíle na černém; doporučuje odevzdati jen povinný exemplář publikace), a konečně, aby všechny velké ústavy měly zařízené fotografické ateliery a laboratoře a odborně vyškolený personál, který by byl badatelům k dispozici. Konečně doporučuje, aby na universitách a podobných školách byla žákům (historikům, dějepiscům umění, filologům atd.) dána také možnost naučiti se základům fotografování se zvláštním zřetelem k fotografování dokumentů a rukopisů.

Požadavky Krumbacherovy byly po třiceti letech splněny jen částečně. Je ovšem nyní již pravidlem, že vědecké ústavy jsou vybaveny fotografickým atelierem a laboratoří, avšak často způsobem nedostatečným. Také obvykle ovládá někdo z personálu fotografování, ač obvykle spíše jako fotograf-amatér a málokdo je školen speciálně pro fotografii dokumentů. Pohříchu nebylo však alespoň u nás učiněno ještě nic, aby universitní studenti aneb frekventanti archivní školy byli upozorněni na výhody fotografie a naučili se prakticky těžiti z jejich možností.

Krumbacherův zájem o fotografii nevyčerpal se uvedeným pojednáním. Ještě těsně před svou smrtí instaloval na fotografické výstavě v Drážďanech r. 1909 zvláštní oddělení „fotografie ve službách věd duchových“.¹⁰⁾ Při této práci setkal se s jiným odborníkem fotografickým K. W. Wolf-Czapkem z Vídně, který pojal do své velké čtyřsvazkové publikace „Ange-

¹⁰⁾ Viz recenzi Otty Fiebigerera v Zentralblatt für Bibliothekswesen XXVI (1909), str. 451—456.

wandte Photographie in Wissenschaft und Technik“, jež vyšla r. 1911 v Berlíně, zvláštní pojednání dr. Paula Marca, starého spolupracovníka Krumbacherova, o fotografii v knihovnách.¹¹⁾ Článek seznamuje hlavně s technickým pokrokem aparatury a fotografického negativního i pozitivního materiálu. Všimá si ovšem především německých výrobků. První, primitivní fotografické přístroje pro fotografii hranolovou byly postaveny brzo po pařížském vzoru firmou Buchner v Mnichově (hlavně vlivem Krumbacherovým), avšak dokonalý přístroj sestrojil teprve A. Jantsch za spolupráce lipského institutu pro technickou a vědeckou fotografii. Tento aparát, známý pod jménem „Famulus“ Model III 1910 byl až do nedávné doby nejlepším aparátem pro vědeckou archivní a knihovní fotografii a teprve poválečný vzrůst techniky jej vyřadil jako zastaralý, ač v podstatě užitý systém se zachovává dodnes. Zlepšení nových aparátů týká se výhradně zrychlení a usnadnění práce a v mnoha směrech je umožněno intensivním zlepšením fotografického negativního i pozitivního materiálu, v kterémžto oboru technika jde v posledním desetiletí neustále a téměř překotně vpřed.

Z kruhů archivních projevil záhy o fotografii intensivnější zájem pruský státní archiv v Poznani. Již roku 1905, u příležitosti návštěvy prof. Dr. A. Miethého, přednosta fotografického oddělení berlínské techniky v Poznani, sjednalo s ním ředitelství poznaňského státního archivu spolupráci za účelem hledání nových cest pro fotografii archivní. Zde byla po prvé řešena ve větším měřítku užitečná a i nadále žádoucí kooperace archivářů s odbornými fotografickými vědeckými ústavy. Spolupráce byla uskutečněna r. 1906 a 1907, kdy byl vyslán archivní rada Dr. Warschauer z poznaňského státního archivu s povolením ministerstva vyučování do Berlína, kde pracoval ve fotografických laboratořích tamní techniky. Jako technický poradce byl mu přidělen první asistent tamní techniky O. Mente. Výsledky práce obou vědců byly protokolárně zachyceny a jsou uloženy u pruské archivní správy v Berlíně. Část těchto protokolů, obsahující nové návody a jejich zhodnocení, vydali oba spolupracovníci společně v publikacích pruské archivní správy (Mitteilungen der kgl. preussischen Archivverwaltung, Heft 15) pod názvem: Die Anwendung der Photographie für die archivalische Praxis, Leipzig 1909. 15 obrazů s ukázkami fotografií doplňuje tuto práci, na svou dobu velmi dobrou, dnes však, pokrokem doby zastaralou, až na předpis o inverzi fotografií přímo na papíry pořízených, kterýžto recept bude později uveden.

Konečně dlužno ještě uvést, že v nejnovější době vyšla též francouzská práce o archivech a fotografii, a to stať Jeana Hu-

¹¹⁾ Das Bibliothekswesen, sv. IV, str. 57—76 s pěti tabulkami.

berta a Charles Perratova v časopise Archives et Bibliothèques, 1936, sešit 1, nazvaná „La photographie au service des archives et des bibliothèques“. Co přináší nového, bude uvedeno v jednotlivých následujících kapitolách.

Do Wolf-Czapkovy publikace o užití fotografie ve vědě a technice byla pojata též stať pražského profesora dr. H. A. Schmida o fotografii a dějinách umění.¹²⁾ Důležitost fotografie pro svá badání poznali z oboru historie nejdříve historikové umění, neboť je zjevno, že i nejvycvičenější oko nemůže na trvalo zachytiti a uchovati detaily určité umělecké památky a že obrazy ručně zhotovené nevyhovují buď pro zkoumání jemných detailů, poněvadž zachycují obvykle pouze celkový ráz památky, ať stavební, obrazové neb sopečné, nebo naopak v detailech skreslují celkový ráz, jelikož je podávají příliš stylisovaně a nevýrazně.

Viděla-li ještě generace a škola na př. Burckhardtova hlavní úkol v tom, naléztí z archivů i jiných pramenů co nejvíce dokumentárního materiálu o uměleckých dílech, o tvůrčích umělcích, a vysvětlovati pak díla sama jako produkt toho kterého kulturního prostředí a charakterisovati dále epochy nebo vynikající mistry v hlavních rysech podle náhodně zjištěných děl, je program nynějších dějepisců umění v podstatě širší. Jednou z hlavních snah dnešní umělecké historie je zjistiti a rozdělití materiál kritikou stylu podle mistrů a jednotlivých škol, a to právě materiál, který není zjištěn dokumentárními doklady, signaturami nebo současnými a jinými zprávami, a podle výsledků těchto badání případně zkoumati i staré zprávy a vylučovati staré kopie a školní práce z prací slavných mistrů. K tomu druží se ovšem v podružné míře též úkol, rozeznávati úmyslná falsa, pořízená za účely obchodními.

Všem těmto požadavkům vyhovuje výborně jedině fotografie. Dějepisci umění byli přivedeni k fotografii dříve než na příklad historici právní hlavně také proto, poněvadž mohli bez zvláštních úprav používatí pro svá badání fotografie vůbec. Jim nejde jen a jen o reprodukce buď dokumentů neb obrazů, rytin a pod., nýbrž z valné části též o zobrazení památek stavebních, o zachycení soch, různých uměleckých předmětů a tedy věcí a předmětů, které s oblibou vyhledával a dodnes vyhledává fotograf-amatér. Proto zmocnili se dříve nové pomůcky a dnes nelze si historika umění na cestě za prameny představití bez kamery a sbírka fotografických snímků je jeho arsenálem pro další vědeckou práci.

¹²⁾ Kunstgeschichte, svazek IV, str. 77—91, 8 tabulek.

Zároveň též vývoj, který se dál v Evropě v otázce fotografie pro účely vědecké, najmě věd duchových, dál se i v Americe, kde nezávisle na kontinentální technice již r. 1910 ustavila se Photostat Corporation v Rochestru a následujícího roku uvedla na trh svůj první „Photostat“, zvláštní přístroj pro fotografii listin a rukopisů. Jeho princip byl též jako u Famulusu III a též konstrukce byla podobná.

Sklonek prvního desetiletí dvacátého století přinesl fotografii ve vědách duchových konečné vítězství. Její prospěšnost a vhodnost pro usnadnění badání byly obecně uznány. Historie a pomocné vědy, numismatika a sfragistika, zvláště pak palaeografie a diplomatika, které jsou jako technické vědy odkázány v hojně míře na srovnávací materiál, nedostaly vlivem fotografie pouze nové pomůcky. Fotografie přinesla těmto vědám zcela nové metody a dala jim možnost netušeného vývoje, který skutečně vedl v letech následujících k velkému rozvoji právě těchto oborů. Je příznačné, že Ludwig Traube ve svých r. 1909 vydaných dějinách palaeografie nadpisuje nejnovější periodu názvem „doba fotografie“. Stejně činí George C. Havenner,¹³⁾ který uvádí, že v sedmnáctém a osmnáctém století pro kopírování spisů se užívalo brku, v devatenáctém kovového pera a psacího stroje a ve dvacátém má právo na tyto práce pouze fotografie.

Z archivů českých byl první vybaven fotografickou laboratoří ve spojení s konverzačním atelierem český zemský archiv, jehož atelier a laboratoř byla založena r. 1924.¹⁴⁾ V nové budově archivní má dobře zařízený atelier, jehož práce získaly uznání na výstavě soudobé kultury v Brně. Téměř zároveň byl zřízen fotografický a konservační atelier archivu hlavního města Prahy (1924) a 1925 také menší atelier v archivu ministerstva vnitra. Veliký fotoatelier býv. Památníku osvobození byl zřízen zároveň s novostavbou této instituce (1929). Atelier býv. archivu ministerstva zahraničních věcí, zřízený již r. 1922, mohl se plně rozvinouti teprve r. 1934, po přestěhování archivu do adaptovaných místností v Černínském paláci. Menší ateliery jsou i v universitní knihovně v Praze a v archivu býv. Národního shromáždění.

Speciální atelier zřídilo i ministerstvo školství a národní osvěty, nazvaný Státní ústav pro fotografování, měření a odlévání, avšak nepříznivá doba znemožnila jeho náležité dotování.

V cizině není význačnějšího archivu, který by neměl často velmi nákladně a dokonale zařízeného atelieru a laboratoře.

¹³⁾ Viz Photostat recording, vydala Municipal administration service in New Yorku 1928, publ. čís. 12, str. 7.

¹⁴⁾ Viz Zprávy českého zemského archivu VII, str. 295.

Velmi dobrých výsledků dosáhli Rakušané rozumnou koncentrací práce, vybavivše po všech stránkách dokonale jeden ústřední úřad všemi nejmodernějšími prostředky, t. zv. Österreichische Lichtbildstelle, v níž se provádějí fotografické práce nejen pro všechny archivy vídeňské, avšak i veškeré státní úřady vůbec. Toto řešení je po stránce ekonomie práce a hospodárnosti provozu nejdokonalejší a mohlo by sloužiti za vzor pro podobný ústav český.

Zajímavé jsou, snad však již zastaralé, údaje z Ameriky, kde r. 1928 se používalo ve státní centrální správě celkem 69 Photostatů, t. j. nejdokonalejších přístrojů pro reprodukci listin.¹⁵⁾ Tři z těchto přístrojů byly ve státním archivu a kongresové knihovně a další tři aparáty byly na náklad vlády Spojených států instalovány v Evropě, a to v Anglii, Francii a Španělsku, aby na místě se pořizovaly snímky dokumentů, důležitých pro americké dějiny.

II. PŘEDNOSTI ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE A JEJÍ ROZDĚLENÍ.

Obliba fotografie pro účely archivní, prokázána za poslední tři desetiletí, má několik příčin. Z nich nejvýznamnější jsou tři, a to za prvé je to rychlost, s níž lze snímky zhotoviti, za druhé úspora, podmíněná jednak rychlostí, jednak stálým zlevňováním fotografického materiálu, a za třetí naprostá objektivní věrnost fotografické kopie. Všechny tři příčiny se ovšem vzájemně prolétají a doplňují. Představme si jen, jak se kdysi dalo kopírování spisů a dokumentů pro historické práce. Badatel vyhledal si příslušný materiál a pak začala ryze mechanická práce opisovačská. Je známo, že čím přemýšlivější je člověk, tím méně se hodí k práci mechanické. Pro badatele to znamená, že opisy jím pořízené, i když je výborným palaeografem, nemusí proto býti ještě dokonalé. Často placený a méně školený kopista opisuje přesněji. Avšak tu opět je nutno kopii důkladně kolacionovati, aby bylo lze na ni při práci spolehnouti. Kromě toho svádí právě erudice badatelova, aby spisy nekopíroval celé, nýbrž aby je pro svou práci pouze excerpoval. Excerpty ovšem — jak se později při práci ukáže — všude nestačí. Někdy i podružný nepatrný záznam ukáže se později jako velmi důležitá zpráva, která na celý komplex otázek vrhne zcela nové světlo a vysvětlí jej jinak, než se jevil dosud. Zvláště dokud badatel s tématem není docela obeznámen, excerpuje někdy nevhodně,

¹⁵⁾ Viz Photostat recording 1928, str. 12.

ba i chybně a stává se, že musí později probadati celý materiál znovu. Fotografická kopie ovšem nedovoluje výtahů z textu. Zachycuje předlohu celou, se všemi škrty, poznámkami, případně i se všemi odstíny barev inkoustů, s věrnými charaktery individuálních rukopisů a pod. Proto odpadají také poznámky, co psáno touž rukou, co jinou, co bylo škrtnuto, jak zněl původně koncipovaný text, jde-li o vyhotovení či opis, je-li podpis vlastnoruční neb psán rukou písaře textu a pod.

Koná-li badatel práci heuristickou ve městě, kde bydlí, je práce spojená s opisováním a kolacionováním sice nemilá a drahá, neboť mu zabírá mnoho času, avšak zato lze ji prováděti stále a kdykoliv ji kontrolovati. Hůře je tomu, je-li jeho materiál roztráštěn do mnoho archivů, umístěných na různých, od sebe značně vzdálených místech. Tu prodlužuje mechanické opisování pro práci nutných pramenů neúměrně jeho pobyt v cizím městě, čímž badání zdražuje a zdržuje badatele od prací, které by byly pro jeho dílo prospěšnější. Především od provádění důkladných prací heuristických po různých fondech, dále od jistě cenného zážitku poznání v cizině nejen úzký okruh toho kterého archivu, v němž právě pracuje, ale i celou kulturní náplň a bohatství místa, do něhož pro své badání přišel. Právě v čase, který tráví mechanickým opisováním předloh, bývají obvykle přístupny i jiné instituce a ústavy, musea, bibliotéky a pod., které seznání a navštívení by mu přineslo rozšíření duševního obzoru, nová poznání a i příjemný a užitečný odpočinek. Platí-li toto poslední pro soukromé badatele a vyškolené již síly, platí to dvojnásob o studujících, jdoucích buď z vlastní iniciativy neb jako stipendisté do cizích archivů. Právě u nich by paedagogický vliv důkladného poznání cizího kulturního prostředí, případně i návštěva odborných universitních přednášek v čase, který jinak jsou nuceni věnovati mechanickému opisování, přinesla větší užitek do budoucnosti, než bývá zisk z jednotvárné práce kopistovy.

Také materiálu samému je fotografování tak říkajíc zdražší než opisování. Při fotografii je vyloučeno, aby předloha byla snad pomačkána neb dokonce potřísněna inkoustem neb poškozena tužkou. Protože fotografie je hotova za několik vteřin a není třeba, aby fotografující byl v tak těsném styku s předlohou, jak je nutno při manuálním opisování (je-li předloha, na př. středověká listina, příliš veliká, opisovač se musí nad ní skláněti, přitahuje si ji blíže k očím, ukazuje si na řádky, pošpiní ji prsty atd.), zůstává materiál více v klidu, což zvláště nutno ceniti u starých papírových dokumentů a rukopisů, jejichž papír byl nedostatečně klížen a nemá proto dostatečné pev-

nosti. U rukopisů, zvláště malých a objemných špalíčků, trpí pergamen nebo papír a mimo to také vazba, poněvadž dlouhodobým otevřením na jedné stránce lámou se křehké vazby na hřbetě.

Pokud jde o rychlost pořizování fotografických kopií, stačí uvěsti, že i nepřilíší školený soukromý badatel při střední jakosti předlohy může lehce přenosnou aparaturou ofotografovati průměrně 60 stránek za hodinu. V dobře zařízeném fotografickém archivním atelieru lze za hodinu bez vypětí ofotografovati cca 80—100 snímků (vše myšleno bez vyvolávání a dalšího nutného zpracování). Poněvadž při použití fotografické cesty odpadá kolace, je z uvedeného patrné, že manuální kopie nikdy nemůže v rychlosti konkurovati s fotografií. Pokud jde o cenu, je různá pro různé země. Tolik je však jisto, že pořizuje-li si soukromý badatel snímky sám a používá-li k tomu aparatury, zařízené na normální kinofilm, stojí ho jeden obrázek nezvětšený, avšak schopný promítnutí a čtení přímo z promítacího plátna, asi 10—15 haléřů. Že tato cena je nepatrná a ve srovnání s cenou za opis manuální přímo překvapující, je na bíledni. Že však vytčené výhody fotografie, nedotýkajíc se při tom ještě fotografie speciální, explorativní, nedovedly dosud obecně přesvědčiti historické badatele o nutnosti používati pro své práce výhradně metod fotografických, je vysvětleno pouze tím, že alespoň u nás nebyla dosud nikdy provedena kalkulace, nač přijde jedna stránka opisu manuálního a nač přijde kopie celé stránky předlohy. Při tom nutno uvážiti, že málokdy se kryje jedna stránka manuálního opisu s jednou stránkou předlohy. Středověké listiny neb rukopisy, psané minuskulí, vyžadují na stránku předlohy až 5—6 stránek opisu, u zvláště velkých předloh i více. Neplatí tu ani výmluva, že fotografie, dnes již vlastní disciplína vědecká, je oborem příliš samostatným a komplikovaným, který historik nemůže ovládnouti. Snad to platí pro určité speciální fotografické práce, avšak pro normální práce sestrojila technika přístroje tak jednoduché a snadno ovládatelné, že je může obsluhovati i laik, dbá-li návodu a poučení, které mu odborník dá za 2—4 hodiny.

Fotografii pro potřeby historického badání lze zhruba rozznámati trojí, a to podle účelu, který má. Předně je to prostá kopie, náhrada za opis, a za druhé je to dokonalá reprodukce ve formátu buď originálu neb alespoň nepřilíší zmenšeném, sloužící za srovnávací materiál, zvláště pro palaeografii a diplomatiku, kde jde o přesná určení písma. Oba tyto druhy lze nazvati fotografií deskriptivní. Třetím druhem je fotografie speciální, explorativní, která má za úkol zachytiti jemnosti pouhému oku neviditelné nebo vyvolati obraz písma již neviditelného pro

opotřebenosti psací látky neb vyblednutí inkoustu neb i úmyslně odstraněného.

Toto zásadní rozdělení archivních snímků nutno však ještě doplniti dalším dělením, které se vztahuje na všechny tři již uvedené druhy archivní fotografie. Jde totiž o to, má-li býti fotografie pokud možno trvalá, neb může-li se zhotoviti tak, aby vyhověla okamžité potřebě, bez zřetele k tomu, jak dlouho pořízený snímek vydrží. Jistě by bylo nejsprávnější vysloviti pro snímky archivní zásadu, že jejich trvanlivost má býti co největší. Prováděti však důsledně tuto zásadu znamenalo by zatěžovati jednak příliš personál, pověřený prováděním fotografických prací, jednak nebyl by tento postup ekonomický. Klade-li se totiž na trvanlivost snímku zvláště veliký důraz, je nutno snímky pořizovati na speciální materiál, který je ovšem dražší než materiál normální, a věnovati provádění všech jednotlivých úkonů fotografických větší péči, tedy i čas, než při snímcích, sloužících výhradně potřebě okamžité.

Rozhodnutí, který snímek je nutno ofotografovati tak, aby byl co nejtrvanlivější, řídí se podle účelu, pro který se snímek pořizuje. Obecně lze říci, že snímky pořizované pro určitou vymezenou práci jednotlivého badatele nemusí míti tak dokonalou trvanlivost jako snímky, které se ukládají v archivu, aniž by se ihned publicisticky zpracovaly. Sleduje-li jednotlivý badatel určité téma, sbírá obvykle materiál k němu porůznu z rozličných archivů a různých fondů. Ukládáti tudíž tento různorodý materiál nemá pro archiv valné ceny, ačli nejde o materiál jinak těžce přístupný neb velmi cenný. Je téměř pravidlem při materiálu novověkém, zvláště nejmodernějším, že jej lze nalézti na různých místech. V jednom archivu nalézají se originály, v jiném opět koncepty téhož spisu, takže tento materiál je dosti obvykle dublovan. Středověký materiál, čím je starší, tím bývá vzácnější a proto má fotografie i tu cenu, že jí lze materiál dublovati a tak zajistiti proti případným ztrátám požárem neb jinými nepředvídanými pohromami. Středověký materiál podléhá také častěji i jiné zkáze, zaviněné buď stářím neb nevhodným jeho uložením. Rozrušuje se buď látka, na níž bylo psáno, neb vybledá nedokonale připravený inkoust, nebo konečně působí svým složením zhoubně na podklad. Ve všech těchto případech je na místě, prováděti-li se fotografování materiálu, aby se dbalo zároveň pořídit snímky co nejtrvanlivější, které po případné zkáze materiálu by mohly býti dobrou náhradou za originál. Totéž platí, fotografují-li se celé rukopisy, nikoliv snad jen některé stránky z nich, poněvadž fotografická kopie celého rukopisu tvoří již určitý celek, archivně snadno zpracovatelný pokud jde o evidenci i ukládání.

Soukromému badateli, pracujícímu o určitém tématu, postačí obvykle jedna fotografická kopie předlohy, která, jak již řečeno, nemusí býti příliš trvanlivá. Při tom mez trvanlivostí při nynějších způsobech fotografování a při nynějším fotografickém materiálu není vyměřena nikterak krátce. I když použijeme materiálu nikoliv speciálního, lze zaručiti i při rychlém zpracování trvanlivost více než 20 let, tedy rozhodně delší, než materiál bude badatelem zpracován.

Podle toho, vyhotovuje-li si badatel snímky sám neb dává-li si je opatřiti správou toho kterého archivu, lze doporučiti různé zhotovování prostých kopií pro potřeby badání. Zhotovuje-li správa archivu kopie ve svém fotografickém atelieru, je nejlepší, fotografuje-li se předloha přímo na papír. Děje se tak zvláštními aparáty, které jsou opatřeny hranolem neb zrcadlem, aby snímek měl obraz ihned pozitivní, jak o nich bude ještě řeč dále. Při tom ovšem dostáváme obrácený poměr barev, t. j. bílé písmo na černém podkladě, Tyto speciální aparáty jsou vesměs stabilní, t. j. nelze je, alespoň ne bez větších obtíží, přenášeti z jednoho archivu do druhého a proto nehodí se pro studijní cesty badatelovy. Chce-li naopak badatel si sám zhotovovati potřebné snímky, nebo je-li k tomu donucen tím, že archiv, v němž hodlá pracovati, nemá zařízenou fotografickou laboratoř, musí používati aparátů lehce přenosných, snadno všude instalovatelných a přizpůsobitelných různým poměrům, zvláště světelným. Takové aparáty, které rovněž ještě budou přesněji popsány, dovoluji pracovati s lehkým, snadno skladným filmovým materiálem, o jehož vlastnostech a trvanlivosti bude ještě řeč. Jak fotografie na papír, tak i ve větší míře fotografie na filmy, provádí se z úsporných důvodů v měřítku značně zmenšeném, při čemž mez zmenšení je dána čitelností získaného snímku, respektive jest omezena mírou později nutného zvětšení.

III. OBJEKTIVY, JEJICH VADY, OBJEKTIVY REPRODUKČNÍ A JEJICH ČIŠTĚNÍ.

Dříve, než bude mluveno o různých fotografických aparátech pro archivní účely, je nutno seznámiti se alespoň krátce s teorií fotografie vůbec. Fotografií nazýváme postup, umožňující za vlivu světelných paprsků zhotoviti trvalé obrazy na zvlášť připravených plochách, citlivých pro světelné vlny, a to jak předmětů viditelných, tak i lidskému zraku neviditelných (fotografie explorativní). Svého konečného cíle, t. j. přesného zobrazení dané předlohy, dosahuje kombinací dvou oborů vědy, fyziky a chemie.

K fotografickým pracím potřebujeme především fotografický přístroj, jímž se obraz zachycuje. Tento přístroj skládá se z t. zv. objektivní části, v níž se soustřeďují světelné paprsky vycházející od předlohy a ze stěny (zadní), na niž se obraz objektivem soustředěný promítá, obvykle na t. zv. matnici, a kam se zasunuje citlivý materiál. Obě tyto části jsou opticky buď pevně spojeny, nebo volně měchem, aby je bylo možno postavit do různých vzdáleností od sebe. Podle účelu, jemuž fotografický přístroj má sloužiti, rozeznáváme přístroje amatérské nebo speciální, z nichž pro nás nejdůležitější jsou t. zv. přístroje reprodukční.

Nejdůležitější částí každého fotografického přístroje je jeho objektiv. Proto je nutno seznámiti se alespoň krátce s jeho vadami a přednostmi, abychom pak podle úkolu, který má zastávat ve fotografii archivní, mohli vybrati pro tyto úkoly objektivu nejvhodnější, neboť právě objektivy mají různé vady a přednosti, podle toho, jak byly konstruovány, jak zpracovány a jakého bylo užito materiálu.

Účelu, aby světelné paprsky byly náležitě usměrněny a stejnoměrně vrženy na citlivou desku neb papír, odpovídá již jednoduchá sběrná čočka, t. zv. monokl. Tento objektiv jeví však všechny vady optické, a to: vadu čili aberaci sférickou, která jest zaviněna nestejným lomem paprsků. Dopadají-li kolmo na čočku, lámou se silněji paprsky, dopadající dále od středu čočky na její okraj a protínají se proto blíže k čočce než paprsky zasahující čočku blíže středu. Vada projevuje se nestejnou ostrostí obrazu. Buď je zaostřen jeho střed nebo okraj. Další vadou jednoduché čočky jest vada čili aberace chromatická. Jest způsobena rozptylem paprsků bílého světla v jednoduché čočce jako v hranolech. Dopadá-li paprsek světelný na hranol (a čočka jest vlastně složena z řady hranolů), není paprsek pouze zlomen, nýbrž rozkládá se také zároveň viditelné bílé světlo sluneční na t. zv. spektrum, t. j. na jednotlivé barvy, z nichž je bílé světlo složeno, a to červenou, oranžovou, žlutou, zelenou, modrou a fialovou, při čemž krátkovlnné barvy (fialová) se silněji lámou než dlouhovlnné (červená). Rozloženou řadou barev vzniká více obrázků, které se jen částečně kryjí. Ohnisko čočky pro viditelné bílé paprsky a pro fotograficky účinné paprsky nesouhlasí a proto obraz přesně zaostřený na matné desce aparátu je více neb méně rozmazán na fotografické desce.

Dopadají-li paprsky nikoli přímo, nýbrž šikmo na čočku, vznikají ještě jiné vady, z nichž první sluje komma. Je to také druh sférické aberace, jevíci se v tom, že paprsky, vycházející z jednoho bodu, neprotínají se v bodě, nýbrž že vznikne různým lomem obrazec, jehož střed je ostrý a od něhož jde závoj jako

u komety. Stejně jako vadu sférickou lze i komma snížití na nejmenší míru použitím malé clonky. Velmi nepříjemná, zvláště pro objektivy reprodukční, jest vada t. zv. astigmatická, jevíci se v tom, že obrazy bodů, z nichž paprsky světelné vycházejí, jeví se na matnici potaženy buď v jednom směru neb ve směru na tento kolmém, případně jako rovnoramenné neb nerovnoramenné křížky. Vadu lze vysvětliti tím, že paprsky, dopadající z určitého bodu šikmo na čočku, rozkládají se na dvě skupiny, z nichž jedna dopadá vodorovně, druhá kolmo. Vlivem různého zakřivení čočky mají tyto skupiny paprsků různé lomy, resp. neshbíhají se v témže bodě. Úzce s tím souvisí i vada sklenutí pole (zakřivení obrazu), neboť teoreticky může býti obraz vřadě stejně ostrý vlastně jen tehdy, byl-li vržen na vydutou plochu, jejíž poloměr odpovídá ohniskové vzdálenosti čočky. Rozdílná od této vady je vada řečená distorce čili skreslení, jevíci se tím, že čáry rovnoběžné ke kraji obrazu jsou buď vyduté nebo vypuklé. Obraz čtverce jest v prvním případě soudek (skreslení soudkovité), v druhém případě čtyřcípá hvězda (skreslení poduškovité), a to podle toho, je-li clona před objektivem nebo za ním.

Poslední vadou, vyskytující se jen u složených objektivů, je tvoření zrcadlových obrazů, které je zaviněno vzduchovými prostory mezi jednotlivými čočkami. Tato vada vzniká tím, že paprsek, prošlý jednou čočkou, neprojde celý čočkou druhou, nýbrž částečně se od ní odrazí, je vržen zpět na čočku první a od ní znovu odražen na čočku druhou a dává pak vedle obrazu vlastního ještě obraz druhý, od prvního poněkud odsunutý. Novou expozicí vznikají světlé plochy, jevíci se na pozitivu jako ohraničené kruhové neb eliptické skvrny. Určité vady objektivů jsou podmíněny také ovšem materiálem, konstrukcí a upotřebením. Tak má občas skleněná politura na povrchu vrypy způsobené poškrábáním, nebo čočky mají příliš mnoho větších bublinek (malé množství drobných bublinek neznehodnocuje objektiv, nanejvýše zmenšuje nepatrně jeho světelnost). Sklo objektivu má býti bezbarvé a v celém rozsahu homogenní, t. j. stejné hustoty. Není-li tomu tak, jeví pruhy. Také nebylo-li sklo stejnoměrně chlazeno, má v sobě místa různého napětí, což lze polarimetricky dokázati. Nedbale zpracované sklo optické má v sobě někdy i zrněnka písku. Pokud je jich málo a nejsou-li prostému oku viditelná, neznehodnocují obraz, zmenšují však objektivní světelnost. Jednotlivé čočky objektivu, volně stojící, nemají býti pokryty na povrchu závojem. Zbavíme se ho otřením čoček jemnou jelení kůží, namočenou v destilované vodě.

Byl-li objektiv dobře zpracován, musí jednotlivé čočky býti stále přesně centrovány. Špatné centrování má za následek neostrost obrazu uprostřed. Na centrování jest zvláště dbáti při

skládání objektivu po čištění. Vadu zjistíme zaostřením na barevný trojúhelník proti světlu a pak otáčením objektivu; nezůstane-li trojúhelník v klidu, je centrování nedokonalé. Zacloněním se chyba špatné centrace zmenšuje.

Vymýtí uvedené vady bylo úkolem konstruktérů objektivů a podle toho, jak dokonale jsou jednotlivé vady odstraněny čili korigovány, rozeznáváme mimo již uvedené monokly t. zv. menisky, i dnes užívané u boxů, mající více méně dostatečnou korekci pokud jde o astigmatismus pro šikmé paprsky, periskopy, složené ze dvou čoček, postavených obyčejně vydutou částí k sobě, které jsou prosty vady sférické, achromaty-krajinářské čočky, které jsou systémem tmeleným ze dvou čoček různých indexů lomu, takže jest odstraněna aberace sférická i chromatická, dále aplanáty, pozůstávající ze dvou achromatů-krajinářských čoček, které jsou prosty vady chromatické i sférické. Mají však ještě vadu kommu, krajové skreslení a astigmatismus.

Nejlépe vykorigovány jsou moderní anastigmaty. Mají většinu chyb odstraněnu buď zcela nebo na nejmenší míru vyrovnánu, a jsou i světelnější než ostatní. Jejich konstrukce byla umožněna vynálezy nového optického skla. K dosavadnímu sklu flintovému se silným lomem paprsků a poměrně silnou schopností rozptylu barev, užívanému pro rozptylky, a sklu korunovému s malým lomem a rozptylem pro čočky sběrné, získáno v druhé polovici století devatenáctého nové sklo (hlavně přísadou boru a barya), které vykazuje silnější lom paprsků, aniž by měnilo rozptyl barev nebo obráceně. Podle různé konstrukce a sestavení rozeznáváme několik druhů anastigmatů. Symetrické a tmelené anastigmaty, jejichž každá půlka sestává ze 2—3—4 tmelených čoček, zoveme dvojitými anastigmaty. Symetrické, neb téměř symetrické netmelené anastigmaty, pozůstávající ze 4 netmelených, jednotlivých čoček, dále nesymetrické anastigmaty s třemi o sobě stojícími čočkami (triplet), dále nesymetrické polotmelené anastigmaty čtyřčočkové, z nichž první dvě stojí samy o sobě, a zadní dvě jsou tmeleny, pětičočkové, dvě a dvě tmelené, jedna volná, a konečně šestičočkové anastigmaty s dvěma o sobě stojícími čočkami.

Pro účely reprodukční jsou nejlepší nesymetrické anastigmaty, které vynikají neobyčejnou ostrostí kresby a větší světelností, která dovoluje pohodlnější zaostřování. Avšak již aplanáty, chromaticky dobře vykorigované, jsou dobře upotřebitelné, použijeme-li malé clonky. Pro speciální účely reprodukční jest ovšem nutno použití t. zv. apochromatických objektivů, t. j. anastigmatů, u nichž jest zvláště dobře odstraněno sekundární spektrum a při nichž tedy ostrost pro hlavní barvy, fialovou, žlutou a červenou je prakticky tatáž.

Schopnosti a vlastnosti objektivů nejsou však vyčerpány uvedenými jejich vadami a korekcí těchto vad. Jejich vhodnost pro určité účely obecné fotografie i fotografie reprodukční a archivní zvláště, záleží ještě v mnoha jiných věcech. K těmto patří v prvé řadě ohnisková vzdálenost objektivu, jeho světelnost a obrazový úhel. Prvé dva elementy, ohnisková vzdálenost a světelnost jsou obvykle, alespoň u nových objektivů, udány číselně na kovové objímce objektivu. Ohniskovou vzdáleností (fokus) zoveme vzdálenost bodu, v němž se paprsky objektivem sloučené protínají od t. zv. hlavního bodu objektivu. U jednoduché čočky bikonvexní leží tento hlavní bod v optické ose v jedné třetině od okraje čočky, u bikonkávních čoček leží rovněž v jedné třetině od okraje čočky, u menisků mimo čočku, u složitých objektivů mezi čočkami a u teleobjektivů dosti daleko před objektivem. U symetrických složených objektivů prakticky (nikoliv přesně!) leží v rovině clonky. Není-li ohnisková vzdálenost objektivu udána, lze ji snadno zjistiti tím, že na matnici zaostříme velmi přesně na předmět vzdálený více než 100 m (předmět má ležeti v optické ose objektivu) a poznamenejme přesně postavení matnice na saních aparátu. Potom, aniž bychom aparát hnuili, zaostříme opět co nejpřesněji nejlépe zřetelné milimetrové měřítko na skutečnou velikost. Zaostřujeme-li na měřítko 5 cm dlouhé, musí obraz na matnici býti přesně 5 cm dlouhý. Také měřítko má ležeti v optické ose objektivu a to tak, že — použijeme-li 5 cm dlouhého měřítka, má býti 2½ cm pod horizontem, daným optickou osou, a 2½ cm má býti nad tímto horizontem. Vzdálenost matnice poznamenejme opět na saních aparátu a přesným měřením obou značek, získaných jednak při zaostření na nekonečno, jednak při zaostření na skutečnou velikost, obdržíme ohniskovou vzdálenost. Již při tomto měření zjistíme, že při zaostření na skutečnou velikost rovná se vzdálenost matnice od objektivu (hlavního bodu) dvojnásobné ohniskové vzdálenosti, a že stejně i předmět, který zaostřujeme na matnici, je od hlavního bodu objektivu (u symetrických objektivů prakticky od clonové vertikální plochy) vzdálen rovněž dvojnásobnou ohniskovou vzdálenost. Již z toho vidíme, že vzdálenost fotografovaného předmětu neb předlohy, ohnisková vzdálenost a vzdálenost matnice čili vzdálenost obrazu jsou k sobě v určitém, matematicky určitelném vztahu. Má-li se předloha zvětšovati, musí se přibližovati objektivu a vzdálenost obrazu (matnice) musí býti naopak větší. Základní formulka pro optické zobrazování, zmenšování neb zvětšování zní $\frac{1}{f} = \frac{1}{o} + \frac{1}{p}$, při čemž f znamená ohniskovou vzdálenost čili fokus, o = obrazovou vzdálenost (vzdálenost matnice) a p se

rovná vzdálenosti předlohy. Podle této základní rovnice lze najít ohniskovou vzdálenost $f = \frac{o \times p}{o + p}$, vzdálenost obrazu (matnice) $o = \frac{f \times p}{p - f}$ a vzdálenost předlohy $p = \frac{f \times o}{o - f}$.

Stejně i velikost obrazu (kopie) O a velikost fotografované předlohy P jsou k sobě v určitém poměru, který je podmíněn vzdáleností předlohy p a vzdáleností obrazovou (matnice) o . Tento poměr lze vyjádřit rovnicí $O : P = o : p$, t. j. velikost obrazu má se k velikosti předlohy jako vzdálenost obrazu (matnice) ke vzdálenosti předlohy. Z toho plynou další rovnice, podle nichž je velikost obrazu $O = \frac{o \times P}{p}$, velikost předlohy $P = \frac{p \times O}{o}$, vzdálenost obrazu (matnice) $o = \frac{p + O}{P}$ a vzdálenost předlohy $p = \frac{o \times P}{O}$.

Uvedených rovnic bylo užito k sestavě zvláštních tabulek pro zmenšování a zvětšování předloh, které sestavil Steinheil.¹⁰⁾

Práce s těmito tabulkami je velmi jednoduchá. Nejprve si vypočítáme požadované lineární zvětšení neb zmenšení (obraz 48 cm široký máme zmenšiti na desku 18×24 cm, je tedy zmenšení 48 : 24 = dvojnásobné) a hledáme pak v příslušné rubrice zvětšení neb zmenšení příslušný koeficient obrazové vzdálenosti (matnice), který násobený ohniskovou vzdáleností objektivu, jež právě užíváme neb máme k dispozici, nám udá potřebný výtah (obrazovou vzdálenost) a koeficient vzdálenosti předlohové, který, rovněž násobený ohniskovou vzdáleností našeho objektivu, nám udá přesně vzdálenost předlohy od objektivu.

Užívání těchto tabulek objasní nejlépe následující příklady:

1. Listina o největší šířce 45 cm má se ofotografovati na formát 18×24. Reprodukční stroj, který je archivu k dispozici, má optiku o 21 cm ohniskové vzdálenosti. Úkolem jest naléztí vzdálenost předmětu od objektivu a vzdálenost matnice, tedy stanoviti výtah komory. Jde o zmenšení, a to 45 : 24, tedy 1.87, s korekturou 1.9násobné. V tabulce najdeme jako koeficient vzdálenosti obrazu číslici 1.53, čímž zjistíme výtah o hloubce 32.1 cm (násobíme ohniskovou vzdáleností) a koeficient vzdále-

¹⁰⁾ Viz J. M. Eder, Recepte und Tabellen für photographie und Reproduktionstechnik, 5. vyd., Halle 1900, str. 114. Konstantní koeficienty násobí se ohniskovou vzdáleností objektivu.

nosti předlohy 2.9, který, násobený opět ohniskovou vzdáleností, nám udá vzdálenost předlohy 60.9 cm.

2. Fotografický atelier archivu jest 3.50 m dlouhý, resp. dovoluje 3.05 m odstup od předlohy. Má se fotografovati veliká listina o 1.20 cm šíře na formát 9×12 s objektivem o ohniskové vzdálenosti 30 cm. Jde o zmenšení 120 : 12 = 10, k čemuž podle příslušného koeficientu vzdálenosti předlohy obdržíme vzdálenost předlohy 3.90 m. Listiny nelze tudíž při těchto podmínkách v archivním atelieru zobraziti a je nutno buď užiti větší desky (13×18) nebo objektivu o kratší ohniskové vzdálenosti.

3. Určité místo listiny (jedna řádka) v délce 9 cm prozrazuje stopy rasury a předpisů. Proto chceme tuto část zvětšiti na formát 18×24. K tomu máme k dispozici přístroj o výtahu 60 cm a objektiv o ohniskové vzdálenosti 21 cm. Jde o zvětšení 24 : 9, tedy 2.5násobné. Příslušný koeficient pro výtah je 3.5, který násobíme 21 (ohniskovou vzdáleností), čímž dojdeme k výtahu 73.5 cm. Nemůžeme tudíž aparaturou, kterou máme k dispozici, provésti tak veliké zvětšení a musíme užiti buď objektiv o kratší ohniskové vzdálenosti neb spokojiti se s menším zvětšením.

Diapositiv o velikosti 6×6 cm máme objektivem o ohniskové vzdálenosti 21 cm promítnouti na plochu 2×2 m. V jaké vzdálenosti od projekčního plátna máme postaviti promítací přístroj? Jde o zvětšení 200 : 6, tedy 33.3násobné, s korekturou 35násobné, koeficient stroje vzdálenosti je 36, tedy násobíme 21 × 36 a zjistíme, že přístroj musí býti 7.56 m od promítacího plátna. Korekturu, kterou jsme brali z nedostatku údajů v tabulce, nemusíme ani bráti, neboť již z tabulky je viděti, že při Xnásobném zvětšení rovná se vzdálenost obrazová (X + 1) násobku ohniskové vzdálenosti a naopak při zmenšení, kde nastává obrácený případ, rovná se vzdálenost předlohy (X + 1) násobku ohniskové vzdálenosti. Možno tedy u hořejšího příkladu bez korektury násobiti 34.3 × 21 cm, čímž dojdeme k přesnějším údajům vzdálenosti promítacího aparátu 7.2 m.

Údaje získané poměrně snadno a rychle z tabulek, zajistí ve fotografickém reprodukčním atelieru rychlou a přesnou práci. Pověštině bylo by lze naléztí vzdálenosti předlohy a délku výtahu také zkusmo, bez počítání. Avšak zvláště v případech, kdy jde o dokonalé využití plochy fotografického materiálu (na příklad fotografii listiny 46×28 cm na daný formát 18×24 neb jiný menší), je lépe, učiníme-li vždy předběžně příslušný výpočet. Jednak zjistíme tím ihned stupeň zmenšení a pak podle zkušeností lze odhadnouti i čitelnost zmenšené reprodukce, jednak není třeba v praxi vypočítavati také vzdálenost obrazovou (matnice), čímž výpočet prakticky zkracujeme. Postačí, určí-

Tabulka vzdáleností předlohy a vzdálenosti obrazu (matnice) při předem známém zmenšení.

Zmenšení násobné	Vzdálenost obrazová (výťah aparátu)	Vzdálenost předlohy	Zmenšení násobné	Vzdálenost obrazová (výťah aparátu)	Vzdálenost předlohy
1	2	2	6'5	1'15	7'5
1'1	1'91	2'1	7	1'14	8
1'2	1'83	2'2	7'5	1'13	8'5
1'3	1'77	2'3	8	1'12	9
1'4	1'72	2'4	8'5	1'12	9'5
1'5	1'67	2'5	9	1'11	10
1'6	1'62	2'6	9'5	1'10	10'5
1'7	1'59	2'7	10	1'10	11
1'8	1'56	2'8	11	1'09	12
1'9	1'53	2'9	12	1'08	13
2	1'50	3	13	1'08	14
2'1	1'48	3'1	14	1'07	15
2'2	1'45	3'2	15	1'07	16
2'3	1'43	3'3	16	1'06	17
2'4	1'42	3'4	18	1'06	19
2'5	1'40	3'5	20	1'05	21
2'6	1'38	3'6	22	1'04	23
2'7	1'37	3'7	24	1'04	25
2'8	1'36	3'8	26	1'04	27
2'9	1'34	3'9	28	1'04	29
3	1'33	4	30	1'03	31
3'2	1'31	4'2	35	1'03	36
3'4	1'29	4'4	40	1'02	41
3'6	1'28	4'6	45	1'02	46
3'8	1'26	4'8	50	1'02	51
4	1'25	5	60	1'02	61
4'5	1'22	5'5	70	1'01	71
5	1'20	6	80	1'01	81
5'5	1'18	6'5	90	1'01	91
6	1'17	7	100	1'01	101

Tabulka vzdáleností předlohy a vzdálenosti obrazu (matnice) při předem známém zvětšení.

Zvětšení násobné	Vzdálenost obrazová (výťah aparátu)	Vzdálenost předlohy	Zvětšení násobné	Vzdálenost obrazová (výťah aparátu)	Vzdálenost předlohy
1	2	2	6'5	7'5	1'15
1'1	2'1	1'91	7	8	1'14
1'2	2'2	1'83	7'5	8'5	1'13
1'3	2'3	1'77	8	9	1'12
1'4	2'4	1'72	8'5	9'5	1'12
1'5	2'5	1'67	9	10	1'11
1'6	2'6	1'62	9'5	10'5	1'10
1'7	2'7	1'59	10	11	1'10
1'8	2'8	1'56	11	12	1'09
1'9	2'9	1'53	12	13	1'08
2	3	1'50	13	14	1'08
2'1	3'1	1'48	14	15	1'07
2'2	3'2	1'45	15	16	1'07
2'3	3'3	1'43	16	17	1'06
2'4	3'4	1'42	18	19	1'06
2'5	3'5	1'40	20	21	1'05
2'6	3'6	1'38	22	23	1'04
2'7	3'7	1'37	24	25	1'04
2'8	3'8	1'36	26	27	1'04
2'9	3'9	1'34	28	29	1'04
3	4	1'33	30	31	1'03
3'2	4'2	1'31	35	36	1'03
3'4	4'4	1'29	40	41	1'02
3'6	4'6	1'28	45	46	1'02
3'8	4'8	1'26	50	51	1'02
4	5	1'25	60	61	1'02
4'5	5'5	1'22	70	71	1'01
5	6	1'20	80	81	1'01
5'5	6'5	1'18	90	91	1'01
6	7	1'17	100	101	1'01

me-li přesnou vzdálenost předlohy a zaostříme-li pak zkusmo na matnici.

Další, velmi důležitý údaj, obvykle též na kovové obrubě objektivu vyznačený, týká se světelnosti objektivu. Světelnost, t. j. množství světla, které objektiv propouští až k citlivému negativnímu materiálu na zadní stěně aparátu, určuje se poměrem největšího účinného otvoru objektivu k ohniskové vzdálenosti. U každého objektivu rozeznáváme skutečný otvor, jež představuje plná plocha čočky, kterou mohou procházeti paprsky, a účinný otvor, který je dán velikostí clonky. Účinný otvor rovná se průměru základny světelného kužele, dopadajícího na přední stranu čočky a vycházejícího z nekonečně vzdáleného bodu v optické ose objektivu, který objektivem prochází a vrhá opticky účinný obraz na matnici. Poněvadž paprsky dopadající na přední čočku se touto vždy sbírají směrem do středu, je účinný otvor vždy větší než příslušný průměr clonky. Tak zvaný relativní otvor udává, kolikrát je účinný otvor obsažen v ohniskové vzdálenosti a značí se zlomkem, na příklad $f/4.5$, t. j. že účinný otvor je 4.5krát obsažen v ohniskové vzdálenosti. Je-li ohnisková vzdálenost na př. 36 cm a účinný otvor 4 cm, je relativní otvor $1:9$, $f:9$. Jmenovatel poměru f/x , na př. u $f:4.5$ číslo 4.5 udává zároveň světelnost objektivu, která je tím větší, čím absolutně menší je jmenovatel zlomku. Světelnost prakticky není nikterak závislá na typu objektivu. Teoretické rozdíly, resp. zmenšení světelnosti, vyvolané množstvím a silou použitých objektivních čoček reflexí a případným jejich tmelením, neberou se v úvahu, ač jsou dosti značné. Na př. monokl $1:6$ má ve skutečnosti světelnost jako několikačočkový anastigmat $1:4.5$.

Světelnosti dvou různě světelných objektivů mají se k sobě jako čtverce jejich relativních otvorů, proto při stejné ohniskové vzdálenosti a různém průměru účinného otvoru jako čtverce průměrů, při stejných účinných otvorech jako čtverce ohniskových vzdáleností. Proto mají se světelnosti objektivů o světelnosti $1:2$ a $1:4$ k sobě jako $1:2^2:1:4^2 = 1/4:1/16 = 4:1$. Objektiv o světelnosti $1:2$ je tedy čtyřikrát světelnější než objektiv $1:4$ a proto nutno při jinak stejných okolnostech čtyřikrát déle osvětlovati. Také čím menší je clona, užitá při expozici, tím menší je i světelnost a světelnosti ubývá opět v poměru čtverce průměru clony. Je to pochopitelné již proto, že i čtverec v délce strany 2 cm není dvakrát, nýbrž čtyřikrát větší než čtverec v délce strany 1 cm. Clona o polovici menším průměru vyžaduje proto vždycky čtyřikrát delší expozici.

Clonka objektivu slouží k zmenšení účinného otvoru objektivu a nepříjemné klesnutí světelnosti vyvažuje se při jejím použití jednak získáním většího prokreslení do hloubky, jednak

získáním ostroty na krajích snímků a vůbec zmenšením některých aberací objektivu. Prokreslením do hloubky rozumíme schopnost objektivu, zobrazovati při konstantním zaostření různě vzdálené předlohy se stejnou ostroty na obraze. Čím menší je relativní otvor clonky, tím větší je i hloubka objektivu. V archivní fotografii je proto silné clonění všude tam na místě, kde předloha je nerovná (zohýbaný pergamen, vysoká pečeť a pod.). Avšak jde-li o předlohy úplně rovné (jednotlivá akta), není třeba cloniti více, než vyžaduje ostrota na okrajích.

Pro volbu objektivu je velmi důležité znáti t. zv. obrazový úhel objektivu. Obraz, zhotovený při plně otevřeném a nezacloněném objektivu není všude stejně ostrý. Ostrota je největší uprostřed a klesá směrem k okrajům. Střední část, která je stejně ostrá a stejně rovnoměrně prosvětlena, je t. zv. upotřebitelné obrazové pole, a úhel, který získáme při zaostření na nekonečno, tedy ve vzdálenosti ohniskové, tím, že vedeme od optické osy od objektivu přímkou k okrajům upotřebitelného obrazového pole, nazýváme upotřebitelný obrazový úhel. Znalost tohoto úhlu má pro použitelnost objektivu pro účely reprodukční velkou cenu. Zacloněním roste obrazový úhel a proto nutno jej přísně rozeznáti podle užití clonky. Obrazový úhel určuje nám ohniskovou vzdálenost objektivů, které musíme pro různé formáty použít. Čím menší je obrazový úhel, tím větší musíme voliti ohniskovou vzdálenost objektivu, abychom určitý stejný formát plně vykryli. V praxi platí pravidlo, že ohnisková vzdálenost objektivu pro daný formát se má rovnati diagonále užitého formátu. Tedy na př. pro formát 4.5×6 je diagonála 7.5 cm a doporučuje se užití objektivu o ohniskové vzdálenosti 7.5 cm. Pro formáty, na něž se obvykle fotografuje v archivní fotografii, 13×18 neb 18×24 , nalezneme diagonály 22 a 30 cm a měly by se tudíž použít objektivu o 22 cm a 30 cm ohniskové vzdálenosti. To platí však jen pro ty případy, že bychom pracovali s objektivu plně otevřenými a nezacloněnými, a při tom odpovídala by uvedená čísla ohniskových vzdáleností objektivům, jejichž užitečný obrazový úhel je asi 55° . K úplnému vykrytí formátu 13×18 při obrazovém úhlu objektivu 45° je zapotřebí objektivu o 27 cm ohniskové vzdálenosti, ale naopak, vzroste-li obrazový úhel na 60° , můžeme použít objektivu pouze o 19 cm ohniskové vzdálenosti, je-li obrazový úhel 70° , můžeme mít objektiv pouze 15.5 cm a při 80° obrazového úhlu dokonce jen 13 cm ohniskové vzdálenosti. Stejně klesají čísla pro formát 18×24 (55° 29 cm, 60° 26 cm, 70° 21.5 cm, 80° 18 cm) a formát 24×30 (55° 37 cm, 60° 33 cm, 70° 27 cm, 80° 23 cm).

Poněvadž ohnisková vzdálenost podmiňuje, jak již dříve bylo řečeno, také předlohovou a obrazovou vzdálenost (výťah

aparátu), a to tak, že čím delší je, tím delší oboje vyžaduje, a zvláště pro velkou obrazovou vzdálenost žádá dlouhý výtah a tím i těžší a nemotornější aparát, je s prospěchem používati pro archivní aparatury, aby s nimi práce byla ulehčena, objektivy se širším obrazovým úhlem, asi kol 70° . Opět přicházíme tím k tomu, že optimální objektiv pro archivní fotografii je běžný universální objektiv (na příklad anastigmat), který má obvykle 60° — 70° obrazový úhel.

Pro reprodukční archivní fotografii používalo se dříve hlavně apochromatů. Dálo se tak proto, poněvadž tytéž objektivy byly používány v grafických ústavech pro reprodukci vůbec. Pro účel reprodukce se výborně hodí, ač jejich zvláštní působilost pro třibarevný tisk nepadá pro účely archivní v úvahu. Také jejich světelnost je malá a hlavně ohnisková vzdálenost je obvykle i pro menší formáty značná, neboť mají vesměs malý obrazový úhel. Z nich dlužno jmenovati Apochromat Orthostigmat serie F firmy C. A. Steinheil světelnosti 1 : 9, dále Apochromat Kollinear 1 : 9 firmy Voigtländer a Zeissovy Apochromat Planar a Apochromat Tessar (oba serie VIII, světelnosti 1 : 10). Goerzova firma vyrábí dosud svůj výborný dvojitý anastigmat Artar 1 : 9, symetrický čtyřčočkový objektiv, výborně se hodící pro reprodukce. Starší typ je širokouhlý Aplanát 1 : 20 firmy Steinheil serie VI. Reprodukční Protar 1 : 18 firmy Zeiss má příliš malou světelnost a tím by vyžadoval i příliš dlouhých exposic. Rodenstockův reprodukční apochromat Eikonar 1 : 9 má poměrně velký obrazový úhel 52° .

Z novějších dlužno uvéstí Zeissův Apotessar 1 : 9, který je zlepšením Apochromat Tessaru, a Apoplanar 1 : 7.5. První je ve své konstrukci podobný známému Zeissovu Tessaru z ručních fotografických aparátů (4 čočky a 6 volných ploch), druhý je symetrický šestičočkový objektiv s menším obrazovým úhlem, zato však s lepší korekcí všech vad. Apotessar staví se od ohniskové vzdálenosti 24 cm, Apoplanar od 41 cm. Nový Voigtländerův Collinear 1 : 9 staví se od ohniskové vzdálenosti 20 cm (při cloně 12.5 vykreslí s touto ohniskovou vzdáleností při poměru 1 : 1 co do velikosti 21×27 cm, postačí tudíž pro formát 18×24 , avšak při zmenšení 1 : 10 vykreslí jen 12×16 cm). Výborný pro archivní účely je dvojitý anastigmat Repro-Polyxentar firmy Julius Laack. Je to dvojitý tmelený šestičočkový anastigmat o světelnosti 1 : 9 a staví se s ohniskovou vzdáleností 13.5 cm do 36 cm. Jeho obrazový úhel je téměř 90° a proto také vystačí se s ohniskovou vzdáleností 15 cm na formát 18×24 , 21 cm kryje již formáty do 24×30 cm.

Jak již z uvedeného patrně, je výroba fotografických objektivů nejvíce zavedena v Německu. Anglické a francouzské

objektivy, z nichž zvláště prvé jsou výborné a snad nejlepší na světě, přicházejí méně na náš trh. S potěšením možno však konstatovati, že i v tak speciálním oboru, jako je stavba objektivů, nejsme již odkázáni na cizinu a že svou potřebu i pro účely archivní můžeme krýti tuzemskými výrobky. Je to výborný objektiv Benar, který vyrábí firma Optikotechna v Přerově, jenž se znamenitě hodí i pro archivní fotografii.

Objektiv Benar o vysoké světelnosti 1 : 4.5 je čtyřčočkový nesymetrický polotmelený anastigmat dokonalé korekce s obrazovým úhlem 75° . Staví se od ohniskové vzdálenosti 5.5 cm do 50 cm a při 21 cm vykreslí při zaclonění dokonale formát 18×24 . Kromě výhody domácí produkce spočívá přednost objektivu na velké světelnosti, která dovoluje neobyčejně přesné a při tom snadné zaostření při plném otvoru. Benar nemá prakticky sférickou aberaci, t. j. obrazové vzdálenosti jsou při různých clonkách prakticky tytéž. Můžeme proto zaostřovati při plném otvoru 4.5 a pak zaostřiti clonkou, aniž bychom se museli obávat, že optimální stupeň ostrosti se posune. Konečně v neposlední řadě možno upozorniti na jeho láci, která — jelikož odpadá clo a zisk zastupitelského meziobchodu — jest výhodou, dávající nám stejně hodnotný výrobek za cenu značně nižší, než je tomu u cizích výrobků.

Objektivy, jakožto nejdůležitější a nejcennější náradí reprodukčních přístrojů, vyžadují, aby se dlouho udržely a nepoškodily, zvláště pečlivého zacházení. Prudký náraz může objektiv decentrovati nebo jinak poškoditi. Nefotografujeme-li, má se objektiv — je-li přístroj tak zařízen — vždy vyjmouti a uložit, a to tak, aby jednotlivé čočky ležely vodorovně. Při tomto uložení nemohou se čočky vlivem tíže pohnouti v tmelovém lůžku, což by se při tíži čoček ve větším objektivu jinak mohlo státi, zvláště když objektiv je uložen v místnosti příliš teplé. Je-li objektiv spojen s přístrojem, má se jeho přední plocha ihned po snímku uzavřítí čepičkou, která dobře těsní, avšak nepřiléhá na sklo. Nejlépe uchováme objektivy v prachutěsných pouzdech ve vodorovné poloze v místnostech, v nichž teplota příliš nekolísá a jejichž ovzduší není znečištěno.

IV. HRANOLY A ZRCADLA, JEJICH OŠETŘOVÁNÍ A ČIŠTĚNÍ.

Světelné paprsky, vycházející od předlohy, procházejí objektivem, nehledě k lomu, přímočaře. Tím se stává, že na matnici obdržíme obrácený obraz předlohy, pravý horní roh předlohy je na matnici v levém spodním rohu, levý horní roh je

v pravém dolním rohu a obráceně. Dostáváme tudíž obrácený a zrcadlový obraz. Tato vlastnost nevádí, dokud fotografujeme na negativní materiál, z něhož buď kontaktem neb zvětšením (v tomto případě opět pomocí objektivu, v prvním případě vlastně zrcadlím negativní obraz na pozitiv) získáváme pozitivní obraz. Chceme-li však fotografovati přímo na papír a použití takto získaného snímku k další práci, t. j. má-li tento snímek býti ihned normálně čitelný, musíme paprsky světelné nechati dopadati na matnici tak, aby ihned na ní vznikl obraz neobrácený. Činí se tak tím, že paprsky buď znovu obrátíme za objektivem, nežli dopadnou na matnici, nebo že je obracíme před objektivem, takže objektiv sám je pak vrací do původní polohy. K obrácení paprsků používáme hranolu neb zrcadla. Hranoly, v průřezu rovnoramenné trojúhelníky pravoúhlé, se zhotovují z bezvadně chlazeného a čirého optického skla. Jeho plochy musí býti přesně rovné a leštěné, úhel 90° musí býti přísně zachován. Přepona je postříbřena a toto postříbření je chráněno vrstvou laku. Zrcadla rozeznáváme dvojí, a to buď obvyklá skleněná nebo kovová. Obyčejná skleněná zrcadla se nedoporučují používatí a montují se pouze do nejlacinějších aparátů. Je-li zrcadlicí plocha umístěna za sklem, nastává dvojí lom, který se jeví někdy tím, že na snímku obdržíme dvojí obraz. Jednak obraz vzniklý z paprsků, které byly odraženy od zadní postříbřené plochy zrcadla, a jednak obrazy, světelně ovšem mnohem slabší, které vznikly lomem paprsků na skle zrcadla. Bylo-li toto sklo silné, objeví se na matnici, častěji však až teprve na snímku, dokonce dvojí písmo. Dokonalá jsou však zrcadla, jejichž podklad tvoří broušená skleněná deska, jejíž povrch jest postříbřen. Nejlepší jsou celokovová zrcadla, zhotovená ze zvláštní kovové směsi, která po vybroušení do úplně rovných ploch a po vyleštění mají schopnost silně odrážeti dopadající paprsky. Zrcadla zhotovují se buď čtyřhranná neb oválná (projekce kruhu pod 45°) a zasazují se do zvláštních pouzder, v nichž jsou uložena přesně pod 45° stupňovým skloněním. Tato pouzdra montují se před objektiv; hranol, který je ukryt rovněž v pouzdru, a to kovovém, sešroubovává se s objektivem a je umístěn buď před ním neb za objektivem.

Používání hranolu neb zrcadla má kromě výhody, že dostaneme ihned snímek pozitivní (alespoň pokud jde o tvary), též tu výhodu, že dovoluje míti předlohu a matnici nikoliv paralelně, nýbrž kolmo k sobě. Tím je umožněna snadná práce, neboť jest pohodlnější pracovati s předlohou vodorovně prostřenou a zároveň zaostřovati na kolmou matnici. Těžké knihy, cenné listiny a pod. není radno zavěšovati neb připínati na kolmou předlohou deskou. Mnohem snadnější a také lepší je položití je vol-

ně na desku vodorovnou, nehledě k tomu, že položené lze je snadno zatížití skleněnou deskou a tak vyrovnati jejich případné nerovnosti (na př. staré pergameny a pod.).

Rozhodnouti, je-li hranol neb zrcadlo vhodnější pomůckou pro archivní fotografii, je těžké. Oba způsoby mají své přednosti i nedostatky. Hranol, je-li vřazen do dráhy paprsků, působí jako silná planparalelní skleněná deska a způsobuje proto určité optické vady, jimž se nelze při sebe preciznějším jeho zpracování vyhnouti. Tyto vady jeví se ve zvýšené míře zvláště při větších formátech. Některé vady, jako posunutí sférické korekce, astigmatismus a komma lze silným zacloněním zmenšiti na nepatrnou míru. Avšak vada skreslení zůstává i při nejsilnějším zaclonění. Vliv těchto vad jeví se různě podle toho, jaké je měřítko snímku (zmenšení, zvětšení), jaká je velikost hranolu a je-li umístěn před nebo za objektivem, a hlavně podle toho, jaký je obrazový úhel. Se zvětšením obrazového úhlu rostou neúměrně veškeré vady hranolu.

Naproti tomu reflektují hranoly asi 95%, zatím co zrcadla pouze asi 60%. Prakticky se však tento rozdíl snižuje u hranolů asi o 10%, neboť nastávají ztráty absorbcí v tlusté vrstvě skleněné a reflexí na dvou plochách odvěsen, a zcela vyvažuje tuto přednost nutnost pracovati stále s nejmenšími clonkami, aby se zabránilo vadám optickým. Pro malé objektivy, nebo tam, kde jsou nepříznivé podmínky atmosférické (silné střídání teploty), lze ještě nejspíše hranol doporučiti, a to pro jeho velkou trvanlivost. Platí to zejména ve srovnání se zrcadly stříbřenými.

Kovová zrcadla, nebo i stříbřená na přední ploše, nezpůsobují, jsou-li naprosto rovná, žádných optických vad, a jejich menší reflexní schopnost je vyvážena tím, že lze s nimi pracovati při větších clonkách. Nesnáze působí, že stříbřená zrcadla nemají reflexní schopnost konstantní, nýbrž že tato časem klesá. Lze je však vždy za poměrně levný peníz dáti znovu postříbřiti. Další výhodou zrcadel jest, že je možno použití téhož zrcadla pro různé objektivy. Poněvadž konečně lze zrcadlem obsáhnouti větší obrazové pole a poněvadž stříbřená zrcadla jsou mnohem levnější než hranoly, lze jim celkem dáti přednost. Celokovová zrcadla jsou ovšem dosud mnohem dražší než hranoly (asi dvojnásob), avšak jsou i pro archivní fotografii nevýhodnější.

Pokud jde o ošetřování, tu nutno hranol ošetřovati stejně jako objektiv. Stříbřené zrcadlo nutno ještě více než objektiv chrániti před výpary různých chemikálií, zvláště kyselin, musí se uchovávatí jen na zcela suchém místě a nesmí se otíratí ani hadříkem, ani kůží, nýbrž pouze jemným štětcem. Má-li postříbřené zrcadlo vydržeti dlouhou dobu a zachovati si při tom reflexní

schopnost v míře neztenčené, doporučuje se vložit do pouzdra, v němž je uloženo, vyschlý ssací papír, namočený do roztoku octanu olovnatého. Papír a zrcadlo nesmějí se však dotýkati. Také opatrné lakování zaponovým lakem lze doporučiti, avšak lak musí býti velmi slabě nanešen, aby nezpůsobil optických vad. Při laci zrcadla je nejlépe, je-li stále v atelieru jedno reser-ní v zásobě, kterého uijeme, klesla-li reflekcí schopnost prvního zrcadla.

Velké obtíže působí, že vrchem postříbřená zrcadla nemon-tují se již v továrnách k příslušným objektivům. Zasaditi zrcad-lo před objektiv v úhlu přesně 45° je obtížnou prací, vyžadující zkušenosti a přesnosti. Také výměna tohoto zrcadla, nutná pro stále klesající reflexní schopnost, je obtížná, neboť je při ní nutno prováděti vždy úpravu úhlu.

V. APARÁTY, SLOUŽÍCÍ ARCHIVNÍ FOTOGRAFII PŘÍMO NA PAPIR.

Aparátů, sloužících archivní fotografii přímo na papír, jest mnoho typů a konstrukcí, takže nelze ani všechny podrobně popisovati. Proto jest lépe omeziti se na vytčení zásadních požadavků, které tyto aparáty mají splňovati, aby byly zvláště vhodné. Princip všech jest stejný. Předloha fotografuje se pomocí hranolu neb zrcadla, abychom dostali pozitiv co do tvarů (nikoliv barev). Jak již bylo naznačeno, jest žádoucí, aby předloha ležela při fotografování vodorovně. Tím odpadá téměř zcela možnost poškození a práce se urychlí. Vyrovnání nerovností děje se skleněnou broušenou deskou. Jest ovšem lépe, je-li tato deska pokud možno tenká, neboť se tím zmenšují optické vady. Poněvadž zároveň jest žádoucí, aby deska byla těžká, aby totiž pevně přiléhala k předloze a náležitě ji vyrovnala, lze požadavek tenkosti a tíže spojití tím, že okraje skleněné desky jsou vsazeny do těžkého železného rámu. Skleněná deska musí však býti při tom sdostatek silná, aby zůstala rovná a nenastalo u ní prohnutí, které by způsobovalo závažné optické vady. Také je dobře, je-li tato krycí deska na jedné straně pevně (kloubově) připojena k předlohové desce; usnadní se tím manipulace. Aby bylo pak lze vkládati pod desku i objemnější předměty (na př. listinu s tlustou pečetí), má býti předlohová deska proti skleněné krycí desce pohyblivá.

Předlohová deska má míti vždy rozdělení, odpovídající rozdělení na matnici. U aparátů, u nichž se nepoužívá matnice, musí toto rozdělení korespondovati se znameními, která určují automatické zaostření. Pokud jde o barvu předlohové desky,

nebyla dosud této otázce věnována konstruktéry náležitá pozornost. Obvykle se barví, resp. moří, na černo a rozdělení bývá buď bílé neb červené. Poněvadž se používá k osvětlení umělého světla více méně bodového (buď žárovek neb t. zv. sufitových žárovek, opatřených k zesílení intenzity světla reflektory), vznikají při určitém postavení světelného zdroje nemilé reflexy, které se mohou vyskytnouti nejen na okrajích fotografií, ale případně i na snímku, je-li předloha reflektující (hlazený pergamén). Reflexy z předlohové desky se velmi zmírní, je-li potažena sukнем černé, zelené neb červené barvy. Ovšem při použití krycí skleněné desky lze je zmírniti jedině správným postavením osvětlovacích těles.

U moderních stabilních aparátů odpadá zaostřování, ba některé takové aparáty nemají ani matnice. Zaostřování provádí se buď pomocí značek na předlohové desce a na saních aparátu nebo zcela automaticky tím, že vzdaluje-li se předlohová deska od objektivu, posunuje se zároveň automaticky kasetová část (matnice) směrem k objektivu a naopak. Nedostatek těchto automatisovaných aparatur, který je ovšem mnohonásobně vyvážen ekonomii práce, spočívá v tom, že jsou specialisovány vlastně pouze pro jeden fotografický úkon, totiž pro fotografii předlohy, plošně omezené velikostí vykreslené předlohové plochy, na určitý, předem daný a neměnitelný formát. Nepostačuje-li předlohová deska pro příliš velkou předlohu, je nutno předlohu fotografovati na dvakrát (různé části), dovoluje-li ovšem tento postup celé zařízení. Také zmenšení i zvětšení jsou u těchto aparátů dány určité, nepřekročitelné meze.

Velikou další výhodou automatisovaných aparátů je svitková kasetka na negativní materiál, v tomto případě na papír. Kasetu na svitkový papír lze ovšem montovati i na neautomatisované aparáty, avšak pak nebývá tak dokonalá a dovoluje pracovati pouze s menším kvantem papíru.

Svitkové kasety jsou další podmínkou rychlé práce v archivní fotolaboratoři. Konstruuji se obvykle pro 50 až 100 m fotografického papíru, který se otáčením kličky zasouvá na předepsané místo a po expozici odřezává zvláštním odřezávacím přístrojem, obvykle nožem s hrubě vrubovaným ostřím, který odřezává přitisknutím na papír. Předností vrubovaných nožů jest, že při úkonu odřezávání vzniká méně jemného prachu. Avšak jejich nedostatky projevují se jednak velkým a rychlým opotřebením ostří, které nutno často přibrušovati a dále tím, že odříznutí při silně stočeném papíru (ke konci role) děje se někdy nedokonale. Proto jsou lepší nože, které se nepřitiskují po celé šíři papíru zároveň, nýbrž jsou pohyblivé a řežou papír posunutím napříč papíru. Řez je pak vždy dokonalý, ale nevýhodou jest

opět, že vzniká velké množství jemného papírového prachu a u papírů silně barytovaných množství prachu z proříznuté barytáže a emulze.

Osvětlený a odříznutý papír padá pak vlastní vahou do zásobníku, z něhož se vybírá buď jednotlivě neb hromadně po vyfotografování celé serie předloh (celého rukopisu). Poněvadž papír v místě, v němž s osvětluje, musí být zcela rovný, což zvláště při větších formátech a ke konci svitku by nebylo pravidlem, je veden mezi skleněnými deskami. Určité optické vady, které tím nutně vznikají, nelze bohužel odstraniti. Pokusy konstruovati svitkové kasety, u nichž vedení papíru se dalo pouze po stranách, byly opuštěny pro přílišnou spotřebu papíru, jehož značná část přicházela při postranním vedení nazmar.

Zásobník nemá nikdy býti těsný. Čím je prostornější a hlubší, tím více osvětlených fotografií lze v něm uskladniti, a tím snadněji lze z něj také vybírat jednotlivé exponované papíry pro vyvolávací zkoušky. Počítací zařízení, které se montuje u některých drahých svitkových aparatur, je sice výhodné, avšak nikterak nutné. Mnohem lepší je zařízení, bohužel jen u nejdražších aparátů užívané, které zamezuje dvojí expozici téhož papíru.

Osvětlení, kterého se u stabilních aparátů používá, je vesměs umělé. Tvoří jej elektrické světelné zdroje, a to buď jednoduché žárovky opalové neb alespoň matované, neb žárovky t. zv. sufitové, t. j. podlouhlé. V poslední době volí se k osvětlení žárovky půlwattové, montované v reflektorech. Nejdokonalější jsou reflektory, jejichž vnitřek je opatřen stejnou bílou neb stříbrnou matnou barvou. Odraz světla je pak stejnoměrný. Je-li vnitřek reflektoru opatřen silně reflektujícím lesklým náterem, musí povrch reflektoru být dobře propočítán, aby intenzivní odraz od lesklých ploch nesprávně zakřivených nezpůsobil nestejněmorné prosvětlení předlohy. Důležité jest, aby celá plocha předlohové desky byla stenojměrně prosvětlena, aby vzdálenost světla od ní byla stále stejná, aby intenzita osvětlení byla konstantní a neměnila se při jejím posunutí. To znamená, že osvětlení má býti pevně spojeno s předlohovou deskou. Také úhel, v němž dopadají paprsky na předlohu, má být vždy zvolen tak, aby paprsky se neodrážely do objektivu a nezpůsobovaly nemilých reflexů. Stálou vadou bývá, že střed předlohy jest proti krajům, které jsou blíže světelnému zdroji, osvětlen poněkud méně. Lze tomu poněkud odpomoci, nejsou-li veškeré zdroje ve stejné výši, nýbrž převyšují-li se navzájem. Pak je krytí světla o něco lepší, avšak při větších předlohách je někdy nutno přisvětlovati střed, zvláště jde-li o snímky, které mají býti naprosto dokonalé.

V článku o archivní fotografii, uveřejněném r. 1936 v časopise Archives et Bibliothèques, doporučují autoři Hubert a Perrot, aby osvětlování se dělo pomocí rtuťových lamp (přesněji rtuťových trubice), které se mají namontovati před objektiv a mají býti s ním pevně spojeny. Výhody tohoto postupu jsou v tom, že i velká předloha jest dobře prosvětlena, zvláště ve středu. Poněvadž rtuťové lampy dávají světlo prakticky studené, nepoškodí se tak aparát. Nevýhodou jest však drahý nákup těchto lamp a pak, že vzdálenost světla od předlohy není konstantní. Rtuťových lamp užívají také Američané u Photo-statu, avšak nikoliv ve spojení s objektivem, nýbrž ve spojení s předlohovou deskou.

Pokud jde o uzávěrky expozice, jsou jednoduché (pákové), poněvadž expozice momentkové vůbec nepřicházejí v úvahu. Důležité je, aby pro snadnou obsluhu bylo lze exponovati i od předlohové desky, kde laborant má na očích světelnost předlohy a může podle ní řídití délku expozice i od matnice, aby, fotografuje-li tutéž předlohu několikrát, nemusel po výměně negativního materiálu obíhati aparát. Regulovati expozici zapnutím a vypnutím osvětlení nelze doporučiti, poněvadž tím příliš trpí laborant, který přístroj obsluhuje. Také žárovky se tím silně kazí a zmenšuje se jejich životnost.

Konečně nemalou váhu jest klásti na stabilitu přístroje. Je zřejmo, že aparát těžší, tedy masivněji konstruovaný, má lepší stabilitu než aparát lehký. Poněvadž atelierní přístroje stejně nejsou určeny k tomu, aby byly přenášeny, bývají obvykle, pokud není třeba jimi posunovati, pevně spojeny s podlahou fotografického atelieru a některé jsou proti otřesům dokonce chráněny odpérováním podstavce. Ačkoliv expozice nebývá příliš dlouhá, přece otřesy aparátu, způsobené jednak vnějšími vlivy, jednak násilím, použitým při odřezávání, mohou způsobiti neostrost. Při nejmenším jest často nutno čekati, dokud labilní aparát se po otřesu opět neuklidní.

Opatrování aparátu nevyžaduje zvláštní péče. Je ovšem zapotřebí, aby aparát stál na místě suchém a byl chráněn před prachem. Jen vnitřek aparátu musí býti častěji a pečlivě čistěn. Stálým, opakovaným odřezáváním papíru vniká do prostoru uzavřeného měchem hodně prachových součástek papíru. Používáme-li papíru lesklého, který je barytován, uvolňují se při odřezávání i jednotlivé krystalky barytáže. Tyto pak spolu s prachem z papíru víří v uzavřené prostoro, usazují se též na desce, za níž se posunuje papír a způsobují nemilé bílé skvrny na snímku, někdy mylně připočítané vzduchovým bublinkám při vyvolávání. Proto je nutno dbáti, aby odřezávací nůž byl stále velmi ostrý a vždy po zpracování jedné role papíru dobře

vyčistiti vlasovým štětcem objektiv nebo zrcadlo, případně hranol, vytrítí hadříčkem vnitřek měchu, a rovněž skleněné desky, za nimiž se papír posunuje, musí ovšem býti stále bezvadně čisté.

Z českých tuzemských firem, které se zabývají stavbou speciálních přístrojů pro archivní fotografii, sluší vyzvednouti hlavně výrobky firmy Haagerovy a V. Koulovy v Praze. První z nich vyrábí chvalně známé „Aktofoty“. Tyto přístroje jsou především charakterisovány snahou po docilení rychlosti výkonu. Vyznačují se vesměs velkou jednoduchostí, takže obsluha může býti prováděna i osobou, neznalou fotografické techniky. Aktofoty jsou přístroje pro používání bromostříbrného papíru s použitím optiky inverzního zrcadla (skleněné, vrchem stříbrné) a s automatickou kasetou pro 50 m svitkového papíru. Automatické vztahuje se i na odřezávání, t. j. jediným otočením klikou převinuje se papír vždy o jeden snímek a exponovaný snímek se zároveň odřezává. Přístroje dosahují proto neobyčejně velké výkonnosti. Vyrábí se v různých typech, které se liší formátem (od 15×21 cm, t. j. Din A 5, až do formátu 50×64 cm) a váhou (od 28 kg do 360 kg). Zvolený dinový normalisovaný formát šetří negativní materiál, neboť jeho využití na snímku je dokonalejší než na formátech dosud obvyklých (13×18, 18×24). Některé přístroje jsou vyráběny i ve speciálním provedení rozkládacím pro transport v bednách a větší typy jsou doplněny kasetou pro suché desky. Pro běžné archivní účely vyhovuje nejlépe Aktofot A 5 o formátu 15×21 cm. Je levný, precizní, lze jím pohodlně i nepřilíš zkušenému odexponovati 200 snímků za hodinu, není drahý v provozu a formát vystačí pro dvojnásobné lineární zmenšení, tedy pro formáty 30×42 cm předlohy. Poměrně malou stabilitu lze zvýšiti přišroubováním aparátu na pevný a stabilní podklad.

Dokonalejší, ale ovšem dražší jsou speciální Aktofoty, zařízené pro individuální použití, t. j. pro reprodukce velkého počtu předloh téže velikosti a téže kvality fotografické, při nichž lze použítí standardní automatické expozice. Při těchto přístrojích je celá obsluha, t. j. převinutí papíru z cívky, světelná expozice a otevření předlohového pouzdra ovládána šlápnutím na pedál, takže obsluhující laborant pouze vkládá předlohu do předlohového pouzdra a po jednovteřinové expozici ji opět vyměňuje. Tímto přístrojem lze ofotografovati podle zručnosti obsluhujícího až 600 snímků za hodinu. Hodí se proto zvláště pro velké archivy, které chtějí dublovati určité fondy. Jiné speciální přístroje firmy Haager vyznačují se pouze rozměry až do používání 1.6×2 m negativního materiálu.

Nejstarší český závod, obírající se po řadu let speciálně stavbou reprodukcí fotografických přístrojů, V. Koula v Pra-

ze, vyrábí reprodukcí přístroje vlastní konstrukce pod značkou Veka. Je jich více druhů. Jejich předností, která však zároveň podmiňuje někdy určité nedostatky, je jejich univerzálnost. Přístroje jsou konstruovány, aby bylo lze jimi prováděti více fotografických úkonů. Jsou zařízeny na zvětšování, zmenšování, reprodukci přímou i hranolovou neb zrcadlovou a také na kopírování negativů rozptýleným světlem. „Veka S“ pro rozptýlené světlo na formáty až 30×40, má doplňky pro přímou reprodukci (předlohová deska 50×60 cm), nástavec pro zvětšování do formátu 50×60 cm, a doplněk pro fotografii zrcadlovou přímo na papír (předlohová deska 50×60 cm, obrazové rozměry (matnice) až 24×30. Nemá však automatické kasety na svitkový papír. Dále lze k přístroji přimontovati hranol k fotografování zvláště velikých předloh a lze jej použítí jako rychlokopírovací přístroj. Více specialisován je přístroj „Autofot Veka 135 III“, který se vyznačuje automatickým zaostřováním. Objektiv (dvojitý anastigmat f 1 : 6.3, ohnisko 135 mm) jest umístěn na kovovém ramenu, pohyblivém k desce na tyčích. Patentované ústrojí, obsluhované ručně kolem, uvádí objektivní i předlohovou část ve společný posun a staví obě části automaticky do příslušných odstupů, určujících zvětšení či zmenšení, a to při neustálém zaostření obrazu. Lineární poměry zvětšení i zmenšení jsou 1 : 1.3—1 : 4.3, u „Autofotu Veka 150“ 1 : 1.3 až 1 : 5 (dvojitý anastigmat 1 : 6.3 ohniska 150 mm). Ještě univerzálnější je „Veka C“ pro desky neb papíry 18×24, kterýžto přístroj lze použítí i k fotografii předmětů, listin, obrazů a knih, negativů, diapositivů a pod., a to buď v poloze přímé nebo shora pomocí hranolu. K tomuto přístroji dodává se též kasetka na svitkový papír pro 50 snímků 18×24 (cca 10 m papíru), avšak lze ji namontovati i na ostatní přístroje. Kasetka má počítací zařízení pro exponované snímky, odříznutí provede se zároveň s přetočením dalšího neexponovaného papíru, avšak pojme celkem velmi málo negativního materiálu.

Také zvětšovací přístroje továrny Koulovy, na př. Veka I. IV a Veka U mohou se přikoupením doplňků uzpůsobit pro archivní reprodukci. Podobně uzpůsobuje své zvětšovací přístroje také továrna Optikotechna (Laborant 13×18 cm a Herkules 18×24 cm), která k nim montuje i dobrou svitkovou kasetu.

Univerzálnost strojů má své oprávnění tam, kde jde o úsporu pořizovacích nákladů. Jinak je zřejmo, že univerzálností je dosaženo vždy pouze na úkor rychlé a pohodlné práce, někdy i na úkor láce provozu. Je lépe, může-li býti archivní fotoatelier vybaven přístroji speciálními, které jsou zařízeny pouze na je-

den úkon fotografický, avšak vykonávají jej pak velmi přesně a rychle, usnadňují manipulaci a šetří negativního materiálu.

Z cizích aparátů, sloužících fotografii přímo na papír, dlužno zmíniti se alespoň o německých výrobcích Jantschových „Foto Clark“, o Trautových „Simplex aparátech“ a o t. zv. Kontophotech firmy Kontophot. Z amerických aparátů nejdokonalější výrobky má Photostat Corporation a Rectigraph Company, obě v Rochestru.

Jantschovy Fotoclarky mají konstrukci podobnou Aktofo-tům. Simplex je aparát jednoduchý s matnicí. Kontophoty jsou poloautomatizovány. Zajímavé jest jejich zařízení předlohové desky. Předloha se k ní (stojí svisle) přitlačuje odssávacím zařízením, poháněným motorem o 2 k. s. Působnost přisávání jest tak intenzivní, že zarámovaný obraz neb těžké kreslicí prkno jest tlakem vzduchu pevně na ní přichyceno (předlohová deska má velikost 110×145 cm). Osvětlení obstarává 12 lamp po 500 wattů. Roku 1935 byl zkonstruován i malý typ kontophotu k fotografii na filmy.

Americké Photostaty a Rectigraphy jsou ještě dokonalejší.

Pracují s formáty negativního materiálu 29.2×35.5 cm až 51.7×60.9 cm. U Rectigraphu je automatizováno i vyvolávání papíru, které se provádí bez kontroly (po pokusném snímku) podle času. Vyvolávací zařízení je pevně spojeno s aparátem, papír, který ve svitkové kasetě není přichycen mezi krycími deskami, nýbrž napíná se, aby byl rovný, gumovými válečky, posouvá se po odříznutí přímo do vývojky a do ustalovače. K osvětlení užívá se sufitových Cooper-Hewittových rtuťových lamp s reflektory.

„Photostat Recorder“ je zařízen na používání po obou stranách citlivého papíru, takže možno fotografovati rukopisy opět v knižní formě. Obsluhující sedí u předlohové desky, jedním pohybem exponuje, druhým zákrokem obrací se automaticky celá kasetka o 180°, aby příští snímek se učinil na druhé straně papíru. Teprve pak se papír odřízne a padá do zásobníku. Zásobník jest umístěn již ve zvláštní rozkládací temné komoře, která se v místnosti přistaví k aparátu. Temná komora, vyžadující 21 čtverečních metrů, má všechny aparatury k vyvolávání, praní, sušení, leštění, ořezávání, perforování, očíslování a vazbě fotograficky duplovaných rukopisů.

Hledíc k dokonalosti amerických aparátů, není jejich relativní cena přemrštěná. Kompletní „Photostat Recorder“ byl do Prahy nabídnut za cenu 2000 amer. dol. loco Rochester, tedy asi za 57.000 Kč bez dovozu a cla. Reprodukční automat firmy Siemens-Halske v Berlíně pracuje s inverzním papírem a je úplně automatizován. Vpředu u předlohové desky vkládá se

předloha a určuje osvětlení. Ostatní úkony fotografické, včetně vyvolávání, ustalování, vyprání a sušení provádí přístroj zcela automaticky, při čemž rychlost se řídí pouze rychlostí výměny předlohy. Asi za 8 minut od expozice vycházejí z přístroje první hotové pozitivní invertované snímky (černé přímo na bílém podkladě) a ostatní následují v pořadí a rychlosti, jak byly exponovány. Siemensovy automaty jsou ovšem značně nákladné a jejich používání nelze pro archivní účely dosud doporučiti též proto, poněvadž není zkušeností s trvanlivostí invertovaných snímků. Ukáže-li se, že trvanlivost bude alespoň slušně dostatečící, vyplatil by se jejich nákup tehdy, kdyby pořizování kopií cestou fotografickou se obecně vžilo, takže by byly ve velkém archivu neustále v provozu.

VI. REPRODUKČNÍ ARCHIVNÍ APARÁTY PRO PRÁCI NA DESKY.

Aparaturami, o nichž byla řeč, zhotovují se hlavně snímky přímo na papír, tedy prosté kopie pro okamžitou potřebu badatelovu. Jde-li o práce přesnější, vyžadující při tom měnění negativního materiálu pro různé zbarvené předlohy, nutno si opatřiti reprodukční přístroj pro fotografii na desky. Kombinaci aparátu hranolového neb zrcadlového s aparátem pro přímou reprodukci lze uznati jedině tehdy, lze-li hranol neb zrcadlo vymýtiti, používáme-li desek. Jinak dostaneme totiž stejně jako na papíře také i na desce ihned pozitivní obraz co do forem, který není žádoucí, má-li se z negativu připraviti pozitiv nebo zvětšenina. Při kontaktní kopii z aparátu opatřeného hranolem dostáváme obraz zrcadlový, tedy nečitelný. Tomuto nutnému úkazu můžeme se sice lehce vyhnouti tím, že buď kopírujeme (neb zvětšujeme) majíce kopírovací papír přitisknut nikoliv na emulsi, nýbrž na sklo, nebo že vložíme desku do kasety obráceně, t. j. citlivou emulsi dovnitř a sklem k objektivu. V obou případech dostaneme nedostatečné výsledky, neboť tlustá plan-paralelní deska způsobuje v aparátu před emulsi vady optické (nehledě k tomu, že nemůžeme používati desek izolárních, v jejichž podkladě je barvivo, pohlcující aktinické paprsky), při snímcích kontaktních způsobuje značné neostrosti a stejně i při zvětšování.

Zatím co aparatury k fotografování na papír nevyžadují od obsluhujícího zvláštních znalostí, jsouce více neb méně automatizovány, alespoň pokud jde o zaostřování, vyžaduje práce s reprodukčními deskovými aparáty již jistých fotografických znalostí. Teprve u nich stává se archivní fotografie prací indi-

viduální a nikoliv mechanickou. Ve své podstatě jsou tyto aparátory velmi jednoduché. Je to prostá komora dostatečně velkého formátu (18×24), s vyměnitelnými objektivy, dostatečně dlouhým výtahem a dobrou stabilitou. Pokud jde o formáty, není třeba voliti je větší než 18×24 cm, neboť dnes pokročila technika zvětšovací zlepšením zvětšovacích aparátů a výrobou zvláště jemnozrných emulsi a vývojek tak dalece, že možno i mnohonásobné lineární zvětšení provést úplně bezvadně. Proto se v praxi používá pravidelně desek formátu nejvýše 13×18 cm a jen výjimečně se upotřebují formáty větší. Úspora na drahém negativním deskovém materiálu je tím značná. Dobře čitelné předlohy nebo předlohy, kde nezáleží na ostrosti neb na získání jemných detailů, fotografují se proto i na formáty menší (6×9) a pak se zvětšují. Proto je nutno, aby kasety měla vložky na různých formáty od 4,5×6 cm počínaje.

Délka výtahu má být nejméně 120 cm. K dokonalému vykrytí formátu 18×24 stačí objektivy ohniskové vzdálenosti 24 až 30 cm, ale abychom mohli alespoň tři až čtyřnásobně lineárně zvětšovat, je nutno míti tak dlouhý výtah k dispozici. Objektiv má být vyměnitelný a nelze se spokojiti pouze s jedním. Každý má být zapuštěn do zvláštního objektivního prkénka, aby nebylo nutno objektivy vždy znovu přešroubovávati. Pak ovšem musí být krabice na uložení objektivů zařízena tak, aby v ní mohlo být uloženo i objektivní prkénko.

Pohyblivost objektivu na strany a směrem vertikálním jest sice žádoucí, avšak nikoliv optimálním řešením. Je lépe, vyrovnávají-li se rozdílly posunutím předlohy než příliš snadným a k nepřesnosti svádějícím posouváním objektivu na strany neb dolů a nahoru.

Poněvadž s reprodukcí strojem pracujeme ve směru vodorovném, musí být předlohová deska kolmo k tomu směru, tedy svislá. Je dobře, je-li pevně centrována k aparátu ve směru kolmém a je-li posuvná ve směru vodorovném. Jinak má být stabilní a potřebný odstup provádí se posouváním celého aparátu, který k tomu účelu je na kolečkovém stativu. Nejlépe ovšem je, pohybuje-li se tento stativ v kolejničích, pevně uložených v podlaze fotografického atelieru. Jedině potom odpadá svízelné a mnoho času zabírající přesné zastavování aparátu do přesně kolmé polohy k předlohové desce, aby tato a matnice aparátu byly rovnoběžné. Je-li pro některé málo se vyskytující případy záhodno postaviti předlohovou desku poněkud šikmo k aparátu, provede se to vyzvednutím stativu z kolejnič a nepatrným sešikmením celého aparátu.

Předlohová deska má být sdostatek veliká, při čemž její velikost je dána možnostmi aparátu, podmíněnými dosažitelným

odstupem, výtahem a objektivy, jež máme k dispozici. Stabilitu zaručí nejlépe pevné zapuštění do stěny, při čemž musí být zachována její pohyblivost ve směru horizontálním. Po celé délce má být vyznačen její střed, nejlépe čarou, korespondující s podobnou čarou na matnici. Poněvadž deska stojí kolmo, je nutno jednotlivé předměty na ní připevňovati. Nedoporučuje se prováděti toto připevňování připínáčky, jimiž předloha může být poškozena: lépe jest použití zvláštního pérovaného zařízení, pozůstávajícího ze dvou po celé délce předlohové desky sáhajících latí, posuvných ve směru vertikálním, za jejichž sešikmené hrany, které jsou silnými pery přitlačovány k předlohové desce, zasunujeme předlohu. Případně lze za tyto latě zasunouti si také skleněnou broušenou desku, která předlohu pevně přitiskne.

Máme-li fotografovati knihy, buď jednotlivé stránky neb dvě v otevřené knize zároveň, jest nejlépe pořídit si pro tyto účely zvláštní zařízení, stojící těsně před předlohovou deskou. Dosud používá se obvykle k reprodukci knih zvláštního rámu, ne podobného rámu kopírovacímu, do něž se kniha pevně zapne. Celé ústrojí se pak zavěsí na předlohovou desku. Tento způsob, nehledě k tomu, že kniha — drahocenný silný rukopis a pod. — dosti v rámu trpí, nedoporučuje se také proto, poněvadž vyžaduje několik rámu pro různé formáty a rámy veliké jsou velmi těžké a nesnadno se s nimi pracuje. Dokonalejší zařízení pro upínání knih pozůstává ze silné skleněné broušené desky, jejíž dolní okraj je zbroušen do neostře úzké hrany. Tato skleněná deska, velikosti 70×70 cm (postačí tak i pro největší folianty) pohybuje se ve směru kolmém v drážkách dřevěného stojanu. Kde drážky končí, je na stojan po celém rozpětí 70 cm připevněna asi 40 cm široká deska. Jest připevněna nikoliv vodorovně, nýbrž pode sklonem asi 50°. Na tuto plochu položí se otevřená kniha, a to jednou deskou. Hřbet knihy přijde v prostor mezi stojanovými tyčemi, opatřenými drážkami, druhá část knihy za sklo, které se spustí, až jeho zabroušená hrana dosedne na vnitřní okraj rozevřené knihy. Hřbet knihy leží jen z části na skloněné ploše, část je ve volné prostoře; druhá část knihy přidržuje se, t. j. přitiskne se jemně ke sklu zvláštní dřevěnou deskou, která je kloubově připevněna na zadní stranu stojanu. Klouby, na nichž deska je upevněna, jsou spirálovitými pery přitisknuty ke skleněné krycí desce. Je tudíž lhostejno, je-li fotografovaná kniha tlustá či tenká. Čím však je silnější, tím větší je tlak zadní desky.

Knihy takto upnutá vůbec netrpí, nemusí se otvírati více než asi 50°, může být sebe tlustší ve hřbetě a přesto je vyrovnání plochy jednotlivých listů dokonalé. Aby listy přední části se

nezavíraly a tak nezacláněly listy za sklem, jsou přidržovány širokým gumovým popruhem. Manipulace převrácení listů je velmi jednoduchá, stačí skleněnou desku vysunouti nahoru, list obrátit a desku opět spustit a již je vše připraveno k následujícímu snímku. Poněvadž však knihy mají různé formáty, je zapotřebí, aby celý stojan byl posuvný na výšku, aby centrace při pevném fotografickém přístroji byla vždy přesná.

Předlohová deska i zadní přidržující strana zařízení na fotografování z knih nemají býti ani leštěny, ani mořeny jakoukoli barvou. Nejlépe osvědčuje se opět potah ze silného, jednobarevného sukna buď zeleného, černého neb červeného. Zabrání se tím do jisté míry reflexům, které mohou nastati při nesprávném postavení osvětlovacích těles. Osvětlení je jako u aparatur pro fotografii přímo na papír umělé, elektrické. Jinak velmi dobré světlo elektrického oblouku není pro účely archivní reprodukce nejvhodnější. Svým složením blíží se toto světlo světlu dennímu, avšak jeho intenzita je dosti měnivá, což při poměrně krátkých expozicích je škodlivé. Mnohem pohodlnější je práce, použijeme-li žárovek s kovovým vláknem (t. zv. půlwattových), které jsou plněny plyny. Zhotovují se až do svítivosti 5000 svíček pro žárovku. Jejich světlo obsahuje mnohem více aktinických paprsků pro barvu žlutou a červenou, než světlo denní neb elektrického oblouku a hodí se proto výborně pro práci s panchromatickým materiálem. Vyzkoušené a dobré jsou žárovky *Photomirenta* 500wattová, 11.000 lumenů, jejíž baňka jest z opálového skla a uvnitř do poloviny zrcadlena. Dává intenzivní, při tom však měkké a rozptýlené světlo a má životnost cca 100 hodin. Vzhledem k vnitřnímu postříbření lze ji používat i bez reflektoru, avšak z téhož důvodu nehodí se k tomu, aby více těchto lamp bylo sdruženo v jeden silnější světelný agregát (ve společném reflektoru), neboť mohou se pak vyskytnouti silněji osvětlené kruhové partie. Pro sdružení hodí se lépe žárovka *Argaphoto*, rovněž 500wattová (11.000 lumenů), jejíž baňka je uvnitř matovaná. Pro sdružení mluví i její menší rozměry (*Photomirenta* je 280 mm dlouhá a průměr baňky činí 150 mm, *Argaphoto* je pouze 175 mm dlouhá a má průměr 100 mm). S příslušným černým filtrem dává dobrý zdroj infračerveného záření. Její životnost je rovněž asi 100 hodin. Stejně dobré jsou také známé žárovky *Nitraphot*, z nichž *Nitraphot B* 500wattová o 11.000 lumenů o rozměrech 180 mm × 100 mm je již po dlouhou dobu vyzkoušena a má rovněž životnost asi 100 hodin.

Ostatní speciální fotografické žárovky nehodí se již tak dobře pro archivní fotografii, a to hlavně proto, že jejich životnost je poměrně malá, asi 2 hodiny. V úvahu přicházejí jen jako zdroje občasného pomocného přisvětlení buď středu neb

jako zdroje ostrého bočního osvětlení, jehož nemůžeme docílití pevně namontovanými reflektory. Jsou to žárovky *Photolita S* (250 wattů, uvnitř matovaná, 9.000 lumenů, rozměry 125 × 65 mm, životnost 2 hodiny), *Photolita N* (500 wattová, uvnitř matovaná, 16.000 lumenů, rozměrů 180 × 90 mm, životnost 2 hodiny), *Photolita K* (200 wattová, uvnitř matovaná, 6.000 lumenů, rozměrů 160 × 80 mm, životnost asi 8 hodin), *Nitraphot K* (200wattová, uvnitř matovaná, 6.000 lumenů, rozměry 165 × 80 mm, životnost asi 8 hodin) a *Nitrophot S* (250wattová, uvnitř matovaná, 9.000 lumenů, rozměry 122 × 65 mm, životnost 2 hodiny).

Důležité jest, aby předloha byla všude stejně prosvětlena. Pro předlohy do velikosti asi 60 × 60 vystačíme se šesti reflektory o celkové intenzitě světla cca 2000 svíček. Pro větší předlohy nutno použití více reflektorů a přisvěcovati ještě zvláště střed předlohy. Postavení reflektorů nemůže býti stabilní, nýbrž mění se při změně velikosti předlohy. Vždy nutno dbáti, aby chybným postavením nenastal odraz paprsků přímo do objektivu, který by snímek znehodnotil. Poněvadž slabé reflexy, vzniklé lomem a rozptylem paprsků v krycí desce skleněné, nebo přímo na lesknoucí se předloze, na př. dobře hlazeném pergamentu, není někdy na matné desce viděti a objeví se až na hotovém negativu, jest při korekci reflexe radno odsunutí reflektory ještě o něco dále, i když na matnici již reflexů nepozorujeme.

Reflektory umisťují se dosud nejobvykleji na stojanech, které stojí před předlohovou deskou. Někdy jsou také pevně s deskou spojeny. Oba dva způsoby, zvláště první, nejsou dokonalé. Stojany překážejí, často mají i špatnou stabilitu, při práci je nutno je obcházeti a dávat pozor, aby během expozice jimi nebylo hnuto. Je mnohem lépe, je-li osvětlení (t. j. jednotlivé reflektory), zavěšeno na stropu před předlohovou deskou. Zavěšení ovšem také nesmí býti stabilní, nýbrž musí dovolovati reflektory pohybovati, a to jak ve směru vertikálním, tak i horizontálním, neboť reflektory nutno podle velikosti předlohy k ní přibližovati a zdvihati. Pohyb horizontální děje se po kolejničích u stropu, na nichž reflektory jsou zavěšeny, pohyb vertikální umožňují kladky s protizávažím, takže posun se děje velmi lehce. Světelné zdroje po obou stranách jsou sdruženy do agregátů o 4—6 reflektorech asi 25—30 cm od sebe vzdálených. Každý reflektor má však míti samostatný vypínač, neboť jest zbytečno, aby hořely všechny, fotografuje-li se malá předloha. Systém zachycení reflektorů u stropu umožňuje také snadno použití ještě třetího reflektoru (nebo skupinu reflektorů) k prosvícení středu velké předlohy.

Stativ takového stálého reprodukčního přístroje na desky, který, jak již bylo řečeno, má být na kolečkách a běhati v kolejničích, mívá tvar stolu. Má-li kolečka, musí mít i brzdu, aby se při expozici nemohl pohnouti. Zato není třeba, aby dovozoval naklání celého aparátu, nebo aby objektivní nebo kasetová část aparátu byla sklopná. Je-li nutno provésti rektifikaci některého snímku, což v archivní fotografii se děje velmi zřídka, ba není vůbec příčiny ji prováděti, může se tato rektifikace provésti při zvětšení snímku.

Tím bylo by asi řečeno vše, co nutno věděti o aparátu pro fotografii dokumentů přímo na desky. Zbývá říci, že aparát, i když vyhovuje všem uvedeným podmínkám zdárné práce, není drahý, poněvadž v celku není komplikovaný. Také staré aparáty jakékoli konstrukce, jsou-li dostatečně veliké (13×18 cm) a silně konstruovány, lze snadno adaptovati, aby vyhověly naznačeným podmínkám. Jak stavbu, tak i adaptaci provádějí běžně větší fotografické závody. Samozřejmě, že stejně jako bylo lze kombinovati aparáty pro práci s papírem, lze i tyto přístroje na reprodukci přímou doplniti na reprodukci hranolem neb zrcadlem a vkládati pak do zvláště upravených kaset místo desek papíry.

V Americe ustavila se před několika málo lety společnost „Recordak“ (Recordak Corporation New York, Subsidiary of Eastman Kodak Company), která je pod finanční kontrolou světové firmy Eastman Kodak a zabývá se výhradně stavbou speciálních aparátů pro fotografii listin, dokumentů, knih (novin) na film. Tyto aparáty jsou však vesměs nepřenosné.

Staví se hlavně pro potřeby velkých bankovních závodů, kde se těmito přístroji zhotovují snímky šeků a pro potřeby velkých amerických knihoven, které se rozhodly neukládati novin. Při známých velkých amerických formátech novin a při síle jednotlivých čísel, velmi často přes 100 stran, stalo se ukládání všech novin v knihovnách těžkým problémem. Bylo nutno vázati někdy i jednotlivá čísla do zvláštních svazků, jednak velmi objemných, proto i neskladných, jednak nevhodných k používání, poněvadž vázaný exemplář nelze již přeložiti a tak pohodlněji čísti. Mimo to je papír amerických novin, byť i poněkud lepší než novin středoevropských, zvláště zdejších, velmi špatné kvality, takže podle zkoušek se neočekává, že vydrží více než 100 let.

Recordaky, konstruované pro potřeby bankovních závodů, pracují na úzký, tak zvaný amatérský kinofilm. Používá se výhradně filmu nehořlavého (Kodak Safety film), to jest filmu, který hoří teprve v přímém styku s plamenem a jenž uhasne, přestane-li naň působiti plamen, vycházející z cizího prostředí.

Sám plamenem nehoří. Aparatura jest plně automatisována. Papírovou předlohu, jež se má fotografovati, položí laborant na okraj otáčejícího se bubnu (s rovnými, nezakřivenými plochami), na němž se přichytí tlakem vzduchu. Jakmile buben dopraví předlohu do *správné* polohy před objektiv, uvolní se automaticky expoziční páčka a po kratičké expozici buben se pohybuje dále. Před celým otočením bubnu snímá zvláštní zařízení předlohu a rovná je přesně v pořadí, jak byly vkládány do stroje. Celá procedura fotografování odehrává se v zakrytém stroji (rozměry: výška cca 85 cm, délka 70 cm a šíře 40 cm) a exponovaný film vyvolává firma Kodak ve svých laboratořích za nepatrný poplatek.

Získané snímky jsou ovšem velmi malé (film je 16 mm široký, avšak — poněvadž perforace je po obou stranách — vnitřní využitelná vzdálenost je jen 10 mm a celková plocha jednoho filmu 10×6 mm), avšak při zvětšení dobře čitelné. Firma Recordak dodává k těmto aparátům zvláštní zvětšovací přístroje, které promítají zvětšený obraz zezadu na matnou skleněnou desku, takže s malým, standartně přimontovaným zacloněním promítací plochy lze pohodlně čísti i při denním světle.

Tímto zařízením pořídí se 4.000 snímků na 200 stop filmu (asi 67 metrů) při nákladu 5.50 dolarů (i s vyvoláním). V naší měně činí náklad při středním kursu 28.75 K asi 158 korun, takže jeden snímek by přišel na necelé čtyři setiny haléře; za jeden haléř pořídilo by se tedy asi pětadvacet snímků. Pořizovací náklady tohoto stroje jsou ovšem dosti značné.

Jisté obtíže při hledání jednotlivých dokumentů působí, že na jedné cívce filmu je 4.000 snímků. Proto při fotografování aparát automaticky ke každému snímku přesnou signaturu, a to číslo dokumentu, číslo snímku, datum a pro potřeby bankovní ještě vlastní bankovní číslo a signaturu odesilatele.

Pro archivy a hlavně knihovny má však větší význam jiný aparát společnosti „Recordak“, který je výhradně určen k fotografování novin. Jak již bylo řečeno, působí ukládání novin určité potíže, plynoucí z jejich množství, chatrného materiálu a nesnadné použitelnosti. Rozhodující pro použití filmu k fotografování byla docílená úspora místa. K uložení filmu je zapotřebí pouze 2% ložné plochy, to jest na př. místo regálu 100 m dlouhého, stačí mít regál 2 m dlouhý k uložení téhož množství novin.

Speciální, plně automatickou aparaturou fotografuje se asi 30 novinových stránek za minutu na film 35 mm široký, tedy rozměrů normálního kinofilmu. Pro lepší využití plochy je tento film perforován pouze po jedné straně, takže užitečná plocha

jest 27×35 mm. Z takto získaného negativu kopíruje se pozitivní film na tytéž rozměry (užívá se výhradně filmu nehořlavého), který se zvláštním zvětšovací aparát promítá. Zvětšovací aparát jest asi 90 cm vysoký, promítací plocha jest ze tří stran zatemněna a prosvětlení je tak dokonalé, že dovoluje pohodlné čtení i při denním světle. Zvětšený obraz je asi 33 krát 51 cm veliký. Silná promítací žárovka není umístěna za filmem, nýbrž vedle něho, takže na film nedopadají tepelné paprsky. Při používání pohne se páčkou na levé straně promítacího přístroje, čímž se posune film o jeden snímek, což odpovídá vždy jedné stránce novin. Tímto zařízením možno „listovat“ buď dopředu neb dozadu. Cena hotového filmu (vyvolává opět firma Kodak ve svých laboratořích) za jednu stránku je 2.5 centů, tedy asi 70 haléřů, z čehož na negativ připadá asi 50 haléřů a na pozitiv 20 haléřů. U společnosti Recordak možno koupiti již hotové fotografické kopie některých důležitých amerických novin. Tak na př. úplná kopie New York Times z doby válečné od ledna 1914 do 31. prosince 1918, celkem pět ročníků, stojí 433.74 dolary. Společnost Recordak provádí také sama na požádání fotografování dodaných jí novin a dodává uživateli pouze potřebný promítací aparát (za cenu 185 dolarů).¹⁾

VII. APARÁTY PŘENOSNÉ PRO ARCHIVNÍ FOTOGRAFII A POTŘEBY DĚJEPISCE UMĚNÍ.

Oba dříve uvedené typy aparátů jsou aparáty stabilní, nepřenosné. Badatel, cestující po jednotlivých archivech, má však býti pro svou potřebu vyzbrojen aparáty lehce přenosnými a dobře skladnými. Tento problém je asi od osmi let šťastně vyřešen po konstrukci malých aparátů, pracujících přímo na perforovaný film kinematografický. Z nejznámějších takových aparátů dlužno jmenovati „Leicu“, „Contax“ a „Retinu“, avšak i jiné podobné aparáty lze upravit k účelům reprodukčním, na př. „Super Nettel“ a Krauss „Peggy“. Všechny uvedené typy dávají obrázky velikosti 24×36 mm. Optika, buď Leitzova neb Zeissova, má ohniskovou vzdálenost 50 mm. S normálními ne-

¹⁾ W. E. Wines, Preservation of newspapers by photography v „Bulletin of American Newspaper Publisher Association“ 1936, str. 697 a násl.

Jiné speciální stroje postavila společnost Recordak pro americkou vládu, již podle zákona o starobním pojištění připadl úkol zjistiti všechny Američany starší šedesátipětilet. Proto se ofotografovávaly celé sčítání lidu z roku 1880, to jest 1024 svazky, z nichž se pořídí 50,000,000 kopií jednotlivých jmen s příslušnými údaji. Tato práce se vykoná celou serii přístrojů v poměrně krátkém čase. (Viz Waldemar Kaempffert, Filming old census records, The New York Times 24. ledna 1937.)

adaptovanými přístroji dalo by se fotografovati na vzdálenost od jednoho metru. Při tom nastalo by však příliš velké zmenšení předlohy a snímek, aby byl čitelný, musil by se nadměru zvětšiti, takže by bylo nebezpečí, že vynikne zrno materiálu na úkor ostroty a čitelnosti. Zmenšení je v tomto případě 18násobné, takže by bylo nutno negativ opět 18krát zvětšiti, abychom dostali velikost originálu. Proto se užívá t. zv. předsádkových čoček, které se zašroubovávají před objektiv. Jsou to jednoduché achromatické bikonvexní čočky, které slabě soustřeďují paprsky a zkracují ohnisko. U leicového objektivu „Elmar“ zhotovují se ve třech silách, a to čís. 1 na vzdálenosti od 1 m do 55 cm, čís. 2 na vzdálenosti od 55 cm do 39 cm a čís. 3 na vzdálenosti od 31 cm do 26 cm; u objektivu Retiny „Xenar“ je předsádková čočka čís. 1 pro vzdálenosti do 50 cm, čís. 2 do 75 cm. Zeissův „Tessar“, montovaný v Contaxu, má rovněž dvě předsádkové čočky, zvané Proxary, z nichž první je pro snímky od vzdálenosti od 90 cm do 50 cm, druhá pro vzdálenosti od 50 cm do 30 cm. Do komory Super Nettel montují se tytéž objektivy jako do aparátu Contax a tudíž možno používat i Proxarů. Stejně bylo by lze používat i aparátu Krauss-Peggy (Tessar 3.5).

Pro reprodukci listin neb rukopisů pomocí malých aparátů jsou zkonstruovány zvláštní stativy, na něž se připojuje aparát v poloze vodorovné, objektivem dolů. Stativy jsou lehké, přenosné, lze je složit do aktovky a všude rychle instalovati. Na stativcích, které dodávají mateřské továrny, jsou zvláštními značkami vyznačeny vzdálenosti aparátu od předlohy a zároveň je na předlohové desce, resp. prostorem, který je ohraničen operami stativu, dána velikost předlohy. Je-li předloha příliš velká, lze ji fotografovati na dvakrát. Doporučuje se to tím spíše, že negativní materiál je velmi levný a naopak snímky z příliš zmenšeného negativu nutno nadměru zvětšovati.

Těmito malými komorami můžeme fotografovati jak při denním světle, tak i při umělém. Umělé jest vždy výhodnější, poněvadž činí badatele nezávislým na počasí a roční, resp. denní době. K reprodukčním stojanům dodávají již továrny své standardní osvětlovací zařízení, vybavené reflektory, umístěnými po stranách aparátů. Bohužel právě tyto reflektory jsou značně rozměrné a zvyšují obtíže transportu. Neobyčejně šťastně vyřešila konstrukci osvětlení firma Haager, která dodává speciální reprodukční zařízení pro použití „Retiny“ jako přijímacího aparátu. Na reprodukční stojan nasadí se rozkládací klouby k sobě spojené dva reflektory, v nichž místo objemných normálních žárovek je užito 25wattových žárovek „Mignon“. Intensita světla je dostatečná (exposice je asi 4vteřinová při cloně 1 : 9) a objem zařízení se zmenší asi o polovičku. Použití „Retiny“ v adaptaci

Haagerově je dosud nejlepší adaptací malých aparátů pro reprodukci vůbec, nehledě k tomu, že tato adaptace je ze všech nej-lacinější a že užitím jednoduchého přepínače ji lze použít pro napětí elektrického proudu 120—220 volt. Originální stativy firmy „Leica“ jsou velmi drahé a osvětlení není optimálně vyřešeno. Stejně i původní stativ Kodakův pro Retinu. Mimo to nemají zařízení na přepínání a nutno proto brát s sebou rezervní žárovky (normální a tudíž veliké) pro různá napětí proudu.

Výkonnost malých aparátů nezádá si příliš s výkonností speciálních aparátů, pracujících přímo na papír. U všech používá se kaset na perforovaný kinofilm, při čemž jedna kasetka vystačí na 36 snímků. Kasety lze vkládati při denním světle a při expoziční době cca 4vteřinové lze z fotograficky slušné předlohy exponovat až 100 snímků za hodinu. Má-li tudíž badatel k dispozici více naplněných kaset, může za jeden pracovní den v cizím archivu ofotografovat si 500—600 stránek archivního materiálu. Také automatisace zařízení je tak pokročilá, že nemusí být zkušeným fotografem, aby dosáhl uspokojujících výsledků. Práci vyvolávací i celou další (případně zvětšování) může za badatele provádět kterákoliv jiná síla.

Získané snímky jsou ovšem velmi malých rozměrů a proto nejsou bezprostředně způsobilé dalšího zpracování pro účely badatelské. Aby byly snímky čitelné, nutno je zvětšit buď na papír, čímž dostaneme pozitivní snímek, černé písmo na bílém podkladě. Při tom řídí se zvětšení čitelností snímku, t. j. je-li písmo předlohy velké a dobře čitelné, postačí menší zvětšenina, než je-li písmo drobné a špatně čitelné.

Poněvadž zvětšování každého snímku by bylo příliš drahé, lze jednotlivé snímky také pouze promítnouti na promítací plátno a činit si výpisky těch částí, které budeme ke své práci potřebovat. Obrázek formátu 24×36 mm není nesnadno při dobrém světelném zdroji promítnouti třeba až do velikosti 2.4×3.6 m, tedy zvětšit jej lineárně stonásobně, při čemž i prosvětlení filmu je dostatečné, abychom mohli při světle, odraženém od promítacího plátna, bez újmy na zraku činit výpisky. Archivní snímky, jak o tom bude ještě řeč, provádíme zásadně na t. zv. pozitivní film kinematografický, jehož zrno je velmi jemné a dobře snáší i největší lineární zvětšení, aniž by se rušivě projevovало zrno emulze a ztěžovalo čitelnost. Vždyť normální kinematografické snímky mají rozměry pouze 18×24 mm a přece se v biografech promítají na promítací plochy o formátu až 4×5 m. V nedostatku promítacího aparátu můžeme promítati také dobrým aparátem zvětšovacím, zvláště má-li kondenzor a je-li tak konstruován, že snese použití silné promítací žárovky, aniž by se příliš otepleval, t. j. má-li dobré větrání. Zvětšovací

aparáty, které staví již zmíněná firma Optikotechna, mohou se používat zcela dobře též jako promítací aparáty, poněvadž lze je jednoduchým otočením okolo osy postavit do vertikální polohy a promítati pak na stěnu libovolně velikou (velikost zvětšeniny jest pak podle uvedených formulek dána ohniskovou vzdáleností objektivu a možností odstupem aparátu od promítací stěny). Je-li použitý světelný zdroj dosti silný, nemusí býti místnost, v níž se pracuje, zatemňována, nýbrž stačí postarat se, aby rušivé paprsky světelné zvenčí nedopadaly přímo na promítací plochu. Pak lze buď při tlumeném denním světle neb při odstíněném světle elektrické lampy, ba i při světle odraženém z promítací plochy zcela pohodlně činit si z promítnutých textů výpisky neb určovati, který snímek, obsahující nejdůležitější části pro badání, je nutno zvětšit na papír. V nejnovější době propagují Francouzi podle amerického vzoru, aby se stavěly zvláštní aparáty pro použití archivní, v nichž by se pracovalo s filmem, perforovaným pouze po jedné straně. Tím zvětšila by se využitá plocha kinematografického filmu z 18×24 , resp. 24×36 mm na 18×27 mm nebo 27×36 mm.

Firma Koula vyrábí zvláštní cestovní reprodukční zařízení, složitelné do kufříku, pro ihned čitelné, neobrácené reprodukce přímo na papír pomocí zevně postříbřeného zrcadla. Postříbřené zrcadlo je uloženo za objektivem před matnicí na zaostřování. Přístroj vyrábí se ve velikostech 9×12 neb 10×10 cm. Obtíže působí, že je nutno mít nablízku temnou komoru k výměně papírů a že rychlost snímků je proto malá. Ostatně není těžké provádět reprodukce i amatérskými obyčejnými přístroji,¹⁷⁾ avšak práce vyžaduje pak od badatele určitých vědomostí fotografických.

V poslední době nabízejí se také ke koupi různé aparáty, pracující bez objektivů. Zvláštní papír přitiskuje se přímo na originál a fotografuje se buď reflexí paprsků neb průsvitem, není-li papír popsán po obou stranách. Lze tak ovšem zhotoviti pouze snímky v poměru 1:1 co do velikosti. Rukopisy a p. lze těžko fotografovati, staré nerovné pergameny vůbec ne. Nepomáhá ani moderní konstrukce, při níž se předloha přitiskuje pomocí gumového vaku, do něž se vhání vzduch pod silným tlakem. Přístroje, u nichž je světelným zdrojem buď elektrické rozptylné světlo nebo zvláštní svítící hmotou potřená skleněná deska (luminografie), vyžadují speciálních papírů (na př. „Akto-

¹⁷⁾ Viz Hans Bettin: Reproduktionen mit jeder Kamera, Der Fotorat č. 20, 1935; Bruno Meier: Reproduktionen, Einführung in die photographische Wiedergabe von Briefen, Dokumenten, Familienbildern usw., Berlin 1934.

flex“ Mimosa, nebo Agfa „Copex“), nehodí se pro archivní fotografii, avšak mají své místo na př. v obchodě, kde jde o reprodukci účtů a pod.

Badatel, dějepisce umění, nevystačí na svých cestách za prameny s dosud uvedenými aparáty. Malé aparáty, jako uvedená již „Leica“, „Contax“, „Retina“ a „Super Nettel“ usnadní mu sice sbírání materiálu archivního, který se jejich pomocí může snadno ofotografovati, a vykonají i dobré služby k fotografii různých exteriérů a interiérů, stavebních památek, soch a pod. Musí však býti doplněny speciálními objektivy, a to pro „Leicu“ teleobjektivem „Telyt“ 1 : 4.5 f 200 mm neb lacinějším teleobjektivem „Hektor“ 1 : 4.5 f 135 mm, dále širokoúhlým objektivem „Elmar“ 1 : 4.5 neb 1 : 3.5 f 35 mm. Pro „Contax“ nutno míti pro speciální fotografii širokoúhlý objektiv Zeiss Tessar 1 : 8 f 2.8 (obrazový úhel 75°) a k fotografování vzdálených předmětů (na př. soch na střeše paláce a pod.) Tele Tessar K 1 : 6.3 f 18 cm, event. lacinější Zeiss Sonnar 1 : 4 f 13.5 cm (obrazový úhel prvního 13.6°, druhého 18.4°). „Retina“ i „Super Nettel“ nemají dosud speciálních objektivů širokoúhlých a teleobjektivů.

Má-li však badatel na místě ofotografovati si určitý obraz často velmi rozměrný, má-li ofotografovati fresky neb nástrovní obrazy, pak nevystačí s malými aparáty a musí míti s sebou ještě universální cestovní komoru o obrazové velikosti nejméně 9×12, lépe 13×18. Větší aparáty jsou zbytečné, poněvadž moderní negativní materiál dovoluje dobré zvětšení.

Objektivní i kasetová část universální studijní komory musí být pohyblivé, a to obě části směrem k sobě, část matnicová na kloubech uprostřed své výšky a část objektivní na kloubech, které jsou posuvné po celé její výši. Kromě toho musí býti objektiv posunovatelný jak směrem vertikálním, tak horizontálním. Výtah těchto komor musí býti dostatečně dlouhý, aby umožňoval použití různých objektivů o různých ohniskových vzdálenostech. Studijní komory musí míti nejméně tři objektivy, lehce vyměnitelné, aby bylo možno za všech podmínek dobře a snadno fotografovati.

Kromě normálního objektivu (má býti dostatečně světlý, aby fotografující nebyl přesprávně odkázán na příznivé světelné poměry; české objektivy firmy „Optikotechna“ v Přerově značky „Benar“ 1 : 4.5 f 7.5—21 cm vyhoví všem nárokům a zvláště výhodný je f 13.5 cm); má míti objektiv dálkový (na př. Bis Telar 1 : 7 f 34 cm, Laackův Tele-Anastigmat 1 : 6.3 f 15, Plaubelův anastigmat Tele Peconar 1 : 9 f 39 neb Tele-Markinar 1 : 6.3 f 25 (jen pro formáty 6½×9), Rūo Teleanastigmat

1 : 6.3 f 34, Voigtländerův Tele Dynar 1 : 6.3 f 32, Suterův Teleobjektiv 1 : 12 f 30—72 cm, Zeissův Tele Tessar 1 : 6.3 f 40), aby si mohl badatel udělati snímky i nesnadno přístupných předmětů, a objektiv širokoúhlý, aby mohl zachytiti i z malého odstupu veliké architektury, dislokaci uměleckých předmětů neb veliké předlohy (nejvhodnější jsou tyto objektivy: Buschův širokoúhlý aplanát 1 : 15 f 15—24 cm, úhel 74—90°, Friedrichův širokoúhlý anastigmat 1 : 12.5 f 6—25.5 cm, úhel 78°—110°, Laackův širokoúhlý Dialitar 1 : 8.7 f 7.5—25, úhel 90—100°, Meyerův Aristostigmat 1 : 9 f 8—27, 70—100°, Plaubelův Rapid širokoúhlý Orthar 1 : 6.8 f 8.6—21 cm, cca 100°, Rodenstockův Eikonar 1 : 12 f 9—20 cm, úhel až 105°, širokoúhlý aplanát téže firmy 1 : 12 f 9—22 cm, až 100°, Schneiderův Dasykar 1 : 12.5 f 6—44, 80—110°, Staebelův Lineoplast 1 : 12.5—16, f 6—44, 80—110°, Steinheilův Orthostigmat serie E 1 : 12, f 7.5 až 26, přes 100°, Suterův širokoúhlý anastigmat 1 : 12 f 9—63 cm, 96—100°, Voigtländerův širokoúhlý Collinear 1 : 12.5 f 10.5 až 25, 80—100°, Zeissův Protar 1 : 18 f 4—27 cm, 85—100° a Hypergon 1 : 22 f 6—12, až 140°, f 7.5 vykryje formát až 24×30 cm).

Nejllepší fotografická kamera, vyhovující všem požadavkům dějepisce umění, je Kodakova „Century Universal Camera“, v Evropě dosti málo známá. Staví se však pouze pro americké stopové a palcové formáty, takže leckde by dělal potíže nákup negativního materiálu. Výborná je však též Kühn-Stegemannova studijní komora formátu 9×12 o výtahu 50 cm, který se pohybuje na trojbokém silném hranolu, připevněném na stativ. Stativ studijních komor musí býti velmi pevný, neboť často nutno fotografovati venku za neklidného počasí a při užití teleobjektivů a objektivů širokoúhlých vyžaduje snímek vždy dlouhé expozice. Mimo to je často nutno aparát nakláněti a proto hlavice stativu má býti sklopná a otočná. Nejlépe se osvědčují neskladné sice, avšak stále kovovými stativy nedostížené stativy dřevěné, opatřené zajišťovači jednotlivých noh (aby stativ neklouzal na kamení, neb v interiéru na parketách a p.). Jako negativní materiál používá se obvykle suché desky, a proto staví se ke studijním komorám dvojité kasety dřevěné. V době rozkvětu filmpaku užívalo se také hodně tohoto lehkého a snadno přenosného materiálu. Zvláště nyní, kdy citlivost filmů a desek je prakticky stejná a když lze obdržeti i filmpaky stejné barevné citlivosti jako desky, mohli by se alespoň dějepisci umění vrátiti opět k tomuto materiálu, neboť by tím jejich pohyblivost na cestách značně stoupla. Dvanáct desek vyžaduje šest dosti těžkých dvojitých kaset, zatím co týchž 12 filmů zabírá 1 kasetu, asi stejně těžkou jako je kaset naplněná dvěma deskami.

Pokud jde o uzávěrky studijních komor, je ovšem nejlépe, je-li každý objektiv opatřen dobrou standardní uzávěrkou, na př. „Compur“. Z úsporných důvodů možno však zakoupiti objektivy bez uzávěrky a dáti do komory vmontovati, nejlépe za objektiv, pouze jednu uzávěrku žaluziovou.

VIII. NEGATIVNÍ MATERIÁL, FILTRY.

Ještě důležitější než volba aparatur je volba vhodného negativního materiálu. Tato volba řídí se podle barvy předlohy a podle světelnosti v době snímku. Abychom však pro každý případ jak zabarvení předlohy, tak i pro každý případ světelných poměrů v době snímku mohli zvoliti správný materiál, nutno se seznámiti s fotografickým negativním materiálem vůbec.

Jako negativního materiálu užíváme v archivní fotografii desek, filmů a papírů. Úprava citlivé emulze, již se všechny tři negativní materiály opatřují, aby bylo lze na ně zachytiti obraz, prodělala dlouhý vývoj. Dnes rozeznáváme, mluvíc o deskách, filmech i papírech zároveň, materiál obyčejný, který je nejcitlivější pro barvu modrou až fialovou rozloženého světla a téměř necitlivý pro barvy žlutou, oranžovou a červenou. Snímek, pořízený na tomto materiálu, nastal působením krátkovlnných barev modrých a částečně fialové. Proto jsou barevné poměry, vyjádřené takovým snímkem, poněkud zvrácené. Nelépe lze to pozorovati u barvy žluté, která u tohoto materiálu se objeví na kopii jako barva tmavá a u barvy modré, která se jeví velmi světlá, ačkoliv lidské oko právě temně modrou barvu má za tmavou a naopak barvu žlutou až oranžovou za barvy světlé.

Použitím různých barviv, t. zv. sensibilátorů, která se již při tovární výrobě přidávají do citlivé emulze, stává se fotografický materiál citlivý i pro jiné barvy spektra, než je fialová a modrá. Tak materiál ortochromatický má zvýšenou citlivost pro barvu zelenou a žlutou, aniž by však převládající citlivost pro modř a fialovou barvu byla potlačena. Při použití tohoto materiálu můžeme fotografovati všechny předlohy, které neobsahují oranžové a červené barvy, v celkem správném odstupňování barevném, t. j. v odstupňování jeho jasnosti, jak působí na lidské oko. Konečně poslední speciální negativní materiál, t. zv. panchromatický, je sensibilován, t. j. citlivý pro celé spektrum, t. j. i pro paprsky oranžové a červené. Přirozeně, že opět zůstává i u tohoto materiálu zvýšená citlivost pro modrou barvu. Ale můžeme na něj fotografovati dobře předlohy, vykazující všechny barvy spektra, tedy i oranžovou a červenou.

Při deskách a filmech, v menší míře i u papírů, nutno pamatovati ještě na jednu věc, a to na halaci, která nastává na

okraji ploch neb bodů jasně osvětlených. Jest způsobena lomem paprsků v desce, neb ve filmu (u papírů v silné barytáži), a to paprsků, které prošly citlivou emulsi a odrazem od zadní plochy desky se vrací zpět k emulsi a způsobují jednak neostrost, jednak ztrátu temnějších partií na styčných čarách ostrých světelných kontrastů. Desky této vady zbavené, t. j. izolární, mají pod citlivou vrstvou ještě vrstvu buď červeně neb hnědě zbarvenou, takže paprsky touto vrstvou zbarvené nejsou již aktinické, t. j. nemohou vyvolati na citlivé vrstvě obraz. U filmů je halace vždy menší, poněvadž filmy nejsou tak tlusté jako desky, avšak i u nich se halace odstraňuje mezivrstvami. U papírů je ovšem halace nepatrná. Jen u silně barytovaných papírů může občas nastati, avšak ani pak není velká.

Kromě zásadních rozdílů pokud jde o způsoblost reprodukovati jednotlivé barvy v poměrech lidskému oku nejpříjemnějších, existují ještě rozdíly co do citlivosti negativního materiálu. Citlivost bývá různá a předem budiž řečeno, že citlivost není konstantní, t. j. od jisté meze, dané výrobou, stoupá po určitý čas (emulze dozrává), aby pak určitý čas podržela maximum citlivosti, načež citlivost opět klesá. Údaje tovární vztahují se vždy na maximální citlivost, dosaženou až po dozrání emulze. Citlivá emulze pozůstává v podstatě z bromidu stříbrného, který je jemně rozptýlen ve formě malých zrn v želatině. Bromid stříbrný získává se z bromidu draselného neb ammonatého, rozpuštěného ve vodě, přidáním roztoku dusičnanu stříbrného. Vzniká mléčně zakalená tekutina, z níž se vylučuje bromid stříbrný v bílých vločkách. Tyto vločky barví se na vzduchu a na světle do šeda. Sráží-li se bromid stříbrný bez přístupu aktinického světla a poleje-li se pak některou vývojkou, okamžitě zčerná, neboť nastane rychlá redukce stříbra. Jinak je tomu, je-li bromid stříbrný uložen v želatině, která jej chrání. Tu nutno bromid stříbrný napřed osvětliti, aby mohla nastati redukce. Proto je pouze v této formě použitelný pro účely fotografické.

Bromid stříbrný je buď ve vločkách neb v práškové podobě v jemných zrnkách. Zrnitý má největší citlivost pro světlo a proto hledí se při výrobě dosíci zrna co nejjemnějšího, což jest zároveň výhodou pro případné zvětšení snímku. Zráním stupňuje se citlivost. Nejdůležitějšími údaji o negativním materiálu jsou pro nás práh citlivosti a gradační křivka, při čemž práh citlivosti nám udává nejmenší množství světla, které již je schopno působiti vyvolatelný světelný vjem, a gradační křivka je graficky zachycený poměr mezi osvětlením a zčernáním. Obojí udává fotografický charakter desky. Má-li křivka prudký sklon, jest to deska kontrastní (na příklad fotomechanická, diapositiv-

ní), probíhá-li zvolna, jde o desku měkce pracující, kde rozdíl mezi světlem a stínem nejsou přílišné. V každé této křivce udává nám její začátek práh citlivosti, část vydutá směrem dolů udává podexposici, přímka expozici normální, při čemž úhel, který tato přímka svírá se základnou, se zove gradací desky, a část křivky vyduté směrem nahoru udává přeexposici. Přímka, která se znovu obrací směrem dolů, značí solarisaci desky, při čemž černání se stoupajícím osvětlením již nevzrůstá, nýbrž naopak klesá. Pro kontrastní a tvrdě pracující negativní materiál je úhel gradace nad 45° , pro měkce pracující negativní materiál je tento úhel menší než 45° .

Tovární údaje o citlivosti desek i filmů a papírů uvádějí se v t. zv. Scheinerových stupních, získaných použitím Scheinerova sensitometru. Jsou to číslo od 1 až do 30, při čemž tovární údaje nad 20° Scheinerových (krátce Scheinerů, Sch) nebývají již dosti přesné. Deska o citlivosti 3 Sch je 4krát méně citlivější než deska 10 Sch, 8 Sch opět 4krát slabší než 14 Sch, 10 Sch 6krát méně citlivá než 17 Sch a 17 Sch má poloviční citlivost než 20 Sch. Je-li zapotřebí ke správné expozici desky o 20° Sch 1 vteřina, nutno tuto základní expozici při klesání stupňů Sch násobiti: 19° — 1.27, 18° — 1.62, 17° — 2.07, 16° — 2.64, 15° — 3.36, 14° — 4.28, 13° — 5.45, 12° — 6.95, 11° — 8.86, 10° — 11.3, 9° — 14.4, 8° — 18.3, 7° — 23.4, 6° — 29.8, 5° — 37.9, 4° — 48.3, 3° — 61.6, 2° — 78.5, 1° — 100. Podle toho je 20° Sch deska sto-krát citlivější než diadeska o citlivosti 1° Sch.

Nejnoveji zavádí se označování citlivosti dinové, které se však jen pomalu vžívá, a to pouze v Německu. Citlivost se označuje zlomkem, na př. 8/10 din. Pro praxi postačí krátké pravidlo na převádění tohoto označování na Scheinerovy stupně. Převod děje se prostým připočtením dělitele, tedy čísla desíti, k jmenovateli, čímž obdržíme stupně Scheinerovy. Tedy 8/10 din rovná se 18° Sch, 16/10 din 26° Sch a pod.

Papír, který používáme pro fotografii zrcadlovou, má v podstatě tutéž emulsi jako desky nebo filmy, tedy bromostříbrnou, avšak preparuje se ještě t. zv. barytází, t. j. upravuje se na něm před nanesením citlivé emulse ještě slabší neb silnější vrstva síranu barnatého a želatiny. Barytáž mimo jiné zvyšuje brilanci papíru a u vyleštěných negativů jest zdrojem vysokého lesku. Ovšem pak musí být barytáž velmi silná, což zase má za následek různé nedostatky, na př. papír stává se příliš silný, poněvadž k nanesení silné barytové vrstvy je nutno používat za podklad papíru kartonového. Fotografie archivní na papír má se dít na t. zv. dokumentní papír, t. j. zvláště citlivý bromostříbrný papír s tvrdou gradací. Poněvadž kopie mají co nejdéle vydržeti, vyžaduje se od papírového podkladu, aby byl co nejstálejší, a to

i průběhem vyvolávání a jiných nevyhnutelných pochodů, jimž se musí podrobiti.

Základem je tudíž papír z čistých lněných hadrů, který je dobře klížen a který je stálobarevný (nežloutne). Používá se v různých silách od 70 do 140 g pro čtverečný metr. Některé americké papíry opatřují se průběžnými filigrány, aby jednak byla dokumentována jakost papíru, jednak aby kopie na nich pořízené byly chráněny před zfalšováním. Místo barytáže užívá se želatinování povrchu, na nějž se pak rozvede citlivá emulse asi 80% chloridu stříbrného a 20% bromidu stříbrného. Na tento papír lze fotografovati i t. zv. polotónové předlohy, avšak celkem pracuje tvrdě a kontrastně, takže rozdíl mezi černým písmem a bílou neb jinak zbarvenou látkou jsou markantní. Mimo to je emulse citlivá i pro jednotlivé barvy (ortochromatická), takže dovoluje při použití příslušných filtrů reprodukovati zevně správně, pokud jde o vjem barev, různé inkousty, razítka, pečeti a pod., aniž by při tom byla jeho citlivost zvláště snížena.

Do obchodu přichází tento papír pod různými názvy, jako Aktograph, Kontofot, Photostat, Aktofot, Fotoclarkpapír a pod. Dodává se v různých šířkách ve svitcích od 50 m výše. Povrch je buď polomatný neb lesklý a mají-li se fotografie svázati do knihy, je tento papír opatřen emulsi po obou stranách (Photostat-papír, t. j. výrobek Eastman Kodak, dodávaný výhradně firmě Photostat). Zvláštní je polomechanický papír fy Mimosa, inverzní. Má dvě citlivé vrstvy, jednu vrchní vysoce citlivou a dole pod ní druhou, málo citlivou. Při krátké expozici osvětlí se pouze horní vrstva, zatím co dolejší zůstane nedotčena. Po vyvolání hořejší vrstvy vznikne negativ, ležící na dosud citlivé dolní vrstvě. Aniž bychom ustalovali, osvětlíme znovu, tentokrát vydatně, v teplé lázni smyjeme vrstvu hořejší a vyvoláme znovu, nyní pouze dolní vrstvu jako pozitiv.

Známa továrna Agfa vyrábí „Agfa Igestat dokumentní papír“ ve třech různých silách ve váze 110, 85 a 70 g pro 1 m^2 , má sensibilovanou, velmi strmě pracující emulsi. Igestat obracací papír, pracující měkčeji, hodí se však také výborně pro reprodukci čarových předloh, má surovinu nepropustnou pro vodu, tudíž sušení trvá jen několik minut. Pro snímky, kdy nutno zachovati úplně nezměněné míry, tedy pro fotogrametrické snímky, fotografie map a pod., vyrábí Agfa „Correctostat“ papír. Naprostá přesnost docílí se tím, že papírová plst nalisuje se na hliníkovou folii. Papír dodává se v gradaci tvrdé a normální, tudíž pro práce čarové a půltónové. Konečně dodává Agfa též bromostříbrný papír transparentní ortochromatický (nenasakuje vodou, je průhledný a pracuje velmi tvrdě, kontrastně a brilantně; stejně i též papír transparentní obracací).

České továrny speciálních papírů pro fotografii přímo na papír dosud nevyrábějí. Zato možno tuzemské papíry (Foma, Neobrom, Ako, Aktinofot) použít pro zvětšování neb kontaktní kopie stejně dobře jako kterékoliv papíry cizí.

Pro fotografii na desky, máme-li ostře a zřetelně fotografovat písmo, t. j. jemné vlasové čáry, světelné body jasně oddělené a pod., volíme desky fotomechanické; jejich emulze je zvláště tenké lita (0.014—0.016 mm); mají asi 7—9 g bromidu stříbrného na 1 čtvereční metr a proto je u nich možná pro archivní účely žádoucí dokonalá redukce stříbra, zatím co u jiných desek zůstává i po vyvolání mnoho stříbra neredukováno a proto jsou neostře. Negativ ukazuje průhledné tahy písma a dokonalé vykrytí psací podložky. Zhotovují se ortochromatické, ba i panchromatické. Oproti normálním deskám mají menší citlivost, která leží mezi 4—14° Sch.

Při fotografii na kinofilm, tedy Leicou, Retinou a pod., používáme pro písmo filmu pozitivního a nikoliv negativního. Má v podstatě tytéž vlastnosti jako fotomechanická deska, t. j. velmi jemné zrno, tvrdou a příkrou gradací a i její malou citlivost (4—8° Sch). Nesensibiluje se však pro barvy, poněvadž je určen jen pro kopírování negativních filmů. Zato má výhodu, že se dělá silnější a je proto odolnější než obvyklý negativní film, poněvadž nároky, kladené na něj při promítání v biografech, jsou značné. Je 0.13—0.17 mm silný, spolu s emulzí průměrně cca 0.15 mm, střední pevnost cca 19 kg, je výborně průhledný (počítá se s promítáním), jeho emulze je zvláště jemnozrná, bromostříbrná. Gradace je tvrdá. V nedostatku fotomechanického materiálu můžeme si někdy vypomoci materiálem diapositivním, který má rovněž velmi jemné zrno, tvrdou gradací, avšak ještě menší citlivost (až 1/2° Sch). Pro barevné předlohy volíme materiál ortochromatický.

Z českého tuzemského materiálu lze doporučit výrobky firmy Fotochema v Hradci Králové, značky Foma, a to skutečně výbornou a všem cizím výrobkům se vyrovnající desku fotomechanickou C 8° Sch. Jest jemnozrná, tvrdě pracující, určená pro reprodukce písma a čarových předloh. Jest neortochromatická a vyrábí se též izolární s červeným lakovým zadním nátěrem. Reprodukční deska A 13° Sch jest středně tvrdou deskou pro reprodukce polotónové, reprodukční deska B 15° Sch pracuje měkčeji s jemnou gradací. Deska Repro-Ortho (Ortho-Rapid) 17° Sch jest středně citlivá ortochromatická deska reprodukční, kontrastně pracující a dobře kryjící, s jemným zrnem a obsáhlou pružností expoziční. Hodí se výborně k reprodukci polotónových barevných předloh. Repro-Super-Ortho 23° Sch jest nejcitlivější reprodukční deskou s velmi brilantní gradací

a výtečným krytím. Ortochromasie je dokonale vystupňována a zrno stříbrné je velmi jemné. Repro Super Ortho Antihalo 23° Sch je též materiál, ale izolární (červený lakový zadní nátěr). Konečně poslední deska firmy Fotochema Repro-Panchro 28° Sch je panchromatická deska nejvyšší citlivosti, středně brilantního krytí, jemného zrna a dobré expoziční pružnosti. Má dobrou citlivost k zeleni, žluti, oranži i červení, aniž by poslední byla přehnána. Proto vystačíme u ní s filtry žlutými střední hustoty (při denním světle); při světle obyčejných žárovek pracujeme bez filtru. Druh Antihalo je vzadu opatřen zeleným nátěrem.

Z diadesek lze i pro archivní účely použít Foma Dia Normál 3° Sch; je to citlivější bromostříbrná diadeska. Kino Dia asi 1/2° Sch je chlorostříbrná, prakticky bez zrna (s jemným zrnem), brilantní s velmi tvrdou gradací a mohutným krytím.

Reprodukční filmy Foma poslouží nám stejně jako desky. Film Foma-Print-Chlorbrom jest lit na celuloidu 0.08 mm se zadní isolační vrstvou, která se dokonale odbarví při zpracování. Citlivá vrstva jest chlorobromostříbrná, jemnozrná, brilantní, avšak měkčeji pracující pro polotónové práce. Hodí se pro přímé otisky.

Reprofilm (Process) 8° Sch pracuje kontrastně a má jemné zrno. Vyznačuje se dobrou expoziční pružností. Lit je na celuloidu 0.08 mm a jest izolární. Film Izo-Grafo a Izo Grafo Mat 16° Sch pracuje měkčeji s dobrým krytím a jest lit na celuloidu síly 0.195 jemnozrnou neortochromatickou emulzí. První druh má lesklou, červeně zbarvenou a po zpracování úplně průhlednou a bezbarvou vrstvu. Druh Mat jest opatřen na zadní straně matovou červenou vrstvou, která po zpracování zůstává bíle průsvitná. Dokonalé jsou také ortochromatické desky této továrny i panchromatické (Panchro Antihalo 28° Sch izolární). Z filmů nevyrábí tato továrna filmpaky a pro naše účely lze doporučit ještě panchromatické filmy perforované do Retiny neb pod. (Perfor Panchro 28° Sch).

Velmi dobré jsou i desky Ako (továrna v Neštěmicích), a to fotomechanické 4° Sch, reprodukční 14° Sch a diadesky (Dia Normál 5° Sch), stejně i továrny René (továrna v Kutné Hoře (Graphic Normál 14° Sch a Graphic Dur 8° Sch fotomechanická).

Dříve než můžeme určit negativní materiál, vhodný pro tu kterou předlohu, je nutno seznati barevný charakter předlohy, neboť určuje použití různého negativního materiálu. Předlohy dělíme na čarové a pultónové. Toto rozdělení je dáno způsobem, jakým se v předloze dějí přechody mezi jednotlivými barvami. V čarových předlohách jsou přechody neobyčejně ostré, kontrastní, na př. černé písmo na bílém podkladě a pod. K reprezentantům čarových předloh patří většina archivních předloh. Je

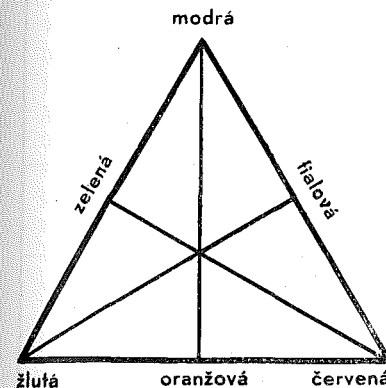
to písmo v různých zabarveních, na listinách, spisech, v rukopisech, jsou to nebarevné inkoustové iniciálky, výkresy, mapy, staré i moderní tisky a p. Stejně však dřevoryty, mědi- a ocelorytiny a písmo strojové. Půltónové předlohy vykazují jemné přechody jednotlivých barev, a to v téže barvě od nejsvětějšího odstínu až do nejtmašších. Při tom může býti — ovšem stejně jako u černých předloh — barva předlohy různá. Patří k nim písma psaná hručkou neb tužkou (olůvkem), neboť barevná intenzita těchto psacích pomůcek není konstantní, nýbrž kolísavá. Dále sem ovšem patří veškeré obrazy malované, ilustrace a iluminace starých rukopisů, jakož i obrazy akvarelové, olejové, temperové, kvašové, pastelové, freska a pod.

K reprodukci čarových předloh volíme desku neb papír fotomechanický, s tvrdou a ostrou gradací. Vykreslení je pak na negativu průhledné na temně zčernalém podkladě a veškeré polostíny, které by snad vznikaly osvětlením a pod., jsou potlačeny na nejmenší míru. Určité obtíže nastávají, není-li čarová předloha černá neb červená. Je-li na př. písmo modré neb fialové, nemůžeme pracovat na obyčejný materiál bromostříbrný, poněvadž tyto modré a fialové paprsky, dopadající na citlivou emulsi, působí příliš silně, t. j. emulze zčerná po vyvolání a písmo se neodráží od podkladu. Takové předlohy nutno fotografovat na materiál ortochromatický, střední citlivosti, s citlivostí pro žlutou a zelenou barvu. Také při tomto materiálu vlastní citlivost pro modrou a fialovou barvu musí býti potlačena použitím silného žlutého filtru. Žlutým filtrem pohlcují se od písma vycházející modré paprsky, paprsky vycházející od psací látky naopak prostupují filtr a na negativu nalezneme opět průhledné písmo na zčernalém podkladě. Je-li písmo psáno různými inkousty, černými, červenými, zelenými, žlutými (na př. iluminované iniciálky), nutno použití desky panchromatické, opět však spolu se silným filtrem žlutým.

Účelem filtru je absorbovat určité paprsky, které mají nežádoucí vliv na citlivou emulsi. Jejich vlastnost je nechati zvláště vyniknouti barvy, které jsou komplementární k vlastní barvě filtru. Komplementárnost barev snadno se pozná, zkonstruujeme-li trojúhelník rovnoramenný, k jehož úhlům připsáme základní barvy žlutou, modrou a červenou a k jednotlivým protilehlým stranám připsáme barvy smíšené, tedy fialovou, oranžovou a zelenou, neboť každá strana trojúhelníku tvoří přímkou, na niž se barvy označené v úhlech trojúhelníku, mísí. V polovici základny mísí se rovným poměrem barva červená a žlutá, je tedy výslednicí barva oranžová. Stejně barva fialová je výslednicí rovnoměrného mísení barvy červené a modré a barva zelená mísení barvy žluté a modré. Toto mísení barev je

nejdokonalejší tam, kde přímka, protínající těžiště trojúhelníku, protíná strany trojúhelníku. Představíme-li si, že barvy žlutá, modrá a červená jsou v rozích v plné sytosti a že se pohybují po přímkách protínajících těžiště, stává se směs barev stále temnější až v těžišti dostaneme naprostou čern.

Komplementární jsou barvy protilehlé, tedy k modré je komplementární oranžová, k žluté fialová a k červené zelená. Sytý žlutý filtr nechá vyniknouti tedy barvy fialové až modré,

avšak ostatní barvy, na př. červenou a zelenou, nechá volně procházeti a působiti na citlivou desku, je-li tato ovšem pro tyto barvy sensibilována, t. j. je-li pro ně citlivá. Jinými slovy lze totéž vyjádřiti též tak, že filtr musí býti zvolen v té barvě, která při reprodukci má býti světlá až bílá. Některé příklady to lépe osvětlí. Je-li listina napsána na silně zažloutlém papíře neb pergamenu, nedostaneme při použití ortochromatické desky kontrastního negativu. Chceme-li míti psací látku bílou, jak pů-

vodně také byla, musíme použití silný žlutý filtr. Rukopis, jehož stránky vlivem času zhnědly až do červených tónů, musíme fotografovat na panchromatickém materiálu a použití červeného filtru. Máme-li naopak tón písma dokonale vyzvednouti, použijeme komplementárního filtru, který právě tón písma zachycuje a vše ostatní propouští. Je-li na př. na špinavě zeleném podkladě písmo červenohnědé, použijeme zeleného filtru, aby písmo vyniklo a naopak červeného filtru, aby podklad vynikl.

U starých listin a rukopisů setkáváme se jen výjimečně s černou barvou písma. Vylučováním taninu neb železa z inkoustu písmo hnědne, na špatně připravovaných pergamenech a papírech nedokonale klížených bývá okraj písma difusí inkoustu nejasný a světle hnědě až žlutě zabarven. Často bývají na nich skvrny nejrůznějšího původu, obvykle však plesnivinou způsobené. V tomto případě volíme měkčeji pracující ortochromatický materiál se zvýšenou citlivostí pro žluť a zeleň. Avšak nutno bedlivě zkoumati, zdali barva je hnědožlutá neb hnědočervená; v posledním případě nutno voliti panchromatický materiál a vždy je nutno použití příslušný filtr. O tom, jaký materiál a jaký filtr nutno voliti v jednotlivých případech, poučí nejlépe následující tabulka:

Předloha	Její zbarvení	Negativní materiál	Filtr	Osvětlení	Poznámka
Tisk, perokresba, písmo listin, spisů a rukopisů, písmo strojové	černé červenohnědé červené	fotomechanická deska, pozitivní film, dokumentní papír		umělé	
Písmo psacího stroje nebo kterékoliv jiné písmo	modré až fialové	orthochrom. deska a film, i papír dokumentní	silný žlutý		
Staré tisky, listiny a rukopisy	žlutočervené	panchromatický			
Pečeti, peníze, medaile	červené a červenohnědé	panchromatický	silný žlutý	osvětlení se strany bočné	
Obrazy staré	temně červené a červenohnědé	panchromatický	střední žlutý		
Obrazy novější	červené a zelené	orthochrom. neb panchrom. deska	zelený slabý až střední		
Obrazy s převládající barvou	zelenou žlutozelenou žlutozelenou zašlou žlutozelenou zašlou se silnými skvrnami hnědou černou s púltóny křída bílá, červená, hrudka tužka a pastel bez červených a hnědých tónů slonové kosti	orthochrom. deska orthochrom. deska orthochrom. deska orthochrom. deska panchrom. deska diapositivní deska diapositivní deska orthochrom. deska orthochrom. deska	žlutý slabý žlutý střední žlutý silný oranžový slabý až střední žlutý slabý žlutý slabý až střední		Retuše!
Nápisy	na dřevě, kovu, slonové kosti, kameně, podle barvy	orthochrom. neb panchrom. deska	žlutý slabý až silný	se strany bočné	

IX. UPEVNĚNÍ A ÚPRAVA PŘEDLOHY; EXPOSICE.

Rozhodli-li jsme se pro materiál, který nutno pro tu kterou předlohu použít, zbývá ještě předlohu upevnit na předlohovou desku, správně ji osvětlit a pak exponovat. U aparátů stabilních byly předlohové desky popsány. Předlohy kladou se na ně a zatěžují k vyrovnání nesrovnalostí broušeným sklem, resp. při přímé reprodukci zachycují se na předlohové desce odpéroványými latěmi. Pokud lze, jest se vyhnouti upínání předloh připínacími jehlami neb hřebíčky. Není-li vyhnouti, má se připnutí státi jen po straně v rozích. Připínáčky nepůsobí při fotografování hezky, avšak na bílém podkladě lze jejich stopy snadno vyretušovat. Nelze-li předlohu zasunouti za latě (má nerovný okraj), poslouží nám k připevnění velmi dobře nová lepicí páska, kterou lze po použití z předlohy odstranit, aniž by na ní zanechala stop nebo aniž by ji v nejmenším poškodila. Tato páska, zvaná „Durex“, je po jedné straně opatřena roztokem čisté gumy, kterýžto roztok nepřílně trvale k předloze. Páska zhotovuje se buď bílá nebo černá. Hotoví se také transparentní, průhledná. Je to americký výrobek pro „Durex“ Abrasives Corporation v New Yorku. U nás byla uvedena na trh před třemi roky.

Velmi důležité je přifotografovati stránkování a signatury, což dosud obvykle se málo provádí, ač výhody tohoto opatření jsou dalekosáhlé. Jedním z nedostatků používání fotografických kopií namísto opisu jest jejich zevní uniformita, pokud jde o formát a barevné vzezření. Na první pohled neliší se jedna fotografie písemnosti od druhé, ač třeba originál vypadá dosti rozdílně. Tím je ztížena práce s těmito kopiemi, resp. je ztížen přehled získaného materiálu. Fotografuje-li se v archívním atelieru celý fascikl, nebo sbírá-li soukromý badatel po různých atelierách fotografický materiál ke své práci, musí míti každý jednotlivý list zřetelné, na první pohled viditelné označení, aby orientace byla v jinak neosobitěm a homogenním materiálu usnadněna.

Poněvadž fotografické formáty nekorespondují obvykle s formáty předlohy, t. j. předloha velmi zřídka vykřívá celou plochu snímku, lze obvykle přifotografovati signatury po straně předlohy. Z důvodu uniformity doporučuje se u fotografií z téhož fondu míti stále místo pro umístění signatury, na př. v pravém horním rohu, u fotografií z jiného fondu opět v levém horním rohu, nebo uprostřed atd. Při třídění fotografií lze pak postupovati velmi rychle. Signatura má obsahovati nejen název fondu, nýbrž i udávati název archivu, v němž je fond uložen.

Tato signatura bývá pro určitý počet snímků konstantní a zvláště název archivu, v němž fond je uložen, tvoří u některých archivních fotoatelierů speciální značku, která zároveň je zárukou pravosti snímku a opakuje se na všech snímcích, které v archivním fotoatelieru takřka úředně byly vyrobeny. Signatura píše se tuší na bílý karton, nebo, aby déle vydržela, je napsána černou barvou na bílém, nelesklém plíšku. Název fondu pořizuje se ad hoc a přikládá se k němu ještě stránkování předlohy — rukopisu — nebo se označuje číselně pořad listů ve fasciklu. Také stránkování děje se malými bílými deštičkami s černými číslicemi. Aby číslice byly stále po ruce, ukládají se do drážkových pouzder, z nichž se jednotlivá čísla na jedné straně vybírají a na straně opačné opět zasunují. Nejen, že tím je dán přehled o množství pořizovaných snímků, i pořadí číselovače zůstává stále nezměněno a není třeba pracně shledávat jednotlivá čísla.

Některé předlohy je nutno před expozicí ještě zvláště upravit, aby jejich fotografický snímek byl dokonalý. Tak zejména některé pečeti se silně lesknou. Nechceme-li v archivním atelieru zásadně použítí otevřeného ohně (spálením magnesiového drátku těsně pod pečeti pokryje se celý povrch bílým práškem, který lze měkkým kartáčem snadno odstranit), můžeme pečeti sklenářským tmelem učinit matnou (přitiskuje se po částech a velmi jemně, aby nezůstal lpění, nýbrž aby pouze olej v něm obsažený zvlhčil povrch). Jde-li o pečeti kovovou (zlatá bula), lze ji též vystavit chladu, aby se na ní srazila vlhkost po přenesení do teplejšího prostředí. Tento způsob je zvláště vhodný proto, poněvadž dovoluje vzít nejprve snímek pečeti nelesklé a po vyprcháání a vypaření jemného povlaku vodového ještě jednou exponovat, čímž dostaneme na snímek ostrá světla. Fotografujeme-li jen pečeti bez listiny, je dobře položit je na skleněnou desku a pozadí (buď bílé nebo černé) oddálit pokud možno. Nedostaneme pak na snímku rušivých stínů, vržených pečeti, resp. nemusíme je již retušovat vykrývati. Stejně fotografujeme i mince, krajky a podobné malé předměty. Fotografuje-li historik umění předměty větší, které se silně lesknou, může je také orosit změnou teploty. Nedoporučuje se však dávat na př. do nádoby, která se má fotografovat, led nebo studenou vodu, aby se orosila. Ve vlhkém prostředí sráží se pak na stěnách i kapky, které skreslují tvary a působí opět reflexy.

Určité obtíže s osvětlením nastávají, má-li se zároveň s listinou fotografovat i pečeti, která obvykle jest lesklá. V rozptýleném světle stává se reliéfní obraz pečeti nezřetelný a legenda nečitelná. Poněvadž pečeti je obvykle temnější barvy než látka listiny, a vyžaduje sama o sobě delší expozici než tato, možno získati poněkud lepší obraz tím, že po expozici listiny

zakryjeme tuto černým matným papírem a exponujeme dále pouze pečeti, osvětlující ji se strany silným světelným zdrojem. Jde-li o pečeti přivěšenou, lze pečeti i listinu fotografovat zvláště (zakrytím černým papírem — lépe sukem — buď listiny nebo pečeti); je-li pečeti přitiskována, nutno přesně vystřihnouti masku z černého papíru, zakrývající pečeti nebo listinu a pak exponovat obě po sobě. Styčné plochy lze u černobílé kopie dobře zaretušovat a pozitiv je pak bezvadný.

Nesnadné je někdy fotografovat staré zašlé a silně se lesknoucí obrazy olejové. Je-li možnost sundati je se stěny, na níž jsou pověšeny, je nejlépe umístiti je v místě, kde je stejnoměrné rozptýlené světlo a dáti jim mírný sklon směrem dolů, dokud veškeré reflexy na matnici nezmizí. Obtížnější je fotografovat směrem nahoru (na př. obrazy oltářní, které nelze vyjmouti) a při použití umělého světla. Doporučiti lze pouze lampy, které neznečišťují atmosféru a jsou bez kouře, zápachu a hluku. Expozice dovolují velmi krátké ($1/25$ — $1/50$ vteřiny). Před použitím lampy nutno se však přesvědčiti na matnici, zdali nepůsobuje reflexy. Učiní se to tak, že v místě, kde ji zapálíme, rozsvítíme svíčku nebo elektrickou kapesní svíčku a pozorujeme, zdali její světlo se neodráží od fotografovaného předmětu na matnici. Tyto lampy dodávají se obvykle s příslušným reflektorem a lze je vzplanouti obyčejnou kapesní suchou elektrickou baterií. Do obchodu přicházejí pod názvy „Vacublesk“ (Osram) nebo „Photoflux“ (Philips). Jediná nevýhoda těchto lamp jest jejich značná rozměrnost (105 — 135×35 — 70 mm) a snadná poškoditelnost, jest však více než vyvážena jejich přednostmi, a to že jsou nezávislé na dodávce elektrického proudu, nemají otevřený plamen a jsou tudíž bez nebezpečí ohně pro fotografovaný objekt, dále že jsou nezávislé na povětrnostních poměrech a pracují jistě i za deště a větru.

Je-li předloha správně připravena, je-li obraz buď automaticky (u fotografických aparátů přímo na papír) nebo manuálně zaostřen na matnici a je-li v kasetové části připraven negativní materiál a dosaženo nejpriznivějšího osvětlení předlohy, lze přikročit k expozici, t. j. k osvětlení negativního materiálu paprsky, vycházejícími od předlohy. Udávati určité předpisy o expozici není možno, neboť závisí na mnoha různých předpokladech, které jsou nestálé a mohou se odchylovati i mezi sebou. Na expozici má vliv citlivost negativního materiálu (bývá obvykle uvedena), osvětlení předlohy, světelnost a zaclonění objektivu, barevnost předlohy a konečně i filtry, kterých použijeme. Při fotografii v archivním atelieru redukuji se tyto komponenty, avšak jen poněkud. Zejména světelná intenzita zůstává obvykle táž, ač nutno si uvědomovati, že i elektrické lampy nesvítlí stále

Zvětšení nebo zmenšení	Koeficient osvětlení		Zvětšení nebo zmenšení	Koeficient osvětlení	
	pro zmenšení	pro zvětšení		pro zmenšení	pro zvětšení
1'0	1	1	3'6	0'41	5'29
1'1	0'91	1'10	3'8	0'40	5'76
1'2	0'84	1'21	4	0'39	6'25
1'3	0'78	1'32	4'5	0'37	7'56
1'4	0'72	1'44	5	0'36	9
1'5	0'69	1'56	5'5	0'35	10'56
1'6	0'66	1'69	6	0'34	12'25
1'7	0'63	1'82	6'5	0'33	14'06
1'8	0'61	1'96	7	0'33	16
1'9	0'58	2'10	7'5	0'33	18'06
2'0	0'56	2'25	8	0'32	20'25
2'1	0'54	2'40	8'5	0'31	22'06
2'2	0'53	2'56	9	0'31	25
2'3	0'51	2'72	9'5	0'31	27'56
2'4	0'50	2'89	10	0'30	30'25
2'5	0'49	3'06	11	0'30	36
2'6	0'48	3'24	12	0'29	42'25
2'7	0'47	3'42	13	0'29	49
2'8	0'46	3'61	14	0'29	56'25
2'9	0'45	3'80	15	0'28	64
3	0'44	4	16	0'28	72'25
3'2	0'43	4'41	18	0'28	90'25
3'4	0'42	4.84	20	0'28	110'25

(Tabulka jest z díla Russ-Englich: Handbuch der modernen Reproduktionstechnik I Bd, str. 116.)

stejnou intenzitou (délkou života lampy klesá) a že zejména zrcadla ztrácejí pozvolna reflexní schopnost.

Délku expozice je proto možno stanovit pouze podle zkušeností, které laborant získá dlouhou prací s tímž materiálem a s touž aparaturou. Celkem možno říci, že jest se spíše vyvarovati podexpozice, poněvadž podexponované snímky nelze již dobře napravit. Spíše přeexponované možno při vyvolávání a pak zeslabováním ještě upravit, aby byly upotřebitelné. Určitější údaje o expozici lze učiniti teprve tehdy, známe-li pro určitý případ správnou expozici. Víme-li na př., že při fotografování v poměru 1:1, tedy na formát originálu, je při použití téhož objektivu s touže clonou a téhož osvětlení předlohy správná expoziční doba X vteřin, můžeme z vedlejší tabulky vy počítati expozici pro zvětšení i zmenšení prostým násobením příslušné expozice X osvětlovacím faktorem. Je-li na př. osvětlovací doba 10 vteřin při poměru $1:1$, je při dvojnásobném zmenšení 10×0.56 , tedy asi 6 vteřin, naopak při dvojnásobném zvětšení 10×2.25 , asi 23 vteřin. Tato tabulka ušetří mnoho materiálu, zejména při pořizování zvětšenin, známe-li přesně expozici pro určitý formát (na př. z pozitivního kinofilmu zvětšuje se obvykle formát 13×18 ; pojednou je nutno detail zvětšiti na 24×30). Hledati zkusmo expoziční dobu stojí dosti papíru a času.

Prodloužení expozice, které vyžadují různé filtry, jest udáno pro každý filtr zvláště. Zhruba lze říci, že velmi slabý, světlý žlutý filtr, zobrazující na ortochromatickém materiálu žlutou barvu světleji než modrou, prodlužuje expozici o polovinu, střední žlutý filtr, zobrazující žlutou barvu mnohem světleji než modrou, prodlužuje expozici asi dvojnásobně, silný žlutý filtr, který podává barvy originálu (až na červenou a oranžovou) ve světlostech, odpovídajících našemu oku, prodlužuje ji třikráte, a střední oranžový filtr, dávající kontrast barev již velmi dokonalý (modrá je tmavá, žlutá je bílá, rumělka světlejší než černá) asi čtyřnásobně. Filtry zelený a červený mají udány své speciální prodlužovací faktory (2 až 5 násobné, ale i 10 až 20 násobné prodloužení expozice).

K určení správné expozice pro denní světlo a za nejrůznějších podmínek pro badatele, kteří sbírají materiál k umělecko-historickým studiím, slouží výborně expoziční světloměry, v nichž intenzita světla se měří vysoce citlivým galvanometrem ve spojení s fotobuňkou, tedy úplně automaticky (Picoscop, Zeiss Ikon Helios, Elektro Brevi, Orubrux a pod.). Tyto přístroje ušetří mnoho nepříjemností, neboť pracuje-li se přesně, je vyloučeno zkazit deskou špatnou expozicí. Výhodu tuto ocení plně teprve ten, kdo navrátil se z daleké cesty za prameny, seznal, že právě nejdůležitější snímky špatně exponoval.

X. ZAŘÍZENÍ TEMNÉ KOMORY.

Exponovaný snímek nutno vyvolati, aby světelný obraz vynikl a stal se trvalým. Dříve, než probereme postup vyvolávání, nutno seznámiti se s požadavky, které klade archivní fotografie na zařízení temné komory a fotografického atelieru, a probrati proto důkladně součástky tohoto zařízení.

Archivní fotografický atelier nemá zásadně být umístěn v temné komoře. Jednotlivé fotografické přístroje musí být chráněny od výparů různých chemikálií, nutně v temné komoře stále panující vlhkost má rovněž zhoubný vliv na trvanlivost zvláště měchů, a jemný prach, vznikající z vypařujících se roztoků, je zdrojem všech možných chyb. Vůbec hned s počátku budiž řečeno, že znamená-li v životě čistota půl zdraví, znamená čistota v temné komoře poloviční záruku dobrého snímku.

Jak fotografický atelier, tak i komora nemá být zcela bez oken. V atelieru mají být naopak okna co největší, aby bylo lze určité snímky konati při denním světle. Proto má být obrácen na sever (výborně je situován atelier archivu země české), aby světelné rozdíly nebyly nikdy velké a aby sluneční paprsky nedopadaly nikdy přímo do atelieru. Komora musí být dobře větratelná. Lze toho dosáhnouti jediné dosti velikými okny, která se ovšem dobře dají zatemnit. Stejně i atelier nutno občas zatemnit úplně a proto mají být i jeho okna opatřena světlotěsnými závěry neb lépe světlotěsnými stahovacími žaluziemi. Podlaha temné komory má být z materiálu, který netrpí kyseliny. Před vyvolávacím stolem jest dobře míti buď rohož neb lépe dřevěný rošt, aby laborant nestál v roztocích, které případně se stolu se dostanou na podlahu. Nátěr fotoatelieru je lépe dáti provésti v barvě světlé, aby pro snímky při denním světle byl celý atelier stejnoměrně prosvětlen i světlem reflekcím od stěn. Také temná komora může být natřena libovolným, třeba i světlým nátěrem. Dříve doporučoval se nátěr černý neb červený, aby snad vniknuvší světlo nebylo dále rozptylováno, nýbrž absorbováno. Moderní temná komora nesmí však znáti světla náhodou vniklých. Pracuje se v ní s materiálem panchromatickým, který před desensibilací nesnáší světla vůbec. Proto komora musí být absolutně světlotěsná a pak je lhostejno, jakou barvu má nátěr.

Důležité je správné osvětlení temné komory. Pro materiál panchromatický, který jest nejlépe vyvolávati za úplné tmy, byly konstruovány speciální lampy (Kodak-Kodapan) se silným zeleným filtrem pro přímé i nepřímé osvětlení. Žárovky (15 až 40 W) vrhají v ní filtrované světlo na bílou neb oranžovou desku, od níž se světlo odráží a jest již téměř vůbec neaktinické

i pro nejcitlivější emulze. Přesto ani tomuto světlu není radno při vyvolávání vystavovati příliš dlouho citlivou emulsi. Při přímém dopadu nemá doba prohlížení negativu trvati více než 3 až 4 vteřiny. Červené světlo, neaktinické pro materiál obyčejný a ortochromatický, avšak vysoce citlivý, má být umístěno nad stolem, na němž se vyvolává, žluté světlo nad miskou ustalovací a konečně bílé světlo jednak nad nádobou prací a jednak má být položeno tak, aby dovolilo stejnoměrně osvětliti celou temnou komoru. Mimo to má být celá temná komora osvětlitelná světlejším červeným světlem, které dovoluje zpracovávatí pohodlně papír, jenž bývá sám o sobě méně citlivý a nevyžaduje temně červeného světla, avšak přece ještě nedovoluje použití světla žlutého.

Nedoporučuje se používati přímo zabarvených žárovek, protože jejich sklo není stejné a není vyzkoušené. Lépe jest umístiti bílou žárovku (25—40 W) za příslušný, dobře vyzkoušený filtr. Jinak dobré, zvláště amatérovi plně vyhovující lampy „Aladin“ se nedoporučují. Světelný zdroj červeného, zeleného, žlutého i bílého zabarvení zůstává u nich stále na témže místě, obyčejně nad vývojkou, takže při prohlížení obrázků již ustálených je nebezpečí, že kapky ustalovače se dostanou do vývojk. Nejlepší jsou osvětlovací tělesa vedle sebe montovaná v pořadí červené, žluté a bílé světlo, zavěšená přímo nad stolem k vyvolávání, při nichž alespoň červené světlo má být odstíněno, aby nepadalo přímo na miskou s vývojkou. Pro vyvolávání většího množství citlivých papírů nahradí se světlo bílé rovněž červeným, avšak značně světlejší barvy. Podobného typu je na př. velká třídílná lampa „Veka“.

Pro vyvolávání desek zůstává stále nejlepším způsobem normální vyvolávání v miskách, které jsou umístěny na vyvolávacím stole. Tento stůl, dostatečně velký, aby mohl pojmouti i větší misky (nejméně 30×40 pro vyvolání čtyř desek neb papírů formátu 13×18), musí míti samostatný odtok vody a nad ním má být bezprostředně rozvedeno potrubí vodovodní tak, aby byly k užití na vyvolávacím stole stále k dispozici 1—2 proudy tekoucí vody. Je-li v temné komoře zaveden vodovod, lze tak učiniti nepatrným nákladem. Není-li v této místnosti vodovodu, nutno upravití v dostatečné výši, aby voda vlastním spádem pod nepřilíš velkým tlakem proudila, nádrží na vodu, z níž vedou 1—2 odtoky na stůl. Nádrží mělo by se vlastně užití i tehdy, je-li vodovod zaveden, a to proto, poněvadž tlak vodovodu bývá někdy příliš velký, často také je ve vodě v potrubí (je-li pod velkým tlakem) hodně vzduchu, který se ve formě bublinek usazuje na deskách, a hlavně proto, poněvadž voda bezprostředně z vodovodu braná má pro fotografický materiál

nevhodnou teplotu, obvykle pod 10°C , kdežto fotografický materiál vyžaduje vesměs teploty asi $15\text{--}20^{\circ}\text{C}$. V nádrži, umístěné u stropu a opatřené přepadem a přítokem regulovatelným podle oběru, dosáhne voda automaticky po určité době teploty, která je v místnosti, tedy asi $18\text{--}20^{\circ}\text{C}$ a jen při příliš velkém a rychlém odběru klesá, avšak je vždy vyšší než přímo z potrubí. Rozvod upraví se nejlépe hadicemi, a aby proud nebyl příliš ostrý o pokryl najednou celou plochu desky, opatřuje se konec hadice kropicím zařízením.

Vyvolávací stůl pokrývá se uvnitř hmotou, na niž nepůsobí kyseliny, nejlépe oloveným plechem. Někdy dělá se celý z kameniny (betonu), avšak pak bývá příliš těžký a pukne-li, špatně se spravuje. Mimo to nelze pod kameninovým stolem plně využítí prostorů, které se nacházejí pod ním, neboť stůl má pro svou váhu zvláště silný podstavec. Jinak se prostor pod stolem dřevěným upravuje k ukládání misek a i některých při vyvolávání okamžitě potřebných reagentů. Jeho vnitřek, který má odtok a proto je buď doprostřed nebo k jedné straně skloněný, vykrývá se roštem, který jednak vyrovnává sklonění dna, aby misky stály vodorovně, jednak mírní tvrdost plechové neb kameninové podložky. Nejnověji používá se místo dřevěného roštu roštu z gumy, což má tu výhodu, že podložka je pružná, čímž netrpí skleněné nádoby na ni kladené a že na ni nepůsobí natron z ustalovače, který rozežírání dřevěný rošt.

Na vyvolávací stůl kladou se misky obvykle v pořadí zleva do prava: vyvolávací lázeň, voda neb případně přerušovací lázeň a ustalovací lázeň. Toto uspořádání je výhodnější též proto, poněvadž laborant pracuje pak více pravou než levou rukou. Při vyvolávání desek možno misku s vodou nahradití sprchou. Avšak i tehdy musí býti místo pro sprchu dosti veliké, aby jednotlivé kapky nepadaly buď do vývojky neb ustalovače. Vůbec prostornost stolu přispívá vždy k pohodlné, čisté a rychlé práci. Vyvoláváme-li desky na př. formátu 18×24 (při trochu cviku možno vyvolávat 3 i 4 desky najednou), potřebujeme k tomu misku nejméně 40×50 velikou. Stejně i na papíry téhož rozměru (vyvoláváme 8—10 snímků najednou) je zapotřebí stejně veliké mísy. K oplachování postačí, děje se postupně, i menší miska, na př. 24×30 , avšak miska na ustalovač musí býti nejméně opět 40×50 cm. K tomu přijde ještě místo na jednu misku buď se slabším ustalovačem (starším) opět 40×50 cm, neb na přerušovač, takže při šíři stolu 60 cm (tolik je nutno, aby misky pohodlně stály a bylo lze jimi pohybovat) potřebujeme užitečnou délku čili světlost stolu cca 1.80—2 m.

Dobré výsledky pro vyvolání nejsou ovšem podmíněny velikostí vyvolávacího stolu, avšak jeho velikost a prostornost

umožňuje práci čistou, rychlou a je nutná tehdy, mají-li zároveň pracovat u něj dva laboranti, což bývá při návalu práce zapotřebí. Na tomto stole lze ovšem prováděti také vyvolávání v nádobách speciálních, na př. v miskách na vyvolávání svitkových filmů a ve vyvolávacích nádobách pro kinofilm, stejně možno tam instalovati nádoby pro pozvolné vyvolávání desek i filmpaků (na př. „Foco“) a nádoby na ustalování.

Velmi důležitým, avšak dosti přehlíženým zařízením temné komory je zařízení prací pro desky a hlavně papíry, s nimiž se v archivní laboratoři ponejvíce pracuje. Dokonalé zpracování materiálu a tím i jeho trvanlivost, jak o tom ještě bude řeč, je podmíněno důkladným vypráním, jehož nelze dosáhnouti na ledajak upraveném vypíracím zařízením.

Desky vypírají se, t. j. zbavují stop ustalovače, obvykle snáze než papíry, poněvadž ustalovač je pouze v emulsi a nepronikl materiál, na němž emulze je nanášena, jako tomu je u papírů. Proto lze je dobře práti ve vypíracích nádobách, do nichž se kladou v koších (upravených tak, aby je bylo lze užítí vždy na komplementární formáty 4.5×6 a 6×9 , 6×9 a 9×12 , 13×18 a 18×24). Nádoby mají shora přítok vody (lepší po straně neb uprostřed) kropicím zařízením a odtok přepadem shora, avšak s nassáváním přepadové vody u dna.

K vypírání papírů používá se ještě leckde obyčejné, více nebo méně prostorné nádoby, což však je zavržení hodné. Papíry, jak již bylo řečeno, jsou celé, nejen v citlivé emulsi, ale i ve svém podkladě nasyceny roztokem ustalovače. Některé papíry, zvláště kartonové a silně barytované, jsou jím úplně prostoupeny. Jiné, aktografické a tenké, mají menší obsah ustalovače a konečně speciální, s preparovaným podkladem, mají po ustálení dosti málo ustalovače v sobě, avšak vždy mnohem více než filmy a desky. Poněvadž vypíráme obvykle větší množství zároveň, není možno učiniti opatření, aby papíry byly stále v tak přísném odstupu jako desky, aby vypírání mohlo býti sice krátké (příliš dlouhým vypíráním kazí se jakost kopie), avšak dokonale působivé. Je bezúčelno opatřovati nádobu na vypírání papírů přepadem shora. Ustalovač, jakožto roztok o větší specifické váze nežli voda, padá ke dnu a není-li odtud odstraňován, vypírají se snímky vlastně stále v témže roztoku (sice zředěném) ustalovače, odtéká čistá voda a papíry zůstávají nevyprány. Přepad shora s nassáváním ode dna je již lepší; avšak poněvadž není možno papíry pevně ve vodě zachytiti, ucpávají někdo odtok. Dosti dobré jsou nádoby, opatřené na dně roštem, pod něž se shromažďuje vypraný ustalovač, klesající vlastní specifickou vahou ke dnu, odkud je odváděn. Teoreticky dosáhlo by se tak velmi dokonalého vyprání. Avšak v praxi je

nutno papírové kopie ve vypírací nádobě udržovati stále v pohybu (děje se tak buď proudem přiváděné vody neb manuálně mícháním), při čemž zvíří se i voda, nasycená vylouženým ustalovačem a praní je opět nedokonalé.

Nejdokonalější jsou zařízení, sestávající z dírkovaného bubnu, jehož stěny jsou zvlněny a opatřeny plochými výčnělky, aby se kopie na ně nepřichycovaly. Kopie uzavřou se do bubnu, který se otáčí, poháněn buď elektrickým motorem nebo proudem přiváděné vody, v nádobě nahoře otevřené, asi o 10 cm všude větší než je prací buben. Papíry při kolovém pohybu bubnu jsou neustále v pohybu, nemohou přilnouti ani k sobě ani ke stěnám, dole 10 cm i více uzpůsobený odstup dna bubnu ode dna krycí nádoby dává dostatečný prostor, v němž se shromažďuje vyloužený ustalovač a ihned s odtud odvádí. Proudění v této dolní části pracího zařízení je nepatrné, takže vyloužený ustalovač se znovu nestrhává do prostoru bubnu a papíry jsou stále prány v čisté vodě. Nejdokonalější takové pračky jsou americké od firmy Pako Corporation, Mineapolis Ms, a to „Globe Washer“. Výrobky této továrny byly vzorem pro různé podobné výrobky evropské a také české, které v celku uspokojují také.

Úkon vypírání spotřebuje velmi mnoho vody a nesmí se jí šetřiti. Ukázaly-li zkoušky, že k vyprání jedné kopie 18×24 (papírové) je zapotřebí nejméně $\frac{3}{4}$ litru vody (v praxi více), nepotřebuje se k vyprání dvou stejných kopií $1\frac{1}{2}$ litru, nýbrž již 2 litry vody. Při tom, poněvadž šlo o to, zjistiti prakticky nejmenší množství spotřebované vody, byly kopie ponechány ve vodě, která se vyměňovala za $2\frac{1}{2}$, 5, 10, 15 a opět 15 minut, takže voda zvláště ke konci měla teplotu místnosti, tedy kolem 18°C . Tato teplota je pro vypírání příznivější, než teplota vody z vodovodu. Účinek protékající vody je sice relativně větší podle efektu vyprání, avšak absolutně podle spotřeby vody menší. Máme-li tudíž vyprati cca 100 snímků 18×24 a má-li toto vyprání i při použití studené vody z vodovodu býti rychlé a dokonalé, jak o tom ještě bude řeč, je nutno upotřebiti 3—4 hl vody. Z toho je viděti, že kalkulace vyvolávání musí také počítati se spotřebovanou vodou, a to že tato spotřeba je větší než na př. náklad za ustálení snímku. Není-li proto peněz na zakoupení sice ne příliš drahého aparátu na vypírání (aparát na vyprání cca 100 snímků 18×24 stojí asi 800 K), budiž volena nádoba na praní co největší, hluboká, aby mohla být opatřena roštem ve výši cca 10 cm ode dna a voda v ní často měněna (nejprve po $2\frac{1}{2}$ min., pak 5, 10 a 10 min.); lépe jest přítok vody regulovati tak, aby spodní odtok mu odpovídal a udržoval hladinu na výši asi 30 cm ode dna roštu (typ Photostat Syphon Print Washer).

Další velmi nutné zařízení fotografické laboratoře je zařízení sušící. Je dvojí, jednak zařízení na sušení desek a filmů, a za druhé zařízení na sušení papírů. Desky i filmy sušíme v rychlosušících skříních, u nichž obyčejně elektrickým topným odporem jest temperatura uměle zvýšena a elektrickým ventilátorem jest postaráno o rychlou cirkulaci vzduchu, který před vstupem do skříně se filtruje a zbavuje prachu na olejových sítěch, takže vysušené negativy jsou úplně čisté a jsou prosty zrnek prachu v citlivé vrstvě. Není-li této sušící skříně, lze si pomoci elektrickým sušičem vlasů, t. zv. Föhnem. Lze ho používat jen v místnosti prosté prachu, jinak se deska neb film příliš zapráší. Rychlé sušení umělou exsikací želatinové vrstvy pomocí lihu (denaturovaného) lze připustiti jen ve výjimečných případech.

Největší obtíže způsobuje však sušení většího množství papírových kopií. Obvykle suší se dosud tak, že se zavěsí pomocí svorek na provázky, natažené v místnosti, buď v temné komoře neb v atelieru. Protože nelze dobře otevřítí okna, aby do místnosti nevnikl prach, trvá toto sušení dosti dlouho. Mimo to kopie nejsou pak rovné, nýbrž všelijak zvarhaněné, podle toho, kde bylo více vody a jak rychle se vypařovala. Aby bylo lze kopií pak použití, nutno je lisovati, a konečně další závadou je i to, že skřípce, používané na zachycení kopie, poškozují obraz, kde se dotýkaly citlivé emulze.

Všem těmto nesnázím se vyhneme, použijeme-li speciální sušičky na papír. Sušiti i papíry v sušičkách skříňových se nedoporučuje, poněvadž veškeré vady sušení přirozeného zůstávají v neztenčené míře a zkrátí se pouze doba sušení.

Moderní elektrické sušičky na papír jsou založeny na principu rychlého zahřátí papíru spolu s odpařováním v něm zbylé vody, při čemž se papír zároveň lisuje. Sušičky, obvykle kombinované s leštícím zařízením, staví se buď stolové nebo bubnové. Stolové mají malou výkonnost. Je třeba na určitou, elektricky zahřívanou plochu položití mokré snímky, přitlačit je a pak počkati, až sušení je ukončeno. Tyto sušičky staví se o velikosti předlohové desky nejvíce asi 40×60 cm, takže nelze sušiti na jednu více než 4 papíry 18×24 . Poněvadž doba sušení (bez lesku) trvá cca 8 minut, je jejich použitelnost pro archivní laboratoře malá. Vždyť za hodinu by bylo lze usušiti pouze asi 30 kopií a máme-li za pracovní den zpracováno jen cca 200 kopií, bylo by je nutno sušiti téměř 7 hodin. Za tu dobu uschnou obvykle samy a ušetříme při tom ještě zařízení a spotřebu elektrického proudu. Leští-li se kopie, aby se docílilo vysokého lesku, trvá sušení u stolních sušiček až 15 minut, tedy za hodinu by

bylo lze usušiti jen 16 kopií a všech 200 kopií by se zpracovávalo přes 12 hodin.

Proto stolní sušičky se pro rychlou práci vůbec nehodí a nutno v archivech sáhnouti k sušičkám bubnovým. U bubnových sušiček zahřívá se buď elektricky neb plynovým plamenem kovový buben, kolem něž ve formě věčných pásů se nepřetržitě při jeho otáčení pohybují jednak pás podkladní, ze silnější vlněné látky, mající za účel rovnoměrně rozkládati sálavé teplo z bubnu vystupující, a pás z látky lehčí, se silnou schopností nassávatí vlhkost z papíru, mající za účel kopie pevně k pásu přitlačovati. Pohyby obou pásů jsou synchronisovány otáčením bubnu. Kopie vkládají se mezi oba pásy, resp. na vodorovný pás podkladní, který je sám dovede k bubnu, kde se na ně přitiskne pás krycí. Jsou-li kopie před položením na tento pás dobře zbaveny přebytečné vody (dáme je projíti mezi dvěma gumovými, k sobě silně přitisknutými válečky) vypadnou asi za 4 minuty do připraveného odběrného koše úplně suché. Měří-li obvod bubnu 2 m (průměr asi 60 cm) a je-li buben 40 cm široký, vejde se najednou na jeho obvod, klademe-li dvě kopie 18×24 vždy vedle sebe, asi 18 kopií (část bubnu zůstává volná), takže za hodinu možno vysušiti asi 400 kopií. V praxi snižuje se tento výkon poněkud, poněvadž nelze klásti kopie úplně přesně vedle sebe, avšak výkon 300 kopií za hodinu je snadno dosažitelný. Rychlost bubnu i zahřátí možno regulovati. Aktografické papíry, které již při výrobě jsou preparovány, aby snesly při sušení vyšší teplotu, možno vkládati do stroje ihned po vyprání, jiné papíry je nutno sušiti buď při nižších teplotách, neb je pro vyšší teploty preparovati, jak o tom ještě bude řeč. Suší-li se papíry, aby zároveň jejich povrch dostal vysoký lesk, kladou se na slabé ohebné desky, které jsou zevně pochromovány a vyleštěny. Tyto desky (formátu 40×60) procházejí pak okolo bubnu stejně jako jednotlivé kopie volné. Je jen nutno pás přitiskující poněkud povoliti. Některé bubnové sušičky mají pochromovaný buben, takže odpadá přitiskování na pochromované folie. Práce je sice rychlejší (pás přitiskující přitiskne sám kopie citlivou vrstvou přímo na buben), avšak vada tohoto zařízení tkví v tom, že poškodí-li se chromování bubnu, je oprava dražší a trvá déle, než přeleštění volné folie. Při použití desek snižuje se výkonnost, neboť na desku 40×60 lze přitisknouti jen 4 kopie 18×24. Rychlost však zůstává táž, neboť ačkoliv je nutno prohrátí ještě desku, možno zároveň též zvýšiti teplotu bubnu. Lze tedy teoreticky vyleštití asi 300 kopií, prakticky asi 200 kopií za hodinu, tedy výsledek celodenní práce za 1½ hodiny. Tím stává se sušička bubnová rentabilní, i když její nákupní cena je značná. Nejlepší sušičky staví firma Pako,

Mineapolis (Pako semi mate Dryer a Pako Glossy Dryer s leštěným bubnem), avšak dobré jsou i sušičky Hodgson Mfg Co v Londýně a Krausovy ze Stuttgartu (Rotta I—III). Sušičky Brunner Photo Appliances, Cleveland, poněkud odlišné konstrukce, hodí se pouze pro největší závody.

Další zařízení, které vlastně ještě spadá do zařízení fotografického atelieru a počítá se do zařízení temné komory pouze proto, poněvadž se upotřebuje pouze v temné komoře, je kopírovací přístroj pro pořizování kontaktních kopií z negativů deskových i filmových. Jsou pro účely archivní totožné s přístroji, používanými v amatérské fotografii a proto netřeba se o nich tak důkladně zmiňovati. Dobré přístroje mají míti dokonalé maskovací zařízení, pérové přitlačování negativu (při příliš silném péru přitlačovacím může někdy negativ prasknouti) a dobré větrání, aby se vrchní deska příliš nezahřívala. Volíme pro archivní účely vždy větší formát, nejméně 13×18, nebo 18×24, je-li v atelieru aparát na tento formát. Nejmodernější kopírky se dodávají se zamontovanými expozičními hodinami a některé dokonce se zamontovanou fotobuňkou, jejíž pomocí můžeme pro známý druh papíru určití přesně expoziční dobu. Důležitější však je, aby použití kopírky dovolovalo snadné vykrývání určitých partií na negativní desce. Dobré kopírovací přístroje staví i odborné tuzemské firmy.

V této souvislosti dlužno se krátce zmíniti o aparátech zvětšovacích. Pro účely archivní postačí úplně aparát, dávající možnost zvětšovati s kondensorem desky 13×18 a ovšem menší až do formátu kinofilmu. Snímky 18×24 netřeba již obvykle zvětšovati. Víme-li, že bude nutno poříditi snímek větší než 18×24, postačí, zvětšíme-li originální desku 13×18. Šestinásobné lineární zvětšení této desky, u dobrých desek ještě naprosto dokonalé, odpovídá velikosti 68×98 cm, tedy je dostačitelne i pro nejnáročnější požadavky.

Je potěšitelné, že i při zvětšovacích aparátech může archivní potřeby úplně krýti domácí výroba. Zvláště dlužno vyzvednouti výrobky fy Optikotechna, a to zvětšovací aparát „Laborant“ 13×18 s objektivem „Benar“ f 21 cm a kondensorem o průměru 230 mm. Výtah 80 cm dovoluje i zmenšovati obrázky. Výborné jest jeho maskovací zařízení k odstranění škodlivého světla a dokonalá pohyblivost aparátu všemi směry vzhledem k průmětně dovoluje rektifikaci snímků. Maximální lineární zvětšení na průmětnu jest šestinásobné, při promítnutí na stěnu teoreticky není ničím omezeno. Doporučuje se však pro menší formáty zakoupiti ještě jeden objektiv o kratší ohniskové vzdálenosti 13.5 cm neb 10 cm. Zaostrování děje se frikci. Pro menší formáty (do 18×24) zkonstruovala tato firma nejlepší dosud

existující maskovací zařízení s periskopem; část průmětny jest nahrazena matnicí, na niž se periskopem zespođu zaostřuje.

U kopírek byla již řeč o exposičních hodinách. Nemají chyběti v žádném atelieru ani v temné komoře. V atelieru umožňují zachovávatí přesně jednou správně nalezenou expozici a v temné komoře stanoví přesnou dobu vyvolávání, zvláště panchromatického negativního materiálu, který vyvoláváme potmě a poslouží i při pozvolném vyvolávání, neboť upozorní přesně na prošlý čas (zvoněním).

Nezbytné zařízení temné komory a laboratoře tvoří ještě celá řada menších nářadí, nástrojů a zařízení, které nemají chyběti nikde, kde jde o dobrou práci. Tak na př. důležitý je teploměr na zkoumání teploty lázni, neboť teplota určuje dobu vyvolávání; klesne-li pod stanovenou hranici (15°C) zpomaluje vyvolávání tak, že i dobře osvětlený snímek činí dojem snímku silně podexponovaného, stoupne-li teplota na př. v ustalovači na 25°C , odlepuje se citlivá emulze od podkladu a pod. K umělému zahřívání lázni slouží elektrické ohřivače, buď deskové, na něž se miska s lázní postaví, nebo ponorné, které se vnořují do tekutiny. Oba způsoby mají však jen vypomáhati při klesnutí teploty lázni. Nejlépe je, je-li temná komora sama stále temperována asi na 20°C , čímž lázně mají samočinně konstantní teplotu asi 18°C . V létě se často nemile projeví stoupaní teploty v temné komoře, čímž i teploty lázni stoupají. V tomto případě doporučuje se alespoň misku s vývojkou postaviti do větší misky naplněné studenou vodou, aby teplota vývojkou nestoupala nad 20°C .

Pro práci v lázních, aby negativní materiál nebyl poškozen, používá se držadel na desky (doporučiti lze pouze Zeissova držadla rohová, plná a nikoliv drátěná, která mohou poškrábat citlivou vrstvu), svorek na filmy a pincet na papíry. Školený laborant pracuje však obvykle bez použití těchto držadel. Při vyvolávání více desek v téže misce jest dobře použití rozdělovače misek, jímž se zamezí bezprostřední dotyk a desky se uchrání poškození. Celuloidové rozdělovače jsou nejlepší, poněvadž se snadno čistí. Papíry nutno před sušením zbaviti přebytečné vody, což se dělá gumovými válečky, nebo ve větším měřítku a rychleji gumovými zdímačkami. Zdímačku lze použiti i na přitlačení papíru k pochromovanému plechu při sušení elektrickým na vysoký lesk. Aby sušení bylo lze zkrátiti, vyssaje se ještě voda přitisknutím japonského filtračního papíru (nemá vláken, která by mohla ulpěti na kopii).

Ke konečné úpravě negativů je občas nutno prováděti retuš. I když se provádí málo a jen k zakrytí skvrn nebo k vy-

krytí podkladu, je dobře míti zvláštní retušovací stojany, opatřené látkovým stínítkem a zrcadlem k lepšímu prosvětlení negativu. K tomu patří ovšem souprava pro negativní retuš, t. j. příslušné nožiky a štětce, případně retušovací tužky a retušovací barvy na negativní i pozitivní retuš. Pro retuš papírových negativů nutno míti bílou tuš neb speciální barvy, které snadno ulpívají i na hlazeném, lesklém papírovém povrchu. Jest však lépe v případě, že napřed vidíme, že bude retuš nutná, fotografovati na papíry matné, neboť na nich lze lépe retušovati než na papírech lesklých.

Dalším nezbytným zařízením jsou ořezávací přístroje, dostatečně dimensované (asi 30 cm délka řezu), u nichž se samočinně reguluje šíře bílého okraje. Velmi výhodné, ovšem značně dražší, je zařízení těchto ořezávacích pultů na zvláštním stolečku na nožní pohon, neboť pak máme obě ruce volné pro manipulaci s papírem. Delší papírové pozitivy ořezávají se podle kovových pravítek, která mají přesný pravý úhel. Úsporné je zařízení na řezání desek s centimetrovou a milimetrovou stupnicí, k čemuž ovšem přísluší sklenářský diamant. Desky většího formátu nebývají obvykle dvakrát tak drahé jako formátu malého (na př. 9×12 a 6×9), čímž, řežeme-li si je sami, ušetříme dosti peněz. Konečně, jelikož i uměle sušené obrázky se poněkud kroutí, nutno míti dobrý lis (nejlépe knihařský) s několika pevnými deskami, aby bylo lze lisovati zároveň různá množství různých formátů.

Poněvadž vývojkou i ustalovač vyplatí se vždy pořizovati z chemikálií přímo v laboratoři, je nutno míti různé láhve na ukládání chemikálií, prachovnice se širokým hrdlem a láhve reagenční se zabroušenými zátkami, a přesné váhy na odvažování potřebného množství, dále nádoby odměrné s vyznačenou stupnicí obsahu.

XI. VYVOLÁVÁNÍ, USTALOVÁNÍ A VYPÍRÁNÍ.

Vyvoláváním redukuje se osvětlený bromid na černé metalické stříbro, zatím co neosvětlený bromid zůstává beze změny. Tato redukce haloidní stříbrné soli děje se vývojkami, t. j. roztoky, obsahujícími látku redukční a vyvolávací, dále látky, které chrání vývojkou před oxidací, t. j. změnami, které by utrpěla stykem se vzduchem (na př. siřičitan sodný), látky, které zabraňují vzniku nežádoucích vedlejších produktů (tyto látky jsou buď zásady nebo žiraviny), a látky, které zpomalují reakci, aby

nebyla příliš rychlá (bromidy), poněvadž jinak nemohli bychom bezpečně stanovití meze vyvolávání. Hlavní úlohu má však látka vyvolávací a podle ní jsou také i různé vývojky pojmenovány.

Hned napřed budíž řečeno, že pokud se užívá speciálního materiálu, má se vždy použití vývojky, která je pro ten který speciální materiál předepsána. Neexistuje a ani nemůže být vyrobena universální vývojka, která by při každém negativním materiálu dávala dokonalé výsledky. Zvláště pokud pracujeme se speciálními panchromatickými deskami neb filmy, jest nejlépe se držeti předpisů, které jsou již obvykle předepsány pro jednotlivé různé druhy továrny, která negativní materiál zhotovila. To platí i pro papíry, ač zde lze již snáze vyrobiti vývojku, která vyhovuje pro více druhů.

Prakticky používáme v archivní fotografii jen 2—3 vývojek, neboť používá se k zhotovování snímků obvykle také pouze 2—3 druhů různého materiálu. Nejvíce vývojky se spotřebuje zajisté pro fotografii přímo na papír, poněvadž tento způsob je v archivní fotografii nejrozšířenější a papír sám o sobě spotřebuje dosti vývojky, poněvadž i podklad citlivé vrstvy vývojkou nassává, ačkoli se tam její chemická činnost neprojevuje. Méně se spotřebuje vývojky na desky fotomechanické, reprodukcí či panchromatické a ještě méně na filmy kinematografické; tato vývojka, jelikož negativ nutno vždy zvětšovati, musí bezpodmínečně dovolovati vyvolávati co nejjemnější zrno.

Pro práci v archivech má ovšem nemalý význam též cena vývojky a i při velkém provozu její trvanlivost v koncentrovaném roztoku. Recepty, níže uvedené pro práci s aktografickými papíry, nejsou nijak absolutně závazné. Stejně dobrých výsledků lze dosáhnouti s jinými vývojkami, avšak právě tyto recepty byly po delší dobu vyzkoušeny na různém materiálu a ukázalo se, že všude dobře vyhověly.

Poněvadž při vyvolávání archivních fotografií klademe zvláštní důraz na kontrastnost a tvrdost, tedy nápadné rozdílky bez jemných tónových přechodů, používá se jako vyvolávací látka nejvíce hydrochinonu. Hydrochinon, který obdržíme v obchodě ve formě malých krystalických jehliček, dosti dobře rozpustných v teplé vodě, vyznačuje se velmi dobrou stálostí a málo větrá. Jeho roztoky, ať již s přísadou uhličitanů neb žíravin, jsou poměrně velmi stálé a nebarví prstů. Tvrdost hydrochinonu zmírňujeme přidáním metolu, avšak při nákupu jest dbáti, aby byl čistý, neboť různé jeho nečistoty způsobují kožní vyrážky, ovšem jen při dlouho trvající práci s koncentrovanějšími roztoky; ve vývojce pro archivní účely je ho celkem málo. Koncentrovanou vývojku metol-hydrochinonovou nasazujeme

v pořadí, v němž jsou jednotlivé chemikalie uvedeny, do destilované vody, ohřáté asi na 70° C.

Vody destilované	1000 g,
metolu	3 g,
hydrochinonu	8 g,
siřičitanu sodného, krystalického	100 g,
potaše	100 g,
bromidu draselného	1—2 g.

Tento roztok ředí se 1 : 3, tedy na jeden díl roztoku přidáváme tři díly destilované vody. Recept na jiný, méně koncentrovaný roztok, poněkud měkčeji pracující, zní:

Vody destilované	1000 g,
metolu	5 g,
hydrochinonu	7 g,
siřičitanu sodného krystalického	60 g,
potaše	80 g,
bromidu draselného	2½ g.

Rožtok ředí se v poměru 1 : 1, tedy na jeden díl roztoku přilejeme stejný díl destilované vody. Doba vyvolávání jest asi 1½—2½ min. Mořiti podexponovaný snímek ve vývojce nemá významu. Teplota vývojky nemá býti větší než 20° C, nejlépe 18° C. K vyvolávání reprodukcí filmů neb desek (zvláště výrobků Foma) lze doporučiti toto složení:

1. Tvrdě pracující:

Vody destilované	1000 g,
metolu	1 g,
hydrochinonu	6 g,
siřičitanu sodného krystalického	80 g,
potaše	40 g,
bromidu draselného	3 g.

2. Normálně pracující:

Vody destilované	1000 g,
metolu	3 g,
siřičitanu sodného krystalického	60 g,
hydrochinonu	5 g,
uhličitanu sodného (sody krystalické)	60 g,
bromidu draselného	2 g.

Obou těchto vývojek použijeme bez zředění a vyvoláváme 3—5 minut při 18° C. K získání lepších otisků neb pro práci

s papíry a k lepšímu propracování polotónů volíme vývojku druhou, rozředěnou 1 : 1, tedy na jeden díl vývojky jeden díl vody.

Velmi dobře osvědčila se též vývojka glycinová podle tohoto receptu:

Vody destilované	1000 g,
siřičitanu sodného krystalického	200 g,
glycinu	45 g,
potáše	200 g,
bromidu draselného	2 g.

K vyvolávání zředíme jeden objem zásobního roztoku třemi objemy vody a vyvoláváme při 18—20° C 6—10 minut. Tato vývojka reaguje velmi silně na klesnutí teploty a vyvolávání se pak zpomaluje, až asi při 10° C úplně přestává. Taktéž nutno se varovati znečistiti vývojku glycinovou i jen stopami fixační lázně, neboť jinak je snímek zazávojeován (vzniká dichroitický závoj).

Speciální jemnozrnnou vývojku, pokud nepoužijeme vývojky předepsané dodavatelem materiálu, připravíme takto:

Bezvodého siřičitanu sodného	62.5 g,
parafenylendiaminchlorhydrátu	10 g,
vody destilované	1000 g.

Metolhydrochinonovou vývojku, kterou možno stejně dobře použít na desky i papíry, připravujeme též podle tohoto receptu, výlučně používaného u býv. vojenských úřadů:

Metolu	9 g,
hydrochinonu	18 g,
bromidu draselného	3.5 g,
sacharosy	40 g,
dvojsiřičitanu draselného 100%	80 g,
uhličitanu draselného 100%	170 g,
vody destilované	2500 g.

Roztok nasazuje se podle uvedeného pořadí. Prakticky provádí se to tak, že ohřejeme cca 1500 g vody destilované asi na 35° C a postupně sypeme odvážená množství chemikálií do vody, při čemž vyčkááme, až se chemikálie vždy rozpustí. Pak teprve dolejeme studenou destilovanou vodu na 2500 g. Tato vývojka je do jisté míry universální, je stálá, bohatě kryje a vyrovnává slušně pod- i přeexponovaná místa. Zrno emulze zůstává nezměněno. Pro papíry ředí se tento roztok ještě destilovanou vodou, a to 1 : 1.

Ustalování, následující časově po vyvolávání, má za úkol přeměnit bromostříbrné neb jiné emulze v soli ve vodě rozpustné a odstraniti je pak vyluhováním. Přeměnou ovšem ruší se zcela citlivost emulze. Recepty na ustalovač jsou jednoduché:

Sirnatanu sodného krystalického	1000 g,
dvojsiřičitanu draselného 93—96%	125 g,
vody destilované	5000 g.

V archivní fotografii netřeba obvykle používat jiných předpisů, než byly uvedeny. Pro úplnost uvádím ještě dva recepty, a to zeslabovače a zesilovače (použitelné jen pro filmy a desky, nikoliv papíry), avšak pravidlem má býti dobře osvětlený negativ, aby další práce s ním nebyla nutná. Ostatně výsledky ať zesilování neb zeslabování nejsou nikdy valné a jest lépe učiniti při chybné expozici nový snímek a sáhnouti k zesilování neb zeslabování jen tehdy, nelze-li nový snímek poríditi.

Zesilovač dobrý a vyzkoušený má dva roztoky, a to:

I. Chloridu rtuťnatého 93—95%	20 g,
bromidu draselného 94—96%	20 g,
vody destilované	1000 g.
II. Siřičitanu sodného bezvodého 86—90%	20 g,
vody destilované	1000 g.

Roztoky nasazují se podle pořadí uvedených chemikálií a zesilování provádí se nejprve v roztoku I. a po krátkém vyprání v roztoku II.

Zeslabovač obsahuje:

Sirnatan sodný krystalický 97—98%	50 g,
červenou krevní sůl 90—95%	10 g,
vodu destilovanou	1000 g.

Pokud jde o praktické provádění vyvolávání archivních snímků, neliší se postup v ničem od normálního způsobu vyvolávání, platného na př. ve fotografii amatérské. Naopak je věc ještě jednodušší, poněvadž po jisté praxi s určitým materiálem a stálou aparaturou odpadnou případy špatné expozice, kterou by bylo nutno při vyvolávání napravovati. Proto nevolíme též dvou- nebo třímísrové vyvolávání s různě zředěnými vývojkami a pracujeme pouze s jednou vývojkou, jejíž vlastnosti po určitém čase laborant dobře sezná, takže vyvolávání stane se pro něj úkonem mechanickým.

Z úsporných důvodů klademe jen požadavek rychlosti, t. j. vyvolati určitý počet snímků za nejmenší možnou pracovní dobu. Rychlost vyvolávání jest však přesně dána typem použité vývojky a nelze ji stupňovati nad mez, danou její vyvolávací schopností. Rychlosti lze proto dosáhnouti jen tím, že vyvoláváme více snímků najednou, čímž snižujeme automaticky čas, potřebný pro vyvolání jednotlivého snímku. Misku k vyvolávání formátů 18×24 cm volíme tak velikou, aby se do ní vešly pohodlně vedle sebe čtyři snímky uvedeného formátu, tedy asi 40×55 — 60 cm. Při vyvolávání desek dobře poslouží rozdělovač, umístěný volně uprostřed misky. Při vyvolávání papírů nepoužívá se rozdělovače, avšak již po kratší praxi naučí se laborant vyvolávati 8—12 snímků najednou. Činí to tak, že postupně v intervalech 15—20 vteřin klade do vývojky jednotlivé snímky, zprvu čtyři na dno misky, pak opět čtyři na ně a konečně ještě jednou čtyři. Papírové snímky vkládají se do vývojky citlivou vrstvou dospod a obrátí se až po uplynutí určité doby ($\frac{1}{2}$ minuty), až papír se vlivem vývojky, resp. její vody, narovná. Papíry jeví totiž vlivem nestejně úpravy povrchu, který je na jedné straně opatřen emulzí, snahu svinovati se, což zvláště vynikne, pracujeme-li s papírem svitkovým. Ke konci svitku jest kroucení papíru nejintenzivnější až někdy překáží rychlé práci. Vývojkou nasáklý papír je poddajnější a leží rovněji.

Při vkládání jest třeba dbáti, aby celý povrch citlivé emulse byl rychle ponořen a aby — jelikož emulze je dole — se netvořily pod ní vzduchové bublinky, které zamezují přístup vývojky, čímž v těchto místech by vyvolávání vůbec nenastalo. Pohybovati miskou, jak se doporučuje, dobře nelze, poněvadž laborant nemůže uvolniti k tomuto úkonu jednu ruku. Aby práce byla plynulá, musí jednou rukou, která zůstává stále suchá, vkládati osvětlené snímky do vývojky, druhou je rovná, obrací a odkládá do vody neb přerušovače. Avšak právě proto, že je nucen pracovati rychle, je hladina vývojky neustále v pohybu, čímž samo sebou se zabraňuje tvoření bublinek. Americká firma Pako dala do prodeje vyvolávací stoly, jejichž deska vykonává stálý kyvadlový pohyb, avšak zručnost laboranta učiní toto zařízení zbytečným. Přísně jest vždy dbáti, aby jednotlivé papíry nebyly kladeny citlivou vrstvou k sobě, neboť pak snadno k sobě přilnou.

Vyvolává-li se v určitém množství vývojky větší počet snímků, slábne vyvolávací schopnost. Vývojkou lze pak opět zesílit přidáním nové a nevypotřebované vývojky. Avšak klesá-li opět vyvolávací schopnost, jest lépe starou vývojkou vytlít a připraviti si novu lázeň. Šetření není na místě, poněvadž zpomaluje práci a rovněž jest dobře používati vždy většího kvanta

vývojky najednou (do mis 40×60 cm nejméně $1\frac{1}{2}$ litru), poněvadž pak vývojka méně rychle slábne a vyvolávání se děje stejnoměrně. Při láci vývojek a při poměru její ceny k negativnímu materiálu (recepty, které jsou uvedeny, dovolují zhotoviti 1 litr zředěné vývojky asi za 1—1.50 Kč podle toho, jak levný pramen nákupu chemikálií laboratoř získala; láce řídí se hlavně velikostí odběru, t. j. velký atelier s konstantní velkou spotřebou získá též nejlevnější ceny), který jest asi 5:100, netřeba nikdy vývojkou šetřiti. Ovšem, používáme-li vývojek hotových, kupovaných v koncentrovaném roztoku, zvýší se cena asi 4 až 5násobně.

Po vyvolání, které při papírech poznáme podle dokonalého zčernání, při deskách a filmech podle prokreslení na zadní straně nebo při pozvolném vyvolávání prostě podle uplynulé doby, následuje ustalování. Některé negativní materiály, u nichž však obvykle výslovně se na to upozorňuje, vyžadují, aby byly před ustálením koupány v přerušovači, který zastavuje další vyvolávání. Teoreticky by zůstala vývojka na desce neb papíru mohla působiti ještě i v ustalovači, kdyby ustalovač na př. vlivem vzduchových bublinek se někde nestýkal přímo s citlivou emulzí. Pokud není nic zvláštního předepsáno, stačí použití jako přerušovače lázně 2% kyseliny octové (stačí 1 minuta).

Nikdy však nemáme ať již papíry neb desky a filmy dávatí z vývojky rovnou do ustalovače, nýbrž vždy je nutno alespoň krátce je opláchnouti čistou vodou, a to buď pod sprchou neb u papírů v misce, v níž se voda stále obnovuje. Proplachovati papíry v misce, v níž se voda nemění, nemá smyslu, poněvadž po 25—30 snímcích je voda v misce již úplně znečištěna vývojkou. Teprve po krátkém propláchnutí ve vodě dáváme negativy do ustalovače.

Z praxe možno upozorniti na tyto věci: Má-li pro pohodlnou práci býti k dispozici dostatek vývojky, platí to v mnohem zvýšené míře o ustalovači. A zvláště to platí pro archivní fotografii přímo na papír. Můžeme-li se totiž při deskách i filmech opticky přesvědčiti o tom, je-li obraz ustálen (stane se průhledný a žluté zbarvení zadní strany zmizí), schází nám u papírových negativů toto kritérium úplně. Nutno se zcela spolehnouti na dobrou jakost ustalovače a ponechatí papíry v něm dosti dlouhou dobu 10—15 minut. Poněvadž nemáme žádné jednoduché kontroly, kdy ustálení obrazu na papíře je ukončeno, jest lépe zachovati toto poněkud delší dobu než obvykle se předpisuje a dále dbáti toho, aby ustalovač byl vždy dostatek, raději více než méně, poněvadž ve větším množství se jeho schopnost při stejném počtu ustalovaných obrázků prakticky déle zachovává. Že jest nutno dbáti, aby obrázky se neslepily, aby se

neutvořily vzduchové bublinky, aby konečně některý roh obrázku nevystupoval nad hladinu ustalovače, jest samozřejmo. Při tom jest dbáti, aby ustalovač byl správně nasazen. Jest mylné, domnívati se, že přidáním chemikálií nad udanou míru jeho síla vzroste. Naopak, ustalování trvá pak déle, což se nejlépe pozná při deskách. Proto jest dokonce dbáti, aby roztok se vypařováním příliš nekonzentroval. Trvá-li na př. ustalování při čerstvém roztoku příliš dlouho, stačí desku spláchnouti čistou vodou a znovu ustalovati; pak ukončí se ustalování velmi brzo, neboť zbytky vody v emulsi z propláchnutí rozředí přílišnou koncentrací.

Jednak z důvodu, aby se zamezilo rychlému odpařování, jednak proto, že papíry ve specificky těžkém ustalovači plavou navrchu a je nutno je zatěžovati, aby byly úplně ponořeny, používáme misek menších, avšak hlubších (10—15 cm), do nichž klademe papíry citlivou emulsi dospod. Pracuje-li laborant v temné komoře sám, nemůže se příliš zdržovati opatrným vkládáním papírů do ustalovače, nýbrž je prostě do něj hází (proto jest lépe, aby miska s ustalovačem stála dále od vývojky, aby kapky způsobené vystříknutím nemohly padnouti do vývojky) a poněvadž nesmí si znečistiti ruce, přitlačuje kopie do misky dlouhou, nejlépe dřevěnou tyčkou. Pravidlem budiž, že na dokonale ustálení 200 obrazů 18×24 (papírových) nutno užití 4 litry ustalovače. Šetřiti není na místě, neboť od dokonalého ustálení závisí nejméně z 30% trvanlivost získané kopie. Pokud jde o způsob, obvyklý v amatérské fotografii, ustalovati nejprve ve starší a vypotřebované lázni a pak na kratší dobu v lázni čerstvé a tudíž silnější, vedl by při fotografii archivní, při níž klademe váhu na rychlost, k přílišné ztrátě času.

Někdy, zvláště chceme-li snímky sušiti na elektrické sušičce a nevíme, zdali je materiál dostatečně odolný, aby snesl vysoké teplo umělého sušení, je nutno citlivou vrstvu utvrditi. Děje se tak buď před ustalováním, nebo i při něm, avšak lze tuto proceduru provést i po vyprání, krátce před sušením. Po vyvolání koupe se snímek v zředěném roztoku formalinu (1 : 2) nebo se přidává kamenec do ustalovače (na 1 litr ustalovače 25 g kamence chromitého). Tytéž poměry platí i pro tvrzení snímků po vyprání, při čemž jest nutno snímky ponechat v těchto lázních asi 5 minut.

Po ustálení následuje praní snímků. O aparaturách, sloužících k dobrému a rychlému vyprání, byla již řeč. Než znovu nutno zdůrazniti, že teprve dobré vyprání zaručuje trvanlivost snímku a že tomuto úkonu nutno proto věnovati co nejvíce péče a pozornosti. Tato pozornost má jíti tak daleko, že máme znáti

i složení vody (vodovodní), v níž pereme. I nepatrné stopy určitých solí, na příklad normálního síranu sodného (sůl Glauberova) ztěžují neobyčejně vypírání a stejně i tvrdá voda pramenitá, která obsahuje vápenec. Mnohdy se stane, že jak papíry, tak i desky mají po vyprání drsný povrch. Někdy je to způsobeno tím, že voda z vodovodu byla znečištěna jemným pískem. Písek pozná se někdy již při praní; zásadně však máme vždy po ukončeném praní otírat citlivou vrstvu namočeným kouskem vaty. Není-li drsnost způsobena jemným pískem, nebo vnikl-li tento při sušení do vrstvy, lze jej odstraniti koupáním ve slabém roztoku kyseliny solné (1—2%), zvláště jsou-li písková zrníčka vápencového původu. Také jiné nečistoty, které se dostaly do prací vody, odstraňujeme pozorně otřením citlivé vrstvy namočeným kouskem vaty. Je-li voda ve vodovodu pod silným tlakem a má-li v sobě hojně bublinek vzduchových, které se s oblibou usazují na citlivé vrstvě, nutno i mezi praním (zvláště desky) pilně otírat, aby v místech, kde se bublinky hromadí, nebylo vyprání nedokonalé.

Poněvadž i při použití moderních bubnových praček nikdy nemáme jistoty, že některý snímek se dobře nepropral, doporučuje se vždy učiniti zkoušku, je-li veškeren ustalovač z citlivé vrstvy skutečně odstraněn. K tomu účelu pořídíme si slabě červený roztok manganistanu draselného, který dáme ve slabé vrstvě do ploché misky s bílým dnem. Nato necháme snímky, vytažené z prací nádoby, odkapávati do tohoto roztoku. Nesmíme však papíry neb desky ihned po vyjmutí z vody dáti odkapávati do misky, poněvadž pak odkapává hojně čistá voda s povrchu, a my chceme zkouseti čistotu vody, vytékající z citlivé vrstvy. Zkoušku provádíme proto až když povrchová voda ze snímku odkapala. Nyní zkoumáme změny, nastalé v misce při kapáním vody ze snímku. Zůstane-li roztok nezměněný, resp. slábně-li pouze intensita červeného roztoku, poněvadž se ředí vodou, je snímek již dobře vyprán a praní může býti ukončeno. Jestliže však dopadající kapky barví roztok do hněda (sráží se kysličník manganičitý, burel), jsou v citlivé vrstvě ještě stopy ustalovače a je bezpodmínečně nutno pokračovati v praní. Jsou-li stopy ustalovače v citlivé vrstvě již nepatrné, nebo když jsme dali odkapávati příliš mnoho vody, lpící na povrchu snímku, neukáže se hnědé zbarvení hned, nýbrž za malou chvíli. Vytvoří pak zahnědlé okraje okolo světlejších koleček, která byla způsobena kapkami. I tehdy nutno ovšem v praní pokračovati. Aby indikace byla přesná, nutno čistiti neustále dno bílé misky. Pokryje se totiž brzy hnědým povlakem sraženého burelu, což by mohlo vésti k mylné domněnce, že burel se sráží i když odkapáváme úplně vypraný snímek.

Občas, když je nutno zvláště rychle zhotoviti trvanlivý snímek, můžeme práci urychlití přidáváním slabého roztoku manganistanu draselného přímo do prací vody. Přidávati smíme však jen málo a nutno pak rychle odstraňovati vodu, v níž se snímky perou. Jinak je nebezpečí, že burel se usadí v citlivé vrstvě i v papíru a zbarví snímek do hněda. Mimo to má se přidávati pouze uprostřed vypírání, tedy nikoliv již na začátku, kdy sražení burelu by bylo nejintenzivnější, poněvadž snímek je ještě hodně nasáknut ustalovačem, a nikoliv ke konci, kdy je třeba vyprati zbytky růžového roztoku manganistanu draselného, který by jinak zůstal a zbarvil snímek slabě červeně.

Po ukončeném vyprání a po usušení snímku, o němž již byla řeč při stati o sušičkách, následuje případné zlepšování snímku retuší. O ní netřeba se šířiti, poněvadž v archivní fotografii jí používáme pouze k vykrytí psací látky a nelze ji doporučiti, alespoň ne u starých dokumentů k zdůraznění tahů písma. I při sebe lépe provedené retuši jest nebezpečí, že laborant setře individuální tahy písma, a to i v tom případě, je-li dobrým palaeografem. Kdyby však písmu nerozuměl aneb luštil-li by špatně, byly by výsledky retuše písma někdy sice krásné pro oko, avšak snižovaly by hodnověrnost dokumentů.

K dosažení dokonalých snímků je někdy třeba vyčistiti okraje (zvláště u rukopisů), jsou-li kraje listů častým obracením zašpiněny. Jde-li o fotografii na desku, učiníme tak retuší na ní, avšak fotografovali-li jsme z úsporných důvodů přímo na papír a děláme-li pak pozitivy, můžeme je vyčistiti pohodlně a dokonale ještě i po vyprání následujícím způsobem. Připravíme si roztok kyanidu draselného 1 : 10 v destilované vodě.

Druhý roztok obsahuje vody destilované . .	1000 g,
jodidu draselného	300 g,
jodu	100 g.

K použití smícháme oba připravené roztoky stejným dílem a potíráme skvrnitá neb zašpiněná místa velmi lehce a rychle vatou, namočenou do tohoto roztoku. Papír je při tom přitisknut na skleněnou desku a celá práce se provádí pod vodou tekoucí přes papír. Účinek tohoto zeslabovače jest totiž velmi silný. Po ukončení práce nutno papír znovu asi 5 minut proprati. Při manipulaci s tímto roztokem nutno stále míti na paměti, že kyanid draselný je jeden z nejprudších jedů (působí však jen, dostane-li se do zažívacích ústrojí; přijde-li do rány, třeba i otevřené, je neškodný; vydává se pouze na zvláštní povolení), a že ani stopa tekutiny nesmí přijíti na rty neb na jazyk. Proto jest také třeba bedlivě zachovávatí předpisy, hledící k uschování této nebezpečné chemikalie ve fotolaboratoři.

XII. UKLÁDÁNÍ A TRVANLIVOST FOTOGRAFIÍ, CENA ZAŘÍZENÍ FOTOGRAFICKÉ LABORATOŘE A KALKULACE SNÍMKU.

Posledním úkonem fotolaboratoře jest zajistiti snímky, aby byly snadno použitelné. Měkké papíry dokumentární mají podstatou svého složení, jsouce zrobeny z lněných hadrů, dobrou odolnost proti mechanickému opotřebování. Méně už papíry lesklé, které mají silnou barytáž. Snadno se lámou a poškozují po stranách. Oba druhy papíru, i když jsou dokonale vysušeny, počnou se po určité době krotiti, poněvadž citlivá vrstva reaguje na vlhkost v ovzduší a dává papíru jednostranné napětí. Nejlépe snímek upravíme nalepením na bílý papír, opatřený uvnitř plsti plátnem. Je sice o něco dražší, než kartonové papíry k nalepení fotografií, avšak je odolnější a hlavně nemusí býti tak silný, jako karton. Výhodu slabé podložky oceníme nejlépe tehdy, máme-li ukládati sta a tisíce fotografií. Ostatně bílý plátněný papír, jehož povrch je bezvadně hlazený, nešpiní se tak rychle jako papír kartonový a na okrajích lze jak tužkou, tak i perem učiniti poznámky, vztahující se k fotografovanému dokumentu. Pokud ukládáme desky, je nejlépe uschovávatí je jednotlivě v papírových sáčcích z tenkého pergamenového papíru, na něž se napíše signatura desky, odpovídající signatuře v listkovém katalogu desek. Filmy ukládají se do plechových krabiček, jak o tom ještě bude řeč.

Na tomto místě jest záhodno upozorniti na ověřování fotografických kopií. Zkušený fotograf nikdy neuvěří v pravost dokumentu jenom proto, že jeho obraz byl zhotoven cestou fotografickou. Naopak, cesta fotografická dává mnoho možností zfalšovati obsah listiny, zvláště moderní, nebo dokonce vyhotoviti obraz listiny úplně podvržené, při čemž podpisy, razítka i rukopis mohou býti úplně pravé. Také interpolovati listinu (novou) není pro fotografii obtížné, t. j. vynechati určitá slova neb naopak přidati tak, aby zevně nic nebylo znatelné. Nejsnáze se tak děje přifotografováním razítek a podpisů z jiných pravých listin, fotomontáží jednotlivých slov a podle potřeby i písmen. Proto nelze se spokojiti ověřením, které by se přifotografovalo (značka archivní laboratoře), nýbrž je nutno každou kopii, zvláště na rubu ověřovati razítkem ve spojení s rukopisným ověřením.

Hned s počátku pojednání byla řeč o trvanlivosti fotografických kopií neb negativního materiálu, kterýžto požadavek má zajisté při fotografii archivní svůj zvláštní důležitý význam. Trvanlivost má tři podmínky, a to za prvé řídí se podle užitého

materiálu, za druhé má na ni vliv způsob zpracování tohoto materiálu a konečně za třetí lze ji zlepšiti neb zhoršiti vhodným neb nevyhovujícím uložením získaných snímků. Deskový negativní materiál má trvanlivost dokonalou. Ovšem sklo je materiálem křehkým a proto je nutno chrániti desky před tvrdými úhozy (nesmí spadnouti na zem a pod.). Trvanlivost lze ještě zvýšiti lakováním citlivé vrstvy, aby k ní neměl přístup vzduch. Použití lze k tomu lak zaponový (roztok acetyl-celulose v octanu amylnatém), který dává povlak velmi pružný, nepraskající a nezávojující, jak se někdy stává při použití alkoholických laků pryskyřicových. Je velmi odolný vůči atmosférickým vlivům. Uložíme-li desku kromě toho do papírového sáčku a dáme na místo s konstantní teplotou 18—20° C, vydrží deska neporušena po mnoho desetiletí.

Materiál filmový je sice odolný proti nárazům, avšak má opět jiné nevýhody. Je totiž jednak hořlavý, a jednak jeho celulooidový podklad, tedy látka organická, může při nevhodném uložení jeviti známky stárnutí, totiž státi se křehkým a lámavým. Celuloid se připravuje z nitrocelulose, kafru a lihu, odkudž pramení jeho vysoká hořlavost. Dosavadní zkušenosti s filmem nejsou ještě dostatečně starého data, aby bylo lze bezpečně říci, jak dlouho film skutečně vydrží. Do obchodu byl uveden teprve r. 1888 a intenzivněji se používá teprve od doby proniknutí kinematografie. Přesto je však známo dosti negativních filmů, z let kolem začátku našeho století, které téměř po 40 letech jsou zcela bezvadné. Opravňuje to tudíž k naději, že i film je látkou dostatečně trvanlivou a že se proto hodí i pro snímky archivní.

Pokud jde o jeho hořlavost, je skutečně značná, ba při shodě určitých neblahých náhod neb nepřístojností může i explodovati. Je tudíž ve větším množství i nebezpečný. Zákonité předpisy, hledící k bezpečnostním opatřením při práci s filmem, basírují u nás stále ještě na ministerském nařízení ze dne 15. července 1908 čís. 163 říš. zák. o zacházení s celulooidovými předměty ve výrobě a obchodu. Tyto předpisy zakazují pracovati na jednom pracovním místě s více než 2 kg celuloidu, při čemž počet pracovních míst není omezen, avšak je předepsáno pro každé pracovní místo 15 m² pracovního prostoru. Má to za účel, aby jednotlivá kvanta celuloidu byla od sebe více než 3 m vzdálena. Jelikož však kvantum 2 kg představuje roli normálního kino-fotolaboratoři se pracovalo najednou s tak velikým množstvím. Ostatně pyroforické jsou především jemné částice filmu, vznikající hlavně při jeho sestřihu. Právě tento úkon není však v archivní fotolaboratoři vůbec nutný a patrně se nikdy nebude

prováděti. Také není se obávati hořlavých výparů filmu, poněvadž kvantum, s nímž se obvykle pracuje, je nepatrné.

V Americe a také v Evropě vyrábí se od několik let tak zvaný „nehořlavý film“. Přesněji řečeno, také tento film hoří, není ohnivzdorný. K jeho zapálení, je však nutno, aby přišel ve styk s otevřeným plamenem, neboť jeho zápalná teplota jest mnohem vyšší než u obvyklých filmů a také při hoření nevydává tak vysoký žár, aby sám mohl dále hořeti. První z těchto filmů je „Kodak Safety Film“.

Používání tohoto filmu doporučilo americké ministerstvo obchodu spolu s americkým národním normalizačním ústavem (National Bureau of Standards) svým výnosem R 165-36 Photographic film for miniature copies of Records ze dne 1. srpna 1936. Tímto výnosem doporučuje se používat pro archivní snímky filmu 16 a 35 mm.

Pro dokonalé uložení lze doporučiti pouze plechové krabice, které jsou zároveň ohnivzdorné a doprostřed filmového svitku jest dáti kousek kafru. Námitky, vznesené proti přidávání kafru, že totiž se tím ztrácí z negativu polostíny, neobstojí. Ostatně v archivní fotografii jde obvykle jen o ostré rozdíly tmavého písma a bílé psací podložky a polostínům hledíme se vyhnouti. Konečně místo kafru lze na dno plechové krabice také dáti navlhčený ssací papír, nebo asbest, ovšem tak, aby film a papír se nedotýkaly (krabice humidorové, Kodak). Důležitější je, aby filmy vždy v průběhu jednoho roku byly alespoň jednou převinuty. Při delším nehybném uložení opravdu vysychá, čímž se vlní. Velký vliv na jeho trvanlivost má temperatura. Nedoporučuje se ukládati jej v místnostech, kde je teplota vyšší než 16° C a kde je vzduch příliš suchý.

Dbáme-li těchto vodítek, jest i film materiálem celkem trvanlivým a lze počítati, že vydrží beze změny nejméně 50—60 let, možná, jak ukáže zkušenost, ještě mnohem více. Poněvadž obvykle máme filmy jen negativní, pořízené na t. zv. pozitivním filmu, který sám sebou je odolnější, poněvadž dále je možno za poměrně malý peníz zhotoviti z tohoto filmu pozitiv, který opět vydrží nejméně 60 let, lze film pro archivní fotografii s vědomím úplné odpovědnosti bez váhání doporučiti. Ostatně snad v blízké budoucnosti budou ukončeny pokusy (trvají již po více než 25 let) s pozitivním filmem kovovým, který se již začíná vyráběti po továrnicku. Pak bylo by lze pořídit pozitiv filmu na tomto novém materiálu, který pozůstává z tenké aluminiové folie, které je po jedné straně opatřena citlivou vrstvou. Po vyvolání dostaneme redukované kovové stříbro přímo na kovovou podložku (nepatrná želatinová mezivrstva nepadá v úvahu) a tudíž obraz je velmi trvanlivý a zcela nehořlavý. Tyto filmy ne-

bude ovšem lze ani kopírovati ani zvětšovati, nýbrž jen epidiaskopicky promítati.

Trvanlivost papírových snímků je závislá, jak již bylo řečeno, na jejich podkladě a pro snímky, které mají dlouho vydržeti lze doporučiti pouze dokumentní papír aktografický, co nejméně barytovaný, tenký a tudíž nelámavý. Trvanlivost takových papírů jest velmi veliká, avšak i brilantní papíry barytované, jak učí dlouhodobá zkušenost, jsou dobré, a při vhodném uložení lze je odhadovati na 100 let, tedy dobu i pro účely archivní dostatečně dlouhou.

Podmínkou trvanlivosti u desek, filmů i papírů jest, jak častěji již bylo řečeno a jak znovu budiž zdůrazněno, dokonalé a čisté zpracování, hlavně důkladné ustálení snímku a přezkoušení jeho vyprání. Sebe dražší a dokonalejší materiál se rychle zkazí, nebyl-li dobře zpracován a i materiál obyčejný a laciný vydrží velmi dlouho, byla-li mu věnována náležitá péče.

Konečně zbývá ještě zabývat se cenou fotografického atelieru a fotografické laboratoře. Má-li atelier i laboratoř býti vybavena tak, aby vyhovovala všem nárokům, stojí jejich zařízení nejméně 50.000 K. V tom je započítán jeden malý přístroj na fotografii přímo na papír, cca 6000 K, jeden dobrý reprodukční stroj, dovolující snímky na desky i papíry a fotografii přímou i hranolovou neb zrcadlovou, asi 10.000 K, jedna bubnová sušička cca 10—12.000 K, přístroj zvětšovací 3000 K, jedna přenosná komora 13 × 18 s různými objektivy 4000 K a cca. 15.000 K na zařízení laboratoře se všemi drobnými přístroji a instalacemi. Čím více peněz je k dispozici, tím dokonalejší je zařízení, avšak pro začátek lze se uskrovniti a poříditi dobré zařízení, ovšem pouze s jedním typem aparátu již od 8—10.000 K. Kupovati věci levnější, které sice by odpomohly okamžité nouzi, avšak v budoucnosti by musely býti nahrazeny aparaturami dokonalejšími, se nepodporučuje, poněvadž jako ve všem platí i zde heslo, že nejlevněji kupuje ten, kdo koupí věc sice dražší, avšak trvalé hodnoty. Ostatně všechny ceny platí jen pro určitou dobu. Vývoj však směřuje, alespoň u fotografických strojů, k zlevnění a níkoliv ke zdražení cen (ceny z polovice roku 1936).

Ještě nesnadněji než u aparatur, jest podati ceny materiálu. Lze o nich říci jen tolik, že také ony mají tendenci spíše sestupnou než stoupající. A také to, že čím více se pracuje v archivní fotolaboratoři, tedy čím má větší spotřebu materiálu, tím poměrně levněji bude nakupovat. Neboť plným právem jest se nadíti, že továrna neb obchodník učiní výhodnější nabídku stálému velkému spotřebiteli, u něž není obav z nezaplacení odebraných materiálů, a že mu poskytne větší slevu než pouhému

amatérovi, který za rok spotřebuje méně materiálu než archivní fotolaboratoř za týden. Při tom třeba ještě bráti v úvahu, že tento odběratel jest státní, zemský neb jiný veřejný úřad, že věc slouží k podpoře veřejné prospěšné kulturní instituce archivní, knihovní neb musejní.

Při nákupu materiálu doporučuje se proto odhadnouti celkovou roční spotřebu jak chemikálií, tak i veškerého jiného materiálu, sjednati pak s obchodníkem směrné jednotkové ceny a uzavřítí objednávku na celý rok napřed. Citlivý a zkáze podléhající materiál neodbíráme však najednou, nýbrž postupně, jak toho potřeba vyžaduje, abychom měli stále materiál čerstvý. Ceny materiálu kolísají podle druhů; lze však dostati dobrý papír již od 16 K za čtverečný metr. Lepší papíry stojí ovšem více, až 24 K za čtverečný metr. Slevy s ceníkových cen u desek i filmů řídí se podle množství odběru, stejně i ceny chemikálií. Přesně je udati nelze.

Zdálo by se po této připomínce, zvláště víme-li, že dokonalé zařízení fotolaboratoře a fotografického atelieru stojí kolem 50.000 K, že archivní fotografie je přece jen do určité míry přepychem a že její přednosti jsou vyváženy zvýšením nákladu. Než ani tomu není tak. Velmi přesně provedená kalkulace, provedená v archivu, který provádí intensivní fotografické akce a používá důsledně fotografie, ukázala, že postup fotografický je skoro o 50% levnější než starý způsob ručního kopírování předloh. Při tom do kalkulace byla zahrnuta nejen cena za materiál, chemikalie, osvětlení a proud pro sušičku, za spotřebovanou vodu pro vypírání, nýbrž i plat školného laboranta (1200 K měsíčně) a 7% amortisace celého zařízení. Kalkulace ve prospěch manuálního opisování byla pořizena podle doby potřebné k opsání (kalkulován velmi vysoký výkon denně 30 stran opisů na stroji napsaných), spotřebovaného materiálu a platu opisovače (v úvahu byl vzat plat 900 K za měsíc, tedy ani ne 6 K za hodinu, což jest průměrný plat kopisty). Mimo to byla ve stejné ceně kalkulována i doba, nutná ke kolaci, kterou však v archivech obvykle musí prováděti úředník konceptní, tedy lépe placený.

Fotografie vyhrála toto závodění pouze rychlostí, s níž kopie se pořídí. Kdyby se tato kalkulace provedla všude tam, kde dosud se pořizují opisy ručně, ukázalo by se, že leckde by dopadla pro fotografii ještě příznivěji, neboť zvláště neobvykle vysoký výkon 30 stran opisu za den nelze při obtížných předlohách docílit a snižuje se někdy dokonce až na jednu pětinu v úvahu vzatého množství. Podobné kalkulace, které dopadly pro fotografii ještě příznivěji, byly provedeny v Americe, a to jak u soukromých firem, tak u státu a samosprávy, a důsledek

toho je, že ve všech centrálních úřadech byly zařízeny velké fotografické ateliery.

Interní cena, při provozu pouze asi 10.000 snímků ročně, jednoho snímku bílé písmo na černém podkladě formátu 15×21 cm jest cca 75 haléřů, snímku 24×32 cm 2 K. Francouzské prameny udávají ceny číselně stejné (75 cent. a 2 fr. Pro formát 13×18 udávají cenu 30—40 centimů.) Jedna deska formátu 13×18 (bez kopie) nemusí archiv i se zpracováním státi více než 3.50 až 4 K (podle druhu desky, ve Francii, kde desky jsou podstatně levnější, prý nejvýše 2 fr.), formátu 18×24 nejvýše 7—8 K. Jeden otisk 13×18 nejvýše 90 hal., 18×24 nejvýše 2 K.

XIII. FOTOGRAFIE EXPLORATIVNÍ.

Hned s počátku budiž řečeno, že fotografii explorativní lze v archivním fotografickém atelieru málo prováděti. Fotografie explorativní vyžaduje speciální materiál a speciální aparatury a archivní fotografická laboratoř nemá zvláštních dotací, určených ke studiu fotografie a zkoumání nových metod. Proto jest badání speciální a zvláště obtížné úkony přenechati ústavům, které svým určením se mají zabývati speciálními fotografickými pracemi, neb hledati dokonce nové cesty a metody (na př. vědeckým ústavům universitním a technickým).

Pokud nebyla fotografie známa a nenašla speciálních řešení, užívalo se k luštění míst, na nichž inkoust buď vybledl neb se stal nečitelný (rasury, zánik vlivem vlhka a pod.), mechanických a chemických prostředků. Nejsnadnější a nejznámější prostředek jest navlhčiti písmo čistou vodou, ovšem opatrně, aby podložka písma vodu nenasákla. Tím dosáhlo se okamžitého ztemnění písma, ovšem jen ve skrovných mezích. Lepší výsledky dává cesta chemická, potírání zaslých míst sirníkem amonným (NH₄2S). Dříve se prostě navlhčovala místa se zaslým písmem slabým roztokem, avšak ke škodě předlohy, neboť sirník amonný působí nejen na písmo, které se jeho působením stává temnější a tím i čitelnější, ale i na podklad předlohy, která silně zhnědne. Vyvolání písma sirníkem amonným jest trvalé, ovšem, nezajde-li jeho nesprávným použitím také psací podložka. Nyní doporučuje se proto upravit roztok 1 : 3 sirníku amonného a postříkati rozprašovačem místa, v nichž tušíme písmo, avšak jen do té míry, aby psací podložka nebyla promáčena. Po přečtení písma má se sirníkem postříkané místo dobře, avšak opatrně umýti destilovanou vodou.

Uvedený způsob nelze doporučiti a také na něm nelze přestati, poněvadž někdy nevede k dobrým výsledkům. Konečně,

tak jako v kriminalistice, platí i u listin a rukopisů, že „corpus delicti“ má být pokud možno dlouho zachován v původní podobě. Co nelze rozluštit dnes, ani za rok, podaří se snad použitím nových metod, které teprve budou vynalezeny, rozluštit třeba za deset i více let. Avšak podaří se to jen tenkrát, když listina neb rukopis byla ponechána v původním stavu a nebyla chemicky zpracována, kterýmžto zpracováním bývá poškozena.

Popisovati dopodrobna metody, jimiž i nyní je za určitých okolností možno fotograficky zachytiti písmo prostému oku neviditelné, nemělo by v této práci účelu, poněvadž, jak již řečeno, je nutno pracovati s použitím aparatur, dosud velmi drahých, které v archivní laboratoři normální nejsou k dispozici. Proto postačí krátce upozorniti na existující metody. Důkladnější údaje o věci lze získati z odborné literatury, která se níže uvádí.

Viditelné světlo šíří se, jak známo, vlnovitě. Délka vlny podmiňuje v lidském oku vjem určité barvy, na př. modré, žluté atd. Bílé světlo skládá se ze smíšeniny barev, t. j. světla různé vlnové délky, což lze snadno dokázati rozložením světla hranolem, v němž nestejně dlouhé vlny jednotlivých barev jsou nesterpně lámány a lze je pak samostatně pozorovati. Barva určitého předmětu závisí pouze od toho, pohlcuje-li určité barvy, t. j. světlo určité délky vln. Světlo, které předmět nepohlcuje, které se tedy odráží, určuje náš barevný vjem. Předmět je bílý, reflektuje-li veškeré sluneční světlo (spektrální světlo), je modrý, pohlcuje-li barvu žlutou a červenou a je červený, pohlcuje-li barvu žlutou a modrou. Světelné vlny jsou ovšem velmi malé a měří se na $\mu\mu$, t. j. milimikrony (miliontiny milimetru). Viditelné barvy mají postupně tyto délky vln: červená 770—650 $\mu\mu$, oranžová 650—590 $\mu\mu$, zelená 540—490 $\mu\mu$, modrá 490—450 $\mu\mu$, temně modrá (indigová 450—420 $\mu\mu$ a fialová 420 až 390 $\mu\mu$. Ostatní světelné vlny, ačkoliv ovšem existují, nelze lidským okem postřehnouti. Vlny kratší než 390 $\mu\mu$ jmenujeme ultrafialové, krátce ultra, vlny delší než červené, tedy od 770 $\mu\mu$ výše, jmenujeme vlny infračervené, krátce infra.

Normální bromostříbrná emulze není citlivá pro veškeré barvy, t. j. délky světelných vln, avšak viděli jsme již, že různými sensibilátory lze její citlivost k určitým délkám vlny zvýšiti. Naopak vhodnými filtry lze vymýtiti světlo určité vlnové délky. Zároveň nutno si uvědomiti, že chromatická korekce objektivů normálních, která je sdělána pro světlo viditelné, nevyhoví nám pro fotografování buď infra neb ultra paprsky. Vyžaduje tedy fotografování těmito neviditelnými paprsky zvláštních objektivů, zvláště sensibilovaného materiálu a zvláštních filtrů k zadržení paprsků, které nemají na citlivou vrstvu již působiti,

jednak aby svou intenzitou nekryly obraz, jednak aby svou silně differující vlnou nedávaly neostrý obraz. Ultrafialové světlo má kromě toho ještě tu vlastnost, že jeho působením (je-li ostatní světlo odfiltrováno) určité látky fluoreskují a stávají se pak viditelné. Správná volba všech tří komponent, objektiv, filtr a materiál (k tomu přistupuje u ultra světla ještě volba světelného zdroje, který má obsahovat co nejvíce ultrapaprsků), je obtížná a drahá (speciální křemíkové objektivy, křemíkové a rtuťové lampy, objektivy korigované pro infra paprsky a pod.), vše mění se také případ od případu, takže je nutno fotografování těmito paprsky přenechat speciálně zařízeným ústavům. K další orientaci uvádím některou dobrou literaturu, jako V. Mente, Die ultravioletten Strahlen in der Photographie (Zeitschrift für Reproduktionstechnik 15, 42 a 58, 1913), H. C. Jaquet, Kurzwellige Strahlung im Dienste der Photographie (Photogr. Korrespondenz 64, 203, 1928), Kögel R., Die Palimpsestphotographie (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie 1914, 37), P. R. Kögel, Die Palimpsestphotographie (Halle 1920, Archiv für Kriminologie 71, 85. Die Naturwissenschaften 1922, sešit 43. Enzyklopädie der Photographie, sešit 96), Kögel R., Ultraviolettphotographie mit schiefer Beleuchtung (Archiv für Kriminologie 79 Bd.), Prof. Kögel G., Die unsichtbaren Strahlen im Dienste der Kriminalistik (Photographie radiierter Schriften, Graz 1928), Türkel, Atlas der Bleistiftschrift (Graz 1927), Dankwort P. W., Luminiszenz-Analyse im filtrierten ultravioletten Licht (Leipzig 1929, zde podrobně uvedena literatura starší), Ch. Samaran, Application des rayons ultra-violets au déchiffrement des passages, grattés on effacés dans les manuscrits (Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions, 1925, p. 348—355) a „Lectures sous les rayons ultra violets“ (Romania, sv. LIII., 1927, p. 289 až 300).

Snadnější a snad i výkonnější než fotografie ultra paprsky bude fotografie infračervenými paprsky. Dosud však není tento obor tak zpracován, aby bylo lze udati přesné návody, platné pro jednotlivé případy. Zde bylo by pole pro speciální badání odborných ústavů a archiváři by jistě s povděkem uvítali práci, zabývající se fotografií infra paprsky, hledící k archivním snímkům. Z literatury lze uvést tyto knihy: S. O. Rawling, Infrared photography (London 1933) a Othmar Hewick, Die Infraphotographie und ihre Anwendungsgebiete (Halle 1934) a Dr. Beck, Photographie des Unsichtbaren (1936).

Přece však můžeme i v normálně zařízené fotolaboratoři pokusit se o některé snímky explorativní. Ovšem jen v těch případech, kdy písmo nebylo úplně odstraněno, nýbrž je jen tak zeslabeno, že je nelze ani čísti, ba ani normálně viděti. G. Fi-

scher popisuje jednu takovou metodu¹⁸⁾ a radí použití modrého filtru a Agfa reprodukční desku Autolith, 4—6krát přeexponovat a vyvolávat metol-hydrochinonovou vývojkou s přísadou tetraboritanu sodného (boraxu). Filtr, který se dává před zdroj světla, sestává z desky světlemodré, kobaltově modré a světlečervené (tyto filtry lze buď koupiti ve sklenářském obchodě, ačkoliv se zdá, že pak nebudou dosti spolehlivé; lépe snad užiti Agfa Lifa-filtry). Pro silně zašlé písmo na světlém podkladě postačí filtr kobaltový, pro zašlé písmo na žlutém podkladě musí se kobaltový filtr zesílit ještě filtrem světlečerveným, při šedém podkladě stačí filtr světlemodrý, kombinovaný s filtrem světlečerveným. Ve zvláště obtížných případech doporučuje se Agfa Printonfilm.

Překvapujících výsledků lze někdy docílit, zvětšíme-li předlohu pokud možno co nejvíce přímo na desku. Podle barvy předlohy použijeme materiálu buď obyčejného neb orto- a panchromatického, při čemž ovšem jest důležitá volba správného filtru. Právě pro jemné rozdíly barevné, často nepostřehnutelné, nelze někdy napřed určit, který filtr bude vhodnější, a platí zde staré pravidlo, že zkušenost je lepší než učenost. Nedostaneme-li dobrého výsledku s filtrem žlutým, možno snímek opakovat s filtry jinými (červeným neb zeleným). Tyto snímky lze ovšem nejlépe prováděti při denním světle. Při umělém světle můžeme vyhraněně šikmým osvětlením získati někdy ještě dobrý snímek. Použití zvětšení přímo na desky má býti co největší (zvětšením z malého formátu zvětšovacím přístrojem ztrácí se vždy v určité míře jemné jednotlivosti; ostatně i zvětšeninu na desku možno ještě zvětšiti na papír). Podařilo-li se nám zachytiti na desku takto alespoň stopy písma, byť i tak slabě, že písmo nelze přečísti, uděláme na nejtvrďší diadesku diapositiv a pak opět na diadesku druhý negativ. Tímto postupem dostaneme negativ se značně zesílenými rozdíly. Případným zmenšením diapositivu a zmenšením dublovaného dianegativu dostaneme nejen velkou ostrost obrazu, ale i původní velikost předlohy.

Na konci dlužno ještě uvésti jednu sice starou, avšak stále dobrou metodu, jak získati z fotografie na papír (černý podklad, bílé písmo) přímo a bez přefotografování pozitivní obraz, to jest černé písmo na bílém podkladě. Tato metoda, jež byla po prvé popsána v publikaci O. Mente—Dr. A. Warschauer Die Anwendung der Photographie für die archivalische Praxis (Mitteilungen der kgl. preussischen Archivverwaltung, Heft 15, Leipzig 1909), musí se však předem vyzkoušeti pro každý druh

¹⁸⁾ Viz die Quarzlampe im Dienste des Archives, Archivalische Zeitschrift, dritte Folge, neunter und zehnter Band, str. 375—377.

papíru, s nímž se pracuje. Jinak je však velmi jednoduchá a dává dobré výsledky. Normálně, to jest správně osvětlený snímek na papíru lze vyvolávat i v každé obvykle užívané vývojce. Velmi důležitá jest však, aby vyvolávání se dalo dokonale, neboť se musí redukovat i veškeré osvětlené stříbro až do hloubky, tedy ne jen povrchu. Vyvoláváme proto nejlépe asi 10 minut ve vývojce, rozředěné poněkud více než obvykle a pak ještě znovu 10 minut ve vývojce silně koncentrované. Při tom nutno úzkostlivě dbát, aby povrch papíru nebyl znečištěn, zvláště aby případnými otisky mastných prstů nebylo někde zabráněno přístupu vývojky. Pracujeme-li s papírem kartonovým, tedy silnějším se silnou barytází a silnější vrstvou emulze, doporučuje se prodloužit vyvolávání ještě déle až na 25 minut. Známky tohoto „moření“ snímku ve vývojce zmizí v následující bělicí lázni, kterou nasazujeme takto:

manganistan draselný	2 gr
kyselina sírová	20 ccm
voda destilovaná	1000 ccm

Vyvolaný snímek vložíme bez praní (necháme však dobře odkapat) přímo do této bělicí lázně, v níž se redukované kovové stříbro za mírného šumění rozpustí, takže celý snímek je opět bílý. Poněkud se sice zbarví buď stejnoměrně, někdy i skvrnitě na červenohnědo (vlivem sraženého kysličníku manganicitého, burelu), avšak toto zbarvení odstraní se v další lázni, 10% roztoku kyseliny šfavelové. Po této druhé lázni obdržíme zcela vybělený snímek, na němž v průhledu proti světlu lze viděti slabě tahy písma. Vystupují-li tahy písma příliš ostře, nebylo buď vyvolávání neb vybělení dokonale, to jest v želatinové vrstvě zůstalo buď neredukované neb redukované stříbro. V obou případech byl by konečný výsledek špatný. Proto je v tomto případě záhodno opakovat celou proceduru, ovšem po vyprání snímku (pereme asi čtvrt hodiny v tekoucí vodě). Pak vložíme snímek asi na pět minut znovu do vývojky. Nežčerná-li, to jest, nenastane-li opět redukce stříbra, poněvadž již při prvním vyvolávání bylo dokonale redukováno, byla chyba v lázni bělicí, která nerozpustila veškeré redukované stříbro. Předpis pro bělicí lázeň postačí totiž pouze pro dva snímky formátu 18 × 24 a lázeň je po použití vyčerpána. Po opětované lázni v 10% roztoku kyseliny šfavelové propereme opět asi 15 minut v tekoucí vodě a pak krátce osvětlíme (asi 10—20 vteřin). Pak vyvoláváme znovu v původní vývojce a objeví se nám již černé písmo na bílém podkladě. Je to způsobeno tím, že veškeré dříve redukované stříbro bylo bělicí lázní z citlivé vrstvy odstraněno a při novém osvětlení působilo světlo pouze

na dosud neredukovaný bromid stříbrný, který zbyl pod obrazem tahů písma. Dále postupujeme jako při normálním snímku.

Dobrý výsledek záleží především na dokonalém provolání negativního snímku až na spodní stranu citlivé vrstvy, to jest, aby v emulsi nezbylo neredukované stříbro kromě pod obrazem tvarů písma. Proto doporučuje se opakovat vyvolávání. Lepších výsledků docílíme na papírech tenkých, to jest se slabou vrstvou emulze a s nepatrnou barytází. Naprostá čistota a přesnost při práci, jako vůbec u všech fotografických úkonů jest další podmínkou.

LITERATURA:

- Eder Dr. J. M.: Recepte und Tabellen für Photographie und Reproduktionstechnik, 13. vyd.
- H. Schmidt: Vorträge über photographische Optik.
- von Cles H.: Der Gebrauch der Blende in der Photographie.
- Valenta E.: Photographische Chemie und Chemikalienkunde, II díly.
- Plotnikov J.: Photochemie.
- Zaepernick H.: Wirtschaftliches Arbeiten im Negativ und Positivprozess.
- Müller H.: Die Misserfolge in der Photographie I. Negativverfahren, II. Positivverfahren.
- Stolze F.-Thieme P.: Handbuch des Vergrössens auf Papier und Platten: I. Vergrösserungsgeräte, II. Die Praxis des Vergrösserns.
- Hübel, Freih. v.: Die Lichtfilter.
- Haldy B.: Architekturphotographie.
- Lasally A.: Bild und Film im Dienste der Technik, 2 díly.
- Stenger E.: Die Wiederherstellung alter photographischer Bilder und Reproduktion derselben im ursprünglichen und neuzeitlichen Verfahren.
- Lexikon der graphischen Techniken.
- Albert A.: Die Reflektographie für Reproduktion ohne Kamera und der anastatische Druck.
- Goldberg E.: Die Grundlagen der Reproduktionstechnik.
- Russ R.: Handbuch der modernen Reproduktionstechnik.
- Mercator G.: Die photographische Retusche.
- Eder-Kuchinka: Jahrbuch der Photographie, Kinematographie und Reproduktionstechniken.
- J. Hubert-Ch. Perrat: La photographie au service des archives et des bibliothèques (vyšlo v časop. „Archives et Bibliothèques 1936, seš 1).

ČASOPISY:

Photographische Chronik.

Photographische Rundschau.

Photobeobachter.

Z českých věcí dlužno uvésti „Praktickou knihovnu českého fotografa amatéra“, jejíž novější svazky mají velmi dobrá pojednání o jednotlivých fotografických úkonech, dále „Praktickou knihovnu rozhledů fotografa amatéra“ (zvláště druhý svazek „Chemické názvosloví pro fotografy-amatéry“ od Mrkoše-Milbauera je neocenitelná pomůcka pro každého, kdo pracuje s cizí literaturou), dále časopisy

Rozhledy fotografa amatéra (1921—1929).

Fotografický obzor (1893).

ANTONÍN HAAS

MAPY ČECHTICKÉHO PANSTVÍ
S KONCE 18. STOLETÍ

Vznik map jest čistě praktický. Mapy jakožto geometrický obraz krajiny sloužily stejně dobře mořeplavcům, vojákům, cestovatelům a obchodníkům jako pozemkovým vrchnostem k přesnému přehledu velikosti jejich půdy. Konečně i sám stát se stará o řádné mapování z důvodů vojenských i fiskálních, u nás zvláště od doby Josefa II., kdy pozemková daň se počala vyměřovati podle přesně změřené velikosti půdy. Vedle oficiálních map celých států a zemí se zachovaly nespočetné nákresy speciální, které zobrazují jednotlivé vesnice, lesní revíry, rybníky a pod. Nalézáme je v mnohých vrchnostenských archívech, mezi něž patří též rozsáhlá patrimoniální registratura bývalého panství čechtického, později dolnokralovického, která jest uložena od r. 1919 v archívu země České.¹⁾ Ze stovky map a náčrtků — brouillonů do ní patřících a vznikajících od osmdesátých let 18. století zasluhuje pozornosti několik skupin, které budeme nazývati podle jejich autorů.

Nejstarší z nich jsou mapy Čulíkovy. Kresleny byly na bílý silnější papír v tvaru pravoúhlých čtyřúhelníků nestejně velikosti, řídící se rozlohou zobrazené plochy. Jednoduchý černý okrajový rámeček nenesl žádných označení délkových ani stupňových. Rovněž na vlastním kartografickém obrazu nelze zjistiti stop po geografické síti. Směrová růžice pak nezakresluje vždy sever nahore; jeho poloha se mění podle tvaru zobrazeného území, jak nejlépe dokazují oba zachované současné nákresy chrastovického dvora. U prvního z nich sever směřuje přibližně nahoru, na druhé mapě jest otočen přesně o 180° dolů čili druhá jest obrácenou kopií první. Jednotlivé parcely se liší barvou podle druhu kultury. Není však zakreslen každý pozemek ani každé stavení, nýbrž postupovalo se podle určitého výběru, jehož zásady poznáváme z výkladu barev a značek, jakož i z nápisů ve zcela jednoduše provedených kartuších. Při jejich horním okraji za značkou „Nro.“ následuje bližší označení zpravidla stereotypního znění: „Geometrischer Plan (nebo Grundriss) des bei der Hoch-Reichs-Fürst-Palmischen Herr-

¹⁾ Zprávy Českého zemského archívu, svazek VI., v Praze 1924, str. 314, sv. VII., v Praze 1932, str. 252 a 243.

schaft N. Meierhofes. Aufgenommen, berechnet und gezeichnet Anno... Johann Anton Czulik, Ingenieur“ Kartuš jest umístěna vždy při okraji, nejčastěji v rohu. Nestejné umístění má též měřítko a tabulka s výkladem barev a značek. Síťové měřítko, zobrazující na šířku deset vídeňských sáhů, vykazuje délku, odpovídající 150—200 jednotkám této míry. V jeho blízkosti se nalézá tabulka, vykládající barvy, užití v příslušné mapě. Pod nápisem „Farben-Erklärung“ barevné obdélníky nebo pětiúhelníky s doprovázejícím výkladem jasně ukazují, co bylo do nákresu pojato. Zobrazovaly se vrchnostenské dvory s příslušnými pozemky všech druhů, začasť i fary se zádušními statky. Žlutá barva značí pole, zelená louky, šedivá lesy, modrá rybníky, červená stavení od kamene, sytě žlutá dřevěné budovy. Stylované keře na zelených plochách odpovídají křoviskům, lesy jehličnaté se liší od listnatých zakreslením příslušných zjednodušených stromků na lesní plochy, půda zádušní jest opatřena černým křížkem. Vedle panských dvorců zakreslovaly a vyměřovaly se tehdy též panské lesy s myslivnami, zpravidla podle revírů. Práce vyměřovací v terénu i kreslířské prováděl zeměměřič Jan Antonín Čulík. Odborného vzdělání získal jako všichni geometři té doby na pražské stavovské škole inženýrské.²⁾ Již r. 1781 pracoval ve službách rodu Palmů, majitelů čechtického panství, které se později stalo částí dolnokralovického dominia.³⁾ V roce 1784 zahájil pak soustavné vyměřování a zobrazování čechtického dominikálu. Toho roku zpracoval krajinu severně od Čechtice, s jižní částí byl hotov následujícího roku, načež r. 1786 skončil svou práci vyměřením Křivsoudova. Jeho elaboráty jsou pouhými náčrtky, jak jest patrné na první pohled. Každý z nich byl slepen z několika menších kusů, načež se teprve dokreslilo orámování, směrová růžice, měřítko, výklad barev a kartuš, na niž se čte pouhé „Nro.“ bez čísla. Jaký vzhled měly míti definitivní Čulíkovy mapy, ukazuje druhá redakce mapy chrastovického dvora, rovněž Čulíkem r. 1785 pořízená. Jest vypravena honosněji než ostatní. Skládá se sice také z několika kusů, dodatečně slepovaných, ale ozdobná kartuš jest orámována dvěma stromy a nese vedle stereotypního označení ještě latinskou větu, oslavující čechtického pána těmito slovy: „Gubernante principe Palma radix tua reviviscet“ v růžovém orámování. Některá písmena tohoto hesla jsou psána červeným

²⁾ Albert Vojtěch Velflík, Dějiny technického učení v Praze, díl I, v Praze 1906 a 1909, str. 94.

³⁾ A. Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého, str. 457. Viz pozn. č. 42.

inkoustem a skládají letopočet 1785. Také vlastní nákres jest pečlivěji a jasněji vypracován.

Zachované mapy jsou pouze zlomkem velké Čulíkovy práce. Četné pozdější zmínky o jeho náčrtcích dokazují, jak často bylo jich používáno při změně pozemkové držby, v hraničních sporech a při nových vyměřovacích pracích. Ty zahájil r. 1795 zeměměřič Vincenc Janoušek, rodem Čech.⁴⁾ Narodil se někdy kolem r. 1750, neboť již v letech 1774—1775 navštěvoval na inženýrské škole v Praze přednášky proslulého profesora tohoto učiliště Františka Bernarda Hergeta.⁵⁾ Patřil k nejlepšímu žákům ústavu a na přímluvu svého učitele byl navržen k zeměměřičským pracím, tehdy v Čechách prováděným. Po jejich ukončení byl poslán r. 1784 do Haliče, kde pod vedením profesora Metzburgera několik civilních inženýrů a důstojníků konalo přípravné práce pro chystanou mapu této země v měřítku 1:28.800.⁶⁾ Následujícího roku byly však všechny přípravné práce zastaveny a Janoušek musil znovu hledati místo. To bylo v době vydání velkého berního patentu z 20. dubna 1785.⁷⁾ Základem nově upravené pozemkové daně bylo přesné vyměření všech parcel, prováděné samotnými sedláky; pouze dominikál, obtížnější partie, rozsáhlé lesy a nepravdělné (neregulérní) grunty měřili inženýři, zpravidla členové krajských podkomisí. Těchto prací účastnil se též Janoušek. Poté byl odvolán zpět do Bukoviny, aby dokončil mapování tamního kraje, na čemž pracoval až do r. 1789. V pozdějších letech žil s rodinou v trudných a stísněných poměrech, zaviněných trvalou nezaměstnaností. R. 1793 žádá za místo v zemských službách, ale marně. Teprve dvě léta poté pracuje na nových mapách pro čechtickou vrchnost.

Janouškovy elaboráty zachycují opět pouze panskou půdu a jsou dvojího druhu, lišice se způsobem zobrazení parcel: u jedné z nich jsou tyto plně barevné, kdežto jiné mají pouze okraje vyznačené příslušnou barvou. Jiných rozdílů mezi nimi není. Barevná stupnice jest celkem stejná jako u Čulíkových map. Jejich velikost jest sice různá, ale celkový tvar stejný, totiž pravoúhlé čtyřúhelníky, jako u brouillonů prvé skupiny.

⁴⁾ O něm v registratuře zemského výboru českého, t. zv. starého rozvrhu z let 1792—1873, uložené v archivu země České, zn. A 8-12, 591/213.

⁵⁾ Píše o něm A. V. Velflík v citovaném již spisu, str. 86 a násl.

⁶⁾ J. Roskiewicz, Kartographie (Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen, zweite Reihe, Wien 1873), str. 255—256.

⁷⁾ Ze sbírky patentů v archivu země České. — Ve výtahu otiskl J. Kalousek, Rády selské a instrukce hospodářské 1781—1850 (Archiv český, díl XXV., v Praze 1910), str. 100, č. 600.

Úpravou se jim však nemohou vyrovnati. Kartuše zastupují jednoduché tabulky, při okraji umístěné. Vedle čísla pozemku jest zde udání kultury, případně jeho název, jakož i výsevek. Každý druh kultury má vlastní číslování římskými číslicemi, které začíná vždy od jedničky, opět analogicky s Čulíkovými náčrtky. Na rozdíl od nich se však již přihlíží k výměře vlastních dvorů, cest a neplodné půdy vůbec. Sítové měřítko nahradila jednoduchá přímka, zobrazující zpravidla 110—170 dolnorakouských sáhů. Rovněž ozdobnou barevnou růžici směrovou vystřídala prostá šipka. Každá mapa jest jinak orientována, s kterýmžto zjevem jsme se již setkali na Čulíkových brouilloněch. Tuto nejednotnost způsobila opět snaha zobraziti na ploše co nejmenší celé příslušné území. Jest proto samozřejmé, že Čulíkovy i Janouškovy mapy týchž dvorců jsou téměř shodně orientovány. Tak příslušná dvojice chrastovických brouillonů má sever obrácený o pouhých 10—15° vpravo, Pertoltice jsou orientovány zcela na východ. Na Čulíkově nákrese Čechtíc jest severní směr umístěn přibližně vlevo, u Janouškovy mapy tohoto dvorce vpravo, tedy prosté otočení o 180°, čímž se celkové rozložení parcel naprosto nezměnilo. To platí ovšem pouze o jedné polovině této mapy. Zbytek otočil Janoušek pouze o 75° vpravo a tak docílil, že jeho zobrazení jest o plnou třetinu menší Čulíkova brouillonu.

I tyto mapy, zhotovené vesměs v r. 1795, byly pouhými náčrtky, které však téměř beze změny přešly do nákresů dalšího vrchnostenského úředníka zeměměřičského v Čechtích, Františka Ignáce Schaffuse. Práce, spojené s kopírováním Janouškových map, zahájil r. 1800 a prováděl tři léta, zůstáváje i po jejich skončení ve službách dolnokralovické vrchnosti. Ještě r. 1817 podává místnímu vrchnostenskému soudu v Dolních Kralovicích hlášení o vyměřování a zakreslování několika stavebních parcel ve Lhoticích.⁹⁾ Janouškovy náčrtky překresloval až do r. 1803, užíval však i Čulíkových brouillonů u těch dvorců, kde Janouškovy práce byly ztraceny nebo vůbec neexistovaly. Jeho mapy se řadí celkovou úpravou k mapám z devadesátých let 18. stol. V popředí zájmu stojí opět vrchnostenské dvorce a lesy. Tabulka, vykládající zobrazené pozemky, obsahuje číslo a označení parcely podle josefského katastru s geometrickou výměrou. Severní směr není uveden. sítové měřítko připomíná Čulíkovy práce, podobně i výklad barev jest zcela obvyklý.

Ačkoliv Schaffusovy brouillonny byly již třetí řadou map za necelých dvacet let, přece i ony nebyly ještě definitivní, jak

⁹⁾ Patrimoniální registratura dolnokralovická, krabice č. 124.

možno souditi z náčrtku lhotického dvora. Jest proveden na žlutohnědém podkladu a má v pravém dolním rohu ozdobnou kartuši s nápisem: „Charte Lhotitzer Hof von der Fürst-Palmischen Herrschaft Czechtitz. Aufgenommen a. 1795 Winc. von Janauschek, kön. Land-Ingenieur, delinearit a. 1802 Franz Schaffus, Ingenieur.“ Ve vrchole kartuše jest umístěn monogram tehdejšího majitele čechtického panství, říšského knížete Karla Josefa z Palm-Gundelfingen⁹⁾ pod knížecí korunkou se sedmi perlami. Nad kartuši čteme popis zobrazených pozemků tímž způsobem provedených jako u ostatních Schaffusových prací. Měřítko v ozdobném rámci bylo umístěno do levého dolního rohu. Jednoduchý černý rámec mají však všechny mapy této skupiny, připomínající brouillonny z let 1784—1786 i tím, že jsou slepovány dodatečně z menších úseků.

K těmto třem skupinám map, jejichž autory a vročení známe bezpečně, přistupuje několik nákresů, pořízených rektifikačním inženýrem Františkem Martinem Neurreiterem.¹⁰⁾ Též on měřil pouze panské dvory a vrchnostenské lesy a výsledky své práce zakresloval do map, bohužel nedatovaných. Některé zmínky dovolují však zjistiti alespoň přibližně dobu jejich vzniku. Nemohly býti zhotoveny po roce 1795, neboť na Janouškových elaborátech se čte několikrát zmínka o nich. Velikosti zobrazených ploch jsou udávány na jitra a čtverečné sáhy, jichž 1600 se rovná jednomu jitru. Tak se počítalo až v r. 1785, kdy patentem ze dne 13. května t. r.¹¹⁾ bylo pevně stanoveno, že na jedno jitro se počítá 1600 čtverečných sáhů proti dřívějším 1584. Také celkovou úpravou se blíží spíše Čulíkovým než Janouškovým brouillonům. Každá mapa jest zasažena do jednoduchého černého rámce a nese prostou kartuš s červenou stužkou a s nápisem, téměř stereotypním: „Geometrischer Plan des zur Fürst-Palmischen Herrschaft Czechtitz gehörigen N. Meierhofs“ (nebo „Waldung“). Pod tím jest výklad barev. Sítové měřítko a jednoduchá směrová šipka doplňují výzdobu. Pokud se pak týče vzájemného poměru této skupiny k Čulíkovým a Janouškovým pracím, tu nutno poznamenati, že se nezachovala žádná taková dvojice map téhož území, z nichž jedna by byla zhotovena Čulíkem, druhá Neurreiterem. Naproti tomu Janoušek se dovolává prací obou těchto zeměměřičů. Možno proto uzavíratí, že Neurreiter působil ve-

⁹⁾ J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt, XI. Band, Časlauer Kreis, Prag 1843, str. 91.

¹⁰⁾ O rektifikačních inženýrech se zmiňuje A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, v Praze 1923, str. 317 a násl.

¹¹⁾ Sbírka patentů v archivu země České.

dle Čulíka nebo ještě spíše že se stal jeho bezprostředním nástupcem v mapovacích pracích.

Současně s Čulíkem pracoval ještě jiný zeměměřič. Byl to Ignác Nikl, z jehož prací se zachoval nepatrný počet nákresů. Zhotoveny byly r. 1785 a zachycovaly lesy, které patřily jednotlivým obcím čechtického panství. Jeho zobrazovací metoda jest poněkud jiná než ostatních inženýrů. Kdežto tito zakreslovali prostě horizontální polohu jednotlivých pozemků, rozlišujíce je barvou, maloval Nikl lesní parcely tak, že pouze okraje značil tenkou našedivélou čarou; s jedné strany pak, zpravidla s pravé, vyznačil dosti širokým tmavošedivým pruhem, kde zobrazená plocha končí, čímž dociloval částečné plasticity u svých náčrtků. Výměra jest udána na jitra a sáhy. Síťové měřítko ukazuje, že se použilo stejného zmenšení jako u všech předcházejících skupin, udání severního směru a datum však chybí.

Všech pět autorů map, o nichž byla řeč, patří mezi odborně školené zeměměřiče, žáky vynikajícího tehdejšího profesora českého polytechnického učení v Praze Hergeta.¹²⁾ Kdežto první z nich, Čulík, spojoval ještě v jedné osobě kartografaměřiče i kartografa-kresliče („aufgenommen und gezeichnet“ čteme na jeho mapách), pozdější čechtictí inženýři se již specialisovali. Janoušek prováděl a řídil vyměřovací práce v terénu („aufgenommen“ na jeho náčrtcích), Schaffus pak podle nich kreslil („gezeichnet“).

Měřičské práce v přírodě byly za Josefa II. ještě dosti primitivní. Nejčastěji se zakreslovalo „à la vue“, teprve koncem 18. stol. se užívalo měřicího stolu, busoly a jiných přístrojů,¹³⁾ ač ještě nikoliv všeobecně. Tak na př. při velkém vojenském měření za Josefa II. byly země koruny České vyměřovány „à la vue“, kdežto při zobrazování jiných zemí habsburského soustátí se užilo metod moderních.¹⁴⁾ Analogicky jest možné souditi, že i při tehdejších pracích speciálních se postupovalo dosti primitivně. Pokud se pak týče čechtických brouillonů, samy částečně ukazují, jak byly pořízeny a že všichni jejich původci pracovali celkem stejně. Délky se určovaly měřičským provazcem nebo řetězcem, dlouhým 10 sáhů,¹⁵⁾ tedy zcela tak, jak

¹²⁾ Viz pozn. 5.

¹³⁾ J. Roskiewicz, Kartographie (Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen, zweite Reihe, Wien 1873), str. 254, pozn. *.

¹⁴⁾ J. Paldus, Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II. (Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 63. Band, 2. Abhandlung, Wien 1919), str. 14.

¹⁵⁾ Poznámky na Janouškově mapě Pertoltic z r. 1795.

tomu bylo při návodu k měření pro josefský katastr.¹⁶⁾ Také pomocníci zeměměřičů se připomínají. Každá parcela, již bylo nutno znázorniti, proměnila se v mnohoúhelník, jehož vrcholy byly přesně určeny, přeneseny kružítkem na mapu a očíslovány arabskými číslicemi tak, že se zpravidla postupovalo od cesty kolem celého měřeného kusu. Velké parcely byly rozděleny přímkami, na mapách bleděmodře zakreslenými, na dva nebo více dílů, z nichž každý se pak vyměřoval samostatně, neboť čísla vrcholů příslušných částí začínají vždy jedničkou. Zmenšené délky jednotlivých stran těchto mnohoúhelníků se zakreslovaly kružítkem do skizy. Zvláštní péči a pozornost bylo nutné věnovati přesnému znázornění vzájemné polohy měřených pozemků, jelikož se nezakreslovaly všechny parcely. Proto byla každá mapa po zhotovení znovu přeměřena a její údaje srovnány se skutečností, o čemž svědčí poznámka „Collationiert“, umístěná zpravidla při dolním okraji Janouškových map a psaná nejspíše jím samotným. Časté chyby dokazovaly nutnost této revise. Tak na př. při brouillonu pertoltického dvora č. p. 9 z r. 1795 se teprve dodatečně zjistilo, že vzájemná poloha dvou panských luk zde znázorněných byla úmyslnou či neúmyslnou vinou zeměměřičských sluhů určena o celý provazec, t. j. deset sáhů, špatně ke škodě vrchnosti. Srovnáním s Čulíkovými nákresey se prý zvětšily pertoltické grunty „zatoráním širokých okrajů polí a přilehlých cest“, jak rovněž čteme na dodatečné poznámce, zapsané na pertoltickém brouillonu z r. 1795. Z těchto náhodných zmínek lze souditi, že prosté měření délek neprováděl zeměměřič, nýbrž zeměměřičovi pomocníci, ovšem za jeho dozoru. Inženýr sám vyměřoval vrcholové úhly parcel, užívaje k tomu zpravidla měřičského stolu, pravítka s průhledy (Dioptrilineal), busoly a olovnice.¹⁷⁾ Rovněž konečné určení vzájemné polohy zobrazovaných polností bylo jeho dílem. Propočítáváním do kartografické sítě se nemusil zdržovati, neboť té se začalo užívati v mapování zemí habsburských teprve na samém sklonku 18. století a to ještě nejdříve v dalekém Moldavsku a Valašsku.¹⁸⁾ Přesné měřítko bylo naproti tomu již tehdy zcela běžné a celkem ustálené. Všichni inženýři, pracující na čechtickém panství, užívali stejného zmenšení, znázorňujíce jeden sáh třetinou čárky neboli linie, jak uvádí jedna z Niklových mapy. Počítalo-li se na jeden sáh šest stop a měla-li stopa 12 palců po 12 čárkách, vychází měřítko 1:2592, čili pouze o něco větší než měřítko indikačních

¹⁶⁾ Patent z 20. dubna 1785 (v sbírce patentů archivu země České).

¹⁷⁾ Viz pozn. č. 13.

¹⁸⁾ Paldus, l. c., str. 11.

skizz 1:2880. To také odpovídá délce v měřítku na mapách, kde deset sáhů měří přibližně sedm milimetrů. Jestliže měl sáh celé dva metry, tu délka čárky činí něco více než dva milimetry; sedm milimetrů se pak vskutku rovná třem a jedné třetině čárky. Zbývá ještě otázka přesnosti těchto náčrtků, kterou lze zodpovědět pouze srovnáním s mapou jim příbuznou a přesně provedenou, totiž s indikační skizzou. K srovnání poslouží konečně též údaje současného téměř josefského katastru.

Nový soupis nemovitého majetku za účelem zdanění byl nařízen patentem z 20. dubna 1785.¹⁹⁾ K tomuto prvnímu katastru Čech, pořizovanému podle přesného měření k a ž d é parcely, byly zhotovovány odborně školenými inženýry mapy, vlastně pouhé náčrtky.²⁰⁾ Jest tudíž potřeba zjistiti, nejsou-li zachované plány Palmovských zeměměřičů právě těmito josefskými brouillonny. Východiskem úvah bude známý základní císařský patent ze dne 20. dubna 1785, jímž bylo nařízeno přesné vyměření k a ž d é p a r c e l y a určení jejího výnosu. Již z toho jest zřejmé, že alespoň první skupina dolnokralovických map není v žádném vztahu k těmto přípravným pracím pro josefský katastr. Čulík, první z řady čechtických inženýrů, zahájil totiž svoji široce založenou vyměřovací činnost již roku 1784, tedy před vyjitím zmíněného patentu. Druhou věcí, stojící v naprostém rozporu s nařízením z r. 1785, jest skutečnost, že Čulíkovy náčrtky nezachycují všechny pozemky, nýbrž zobrazují pouze vrchnostenský a zádušní nemovitý majetek. To platí ostatně též o mapách Neurreiterových a všech ostatních. A jako Čulíkovy brouillonny jsou z doby před r. 1785, tak zase práce Vincence Janouška a jeho nástupce Schaffuse vznikly několik let po roce 1790, kdy již Leopold I. zrušil ustanovení velkého patentu svého bratra a předchůdce.²¹⁾

Ačkoliv to tedy nejsou přílohy josefského katastru, přece možno postihnouti několik společných rysů a vzájemných vztahů mezi nimi a zmíněným katastrem. Bližší rozbor a určení těchto vztahů přispěje částečně i k rozřešení otázky, proč a na čí podnět byly mapy ty pořizeny. Příkladem bude pertoltický dvůr č. 9 a křešinský vrchnostenský statek č. 1 s příslušnými panskými nemovitostmi. Pro Křešín se totiž zachovala mapa Čulíkova, Janouškova i Schaffusova, tedy zástupce každé

¹⁹⁾ Viz pozn. č. 16.

²⁰⁾ František Novotný, *Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových*, v Praze 1911, str. 12.

²¹⁾ Patent ze dne 9. května 1790 (v sbírce patentů v archivu země České).

z hlavních skupin, u Pertoltic bohužel brouillon Schaffusův chybí. Oba dvory mají však indikační skizzy z r. 1838.²²⁾

Nejdříve věnujeme pozornost Křešínu a vyjdeme od indikační skizzy jakožto první speciální mapy Čech, zhotovené přesnou trigonometrickou metodou.²³⁾ Nehledíme-li k rozdílu v měřítku mezi skizzou a čechtickými brouillonny, tu pouhým srovnáním se zjistí zcela jasně, že Čulíkovy náčrtky se jí blíží mnohem více než mapy Janouškovy, případně Schaffusovy. Tvary jednotlivých pozemků jsou stejné, rovněž jejich vzájemná poloha byla zakreslena celkem přesně i při parcelách osamocených a vzdálených. Hůře dopadne srovnání pro Janouška a tím též pro Schaffusa. Vezmou-li se za východisko vlastní hospodářské budovy, tu blízké partie jsou sice dosti shodné, ale vzdálenější polnosti, dále pozemky nepravidelných tvarů a mezi rustikálem ležící vykazují velkou chybu. Na př. pole, zaznamenané v josefském katastru pod topografickým číslem 565, jest téměř o 45° otočeno vpravo vzhledem k samotnému dvoru. K špatné orientaci přistupuje ještě ta zvláštnost, že Janoušek parcely do délky natahuje, takže chyba, z toho vzniklá, dosahuje při okrajích až deseti sáhů. Tyto nedostatky lze vysvětliti spíše přílišným spoléháním na údaje a vyměřování jeho pomocníků než neznalostí metod a nepřesností, neboť Janoušek patřil mezi nejlepší geometry tehdejší doby.²⁴⁾ O častých korekcích a nepřesných výpovědech pomocných sil svědčí zpráva, zapsaná právě na Janouškově mapě Pertoltic, kde chyba ta činila celých deset sáhů. Také při znázornění tohoto dvora nutno dáti přednost Čulíkově mapě, ač ani on se nevyvaroval chybné orientace a vadného umístění dalekých parcel, jak je tomu u dvou luk č. top. 280 a 281. Jestliže nejstarší nákras přibližuje oba ty pozemky jen zcela nepatrně k vlastnímu dvoru, otáčeje je asi o 20° vlevo, Janoušek zkracuje tuto vzdálenost o plných 100 sáhů a umísťuje též ostatní parcely k hospodářským budovám blíže než ve skutečnosti.

Poněkud složitější jest vzájemný vztah číselných udání, zaznamenaných na těchto mapách, s josefským katastrem.²⁵⁾ Josefinské vyměřovací práce prováděli podle císařského nařízení z 20. dubna 1785²⁶⁾ sedláci i zeměměřiči tak, že oni měřili

²²⁾ Uloženy v archivu země České v sbírce indikačních skizz pod zn. kraj čáslavský, č. i. 369 a 414.

²³⁾ Fr. Novotný, l. c., str. 21 a další, str. 56 a další.

²⁴⁾ Vyše str. 233.

²⁵⁾ Uloženy v archivu země České, pro Křešín č. 1836 a pro Pertoltice č. 1842.

²⁶⁾ Viz pozn. č. 16.

rustikál, tito dominikál i se záduším. Výsledky prací selského měření se zapisovaly do příznávacích tabel katastrálních v měřicích, inženýři uváděli výměru podle sáhů, začasť též podle měřic. Čechtičtí zeměměřiči užívali pak při svých měřeních někdy míry plošné v jitrech a sázích, jindy uváděli pouhý výsevek v měřicích a mázlicích, jindy konečně zaznamenali výsledky svých prací obojím způsobem. Kdežto Janoušek zapisuje velikost zobrazených parcel v měřicích, Čulík užívá míry plošné i výsevkové, přidává ke každé mapě tabulku s pořadovým číslem jednotlivých zakreslených pozemků, odpovídajícím římské číslici v brouillonu, s jejich popisem, velikostí v sázích a výsevkem v měřicích.²⁷⁾ V josefském katastru Křešina v rubrice, která zachycuje velikost gruntů, určenou skrze zeměměřiče, opakují se naprosto stejná čísla jako na Čulíkově mapě. Protože jeho práce začala alespoň o celý rok dříve než vyšel často již připomínaný císařský patent z 20. dubna 1785, nutno uzavírat, že čechtická vrchnost podobně, jako tomu bylo též jinde,²⁸⁾ užila pro nový katastr v některých případech výsledků, získaných nedávným měřením. Postoupí-li se k Janouškově mapě, musíme počítati s měřicemi. Poměr mezi jitem a měřicí nebyl ustálen právě proto, že měřice jakožto odhadní dutá míra násevku se neopírala o žádný objektivně pevný základ. Zpravidla se jich počítalo čtyři až šest na jedno jitro.²⁹⁾ Ale ani v témže kraji, ba ani při téže vesnici nebylo dbáno jednotného odhadu, jak jest patrné ze samotného josefského katastru u těch vrchnostenských parcel, jejichž výměra jest udána na jitra i na měřice. Přepočítá-li se u několika takových pozemků křešinskému dvoru patřících udání v měřicích na sáhy, dochází se pouze k přibližnému závěru, že jedné měřici odpovídá 300—320 sáhů, čili, že jitro obsahuje asi pět měřic. Jinak je tomu s Janouškovými měřeními, při nichž se rovná jedno jitro pouze třem měřicím, ovšem opět pouze přibližně, neboť hodnota měřice se u něho pohybuje mezi 480—550 sáhy. Toto značné rozpětí svědčí opět o Janouškově nepřesné práci. Přihlédneme-li pak k rozměrům, zapsaným v stabilním katastru, vidíme, že se jim nejvíce blíží čísla josefského katastru, shodná s údaji Čulíkovými.

U pertoltického dvora jsou poměry složitější tím, že nepřesné měřice se vyskytují již hned u Čulíka. V jeho udáních

²⁷⁾ Patrimoniální registratura dolnokralovická, krabice č. 197.

²⁸⁾ Emanuel Janoušek, Raabisace na panství karlštejnském, Sborník k šedesátinám Josefa Pekaře, II. díl v Praze 1930, str. 248 a násl.

²⁹⁾ A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, v Praze 1923, str. 69.

se rovná měřice přibližně 528 sáhům, tři měřice pak odpovídají 1584 sáhům, které naplňovaly staré jitro před r. 1785.³⁰⁾ Na rozdíl od Křešina nepřešly však Čulíkovy výměry do katastru beze změny, většinou nedosahují však rozdílů ty ani celé měřice. Janoušek uvádí čísla větší. Pokud se pak týče stabilního katastru, blíží se mu opět nejvíce jeho předchůdce, katastr josefský, který pro Pertoltice počítá tři měřice na jitro podle vzoru Čulíkova.

Josefský katastr, který musil býti pořízen za kratičkou dobu, t. j. do podzimu r. 1785,³¹⁾ projevuje zřetelnou známku této spěšnosti, totiž nepřesnost. Na tu již upozorňovali současníci³²⁾ a ta byla také Leopoldovi I. záminkou, aby zrušil berní systém svého bratra.³³⁾ Odtud pramení jeden zdroj nesrovnalostí výše zmíněných, na jiný původ rozdílů upozornil E. Janoušek v článku o raabisaci na panství karlštejnském.³⁴⁾ V patrimoniálním archivu bývalého karlštejnského panství se nalézají mapy z poslední čtvrti 18. století, které mají mnoho podobných znaků s čechtickými brouillonu.³⁵⁾ Jsou to mapy raabisací, jež vznikly těsně před zahájením prací na nové výměře půdy r. 1785 a jež sloužily za podklad tomuto vyměřování, nikoliv však beze změny. Neshody ty vznikaly jednak změnou velikosti měřených parcel odprodáním nebo přikupováním menších kusů k nim, jednak stížnostmi sedláků proti výši výměry. Obdobné poměry byly zajisté i na čechtickém panství, kde k nim přistupovaly ještě stížnosti vládních činitelů do malého odhadu výnosu obilného, čímž počet měřic stále kolísal.³⁶⁾ A právě v této tak nejisté míře jsme zjistili největší rozdílů při srovnávání vrchnostenských brouillonů s oficiálními katastry.

Bylo již řečeno, že mapy bývalého karlštejnského panství jsou mapami raabisacími. Možno říci totéž o čechtických skizách, jim tak podobných? Dříve než bude lze odpovědět na tuto otázku, nutno ještě jednou zcela přesně zjistiti, co znázorňují. Zachyceny jsou na nich panské dvorce, mlýny, myslivny, hostince, kovárny a flusárny s příslušným dominikálem, ať to

³⁰⁾ Patent ze dne 13. května 1785 v sbírce patentů archivu země České.

³¹⁾ V patentu ze dne 20. dubna 1785 se praví: „měření v tomto letu a podzimku konati a ke konci měsíce října v skutek uvésti“.

³²⁾ Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770—1816. Vydává Jindřich Skopec. Část II. v Praze 1912, str. 87 a násl.

³³⁾ Viz pozn. č. 21.

³⁴⁾ Viz pozn. č. 28.

³⁵⁾ Janoušek, I. č., str. 277 a násl.

³⁶⁾ Tabellu o výnosnosti půdy v dolnokralovické registratuře, krabice č. 197.

jsou pole, louky, lesy, pastviny či rybníky. Vlastní dominikál, který spravuje vrchnost na svůj náklad, se označuje buď prostě jako Dominical-Felder, -Wiesen atd., nebo Dominical-eigene Felder, -Wiesen a pod., proti nimž stojí parcely, zvané Dominical-Geldzins... nebo Dominical-Dorfzins..., česky půda panská, pronajatá za určitý poplatek — činži sedlákům či připsaná zakoupenému panskému mlynáři a šenkýři. K nim se pak druží pole, jichž nájemci musili vrchnosti robotovati (Dominical-Robott-Felder) anebo se z této povinnosti vykoupili (Dominical-Geldzins-Felder gegen Robott-Relution), jak tomu bylo zpravidla při raabisaci. Polnosti, označené „Rural-Felder“, jsou vlastně též vrchnostenskou půdou zakoupenou, která patří k chalupám, zakládaným na dominikálu; přesvědčují o tom názvy příslušných pozemků v josefském katastru.³⁷⁾ K dominikálu byla dále pojata podle patronátního práva půda zádušní (Kirchen-Grund), patřící přímo ke kostelu, jakož i farní (Pfarr-Grund), kterou drží farář jako světská osoba (iure laicali).³⁸⁾ O nově vznikajících chalupách na panské půdě, tedy o raabisaci, dovídáme se dále z výkladů značek na Čulíkově mapě Jizbic (sammt dabei anliegenden und auf hochobrigkeitlichen Gründen errichteten Challupen) a ze Schaffusovy mapy Jenšovic, kde byla znázorněna půda, patřící k „Dominical-Challupen“. Na postupující vnitřní kolonizaci se vztahuje též poznámka na mapě křešinského dvora, pořázené Janouškem, v níž se mluví o gruntech, které v době Čulíkově byly ještě čistě dominikální, kdežto za deset let později se označují jako zakoupené (Bei Kreschin hat der gefertigte alle Gründe aufgenommen, welche der Hof gegenwärtig genieaset. Die übrigen in dem Schulikischen Bogen enthaltenen sind für eingekaufte angegeben worden). Pozemky k raabisacním chalupám patřící nesou popisné číslo domu, k němuž náleží; k dalšímu rozlišení slouží pak písmena malé abecedy, jež zde zastupují vlastní římské číslice, užívané při znázorňování čistě panské půdy. I v tom jest shoda s karlštejnskými mapami.³⁹⁾

Raabův systém vnitřního osídlování byl prováděn na velkém počtu panství a zanechal v mnohých patrimoniálních registraturách stopy též v mapách.⁴⁰⁾ Raabisace, prováděná již od

³⁷⁾ Na př. na Neurreiterově mapě Hrádku „Rural-Felder“ odpovídají topografickým číslům 777 a dalším v josefském katastru č. i. 1822.

³⁸⁾ O jednotlivých druzích pozemků a jejich postavení k vrchnosti i k sedlákům obšírně poučuje J. Pekař v „Českých katastrech“, 2. vyd. v Praze 1932; podrobný věcný rejstřík umožňuje snadnou orientaci.

³⁹⁾ Janoušek, I. c., str. 276 a další.

⁴⁰⁾ Viz předchozí poznámku.

r. 1777,⁴¹⁾ dělením velkých dvorů a abolicí roboty přinášela nové právní vztahy mezi vrchností jako majitelkou půdy a novými nájemci. Proto k snazšímu přehledu po svém nemovitém majetku dávala mnohá panství pořizovati mapy, na nichž bylo u každé parcely přesně určeno, co patří přímo k panskému dvoru, co bylo pronajato již dříve a co rozparcelováno nyní. Čechtické brouillonny jsou spíše takovými mapami než čistě raabisacními náčrtky. Srovnáme-li mapy týchž dvorů z celého dvacetiletí 1784—1803, pozorujeme pouze u několika z nich parcelaci velikých dominikálních lánů, kdežto většina rozsáhlých pozemků zůstává většinou nedotčena. Jejich porřízení způsobila snaha vrchnosti po lepší evidenci o jejich právech a povinnostech, plynoucích z držby půdy, jak lze poznati z Čulíkova dopisu direktorovi čechtického panství ze dne 25. září 1781.⁴²⁾ Jmenovaný inženýr zasílá vrchnostenskému úředníkovi geometrický plán panského mlýna v Rachyni a vší půdy, k němu patřící, na jejíž část si činila nárok sousední obec Pišť. Avšak teprve přesným měřením sporných pozemků se zjistilo, že výpovědi pišťského rychtáře nejsou správné, čímž byla vrchnost ušetřena zbytečného zkrácení svého majetku. Tato epizoda přiměla Čulíka k poznámce, že by bylo s velikým užitkem pro vrchnost, kdyby se přesně změřil a zakreslil veškerý čechtický dominikál, zakoupený i nezakoupený, ať se z něho platí činže či podléhá-li robotě. Ostatně již cirkulář českého gubernia ze 4. října 1773⁴³⁾ nařizuje vrchnostem, aby opravily, případně doplnily urbární přiznání s přesným uvedením, na které půdě poddaní sedí a jaká jsou jejich práva i povinnosti k vrchnosti. Protože pak právě posledních dvacetiletí 18. století přinášela tolik zásadních změn v držbě pozemkového majetku vládními nařízeními i soukromým podnikáním raabisacním, jest samozřejmé, že vrchnosti několikrát v tomto období daly pořizovati přehledy po svém majetku ve formě tabulek a map. Tím si vysvětlíme, proč v poměrně krátké době necelých dvaceti let bylo podniknuto v Čechicích a okolí několik měření, jejichž výsledky byly uloženy do map.

Všechny čechtické brouillonny mají tedy tu společnou vlastnost, že obsahují údaje, které měly význam jediné pro vrchnost. Začasté byly na ně připisovány změny v pozemkové držbě a ve výměře znázorněných pozemků.⁴⁴⁾ Inženýři, kteří vyměřo-

⁴¹⁾ J. V. Prášek, Panování císaře Josefa II., část II. v Praze 1904, str. 68 a další.

⁴²⁾ Patrimoniální registratura dolnokralovická, krabice č. 197.

⁴³⁾ Sbírnka patentů v archivu země České.

⁴⁴⁾ Na př. Čulíkova mapa kramolínského revíru.

vali a kreslili tyto náčrtky, pracovali ve službách vrchnostenských a výsledky jejich práce byly chovány ve vrchnostenské kanceláři, což jest patrné z jejich dnešního uložení v patrimoniální registratuře. Z toho ze všeho plyne jediný možný závěr, že čechtické brouillonny nejsou mapami k josefskému katastru, tedy úředními, nýbrž čistě soukromým dílem čechtické vrchnosti.

Dr. MILOSLAV VOLF

RODINNÝ ARCHIV VOJKOVSKÝCH
Z MILHOSTIC A OSEČAN

V řadě rodinných a osobních pozůstalostí, uložených v archivu země České, vyniká tento fond svojí starobylostí, sahaje až do poloviny století sedmnáctého. Pro rodopis šlechtických rodů českých století XVII. a XVIII. obsahuje zprávy velmi cenné a odjinud neznámé, jak bylo ukázáno již na jiném místě.¹⁾ Do zdejšího archivu dostal se roku 1926 darem pana Karla Vojkovského, majora na odpočinku ve Vídni. Dárce jest posledním mužským potomkem starobylého rytířského a později svobodopanského rodu Vojkovských z Milhostic, erbu dvou černých bůvolích rohů na červeném štítě.

Rod Vojkovských se prvně připomíná v době interregna po smrti Albrechtově, a to při straně pana Jiříka z Poděbrad a Kunštátu. Jeho představitel Petr byl pánem Milhostic u Tábora a sňatkem dostal se v držení Vojkova na Sedlčansku, po němž počal se psáti Vojkovský. O sto let později vyskytají se Vojkovští již také na Moravě, třeba přechodně, aby koncem století XVII. zakotvili v okolí Uherského Hradiště trvale. Jeden z předků rodu, Mikuláš, oženil se počátkem šestnáctého století s Ižaldou z Osečan, jejíž rodné zboží dílem vyženil, dílem dokoupil syn jeho Jan, který v letech 1562 a dalších býval místopísařem království Českého. Podle tohoto zboží psala se pak jedna z linií Vojkovských „z Vosečan“. A z této právě linie pocházel poslední držitel tohoto rodinného archivu.

Darovaný fond získán byl prostřednictvím kulturně-historické komise při býv. vyslanectví Československé republiky ve Vídni a dárce doprovodil svůj významný čin vřelým přáním zdu, rozkvětu a božího požehnání své drahé vlasti České.

Podle nynějšího uspořádání obsahuje rodinný archiv Vojkovských celkem 116 inventárních čísel, rozdělených podle uložení ve čtyři skupiny: 1. pergamenové listiny (4 kusy), 2. papírové listiny (84 inv. čísla o 101 kusu), 3. rodinnou korespondenci (21 inv. čís. o 50 kusech), 4. rodinné paměti a zápisy (7 inv. čís. o 65 listech). Zmíněné písemnosti vztahují se nejen k rodu

¹⁾ Srv. M. Volf: „Mladotové ze Solopisk na domě v Mladé Boleslavi“ v Čas. rodopis. společnosti r. 1932.

Vojkovských z Milhostic a Vosečan, nýbrž také k rodům jiným, zejména těm, s nimiž Vojkovští po přeslici se zpřiznili. Jsou to Mladotové ze Solopisk, Fleischmanové z Tumpachu, měšťanská rodina Painaglů z Kyjova a baronská rodina von Abel z Brna.

Nejstarší část fondu tvoří písemnosti boleslavské větve Mladotů ze Solopisk, s níž Vojkovští se zpřiznili sňatkem roku 1726. Tak dostaly se do archivu Vojkovských rodopisné záznamy a zejména opis starých pamětí mladotovských, jež r. 1668 pořídil Jiří Rudolf Mladota a po něm připsal a rozšířil syn jeho Zdeněk Ferdinand, otec oné Mladotovny Anny Kateřiny, jež se r. 1726 provdala do rodiny Vojkovských za poručíka Ignáce Kašpara Vojkovského z Vosečan. Další rodopisný materiál shromáždil zase v pol. XIX. stol. právník jmenovaného Vojkovského Karel.

Nejstarší písemnosti mladotovské sahají však daleko před rok sňatku poručíka Ignáce Kašpara Vojkovského s Annou Kateřinou Mladotkou a souvisí již s akcí, kterou v čtyřicátých letech XVII. století vedl Zdeněk Adam Mladota ze Solopisk²⁾ o prominutí konfiskační pokuty, do níž upadl za holdování králi Fridrichovi v roce 1619, a o zachránění různých svých a matčiny pohledávek na konfiskovaných statcích jiných šlechtických osob. Výsledek dlouholetých sporů nebyl valný, ale nicméně znamenal přece získání renty, již z erární pokladnice pobíraly ještě vnučky páně Mladotovy. Tento Mladota, jež uprostřed evangelických stavů kraje Boleslavského již v půli listopadu roku 1620 vystoupil jako císařský komisař, dílem dědictvím, dílem smlouvou s příbuznými dostal se též v držení starobylého šlechtického domu v Mladé Boleslavi, „proti špitálu sv. Václava“, jež náležel kdysi paní Martě z Veselice, a po němž se později začla psát jedna z linií mladotovských, posílá od jeho syna Jiřího Rudolfa, v němž již výše poznali jsme pěstitele rodinné kroniky mladotovské. Synovcem Jiřího Rudolfa a vnukem pobělohorského Zdeňka Adama byl mimo jiných známý vlastenecký děkan svatovítské kapitoly na počátku XVIII. století, Adam Ignác Mladota, přítel Pešinův. Vnučkou Jiřího Rudolfa Mladoty byla pak známá už nám paní Vojkovská.

Písemnosti Fleischmanů z Tumpachu zabloudily do Vojkovského rodinného archivu u příležitosti sňatku otce paní Voj-

²⁾ Srv. F. Bareš: Šlechtické a erbovní rodiny v městě Boleslava Mladého. Výr. zpr. mladoboleslavského gymnasia 1893. Tým „Paměti města Ml. Boleslavě díl I. a II.“. Boleslav Ml. 1920—22 a Tomáš Bílek „Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618“, I.—II., Praha 1880—82, str. 377—78.

kovské Zdeňka Ferdinanda Mladoty s Františkou Helenou Fleischmanovou z Tumpachu, matkou paní Vojkovské, k němuž došlo 11. ledna 1682. Od tohoto sňatku patřil Mladotům svobodný dvůr v Ůlibicích, zvaný flajšmanovský, kde se usídlili a tam narodila se také jako předposlední děcko Anna Kateřina, pozdější paní Vojkovská. Již v sedmi letech ztratila matku a v dvanácti i otce. Jako sirotek odstěhovala se na statek svého vzdáleného strýce Jiřího Adama z Řičan do Uherského Hradiště, což rozhodlo o dalších jejích životních osudech. Tam seznámila se její starší sestra Helena Johana s poručíkem Jiřím Ludvíkem Johnem z Vlkova a tato „vojenská paní“ seznámila později nepochybně také svoji, o deset let mladší sestru, s Johnovým přítelem, poručíkem Ignácem Kašparem Vojkovským, od kyrysnického pluku hr. Hautois, jež ležel tehdy trvale v Sedmíhradsku.

Manžel paní Mladotky nebyl asi právě nejmladší, neboť již roku 1709, tedy 17 roků před sňatkem, sloužil jako kornet u pluku hr. Steinwilla. Mladá paní odstěhovala se za manželem do Sedmíhrad a s ním do Malého Valašska, jež tehdy náleželo k Habsburské říši. Tam však poručík Vojkovský onemocněl a v dubnu r. 1731 zemřel. Mladá vdova s pětiletým synkem Ignácem Janem přistěhovala se zpátky na Moravu a žila u své sestry Heleny, jež sídlila ve Zdislavicích u Kroměříže, na statku, jež kdysi náležel jejímu manželu Johnovi. Když po dvou letech zemřela i paní Vojkovská, zůstal mladý Ignác Jan trvale v ochraně tetině.

S jeho pozdějším sňatkem souvisí několik listin, týkajících se rodiny Painaglů z Kyjova. Ignác Jan Vojkovský ženil se teprve třicetišestiletý r. 1762 po smrti své tety Mladotky, a to s měšťanskou dcerkou Terezií Painagelovou z Kyjova, jejíž otec byl štalmistrem hraběcí rodiny Szerenyiů. Tento vojenský synek, třeba často lákán, na dráhu vojenskou se nedal. Již za tetina života byl pilným správcem jejích statků a od r. 1777, kdy koupil od manželčina bratra Karla „pajmaglovský dům“ v Kyjově, váženým měšťanem kyjovským. Neztrácel však stavovského vědomí a často účastnil se stavovských sněmů v Brně. Své syny Antonína a Josefa určil však zase pro službu vojenskou.

Mladší Josef skutečně setrval ve vojenské službě a jako císařský důstojník prodělal války napoleonské, z nichž vyšel zdravý a s hodností císařského majora. Starší Antonín však vojenskou službu záhy opustil a hospodařil na dvoře v Sobůlkách, jež jeho otci připadl dědictvím po tetě Mladotce. Po otcově smrti r. 1794 ujal se také kyjovského domu a oženil se s dcerou brněnského velkokupce Abela, povýšeného za Josefa II.

do stavu baronského. Roku 1806 kyjovský dům prodal a přesídlil do Brna, k němuž byl poután svými funkcemi v zemské stavovské správě, jsa již delší dobu přisedícím moravského zemského výboru. V souvislosti s jeho sňatkem dostal se do rodinného archivu Vojkovských nepochybně také nobilitační diplom rodiny Abelů. Antonín Vojkovský zemřel záhy, již roku 1809, takže oba jeho synové, Ignác i Karel, byli ještě hoši.

Ignác v duchu rodové tradice dal se na dráhu vojenskou, druhý Karel, připomenutý již výše jako sběratel rodinných památek, byl význačným stavovským funkcionářem na Moravě. V letech 1832 až 1841 byl nejvyšším zemským písařem, v letech 1841 až 1848 zemským purkrabím, pak vicepresidentem zemského soudu a posléze od r. 1861 presidentem zemského výboru moravského. Synem jeho byl zůstavitel tohoto fondu, jenž uložením rodinného archivu Vojkovských v archivu země České chce zachovati čestnou a trvalou památku starobylého svého rodu, jehož po meči jest členem posledním.

V Praze 1932.

ZPRÁVA O ČINNOSTI
ČESKÉHO ZEMSKÉHO ARCHIVU
ZA LETA 1930—1933

V VII. svazku Zpráv českého zemského archivu, vydaném r. 1931, podána byla úhrnná zpráva o činnosti tohoto archivu za leta 1923—1929. Přes to, že od této doby uplynulo již osm let, podává se v tomto svazku zatím jen celková zpráva za leta 1930 až 1933, kdežto zpráva o činnosti archivu v letech 1934—1938 bude uveřejněna v příštím svazku Zpráv, který jest již v tisku. Zpráva ukončena jest rokem 1933, poněvadž tento rok znamená důležitý mezník v dějinách této staré vědecké instituce české. Když v důsledku zákona o organisaci politické správy ze dne 14. července 1927, č. 125 Sb. z. a n. byly zrušeny staré instituce zemského výboru českého a zemské správy politické v Čechách, došlo také přechodně ke změně právního postavení českého zemského archivu, jak o tom byla učiněna zmínka v poslední celkové zprávě o činnosti. Ale již koncem r. 1929 bylo rozhodnuto odpovědnými činiteli zákonodárnými, že zemský archiv podle citovaného zákona organizačního § 10, odst. I. věty první jest samostatné zařízení zemské, a že tudíž ve své správě podléhá zemskému výboru, resp. zemskému zastupitelstvu českému. Jeho úředníci jsou úředníky zemskými, podléhají však ve věcech služebních prezidentu zemskému a příslušnému administrativnímu oddělení zemského úřadu, jemuž tuto agendu zemský prezident uloží. To jest tedy počáteční mezník v období, za něž se podává tato zpráva. R. 1933 došlo pak k důležitým změnám v umístění, ve správě a do jisté míry i ve fondech zemského archivu. V květnu toho roku se přestěhoval český zemský archiv ze starých místností v přízemí Národního musea a v bývalé zemské jízdárně v Bredovské ulici č. 6, do moderní novostavby archivu na fortifikačních pozemcích na Hradčanech, Belcrediho třída; koncem června téhož roku odešel do výslužby ředitel zemského archivu, zemský vrchní archivní rada Dr. Jan Bedřich Novák, který spravoval archiv po plných 17 let, od května r. 1916. Krátce před tím doplněny byly fondy zemského archivu velikými organickými přírůstky ze spisovny zemského výboru a ze zemských úradů i ústavů, takže došlo od té doby k těsnějšímu spojení mezi zemským archivem a příslušnými úřady administrativními. Posléze dlužno ještě uvést, že ode dne 1. ledna 1934 vstoupila v plat-

nost nová systemisace zemských úředníků s účinností ke dni 1. července 1933, a konečně nemalého významu je i skutečnost, že od přestěhování do nové budovy český zemský archiv, někdejší královský český archiv, dostal nové označení: **A r c h i v z e m ě Č e s k é**.

Jestliže od poslední zprávy uplynula řada let, neznamená to však, že by nadřízené úřady, kompetentní činitelé anebo široká veřejnost nebyli zpravováni o pracích v archivu země České. Ředitelství archivu podává stručné úřední zprávy zemskému úřadu při rozpočtové anketě, které jsou pak otiskovány ve vysvětlivkách k rozpočtu země České. Pro odbornou veřejnost archivářskou a historickou publikovány jsou přehledné zprávy v odborném časopise archivní školy¹⁾; zvláště pak v době stěhování a při slavnostním otevření nové budovy těšil se archiv mimořádné pozornosti kruhů novinářských, a v denním tisku byly o něm četné zprávy. Stěhování do nové budovy, instalace archiválií v rozsáhlých depotech, přejímání nových fondů, rozsáhlé práce pořadatelské s tím spojené a změna struktury rozpočtu zemského archivu, kdy v prvních letech po přestěhování bylo nutno i úvěrů publikačních z velké části užití na úhradu nákladů provozních, to vše způsobilo, že také k tisku nového svazku Zpráv mohlo být přistoupeno až r. 1937. Následující odstavce nejlépe ukáží zvýšenou činnost archivu po všech stránkách v uplynulém období.

Fondy zemského archivu doznaly, jak již bylo naznačeno, mimořádného rozšíření převzetím několika dekád ročníků nového rozvrhu zemské spisovny, v podstatě všech spisů z let 1784—1922; v některých odděleních pak i spisy ještě mladší, pokud jich právě nebylo již potřebí k úřední agendě u oddělení zemského úřadu, která převzala příslušnou agendu zemského výboru. Celkem převzato tak ze všech 24 oddělení, v něž rozvržena všechna agenda zemského výboru, a ze zvláštních oddělení Národního divadla, Německého divadla a hospodářských akademií v Táboře a Liebwerdě 5450 fasciкулů o agendě z let 1874—1909. Mimo to převzaty ke starému rozvrhu spisovny z let 1790—1874, jehož spisy odevzdány do archivu již před lety, též podací protokoly zemského výboru z let 1790—1874 v celkovém počtu 205 knih a indexy (137 svazků) z let 1790—1873. Značný přírůstek tvoří též převzetí dalších starých spisů a knih zemské účtárny; po provedené skartaci v účtárně zemského úřadu byly roku 1931 převzaty účetní spisy starého fondu vyvazovacího,

¹⁾ Dr. Bedřich Jenšovský referoval tu o činnosti zemského archivu ve svazku IX.—X. 1933, str. 359—363 a ve svazku XII. 1934, str. 175—180.

následujícího roku pak hlavní účetní knihy zemských fondů bubenečského, stavovského, daňového, nadání Strakova, normálního fondu školního, náhradního fondu propinačního, fondu řetězového mostu a jiných menších fondů z let 1767—1905 (105 knih), vedle toho ovšem i hlavní účetní knihy předního fondu stavovského, to jest fondu domestikálního, v počtu 175 knih, dále zemského fondu vyvazovacího z let 1850—1905 (56 knih) a účetní knihy starých krajských pokladen (80 knih). V těchže letech převzaty též a uloženy v zemském archivu spisy patronátního úřadu zemských statků z let 1873 až 1919 a účetní knihy zemských statků a zemského patronátu v celkovém počtu 90; tyto písemnosti doplňují fond archivu statků zemských, dříve purkrabských, o němž podána podrobnější zpráva v posledním svazku Zpráv. Vedle knih a spisů převzaty též ze zemské spisovny staré soutěžné plány na stavby zemských budov a mapy zemských statků, čítající celkem 500 kusů plánů a 60 katastrálních map.

Ze zemských ústavů převzaty především roku 1932 další knihy a spisy zemského ústavu pro choromyslné v Praze. V důsledku skartace, prováděné v německém odboru Zemědělské rady, převzaty z tohoto odboru vyřazené spisy z let 1890—1912, a r. 1932 a 1933 další spisy až do roku 1922.

Cenného obohacení na jedné straně fondům zemského archivu, na druhé straně pak náležitosti uložení a odborného uspořádání se dostalo některým důležitým fondům archivu Národního divadla, které jako spisy divadla zemského byly sem uloženy. V roce 1933 převzaty totiž z kanceláře Národního divadla nejprve účetní spisy správy Národního divadla a později též jiné spisy, uschované dotud porůznu v kancelářích a ve skříních v Národním divadle, a to část archivu bývalého družstva Národního divadla a Společnosti Národního divadla z let 1900—1921; jsou tu mezi jiným zvláště též stavební spisy a účty z let po požáru divadla.

Podle usnesení zemského zastupitelstva ukládají se v archivu země České tištěné zprávy, návrhy a předlohy pro jednotlivé schůze zemského zastupitelstva, a tak založen v archivu nový fond písemností k dějinám zemské samosprávy.

K dalšímu rozmnožení archivních fondů dal podnět zákon o reformě správy, v jehož důsledku zanikla okresní zastupitelstva a okresní výbory. Zemský archiv ihned po vydání zákona připravil pro zemský výbor oběžník, který pak byl rozeslán jednotlivým okresním úřadům a okresním výborům; účelem tohoto oběžníku, jehož obsah byl podán v předcházejícím svaz-

ku Zpráv (srv. Zprávy VII., str. 275), bylo získati evidenci o registraturách a písemnostech zanikajících samosprávných okresů zastupitelských a zajistiti jejich řádné uložení. Archiv země České doporučoval ve svém oběžníku, aby tam, kde nebude možno písemnosti náležitě uložit u okresního úřadu, byly odevzdány do příslušných městských archivů, jestliže tyto archivy zaručují kontinuitu řádné odborné správy. Kde by však tomu nemohlo tak být, navrhol, aby tyto staré registratury, obsahující namnoze nejen důležité záznamy pro široký okruh místní, ale i pro všeobecnější dějiny národní, byly odevzdány do archivu země České. Skutečně také vykonali úředníci archivu v některých udaných případech prohlídku těchto registratur a v důsledku toho odevzdány byly do zemského archivu r. 1930 staré spisy a knihy bývalých zastupitelských okresů v Příbrami a v Dobříši, r. 1933 pak archivy okresních výborů v Rokycanech a ve Zbiroze.

V posledních letech se znovu ozývaly hlasy, které upozorňovaly ředitelství archivu na to, že ještě u mnohých okresních soudů jsou staré knihy pozemkové, které jsou tam spíše na obtíž, které jsou těžko přístupné a ucházejí tak rostoucímu zájmu badání topografického i rodopisného. Po intervenčních ředitelství archivu a po schválení ministerstva spravedlnosti byly pak knihy od dalších soudů uloženy v archivu země České a připojeny tak k hlavnímu fondu starých knih pozemkových, který tu vznikl z akce bývalého rakouského ministerstva spravedlnosti v letech 1898—1900. Některé soudy dokonce samy vyvolaly rozhodnutí, aby staré knihy pozemkové, kterých není již třeba k úřední agendě, byly odevzdány do archivu země České. Tak byly r. 1930 odevzdány knihy od okresních soudů v Dolních Kralovicích a v Nejdku, v r. 1931 od okresních soudů v Českém Brodě, v Dobrušce a v Opočně, od okresních soudů trutnovského, čáslavského a karlovarského, v r. 1932 a v r. 1933 pak od okresních soudů v Habrech, v Kouřimi a ve Vysokém Mýtě. Celkem tak v těchto čtyřech letech rozmnožen fond starých knih pozemkových o 2083 knihy.

Vedle těchto seriových přírůstků ve fondech archivních došlo ovšem i v minulých letech také k rozmnožení sbírek archivních v jednotlivých případech darem nebo koupí. Rozprodeje některých velikých starých šlechtických archivů a zámeckých knihoven poskytovaly právě v tomto období možnost získati namnoze i cenné archiválie do sbírek archivu. Při doplňování archivních sbírek řídí se však ředitelství archivu především zásadou provenienční, t. j. snaží se zejména opatřiti takové archiválie, které svým původem patří do fondů zemského archivu, anebo které i jinak doplňují jeho sbírky, po pří-

padě mají vztah k dějinám země, zemského výboru a zemských institucí. Teprve v druhé řadě kupuje i jiné archiválie, jestliže by odmítnutím koupě vzniklo nebezpečí, že tyto archiválie propadnou zkáze; tam, kde u nabízených archiválií byl zjištěn původní majitel nebo bližší zájemce, upozornilo vždy ředitelství archivu nejprve příslušný archiv na možnost koupě, a teprve po jeho případném odmítnutí snažilo se samo archiválii zachrániti. Ze šlechtických archivů, které se octly na antikvárním trhu, dlužno se především zmíniti o významném archivu hrabata Nosticů v Löbřitz, který byl rozprodáván prostřednictvím mnichovského antikvariátu Ludvíka Rosenthala. Pro českou historii byly tu zvláště důležité písemnosti hraběte Otty Nostice, německého vicekancléře české kanceláře Ferdinanda II. a Ferdinanda III. Žel, antikvariát Rosenthalův při prodeji nebyl veden hledisky archivními a provenienčními a neprodával celých souborů písemností organicky vzniklých, nýbrž vyhovuje módní poptávce po autogramech, roztrhal korespondenci jednotlivých členů a prodával ojedinělé listy, nadceňuje vysoko podpisy významnějších činitelů z doby třicetileté války, na př. Albrechta z Valdštejna nebo Karla z Liechtenštejna. Přes to podařilo se ředitelství archivu podle nabízených archiválií, které byly sepsány v pečlivých regestech, získati několik zajímavých originálů z doby války třicetileté. Tak získáno v roce 1931 16 originálních listů adresovaných Ottovi z Nostic, mezi nimi 14 originálů místodržícího Karla z Liechtenštejna a Gundakera z Liechtenštejna z let 1617—1627. Zbývající dva originály jsou pozvání císaře Matyáše Ottovi z Nostic na sněm do Českých Budějovic a originální dopis kardinála Harracha témuž šlechtici z roku 1640. K těmto vlastním archiváliím zemského archivu připojeno pak dalších 13 originálů Karla z Liechtenštejna z let 1621—1626, které zakoupilo ministerstvo školství a uložilo tu jako deposit pro zachování celého souboru.

Také při četných jiných nabídkách antikvariátů říšsko-německých nebo rakouských přihlížel zemský archiv především jen k archiváliím a akvizicím výhradně české provenience, pro nedostatek potřebných financí musil však často i ty odmítati. Tak zvláště četné listiny a autografy z doby války třicetileté, které vedle jmenovaného antikvariátu Rosenthalova nabízel berlínský Tiedemann, vídeňské Dorotheum a jiní. Z knihovny hrabata Stolberg-Wernigerode zakoupen důležitý svazek „*Deductiones das böhmische Religionswesen betreffend*“, obsahující 52 současných tisků z let 1618—1621. Na vídeňském antikvárním trhu zakoupen byl dopis císaře Rudolfa II. ze dne 14. dubna 1608, jimž se dovolává dědičných smluv

mezi Braniborskem a královstvím Českým, v Praze pak zakoupena listina vratislavského biskupa ze dne 21. ledna 1396 a v Lucernu pergamen opata želivského Ctibora pro klášter v Kounicích ze dne 28. dubna 1334. Z rukopisných přírůstků, získaných koupí, budtež uvedeny alespoň kopiář listů arcibiskupské konsistoře z roku 1706 a svazek originálních dopisů zasílaných Janu Rudolfu hr. Šporkovi, světícímu biskupu pražskému, z let 1729—1741, „Hofstat“ císaře Leopolda I., ozdobený 17 rytinami portretů, popis říšského sněmu v Augspurce z roku 1582 a rukopisný exemplář obnoveného zřízení zemského, obsahující připojené přepisy císařských patentů Ferdinanda III. a Leopolda I. V roce 1933 pak zakoupen byl důležitý rukopis, obsahující soupis odbojných stavů českých a rozsudky proti nim z roku 1622, téhož roku ještě současný opis instrukce Ferdinanda III. pro českou apelaci ze dne 26. listopadu 1644 a soupis německých lén koruny České, pořízený Janem Antonym z Poppenu z roku 1636. Sem možno připojit i německou kompilaci zemského zřízení království Českého z r. 1564, jejímž autorem jest nejvyšší písař království Českého Volf z Vřesovic, rukopis katastru království Českého z r. 1751, překlad českého zemského práva do němčiny z r. 1572 a posléze i tištěný exemplář známého dvou-svazkového díla Kryštofa Fischera o hospodářství s rukopisnými přípisky. Ředitel gymnasia v. v. p. Tomáš Halík daroval archivu opis dalšího deníku Tobiáše Seemanna z let 1740—1746.

Také oddělení patrimoniálních archivů nebo jejich zlomků bylo rozmnoženo zakoupením některých spisů ze XVII. a XVIII. stol., jejichž původ ukazuje na bývalou patrimoniální kancelář panství poděbradského; od paní Marie Kinské, majitelky zámku Lysá n. Labem, byly zakoupeny 4 úřední knihy tohoto panství, v tom zvláště kniha přísah, městských hodnostářů volených, úředníků a zřízenců vrchnostenských z let 1751—1801, ze soukromých rukou zakoupeny dvě knihy zádušních počtů pro kostel v Zeměších na panství zvoleněveském z let 1652 a 1716 a rovněž ze soukromých rukou zakoupeny výpisky a pomocný materiál k dějinám města Plané z let 1300 až 1822. Od fojtského krajského musea v Plavně zakoupeny roku 1930 kniha patentů na panství frýdlantském z let 1735 až 1736 a služební listy (Spannzettel) téhož panství z let 1732 až 1756. Častěji byly nabídnuty a v některých případech i zakoupeny tištěné patenty a vyhlášky pro obvod království Českého a řada sněmovních artikulů českých doplněna zakoupením artikulů sněmu obecného z r. 1522 a sněmu z r. 1582. Velmi cennou akvizicí jest také rukopis úřadu podkomorského v království Českém, začínající rokem 1522.

Z ostatních drobných nákupů budtež tu ještě uvedeny výpisy účtů z dolů kutnohorských z let 1570, 1595 a 1612—1654, vyhláška papeže Klimenta VIII. o svolání kněžské synody v Čechách ze dne 16. října 1604 a serie vyhlášek a cirkulárů, vztahujících se k církevní správě z let 1740—1793.

Genealogické sbírky zemského archivu obohaceny byly velkou kolekcí rodinných dokladů rodu Locella; majitel panství hruborohozeckého Dr. Mikuláš Desfours-Walderode ukládá v archivu důležité výtahy, faksimile úředních listin (křestních listů, oddacích listů a pod.) i reprodukce a přepisy dokumentů, vztahujících se k dějinám vlastního rodu. Pro sbírku rytin zakoupeny portréty Karla staršího ze Žerotína a karolína Františka Dietrichštejna.

Ve sbírce literárních pozůstalostí historiků a archivářů byla založena dvě nová oddělení; P. Jan Hrdý, farář v. v. z Malešova, uložil tu rukopisy svých topografických prací o jednotlivých vesnicích zvláště v okolí Kutné Hory a rukopis článku o sklářství v Pojizeří, a profesorka Vyšší dívčí školy slč. Marie Emlerová odevzdala do archivu z literární pozůstalosti svého otce prof. Dr. Josefa Emlera přes 1.100 listků jeho přípravného materiálu k dějinám města Nymburka.

Vedle těchto značných přírůstků archiválií nutno se však v této souvislosti zmíniti také o citelném úbytku ve fondech zemského archivu. Dopisem ze dne 13. dubna 1932, č. 34.109 vyžádalo si ministerstvo financí vrácení otisků katastrálních map a panství České a Moravsko-Slezské, které v dohodě se jmenovaným ministerstvem převzal zemský archiv při spisové rozluce rakouských úřadů od bývalého centrálního archivu map katastrálních a které byly uloženy roku 1919 v zemském archivu v Praze. (Srov. o jejich převzetí zprávu ve Zprávách zemského archivu sv. VI., str. 318 a násl.). Když však vládním nařízením č. 205 z r. 1928 Sb. z. a n. byl zřízen v Praze při ministerstvu financí ústřední archiv katastru pozemkového, vyžádalo si ministerstvo financí uložené otisky katastrálních map v zemském archivu pro nově zřízený archiv a zemský úřad uložil v důsledku toho dne 2. května 1932 č. 243.300 ai 1932:12-171 ai 1932 zemskému archivu, aby žádané otisky katastrálních map vydal ministerstvu financí, což bylo v květnu r. 1932 provedeno a dne 17. toho měsíce protokolárně zaznamenáno. Zástupce ministerstva financí převzal všechny deponované mapy v počtu 12.450 celých map a 55.845 sekcí zároveň se 49 starými dřevěnými skříněmi, které byly kdysi pro uložení těchto map vyžádány od berních úřadů.

Náhradou za odevzdané původní otisky starých map katastrálních rozhodlo ministerstvo financí výnosem ze dne 13. dub-

na 1932, č. 34.109/32-III/6, aby zemskému archivu byly věnovány vyřazené a v archivu map katastrálních v Praze dosud uložené otisky katastrálních map skoro všech katastrálních území země České. Tuto ochotu potvrdilo pak znovu výnosem ze dne 30. ledna 1933, č. j. 3.544/33-III/6. Ředitelství archivu země České uvítalo alespoň tuto náhradu za vydané otisky a ihned po přestěhování do nových místností a skladišť převzalo v červenci tyto otisky map katastrálních. Bylo převzato celkem ze 202 berních okresů map pro 6.315 katastrálních obcí. Tyto mapy byly pak uloženy v moderních kovových skříních ve skladišti archivu země České k tomuto účelu zvláště zařízených.

K jinému úbytku ve sbírkách došlo, když podle výnosu ministerstva spravedlnosti vydáno bylo v r. 1933 36 starých městských knih českobudějovických, které před časem byly odevzdány do zemského archivu okres. soudem v Českých Budějovicích městské radě českobudějovické pro městský archiv, spravovaný vědecky školeným samostatným úředníkem.

V této souvislosti možno se též zmíniti o změně, která sice znamená odchod celého oddělení archivu, ale přesto není skutečným úbytkem fondů nebo sbírek vlastního archivu, neboť jde o oddělení, které bylo v archivu vybudováno, ale o němž bylo předpokládáno, že se stane součástí instituce jiné. Jde totiž o t. zv. *Archiv národního osvobození*, jehož sbírky i knihovna byly na jaře roku 1930 odstěhovány do novostavby Památníku osvobození. Rozhodnutím ze dne 16. října 1929 (dekret zemského úřadu č. 398.539 ai 1929:12-764/3 ai 1929) vyslovil totiž zemský výbor souhlas s projektem jednotného Památníku osvobození a svolil zároveň k tomu, aby v tomto Památníku byly uloženy také archivní fondy a sbírky, jakož i knihovna zemského Archivu národního osvobození s výhradou práva vlastnického, pokud náleží zemi České a jejím ústavům. Tuto výhradu učinil si zemský výbor proto, že země Česká na získání a správu těchto památek, zvláště bohaté knihovny tohoto oddělení, vynaložila od 1. ledna r. 1919 do konce roku 1928 částku, činící okrouhle $\frac{3}{4}$ mil. korun. Ve schůzi dne 10. prosince 1929 usnesl se zemský výbor, aby bylo ředitelství zemského archivu zmocněno projednání s Památníkem osvobození některé otázky, související s provedením usnesení zemského výboru ze dne 16. října 1929 (dekret zemského úřadu ze dne 12. prosince 1929, č. 598.963 ai 1929:12-764/5 ai 1929). V citovaných dekretech svolil pak zemský výbor také k tomu, aby úředníci zemského archivu, kteří byli zaměstnáni při oddělení archivu Národního osvobození, byli též převzati do služeb nově zřízeného Památníku osvobození, jak se o tom činí zmínka níže v odst. o osobních změnách v úřednictvu zemského archivu.

Tak toto oddělení, zvané Archiv národního osvobození, které bylo sice samostatným oddělením v archivu, ale jinak bylo součástí zemského archivu, v jehož rozpočtu bylo dotováno osobně i věcně, a jehož správu ve skutečnosti řídil také ředitel zemského archivu, bylo na jaře r. 1930 odloučeno od tohoto archivu a přestěhováno do Památníku osvobození na vrchu Žižkově, při čemž, jak již uvedeno, vyhradil si zemský výbor vlastnické právo zvláště ke knihovně tohoto oddělení.

Pořadatelské práce v zemském archivu byly v uplynulém období z největší části diktovány jednak převzetím velikých fondů ze zemské spisovny a účtárny, jednak přestěhováním ze starého působiště archivu do nové budovy; lze proto mluvit spíše o pracích stěhovacích a instalačních než o pracích pořadatelských ve smyslu podrobných inventářů a odborných katalogů. Jest ovšem pochopitelné, že i při těchto pracích pořadatelských bylo vykonáno mnoho pro srovnání zemských fondů, že byla instalována celá nová oddělení anebo oddělení spořádaná doplněna nově nalezenými archiváliemi. V budově Národního musea byl umístěn zemský archiv po 40 let a ve skladištích bývalé jízdní v Bredovské ulici uloženy byly rozsáhlé katastrální fondy archivu a spisový materiál zemské registratury i veliké patrimoniální archivy po čtvrt století. A nyní se všechny tyto fondy octly v pohybu, každá kniha, každý fascikl aktů musil projít rukama archivních úředníků a byl i tam, kde dosud nemohlo dojít k definitivnímu uložení, alespoň povšechně indikován a přibližně zařazen. Stěhovací postup byl připraven tak, že již do zasilatelských vozů byla jednotlivá oddělení ukládána v pořádku, v jakém byla pak v nových skladištích instalována. Jen tak možno si vysvětliti, že celé stěhování, v němž převezeno bylo 150 velikých zasilatelských vozů archiválií, mohlo být provedeno v době přesně dvou měsíců, ode dne 21. března do 19. května 1933, a že zároveň s posledním vozem byla vlastně hned ukončena instalace v nových depotech. Brzy však po přestěhování přibýly nové přírůstky, jednak ze spisovny zemského výboru, jednak od okresních úřadů; přišly další pozemkové knihy a uvedené již otisky map katastrálních a tak byly vyvolány nové práce instalační a pořadatelské.

Ve vlastních pracích pořadatelských pokračováno bylo od roku 1929 především v úpravě fondů, uložených ve filiálce archivu v Bredovské ulici. Z veliké řady několika set fasciklů, která byla převzata brzy po zřízení zemského archivu jakožto spisy t. zv. evidence katastru josefského, byly nejprve vyloučeny všechny spisy, obsahující přílohy (allegáty) tohoto katastru, a připojeny, jako tomu bylo u většiny již obcí, k hlavním

knihám jednotlivých obcí tohoto katastru. Největší část pak těchto fascikulů obsahovala vlastní archiv rektifikační komise od osmdesátých let XVIII. až do sedmdesátých let XIX. století. Tak po prvé byla instalována úplná řada fascikulů, tvořící registraturu rektifikační komise, a to jednak podle panství a krajských, resp. okresních úřadů, jednak podle období. Tyto spisy rektifikační komise zemské, jejichž další část byla uložena již dříve (v samé rektifikační kanceláři) při fasciklech katastru tereziánského a v allegátech katastru josefského, vyplňují nyní ještě celkem 633 kartonů. Instalace a popis této registratury byl dokončen rok před stěhováním archivu z filiálky. Při pořádání spisů rektifikační komise byl však objeven ještě další druh písemností katastru josefského, dotud neznámý. Jsou to veliké sumární výkazy plodin (Körner-summarien), na nichž pro každou jednotlivou obec byly zaznamenávány údaje o hlavních čtyřech druzích obilí, t. j. o žitě, o pšenici, ovsu a ječmeni. Zároveň jsou tu též udávána data o možnosti prodeje na trzích, o vzdálenosti tržišť a p. Tyto elaboráty jsou označeny týmiž čísly jako jsou hlavní knihy josefského katastru a tvoří tedy se svými přílohami nových 6.066 fascikulů, které byly sepsány a technicky instalovány celkem ve 221 archivních kartonech. Hlavní řada knih katastru josefského byla u příležitosti stěhování celá uložena v archivních kartonech, kde hlavní kniha katastru, přílohy záznamů o jeho evidenci do r. 1875 (t. zv. Anhangsbogen) a řada allegátů z registratury rektifikační komise tvoří vždy celek pro každou obec. V technické úpravě přípravných spisů a operátů katastrů tereziánských bylo přikročeno k úpravě spisů rustikálních i dominikálních posledního kraje ještě zbývajících, t. j. žateckého.

Bylo také pokračováno v katalogisaci staré registratury zemského výboru z let 1724—1789. Práce, prováděná způsobem, jak o něm bylo referováno v poslední zprávě (Zprávy zemského archivu VII., str. 249), nemohla pokračovati rychleji, poněvadž odborné síly, které ji prováděly, byly odvolány k jiným pracem a v době stěhování bylo nutno práci vůbec přerušit. Zato technická úprava uložení spisů byla dovršena tím, že všechny kartony, v nichž jsou spisy uloženy, byly opatřeny vignetami s označením příslušných ročníků a měsíců spisů. Celkem vyplňuje dnes tento archiv stavovského výboru 662 kartony.

Ani v pracích o katalogisaci spisů bývalého sněmu království Českého nemohlo býti v uplynulém období pro jiné práce intensivněji pokračováno. Pořizování kartotéky a příprava biografického slovníku české samosprávy zemské

a okresní nebyly však vypuštěny z programu prací a budou v nejbližší době obnoveny.

Z nových přírůstků vyžádalo si mimořádné práce uspořádání knih a spisů převzatých ze zemské účtárny, neboť tyto písemnosti postrádaly jakýchkoli pomocných knih a nebyly většinou srovnány. Teprve po přestěhování do nové budovy archivní bylo možno přikročiti k jejich podrobnějšímu soupisu a označení. Tak byly srovnány knihy vyvazovacího fondu zemského z let 1850—1884 a 1905 (celkem 56 knih), knihy příjmů jednotlivých krajských pokladen v Čechách (celkem 83 knihy), hlavní knihy fondu bubenečského (14 knih), knihy stavovských erárních obligací z let 1767—1828 (9 knih) a knihy nadání Strakova z let 1834—1874 (15 knih) i další knihy účetní, knihy fondů normálních škol a školních příspěvků z jednotlivých krajů, inventáře zemského divadla, knihy fondu řetězového mostu a pomníku císaře Františka (1838—1843) i knihy náhradního fondu propinačního z let 1869—1896, všech celkem 121 kniha. Naproti tomu pěkný fond plánů a litografií zemských budov mohl býti přesně zaznamenán a převzat v počtu, jak výše označeno; tyto plány zapsány k č. 41—87 inventáře z roku 1932.

Z archivů patrimoniálních byl již úplně uspořádán archiv statků nejvyššího purkrabství pražského, nyní statků zemských, jehož organický doplněk tvoří nově převzaté spisy patronátního úřadu zemského a zádušní knihy jednotlivých kostelů na statcích purkrabských. Pokračováno pak bylo v pořádání velikého patrimoniálního archivu rychmburského a chroustovického, jehož zvláštní povaha byla označena rovněž již v minulém svazku Zpráv (svazek VII., str. 251 a 252). Nově pak započato bylo s pořádním dvou dalších patrimoniálních archivů, uložených v archivu země České, totiž archivu horního statku Zbiroha a archivu statku pečeckého, který před lety do zemského archivu uložil jeho majitel, svobodný pán Hrubý z Jelení.

Při pořadatelských pracích ve sbírkách genealogických byly ze staré veliké sbírky Wunschwitzovy vyňaty rytiny, dedikační listy a pod., které původce sbírky sbíral a přikládal k jednotlivým rodům šlechtickým. V tomto uložení byly rytiny, představující jednak portréty členů rodů, jednak votivní obrazy, jednak dissertační listy, překládány často několikrát a tím trpěly. Vyloučením rytin z tohoto nevhodného uložení a spojením jejich s analogickou sbírkou Šporkovou získána byla cenná kolekce starých rytin ze XVII. a XVIII. století, čítající 252 listy ze sbírky Wunschwitzovy a 94 listy z oddělení

Šporkova, tedy celkem 346 listů. Jednotlivé listy byly náležitě konservovány, vhodně uloženy v obalech a popsány podle autorů i předmětů. Práce katalogisační prováděl PhDr. Antonín Liška, zaměstnaný v archivu jako pomocná síla vědecká, mající školení umělecko-historické, práce konservační opatřil správce konservačního atelieru v archivu František Voldan.

Pro jednotnou úpravu při katalogisaci archiválií vypracovalo ředitelství v roce 1931 tyto směrnice pro popis a katalogisaci rukopisů, korespondencí a listin v archivu země České:

1. Listiny, uložené v zemském archivu, katalogisovány jsou společně při fondech, k nimž náležejí svou proveniencí; mimo to zařaděny v katalogu generálním pro všechny listiny společném. Tyto katalogy jsou listkové, jediné tam, kde jde o fondy ucelené a již uzavřené, pořízen jest katalog knižní; avšak i tehdy vedeny jsou tyto listiny v listkovém katalogu generálním.

Jednotlivé lístky katalogu jsou velikosti 18 × 12,5 cm, což jest velikost, na niž lze přehledně umístiti všechny potřebné údaje katalogisační, jak se o tom stane zmínka níže. — Knižní katalogy pořizovány jsou na ručním papíře formátu většího kvartu; volné archy jsou pak dodatečně svázaný.

2. Při katalogisaci jednotlivých listin řídí se zemský archiv všeobecnými požadavky katalogisačními, aby totiž z katalogu listin byl patrný nejen vydavatel, příjemce a obsah listiny, nýbrž i její proveniencie, způsob vypravení a dochování, jakož i její datum. Obsahují tudíž katalogisační lístky tyto údaje:

a) Označení fondu, resp. oddělení archivu, kde je listina uložena, zároveň s poznámkou o dochování listiny, je-li listina originál, koncept, kopie konceptu, současný tisk a pod., jakož i označení pečeti, jejich počtu, způsobu přivěšení nebo přitisknutí. Tyto údaje napsány jsou v pravém hořejším rohu lístku. Tamže označeno jest, je-li originál holografem, či jen podepsán vydavatelem a pod.

Pokud jde o jazyk listiny, byla v dřívější době zachovávána praxe, že regist listiny byl vypracován v jazyce listiny. V novější době dává však ředitelství archivu přednost způsobu, při němž regist jest psán vždy česky, kdežto jazyk listiny poznamenán jest při údaji o dochování listiny, tedy na př. orig. lat., kpt něm. a pod.

b) Regest listiny, v němž označen jest vydavatel i příjemce listiny, výstižný její obsah a pokud možno všechna jména v listině se vyskytující. Není-li z technických důvodů možno uvést všechna jména v regestu listiny, jsou pořadem sestavena prostě vedle sebe na konci lístku, aby odtud mohla být rozepsána do jednotlivých katalogů vedlejších, o nichž bude napsáno níže sub 3.

Vlastní jména listiny, jak osobní, tak místní, přepisována jsou v regestu obvyklou transkripcí dnešní; jen jména neurčitá uváděna jsou v uvozovkách přesně podle formy v listině, označení charakteristická pak uváděna v závorce při transkripci běžné. Jména křestní zachovávána jsou v jazyce národa, jemuž přísluší osoba tohoto jména.

Tento regist psán jest uprostřed lístku. Při listinách nedatovaných nebo jinak neurčitých uvádí se za regestem též incipit listiny. Posléze pak následuje datum v původní formě, jak je psáno v listině.

c) Datum listiny uváděno jest v levém hořejším rohu lístku, při čemž nejprve udán rok, pak měsíc názvem latinským, pak den měsíce a posléze místo vydání listiny. Datování podle svátků, pontifikátů, římského kalendáře a pod. jsou vždy převedena.

3. Vedle hlavního listkového katalogu podle uložení listin jsou vedeny v zemském archivu katalogy abecední odděleně podle osob a podle míst, generální katalog chronologický, jakož i katalog podle hesel věcných. Jest tedy každý základní lístek katalogisační rozmnožen tolikrát, kolik obsahuje jmen vlastních a hesel věcných s připočtením lístku chronologického.

Při chronologickém zařadování lístků zařadují se listiny datované všeobecněji vždy před příslušnou skupinu listin datovanou určitěji, tedy listiny datované jen rokem a měsícem na počátek každého příslušného měsíce, listiny datované jen rokem na počátek každého roku, listiny pak, jež lze datovati jen podle vlády panovníkovy, pontifikátu papežova nebo let biskupských, věku vydavatelova a pod. zařadují se před listiny prvního roku vlády, pontifikátu atd. toho kterého vydavatele listiny.

V abecedním pořadí katalogu zachována jest v zásadě abeceda česká, takže na př. jména, začínající se Sch, zařaděna jsou po Sh, nikoliv po Sce; jediná výjimka jest učiněna při latinském a románském Ch, které jest odlišeno od českého Ch a zařaděno při C, jak vyžaduje charakter jmen latinských, italských, francouzských atd.

4. Inserty uváděny jsou při regestech listin, v nichž jsou inserovány; mimo to zařaděny jsou ovšem také vlastními lístky podle svých dat.

5. Listiny svázané ve společný konvolut nebo přepsané do jediného rukopisu, rozepisovány jsou na zvláštní lístky jako listiny samostatné; poznámka o společném konvolutu nebo rukopise čte se v pravém rohu lístku při údaji o uložení listiny.

6. Tato pravidla zachovávána jsou také při repertoriích veliké sbírky přepisů listin v archivu zemském.

Stejně jako práce pořadatelská trpěla v uplynulém období čtyř let i **publikační činnost** archivu země České jednak pro naléhavé práce, spojené s přípravou a provedením přestěhování archivu do nové budovy, jednak pro nedostatečný počet odborných úředníků archivu, jednak však také tím, že i vydavatelé zemských publikací, kteří jsou mimo okruh úředníků archivu, byli různým jiným zaměstnáním zdrženi v postupu svých prací edičních. Po vydání II. svazku XV. dílu Sněmů českých r. 1929, zahájil brzy ředitel Dr. Jan Bedřich Novák novou publikační sbírku archivu „Kniho vna Sněmů českých“ svým spisem o konci vlády Rudolfa II., nadepsaným „Rudolf II. a jeho pád“. Přes práce, spojené s přípravou novostavby, které se ředitel Novák zvláště věnoval a přes pokračující chorobu dospěl autor tohoto spisu až k předposlední kapitole, takže z původního plánu nebyla uskutečněna již jen poslední, závěrečná kapitola. Tisk pokračoval i po smrti ředitele Nováka a dílo, opatřené rejstříkem, vyšlo pak až r. 1935, tedy již mimo období, o němž je tu referováno.

Vedle tisku této publikace bylo pokračováno i ve vydávání dalších svazků druhé publikační sbírky archivu, založené ředitelem Dr. Janem B. Novákem a nadepsané souhrnným titulem: Český zemský archiv. Katalogy, soupisy, registáře a rozborů. Zemský archivní rada Dr. Rudolf Koss, který krátce před svým onemocněním r. 1928 vydal první část katalogu listin korunního archivu, obsahující listiny z r. 1158—1346, připravil také již úvodní svazek tohoto katalogu, který podává dějiny archivu České koruny. Po smrti Dr. Kosse (zemřel v květnu 1929) ujal se pokračování této práce mladý úředník archivu Dr. Otakar Bauer. V druhém oddělení této publikace jsou vydávány reversy k zemi, ale vydavatel tohoto svazku, profesor university Komenského v Bratislavě Dr. Vladimír Klecanda, nemohl pro vzdálenost z Prahy v této práci vůbec pokračovati, takže za uplynulé období tato edice nepostoupila.

Ze starších edičních podniků archivu byl po ukončení obou textových svazků XV. dílu Sněmů českých připraven k tisku III. svazek tohoto dílu, obsahující rejstříky k oběma vydaným svazkům. Právě na sklonku období mohlo býti započato s tiskem jmenného rejstříku, který jest prací Dr. Bedřicha Jenšovského. Jak již bylo oznámeno ve zprávě za minulé období, připravuje jmenovaný úředník již také materiál pro edici sněmů z let 1614 a 1615, která vyplní XVII. díl Sněmů českých. Mimo to bylo prací zemského archivního rady Dr. Josefa Borovičky, který však v r. 1931 opustil zemský archiv, byv jmenován profesorem university Komenského v Bratislavě, pokračováno ve vydávání XII. dílu Sněmů českých, který obsahuje akta generálního sněmu zemí českých z r. 1606 a sjezdu nejvyšších úředníků a soudců z téhož roku. Do konce roku 1933 dospěl tisk textu tohoto svazku k třicátému archu.

V publikaci Monumenta vaticana res gestas bohemicas illustrantia pokračováno v tisku všech tří té doby vydávaných svazků. V úvodním svazku (tomus prodromus), v němž vydávána jsou prací zemské archivářky Dr. Věry Kosinové bohemika papežů Jana XXII. (1316 až 1334) a Benedikta XII. (1334—1342), dospěl tisk k archu desátému. Ve IV. díle, v němž otiskovány jsou prací Dr. Karla Stloukala listiny papeže Řehoře XI. z let 1370 až 1378, nemohl vydavatel v tomto období pro jiná zaměstnání dále postoupiti, takže tisk zůstává u patnáctého archu. Ani však III. díl publikace, který zatím postoupil nejdále a v němž Dr. Bedřich Jenšovský otiskuje akta a listiny papeže Urbana V. z let 1362—1370, nemohl pokročiti dále než

bylo referováno v posledním svazku, neboť na vydavateli spočívala hlavní tíha stěhovacích a instalačních prací archivních v posledních třech letech období, o němž je tu referováno. Je tedy z tohoto svazku vytištěn celý text, čítající 53 tiskové archy a 8 archů rejstříku.

Druhá zemská publikace, čerpaná z archivů římských, totiž Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia, byla rovněž v tomto období stížena nepříznivým osudem, když těžce onemocněl její vydavatel, bývalý ředitel českého zemského archivu Hynek Kollmann. Nelze proto ani zde zaznamenati další postup práce, takže vedle vydaného již r. 1923 prvního svazku prvního dílu dokumentů dospěl tisk druhého svazku tohoto díla k archu pátému a veliký svazek úvodní prodromus, který přináší pojednání o organizaci kongregace de Propaganda fide, o její kanceláři a o jejím archivu, jest sice celý vytištěn v textu, ale započatý tisk rejstříku mohl jen málo postoupiti, třebaž že tento rejstřík jest k tisku již z velké části připraven.

Význačná publikace Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae jest vydávána prací profesora university Karlovy Dr. Gustava Friedricha. Té doby jest v tisku III. díl publikace, který obsahuje listiny z doby krále Václava I. z let 1230—1253. Vytištěno jest 20 archů. Tato edice, jak známo, jest doprovázena velikým faksimilovým dílem Acta regum Bohemiae selecta phototypice expressa, z nichž vydány již byly dva sešity, obsahující 30 tabulí vzorné reprodukce grafických závodů České Unie. Třetí sešit, který obsahuje 10 tabulí listin krále Václava I., jest již také téměř připraven k vydání.²⁾

Prací prof. Dr. Gustava Friedricha vydávány jsou též všechny tři svazky té doby v tisku se nacházející staré, Františkem Palackým založené publikace „Archiv český“, která je sice vydávána nákladem zemského fondu (původně fondu domestikálního), ale o jejíž vědeckou přípravu pečuje Královská česká společnost nauk, resp. komise, která je při ní zvláště k tomuto účelu ustavena. Z uvedených tří svazků první, totiž XXXV. svazek celé serie, obsahující vydání Druhé knihy provolací královského soudu dvorského (Liber proclamationum) z let 1395—1410, dospěl již k posledním archům rejstříku, takže jeho vydání jest již jen otázkou krátkého času.³⁾ V XXXVI. dílu této publi-

²⁾ Byl vydán koncem roku 1935.

³⁾ Svazek byl vydán r. 1935.

kace jest vydávána Třetí kniha provolací z let 1411—1453 a podle zpráv, které o postupu tisku vydává Král. česká společnost nauk, také u tohoto svazku jsou již v tisku obšírné rejstříky jmen osobních a místních i rejstřík věcný. Čtvrtá kniha provolací z let 1453—1480 vyplní díl XXXVII. Archivu českého a její tisk překročil již v této době také stý arch textu. Již z toho je patrné, že tu jde vesměs o objemné svazky tohoto starého edičního podniku.

V uplynulém období, jak již na počátku této zprávy uvedeno, vydán také další VII. svazek Zpráv českého zemského archivu, a to r. 1931 za redakce ředitele archivu Dr. Jana Bedřicha Nováka. Tento svazek, čítající 305 stran, přináší posmrtnou vzpomínku na zesnulého archivního radu Dr. Rudolfa Kosse z péra Dr. Otakara Bauera, článek Dr. Kosse, „Mocran et Mocran“, dále „Příspěvky k dějinám politiky Jana Lucemburského podle pramenů italských archivů“ od mladého německého historika Dr. Emila Schiecheho, článek Dr. Vladimíra Klecandy, „Tři kapitoly o českomoravských erbovnících“, tři pojednání Dr. Bedřicha Jenšovského, a to „O sedmi klíších ke korunní komoře“, „Patrimoniální archiv nejvyššího purkrabství pražského“, který vznikl z pořadatelských prací v archivu, a „Český zemský archiv a výzkum archivů italských a vatikánských v prvním desetiletí republiky“, dále informační stať Jaroslava Werstadta, „Předchůdci Památníku osvobození“ a posléze obsáhlou zprávu o činnosti zemského archivu za leta 1923 až 1929.

S publikační činností archivu zemského souvisí **výzkum archivů domácích i zahraničních**, jenž jest také z hlavních úkolů tohoto vědeckého ústavu, který mu zvláště pro novější dějiny české vytkl jeho zakladatel František Palacký. Ačkoliv úřední agenda a instalační práce si vyžádaly v tomto období daleko nejvíce času archivních úředníků, přece i v uplynulých letech může se tento důležitý úsek činnosti zemského archivu vykázat čestnými výsledky. Povaha právě připravovaných publikací přinesla s sebou, že před výzkumem archivů domácích stojí ve svých výsledcích výzkum archivů zahraničních.

Ve výzkumu archivů zahraničních byl i v tomto období v popředí výzkum archivů vatikánských a italských.

Ve vatikánských archivech pracoval ve studijním období především zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský, který sem byl vyslán podle usnesení zemského výboru ze dne 16. října 1929 (dekret zem. úřadu č. 440.051 ai 1929: odd. 12—760/1 ai 1929), aby tu pokračoval především ve výzkumu register pro VIII. svazek publikace „M o n u m e n t a

vaticana res gestas bohemicas illustrantia“, který obsáhne bohemika pontifikátu Eugena IV. (1431—1447), a aby doplnil hotový již výzkum pro VI. svazek téže publikace ještě vyčerpáním register avignonského protipapeže Benedikta XIII. (1394—1415). Bylo totiž rozhodnuto, aby do VI. svazku českých Monument vatikánských nebyla jen pojata bohemika římských papežů velkého schismatu, totiž Innocence VII. (1404—1406), Řehoře XII. (1406—1409, resp. 1415), Alexandra V. (1409—1410) a Jana XXIII. (1410—1415), nýbrž i případné písemnosti z pontifikátů jejich avignonských protipapežů Klimenta VII. (1378—1394) a Benedikta XIII. (1394—1415), pokud by se týkala jejich obediencí v zemích českých. O pracích Dr. Bedřicha Jenšovského v tomto studijním období bylo již přehledně referováno ve zvláštním článku o výzkumu archivů italských a vatikánských v předešlém svazku Zpráv.⁴⁾ Tam bylo pověděno, že výzkum bohatě zachovaných register supplik pontifikátu Eugena IV. dospěl prostudováním dalších osmdesáti svazků, t. j. 24.000 folií, obsahujících přes 60.000 registrovaných supplik, až do jedenáctého roku pontifikátu, tam bylo také ukázáno, jak v této době klesá u kurie zájem o české diecése jen z malé části katolické, jak však přesto je počet bohemik ještě vždy větší než výtěžek dokumentů pro diecése slovenské. Pokud se týče pak výzkumu v registrech protipapeže Benedikta XIII., z jehož poměrně rozsáhlé kancelářské pozůstalosti bylo prohlédnuto 49 objemných svazků register avignonských, potvrdil celkový výsledek původní skepsi, že nebude tu valné kořisti ze zemí českých, které se hlásily k obedienci římské, překvapil však tím, že ve svazcích Benediktových byly nalezeny celé kvaterny register jiných papežů, zvláště Jana XXII., které při vazbě register v XVIII. století tam byly omylem vevázány; právě v těchto zlomcích byla nalezena bohemika, která by byla jinak našemu výzkumu římskému vůbec ušla.

Ani za tohoto svého římského pobytu neobmezil se však Dr. Jenšovský jen na výzkum středověkých register papežských v archivech vatikánských, nýbrž pracoval i na ostatních úsecích velkého pracovního programu zemského výzkumu italského. Další doplňování fondu Instrumenta miscellanea novými přírůstky, které tam zakládají úředníci vatikánského archivu při svých pořadatelských pracích, přinutily jmenovaného badatele, že prošel všechny nové přírůstky od r. 1924, t. j. od svého posledního pobytu římského (těchto nových pří-

⁴⁾ Bedřich Jenšovský, „Český zemský archiv a výzkum archivů italských a vatikánských v prvním desetiletí republiky“. Zprávy zem. archivu, sv. VII., str. 179—200; tamže str. 186—187.

růstků jest asi 2.000 od čís. 4.107) a poznamenal odtud četná bohemika, z nichž některá byla pak pro zemský archiv opsána. Byly tu nalezeny minuty některých listin Urbana V., které jsou však již otištěny z register (na př. děkovný list Karlu IV. ze dne 16. února 1364), mimo to však nové kamerálie z téhož pontifikátu i zajímavá akta z let pozdějších. Dr. Jenšovský pokračoval však také ve výzkumu novověké serie *Miscellanea varia*, kde v Armariu II. prohlédl a rozepsal svazky 51—118. Podrobné rozpisy těchto svazků, které chovají písemnosti zvláště ze XVI. a XVII. století, a to písemnosti povahy diplomatické, jsou uloženy v zemském archivu, prepisy, které pak odtud podle indikací jmenovaného badatele byly pořizeny, jsou rovněž v zemském archivu a jsou vykázaný v počtu níže uvedeném.

Připravuje materiál k tematice kurie papežské v prvním období války třicetileté a hledaje doplňky k neúplné nunciaturě arcibiskupa barského *Ascania Gesualda*, který byl nunciem u dvora císařského v důležitých letech 1617 až 1621, Dr. Jenšovský pracoval v r. 1930 nejen v archivech vatikánských, nýbrž získal přístup i do soukromého archivu *Boncompagni-Ludovisi*, jehož pro český výzkum nebylo dotud použito. Zprávy nuncia *Gesualda* nebyly sice v tomto archivu nalezeny, neboť písemnosti státního sekretariátu kardinála *Ludovisiho*, resp. pontifikátu papeže *Řehoře XV.*, jsou tu uloženy jen v míře nepatrné a jsou v daleko značnějším počtu v rodinném archivu jejich nástupců, papeže *Urbana VIII.* a jeho státního sekretáře kardinála *Františka Barberiniho*⁵⁾ zato však zjistil a poznamenal tu Dr. Jenšovský na 60 svazků velmi důležité originální korespondence ze státního sekretariátu předchůdce *Řehořova*, papeže *Pavla V.* Jsou tu mezi jiným originály zpráv nunciů u dvora císařského, *Antonía Caetaniho* a *Placida de Marra* z Prahy a z Vídně z let 1609—1614. Jsou tu však i jiné důležité písemnosti ze zemí českých a rakouských z doby, těsně předcházející válku třicetiletou, zvláště pokud se vztahují k působení katolické Ligy v říši. Objev tohoto zlomku státního sekretariátu kurie je z největších kladných výsledků posledních studijních období v archivech vatikánských.

Vedle soukromého archivu *Boncompagni-Ludovisi* zahájil však Dr. Jenšovský r. 1930 výzkumné práce ještě v druhém archivním fondu, dosud vůbec nepoužitým pro české dějiny, protože vůbec nepřístupným, totiž v oddělení t. zv. nunciatury

⁵⁾ Srov. *Bedřich Jenšovský*. Knihovna *Barberini* a český výzkum v Římě (Zprávy zemského archivu, svaz. VI.).

videňské (*Nunziatura di Vienna*), který teprve r. 1922 byl přenesen do archivů vatikánských a připojen k *Archivio segreto*. Laskavostí prefekta vatikánských archivů *Mons. Angela Mercatiho* a za ochoty archiváře prof. *Pericle Peralliho*, který tento fond právě pořádal, bylo Dr. Jenšovskému možno na podkladě zapůjčených katalogů si učiniti celkový obraz o tomto fondu a o jeho obsahu a poznamenati odtud všechna bohemika, důležitá zvláště pro dějiny českých a moravských diecézí i jednotlivých řádů zde usazených v XVII. a XVIII. stol. Také z tohoto archivu byla opsána řada dokumentů pro sbírky zemského archivu, jak se uvádí dále v číselném výkazu přírůstků prepisů.

Na žádost profesora *Karlovy university* Dr. *Jaroslava Bidla* prohlédl Dr. Jenšovský několik svazků nunciatury polské (*Nunz. di Polonia* 22, 23, 26, 27 A, 28, 31, 34) z důležitého období pro dějiny polské let 1587—1591, obsahující zprávy polských nunciů *Girolama*, biskupa *camerinského*, a *Hanibala di Capua*, arcibiskupa *neapolského*. Zmínky zasluhuje zvláště soubor listů posléze jmenovaného nuncia z května a června r. 1591, posílaných z Prahy, kde již při návratu z Polska stihla nuncia výzva státního sekretariátu, aby ještě nějaký čas vyčkal v Polsku; je tu však též důležitá souvislá řada listů pražských nunciů *Antonía Putea*, arcibiskupa *barského* a jeho nástupce, biskupa *cervijského Alfonsa Viscontiho* z let 1587—1591. Z těchto listů, zasílaných pravidelně každého týdne, bylo zjištěno, že pražská nunciatura u dvora císařského byla ústředním místem pošty také pro nunciaturu polskou; pražský nuncius přejímal zprávy z Říma a sděloval je dále s nunciem polským, odevzdával polskému kolegovi poštu i přímo mu adresovanou stejně jako dopisy vyslance španělského i listy císaře *Rudolfa II.* Tato korespondence pražské nunciatury, obsahující několik desítek originálních dopisů, ušla vydavateli nunciatury *Puteovy* i *Viscontiho* v II. a III. svazku druhého oddělení publikace *Nunziaturberichte aus Deutschland*, vydávaných společností *Goeresovou*.⁶⁾ Vedle nunciů píše někdy i auditori pražské nunciatury *Antonio Martinelli* za nuncia *Putea* a *Fausto Ugolino* v období *Viscontiho*. Jmenovaný *Martinelli* jest autorem známé zprávy o cestě kardinála *Hipolyta Aldobrandiniho* (pozdějšího papeže *Klementa VIII.*) do Polska, kterou vydal ve *Věstníku Král. české společnosti nauk* Dr. *Vojtěch Jaromír Nováček*; *Nováček* však výslov-

⁶⁾ *Josef Schweizer*, *Die Nuntiatur am Kaiserhofe*. II. Band, *Antonio Puteo in Prag (1587—1589)*. Paderborn, 1912 a III. Band, *Die Nunzien in Prag: Alfonso Visconte (1589—1591), Camillo Caetano (1591—1592)*. Paderborn, 1919.

ně uvádí, že se mu nepodařilo zjistit osobnost autorovu. Novým konstatováním, že tu jde o úřední osobu, dostává se zpráve ještě většího významu.

Po celou dobu svého pobytu v Římě od počátku prosince 1929 do konce května 1930 vedl Dr. Jenšovský opět, jako již v letech 1922—1924, správu Čs. ústavu historického v Římě, tentokrát podle dekretu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 16. prosince 1929, č. j. 140.382/29-V. Po svém návratu podal pak na základě dosavadních zkušeností také tomuto ministerstvu obsáhlou zprávu o organizaci a dalších pracovních úkolech jmenovaného ústavu římského.

Vedle prací Dr. Jenšovského nezůstala však bez účasti zemského archivu ani studia státních stipendistů, pracujících v Římě, ať již současně se jmenovaným badatelem nebo v letech následujících. Vydavatelé zpráv papežských nunciů u dvora císařského, jejichž publikaci převzal Čs. ústav historický po dohodě s tehdejšími historickými ústavy pruským a společností Goeresovy pro období let 1592—1628, užívají totiž jakožto prvního východiska svých heuristických prací v Římě výtěžku zemského výzkumu v archivech vatikánských pro Sněmy české na počátku XVII. stol. a se zřením k tomu také přepisy nově získávaných bohemik dějí se na náklad země České a ukládají se v zemském archivu jako jeho majetek. Tak mohla být v posledních letech podstatně rozmnožena sbírka přepisů korespondence nunciaturní, když v Římě bylo pracováno o nunciatuře Cesare Speziana v letech 1592—1597 (Dr. Josef Matoušek r. 1929 a 1930), a když bylo pokračováno v pracích o nunciatuře Giovanni Stefana Ferreriho, biskupa vercellského v letech 1603—1606 (Dr. Zdeněk Kristen v letech 1929 a 1930 a znovu r. 1933) a o nunciatuře Antonia Caetaniho, arcibiskupa capujského z let 1607—1610 (Dr. Milena Linhartová r. 1932).

Nebyl však prováděn výzkum jen v archivech vatikánských a římských, nýbrž získávána další bohemika i v jiných archivech italských, a to buď přímo českými badateli, nebo tu bylo opisováno domácími silami podle starších indikací českých badatelů. Přepisovány tu byly zvláště vyslanecké zprávy a relace z Prahy v době císaře Rudolfa II. a tyto přepisy jsou ukládány v archivu země České. Hledaje doplňky korespondence pražského nuncia Cesare Speziana, Dr. Josef Matoušek pracoval v lednu a pak opět v květnu r. 1930 v knihovně Ambrosiana v Miláně a učinil tu významný objev: v řadě několika svazků našel totiž souvislou a úplnou korespondenci Spezianovu z prvních let jeho nunciatury, dochovanou v konceptech zpráv jak šifrovaných tak nešifrova-

ných. V jiných archivech italských nebyl v uplynulém období prováděn výzkum přímo úředníky zemského archivu, neboť pro práce při stěhování archivu a pro mimořádně nízký osobní stav odborných úředníků nebylo možno, aby byl některý z nich delší dobu vzdálen z Prahy, i když by šlo o výhradní úkoly zemského archivu, jako je právě výzkum archivů italských a vatikánských.

Byly však z těchto mimořímských archivů pořizovány pro zemský archiv přepisy osvědčenými písaři nebo místními archivními úředníky podle dřívějších indikací zemských archivních úředníků; šlo tu opět především o zprávy vyslanců z Prahy z doby vlády Rudolfa II. a případně i z období Matyášova. Tak zvláště ve státním archivu ve Florencii opisovali podle původních indikací Dr. Josefa Borovičky a za dalšího řízení Dr. Bedřicha Jenšovského florenský archivář avv. Gino Masi a jeho druh Ettore Bencini zprávy toskánských residentů z Prahy, chované v oddělení Carteggio Mediceo, a to z objemných konvolutů sign. Cart. Mediceo 4349 a 4350 opsány zprávy Giambattisty Conciniho a Curtia da Pichena z celého období let 1590—1592, ze svazku 4351—4352 opsány listy Francesca Lenzoneho z Prahy z října r. 1594 a zvláště opisovány zprávy, které podávali residenti Roderigo Alidosi di Castel Rio a Giovanni Francesco Guidi da Volterra v l. 1605—1607 (Cart. Mediceo 4362) a jmenovaný Guidi a Giuliano Medici od října 1607 až do konce r. 1609 (sv. 4363 a 4364).

Z archivu Gonzaga v Mantově opisoval kustos archivu Antonio Casali zprávy mantovských residentů z Prahy Marc'Antonia Avegnioho z r. 1592, Enea Gonzagy z první polovice r. 1593, Enea Gonzagy, Guidobona Guidoboniho a Ottavia Cavrianiho z druhé polovice téhož roku a z první poloviny roku 1594, zprávy Marc'Antonia Avegnioho a Enea Gonzagy z r. 1594 a Guida Avellaniho, Federica Gonzagy a Aderbala Manerbia z května a z prosince 1595, z r. 1596 a konečně ještě zprávy posléze jmenovaného z r. 1597. — Ze státního archivu v Lucce opsány z oddělení Ufficio delle Differenze některé zprávy luckého vyslance Nicolaa Saminiatiho z Prahy z r. 1602; ze státního archivu v Janově opsány listy pražského agenta Girolama Guasta z let 1602—1605, ze státního archivu v Turíně pořizeny přepisy zpráv Geronima Lovencita a hrab. Carla Francesca di Lucerna vévodovi savojskému z let 1603—1605 a z oddělení Mongardino téhož archivu některé doplňky korespondence Mons. Cesare Spe-

ziana, papežského nuncia v Praze z let 1592—1594. Zprávy téhož nuncia Cesare Speziana opsány byly pak zvláště v souvislé řadě z knihovny Ambrosiana v Miláně, jak se o nich stala zmínka výše, a to zprávy z června až prosince r. 1592 a z ledna až z července r. 1593 (232 zpráv a jejich příloh).

Z archivu kapituly sv. Eusebia ve Vercelli opsána některá bohemika z korespondence pražského nuncia Giov. Francesca Bonhominiho z l. 1581—1582 a listy pražského nuncia Giov. Stef. Ferreriho a z kapitulní knihovny tamže životopis biskupa vercellského, pozdějšího nuncia v Praze Giov. Stefana Ferreriho z r. 1599. Ve státním archivu v Benátkách byla v r. 1930 studována činnost Jindřicha Matyáše hrab. Thurna ve službách republiky benátské a opsána odtud některá akta z r. 1624.

V soustavném výzkumu bohemik z archivů a knihoven italských byly pak ještě r. 1930 ve vládni knihovně v Lucce a stejně i v málo přístupném archivu akademie sv. Lukáše (Accademia di S. Luca) v Římě opsány různé doklady k životopisu italského architekta Domenica Martinelliho, který hluboce zasáhl do vývoje barokové architektury v zemích českých v druhé polovině XVII. století.

V archivu kostela S. Maria in Aquiro v Římě byly pro zemský archiv opsány listy Kašpara Scioppia, posílané Dr. Janu Fabrimu z Řezna, z Mnichova a z Augsburgu, jakož i z Milána a z Mantovy v letech 1608—1612 a 1618—1619.

Za zvláště cenný přínos pro české dějiny v době katolické restaurace nutno pokládati zjištění korespondence agenta a zpravodaje kardinála Arnošta Harracha v Římě Giov. Batt. Barsottiho, která jest uložena v jedenácti svazcích knihovny vatikánské (Ms. Vat. lat. 13.507 až 13.517). Nejvíce přepisů ovšem získáno bylo pro sbírky zemského archivu z archivů vatikánských, jak ukazuje číselný přehled níže uvedený.

S výzkumem italským souvisí však ještě také některé zvláštní práce archivu země České. Z podnětu Mezinárodního komitétu věd historických (Comité International des sciences historiques) utvořena byla r. 1929 zvláštní komise, která měla v Římě pojednat o návrhu anglického profesora J. H. Baxtera na organizaci výzkumu archivů vatikánských. Prof. Baxter navrhoval totiž, aby pro zjednodušení a zhospodárnění prací v Římě spojily se jednotlivé národní ústavy historické ke společné práci, aby studium register bylo mezi jednotlivé ústavy rozděleno podle časových

nebo fondových úseků, kdežto nyní je nutno vždy znovu tytéž svazky pro jednotlivé země prohlížeti, při čemž užitek často pro některé území jest velmi nepatrný. Komise se sešla v Římě v květnu r. 1930 za předsednictví prof. Fedeleho a za čestného předsednictví prefekta archivů vatikánských Mons. Angela Mercatiho a zúčastnil se jí též zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský. Návrh prof. Baxtera nebyl sice přijat z dobrých důvodů, uváděných podle zkušeností ředitelů jednotlivých římských ústavů, z komisí vyšly však dva záslužné podniky, které se těsně dotkly také pracovních úkolů zemského archivu. Bylo usneseno připravit za redakce Mons. Mercatiho bibliografii všech prací pojednávajících o archivech vatikánských a jejich jednotlivých fondech, jakož i edic dokumentů odtud vydaných a vedle toho poříditi soupis všech papežských listin, chovaných v originálech v jednotlivých zemích, především ovšem ze středověku. Bylo jasné, že český zemský archiv se svou starou tradicí římského výzkumu je pro tyto úkoly, pokud jde o zemi Českou a Moravskou, především povolán a proto také komise Čs. ústavu historického v Římě svěřila přípravu těchto prací archivu zemskému.

Stejně jako na pracích mezinárodní komise pro výzkum vatikánských archivů, spolupracuje archiv země České také na dvou velikých podnicích italského Ústavu římských studií (Istituto di studi romani), řízených ředitelem ústavu prof. Dr. Carlo Galassi-Paluzzim, a to jednak, že převzal závazek podati pro velikou ústřední bibliografii literatury o římských věcech (Schedario centrale della Bibliografia romana) výpis romanik z knihovny zemského archivu, která právě v tomto oddělení je dosti bohatá, jednak pravidelným přispíváním (Dr. Zdeněk Kristen) do běžné bibliografie analogické (Bolletino corrente).

Posléze ještě nutno se zmíniti také o tom, že pro cyklus přednášek o organizaci římských studií v jednotlivých státech (Gli studi romani nel mondo), pořádaný v Římě na jaře r. 1933 Ústavem římských studií (Istituto di studi romani), připravil Dr. Jenšovský přednášku „L'importanza degli Studi romani per la Storia della Boemia e la formazione dell'Istituto storico cecoslovacco in Roma“, kterou za jeho nepřítomnosti v Římě v březnu r. 1933 (bylo to v době stěhování archivu), přečetl v cyklu člen Čs. ústavu Dr. Alexander Húščava a která byla pak otištěna v publikaci jmenovaného ústavu římských studií Gli studi romani nel mondo, vol. I. o názvu: „Le ricerche boeme a Roma e la fondazione dell'Istituto storico cecoslovacco.“

Rovněž s výzkumem italských archivů souvisí péče zemského archivu o doplňování **českého oddělení konsultační knihovny vatikánské** (Biblioteca Leonina), které bylo založeno zemským výborem království Českého r. 1893. Zemskému archivu přísluší po dohodě s ministerstvem školství a národní osvěty nejen soustřeďovati tu jednotlivé dary různých českých vědeckých korporací, ústavů i jednotlivců, nýbrž z příslušné položky zemského rozpočtu doplňovati též toto oddělení koupí takových publikací, které nemohou býti získány darem odjinud a jsou pak zasilány jakožto dar země České, opatřovají darované publikace vazbou, jednotnou pro celé oddělení a zasílají knihy do Vatikánu. V uplynulém období darovaly pro toto oddělení knihovny vatikánské vedle země České ještě tyto korporace: Česká akademie věd a umění, Archeologická komise České akademie věd a umění, Královská česká společnost nauk, Učená společnost Šafaříkova, Matice česká, Jednota českých filologů, Historický spolek, Vlastivědná společnost jihočeská, Filosofická fakulta university Karlovy v Praze, Filosofická fakulta university Masarykovy v Brně, Universita Komenského v Bratislavě, Filosofická fakulta university Komenského v Bratislavě, Cyrilo-Methodějská fakulta bohoslovecká v Olomouci, Archiv ministerstva vnitra v Praze, Zemský archiv v Brně, Archiv hlavního města Prahy, Státní ústav historický, Státní archivní škola v Praze, Ústav italské kultury v Praze, Metropolitní kapitula pražská, Rád Křižovníků s červenou hvězdou, Arcibiskupské gymnasium, z jednotlivců pak prof. Dr. František Dvorník, Dr. Bedřich Jenšovský, prof. Dr. Jan Kapras, Dr. Věra Kosinová a Dr. Karel Stloukal. Celkem čítá toto oddělení koncem roku 1933 podle evidence vedené v archivu země České 1630 svazků. V listkovém katalogu vatikánské knihovny je rozděleno podle systému věcného, nově tam zaváděného, ve dvanáct hlavních oddělení.

V uznání péče zemského archivu o české oddělení konsultační knihovny vatikánské daroval papež Pius XI., který, jak známo, se velmi zajímá o práce v ústavě, kde býval kdysi prefektem, po návrhu nynějšího prefekta knihovny Mons. Giovanni Mercatiho knihovně archivu země České nákladnou a vzácnou publikaci knihovny „Pontificum Romanorum diplomata papyracea quae supersunt in tabulariis Hispaniae, Italiae, Germaniae phototypice expressa“, přinášející na skvěle provedených tabulích mimořádné velikosti přesné reprodukce a kritické zhodnocení nejstarších papyrusových listin papežských. Exemplář zemského archivu jest nejen jediným exemplářem v Praze, ale i z mála exemplářů v celé střední Evropě.

Výzkum archivů domácích byl i v tomto období, stejně jako ve dvacátých letech tohoto století, prováděn jen v míře velmi omezené a spíše jen příležitostně. V říjnu roku 1930 pracovala zemská archivářka Dr. Věra Kosinová v zemském archivu v Brně, kde v oddělení archivu kounického prohlížela zvláště korespondenci z II. pol. XVII. stol. v souvislosti s pracemi o činnosti italského architekta Domenico Martinelliho, který prováděl stavbu zámku slavkovského. Laskavostí správy zemského archivu v Brně byla korespondence Dominika Ondřeje hrab. Kounice z let 1680—1706 zapůjčena do Prahy a zprávy jeho, zvláště z období, kdy byl vyslancem rakouským v Haagu, mající všeobecnější důležitost, byly opsány pro český zemský archiv.

Za krátkého, jen několikadenního pobytu v srpnu 1931 pracoval zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský ve šlechtických archivech v Jindřichově Hradci a Třeboni, aby tu jednak zjistil zachované archiválie, vztahující se k dějinám statků nejvyššího purkrabství, později statků zemských, v době, kdy zastávali tento vysoký úřad vynikající členové jihočeských rodů, rožmberského a hradeckého, a to Vilém z Rožmberka v letech 1570—1592 a Adam z Hradce v letech 1593—1596, mimo to též Heřman Jakub Černín v letech 1704—1710, jednak pak, aby tu v rámci prací pro mezinárodní komisi výzkumu archivů vatikánských (srov. výše str. 253) sepsal papežské listiny, které se tu chovají ať již v originálech, kopiích nebo v insertech. Skutečně také našel tu zajímavý materiál pro dějiny statků purkrabských, a v archivu jindřichohradeckém sepsal 16 papežských listin, z toho 7 do roku 1501, v archivu třeboňském pak na 30 papežských listin z let 1216—1456. Do obou měst se vrátil pak ještě jmenovaný úředník na své soukromé výzkumné cestě r. 1932, kdy se v obou archivech věnoval výzkumu pro období kardinála Arnošta Harracha a kdy tento výzkum ještě doplnil také zájezdem do Vyššího Brodu, aby tu v archivu kláštera cisterciáckého rovněž sepsal papežské listiny k účelu výše uvedenému.

Rozsáhlý výzkum archivů zahraničních, zvláště archivů italských a vatikánských, jak byl prováděn v minulém čtyřletí, objevuje se také svým výsledkem v počtu nově získaných prepisů. Na jednotlivých místech zprávy o výzkumu bylo poukázáno na důležitost a význam některých nově získaných pramenů a byl také již naznačen jejich početný přínos pro prepisovou sbírku archivu.

Doplňkem k této zprávě budiž zde podán číselný přehled získaných prepisů podle jednotlivých archivů. V uplynulých čtyřech letech 1930—1933 byla tedy **sbírka prepisů** v archivu země České rozmnožena takto:

I. V archivech italských a vatikánských bylo opsáno:

1. Biella, rodinný archiv La Marmora	1	prepis	o	53	listech
2. Florencie, R. Archivio di Stato	1105	„	„	2892	„
3. Janov, R. Archivio di Stato . .	46	„	„	252	„
4. Lucca, R. Archivio di Stato . .	3	„	„	43	„
Biblioteca governativa	13	„	„	143	„
5. Mantova, R. Archivio di Stato	563	„	„	1593	„
6. Milán, Biblioteca Ambrosiana	261	„	„	781	„
7. Řím, Archivio di S. Maria in Aquiro	231	„	„	478	„
Accademia di San Luca	1	„	„	178	„
8. Turin, R. Archivio di Stato . .	74	„	„	117	„
9. Vercelli, Archivio capitolare . .	37	„	„	42	„
Biblioteca capitolare	2	„	„	8	„
10. Vatikán, Archivio segreto . . .	2124	„	„	5195	„
Biblioteca apostolica	313	„	„	683	„
Úhrnem	4774	prepisy	o	12458	listech

II. V ostatních archivech zahraničních:

1. Drážďany, Sächsisches Hauptstaatsarchiv in Dresden	2	prepisy	o	11	listech
2. Hannover, Staatsarchiv	615	„	„	1023	„
3. Löbritz, Nostitzsche Bibliothek u. Archiv	26	„	„	46	„
4. Vídeň, Haus-, Hof-, u. Staatsarchiv	1509	„	„	2853	„
Ze soukromého majetku	2	„	„	2	„
Úhrnem	2154	prepisy	o	3938	listech

III. V archivech domácích:

1. Hradec Králové, Konsistorní archiv	6	prepisů	o	131	listech
2. Nemyčevy, ze soukromého majetku	1	„	„	18	„
3. Praha, Archiv ministerstva vnitra	43	„	„	102	„
Archiv Národního musea	15	„	„	18	„
Čs. archiv zemědělský	1	„	„	2	„
Knihovna Lobkovická	28	„	„	28	„
Národopisné museum	1	„	„	2	„
4. Želivo, archiv praemonstrátského kláštera	2	„	„	10	„
Úhrnem	97	prepisů	o	311	listech

Bylo tedy celkem získáno z archivů zahraničních 6.928 prepisů o 16.396 listech, z archivů domácích pak 97 prepisů o 311 listech, tedy celkem 7.025 prepisů o 16.707 listech. Nepoměrně větší počet prepisů z archivů zahraničních dlužno vysvětliti nejen tím, že se výzkum archivů domácích omezoval na menší míru, nýbrž i tím, že při dnešním možném vypůjčování archiválií ze všech téměř archivů domácích prepisují se jen dokumenty určené pro edici nebo pro doplnění souborných sbírek. V archivech zahraničních však vedle opisování bylo tentokrát ve větší míře přistoupeno také k fotografování důležitějších dokumentů, zvláště tam, kde nebylo možno získati spolehlivého písaře. Nutno tedy k získaným prepisům připočísti ještě fotografie, na jejichž počtu největším dílem participuje státní archiv londýnský (Public Record Office), odkud pořízeno celkem 531 snímků 119 různých aktů a zpráv, vztahujících se k českým dějinám v letech 1618—1621, v tom zvláště též zprávy anglických vyslanců Wotona, Nethersola, Carpentera a Digbyho; ze státního archivu v Madridě pořízeno 135 snímků z téhož období, ze státního archivu v Neapoli pak o fotografováno 38 zpráv a dopisů pražského nuncia Ferreriho vévodovi parmskému a kardinálu Farnese na 125 snímcích, z mnichovského státního archivu posláno 10 a z hannoverského 7 dokumentů, celkem tedy v uplynulém období čtyř let získáno nově 808 fotografických snímků důležitých dokumentů k českým dějinám zvláště v první čtvrtině XVII. století.

Sbírka přepisů, tato důležitá studijní pomůcka v zemském archivu, neslouží jen pro ediční podniky a historické práce archivu samého, nýbrž jest i velmi vyhledávána četnými historickými badateli a užívána v jejich spisech, zvláště tam, kde jde o archivy vzdálené a málo přístupné. Používání sbírky usnadňují podrobná a rozsáhlá repertoria provenienční, chronologická, jmenná i věcná, v nichž ovšem nové přírůstky v takovém rozsahu, v jakém byly získány v posledních letech, mohou býti jen postupně zpracovávány.

Vedle sbírky přepisů vzniká v zemském archivu v poslední době nová důležitá pomůcka **v soupisu tištěných dokumentů**, kde v lístkových kartotékách jsou zachycovány listiny a dokumenty již tiskem vydané, ať v nových edicích nebo v přílohách a poznámkách různých spisů historických, ať ve starých sbírkách publikačních. Nerozepisují se ovšem jednotlivé dokumenty edic k určitému účelu uspořádaných, kde žádanou listinu nutno hledat, nýbrž právě drobné články a drobné edice, které by jinak ušly evidenci. I v této práci bylo pokračováno, třebaž v posledních dvou letech tohoto období mohlo jí býti věnováno jen velmi málo času. Zato však dlužno více se zmíniti o dvou studijních zařízeních archivu, jimž jest věnována stále rostoucí péče a která zvláště v poslední době slouží nejen archivu pro jeho práce vědecké i úřední, nýbrž i širším kruhům vědeckým. Jsou to historická knihovna archivu a jeho reprodukční a konservační atelier.

Historická knihovna archivní byla spravována zvláštním referentem, jímž byl do svého odchodu (r. 1931) zemský archivní rada Dr. Josef Borovička, po něm až do konce tohoto období zemský archivář Dr. Otakar Bauer. Vnitřní agendu knihovny obstarával Dr. Rudolf Vindiš, činný jako pomocná síla archivní, jenž na samém sklonku období byl ustanoven čekatelem vyšší pomocné služby správní. Přesídlením do nové budovy byla postavena knihovna před nové úkoly. Vnitřní rozčlenění knihovny v budově Národního musea bylo nutně přizpůsobeno velmi stísněným podmínkám vnějším (místnosti, skříně a regály). V nové budově dány možnosti náležitého umístění a proto před konečnou instalací knihovny bylo přikročeno k nové organizaci její od základu. Především stanoveno nové rozdělení celé knihovny, odpovídající jejímu rázu i úředním a vědeckým potřebám, podle něhož se nyní knihovna instaluje. N o v ý r o z v r h knihovny jest tento:

Odděl. P. Příruční knihovna (nejzákladnější díla, edice, slovníky, časopisy, zemské publikace historické), umístěná v pracovně badatelů.

Odděl. I. Dějiny všeobecné: a) dějiny cizích států a národů, dějiny věd, cizích literatur a umění; — b) dějiny české a slovenské, dějiny české literatury a umění; — c) dějiny náboženské a církevní; — d) dějiny právní, hospodářské a sociální.

Odděl. II. Dějiny papežské a italské.

Odděl. III. Pomocné vědy historické v širším smyslu: a) Archivnictví; — p. v.) pomocné vědy historické (paleografie, diplomatika, chronologie, numismatika), bibliografie, knihovnictví; — m) historický místopis; — g) genealogie, heraldika, sfragistika.

Odděl. IV. Staré tisky (vydané do r. 1800).

Odděl. V. Časopisy a periodika.

Odděl. VI. Slovníky a encyklopedie.

Odděl. VII. Knihovna administrativní.

Za uvedená čtyři leta 1930 až 1933 rozmnožena byla knihovna archivu země České celkem o 2.855 svazků, jež v přírůstkových seznamech byly zapsány o 2.944 číslech přírůstkových. Z toho bylo získáno: koupí 601 svazek, výměnou 1.756 svazků a darem 498 svazků. Koncem roku 1933 čítá historická knihovna archivu 17.800 svazků.

Své spisy knihovně darovali: Dr. Aleksy Bachulski z Varšavy, P. E. Vladimír Balcárek z Doksan, B. Barton, prof. Dr. František M. Bartoš, řed. Dr. Eugenius Barwiński ze Lvova, Dr. Otakar Bauer, Dr. Hermann Bier, Dr. Antonín Blaschka, prof. Dr. František Čáda, Dr. Václav Černý, řed. Dr. Wilhelm Dersch, Johann Endt, Dr. Willy Flach, Emanuel Gattermann, P. M. Hebbe z Uppsaly, prof. Dr. František Hrubý z Brna, Dr. Alexander Húščava z Bratislavy, Dr. Jiljí Hahn, Dr. Bedřich Jenšovský, prof. Dr. Jan Kapras, Dr. Karel Kazda z Berouna, prof. Dr. Quido Kisch, prof. Dr. Vladimír Klecanda z Bratislavy, Dr. Věra Kosinová, Dr. Zdeněk Kristen; vyslanec Dr. Vlastimil Kybal, František Láška z Oucmanic, deleg. zeměděl. rady, Dr. Othmar Lenz, Dr. Woldemar Lippert, ředitel drážďanského archivu, prof. Dr. Georg Loesche, řed. Dr. Antonín Markus, Dr. Vincenc Matina, Dr. Josef Matoušek, prof. Dr. Bedřich Mendl, Mons. Angelo Mercati, prefekt vatikánského archivu, Ing. Antonín Morávek, Dr. Josip Nagy ze Zábřehu, prof. Dr. Augustin Neumann, doc. Dr. Vlad. J. Novák, Dr. Jaroslav Novotný, prof. Otakar Odložilík, Dr. Otto Oliva, řed. Dr. Jan Opočenský, Miroslav Pažout, Orazio Pedrazzi, býv. italský vyslanec v Praze, prof. Dr. Gustav Pirchan, biskup Dr. Antonín Podlaha, prof. Dr. Josef Pohl, Anton Ressel, Karel Richter, Dr. Rudolf Schrei-

ber, prof. Dr. Miloslav Stieber, archivář doc. Dr. Karel Stloukal, Dr. Heribert Sturm, Otto Šašecí, Dr. Jindřich Šebánek, Dr. Eduard Šittler, Antonín Šorm, odb. přednosta Dr. Zdeněk Tobolká, Robert a Alfred Trötscher, V. Typolt, Dr. Anna Vavroušková, Dr. Jiří Veselý, Dr. Miloslav Volf, profesor Dr. Heinz Zatschek, Dr. Ignaz Zibermayer, ředitel archivu lineckého, vrchní rada František Zuman, P. Alfons Žák, O. Prem z Kirchengu.

Jiné spisy darovali: prof. Dr. Josef Borovička, archivář Dr. Antonín Breitenbacher, prof. Dr. Marcell Handelsman z Varšavy, prof. Dr. Richard Horna, Theodor Mathias, Emil Mendl, řed. Dr. Jan Bedřich Novák, Dr. K. Oberdorffer, ndpor. Karel Pažout, papež Pius XI., Dr. K. Spieglová, A. Storch, prof. Dr. Josef V. Šimák, F. Topič, prof. Dr. Václav Vojtišek, František Zeman.

Z ústavů a společností přispěly k rozmnožení knihovny archivu: Česká akademie věd a umění v Praze, Čs. akademie zemědělská v Praze, Archiv zemského hlavního města Brna, Archiv hlavního města Prahy, Městský archiv v Třebíči, Archiv národního osvobození v Praze, Ruský zahraniční historický archiv v Praze, Státní archiv v Bukurešti, Les archives contemporaines v Ženevě, Zemská banka v Praze, Živnostenská banka v Praze, Biblioteca Apostolica Vaticana ve Vatikáně, „Cecilie“, vzájemně se podporující spolek hudebníků v Praze, Zgodovinsko društvo v Mariboru, Kunětické družstvo v Pardubicích, Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik v Praze, St. čs. reálné gymnasium v Mor. Budějovicích, Arcibiskupské čs. gymnasium v Kroměříži, Istituto di cultura italiana v Praze, Obchodnická jednota čs. v Brně, Jednota potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze, Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách v Praze, Učitelská jednota „Komenský“ v Mladé Boleslavi, Učitelská jednota „Komenský“ v Lomnici nad Popelkou, Historický klub v Praze, Národní a universitní knihovna v Praze, Ústřední knihovna „Komenského“ ve Vídni, Archeologická komise při České akademii věd a umění v Praze, Vlastivědná komise učitelstva školního okresu benešovského v Benešově, Krüppelheim v Liberci, redakční kruh sborníku „Od Trstenické stezky“ v Litomyšli, Deutsche landwirtschaftliche Landesfachschule v Jihlavě, Steiermärkisches Landesregierungsarchiv v Štyrském Hradci, Bayerischer Landesverein für Familienkunde v Mnichově, Matica slovenská v Turčanském Sv. Martině, Matice opavská v Opavě, Ministerstvo školství a národní osvěty v Praze, Ministerstvo zahraničních věcí v Praze, Ministerstvo zemědělství v Praze, Král. ital-

ské ministerstvo vnitra v Římě, České museum v Žatci, Helli-chovo museum Poděbradska v Poděbradech, Městské museum v Českých Budějovicích, Městské museum v Jaroměři, Městské museum v Litomyšli, Městské museum v Mostě, Městské museum v Počátkách, Národní museum v Praze, Museum Dr. Augusta Sedláčka pro vlastivědu Prácheňska v Písku, Technické museum čs. v Praze, Umělecko-průmyslové museum obchodní a živnostenské komory v Praze, Čs. zemědělské museum v Praze, nakladatelství Melantrich a. s. v Praze, Štátní nakladatelství, filiálka v Bratislavě, Okresní nemocenská pojišťovna ve Stodě, Národohospodářská propagace ČS. v Brně.

Dále věnovaly archivu knihy tyto korporace a ústavy: Rada města Chlumce n. C., Městská rada v Olomouci, Městská rada v Prostějově, Městská rada v Sušici, Městská rada v Třebíči, Městská rada ve Znojmě, Národní rada v Praze, redakce sborníku „Krajem Pernštýnův“ v Pardubicích, redakce sborníku „Od Horácka k Podyjí“ ve Znojmě, redakce sborníku „Naše Polabí“ v Čelákovcích, Rektorát německé university v Praze, Řád českých křižovníků v Praze, Památkový sbor hlav. města Prahy v Praze, Senát Národního shromáždění ČS. v Praze, Société des sciences et des lettres de Varsovie, Čs. archivní společnost v Praze, Společnost pro dějiny židů v ČS., Královská česká společnost nauk v Praze, Společnost pro národopis a ochranu památek v Plzni, Musejní a literární spolek „Palacký“ v Slaném, Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Mnichovicích, Spolek sv. Vincence z Paula v Praze, Spořitelna česká v Praze, Městská spořitelna v Březnici, Městská spořitelna v Březnici — filiálka v Mirovicích, Městská spořitelna v Turnově, Ústřední svaz čs. družstev v Praze, Towarzystwo naukowe ve Lvově, Union académique international v Bruselu, Hamburgische Universität, Hamburg, Université de Dijon, Státní úřad statistický v Praze, Zemský úřad v Praze, Ústav slovanských práv v Bratislavě, Sociální ústav ČS. v Praze, Zemský pomologický ústav v Praze, Deutscher Verein für Familienkunde für die gew. Tschechoslowakische Republik v Praze, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen v Praze, Vyslanectví Spojených států venezuelských, Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung v Ústí nad Labem.

K vzájemné výměně publikací přistoupily v období 1930 až 1933 včetně tyto ústavy a společnosti:

Deutsch-Ausländischer Buchtausch v Berlíně, Archiv zemského hlavního města Brna, Městský archiv v Chebu, Biblioteka Jagiellońska v Krakově, Archiwum Państwowe ve Lvově,

Krajinské museum ve Velkém Meziříčí, Děkanství filosofické fakulty v Praze, Památník Osvobození v Praze, Slovanská knihovna ministerstva zahraničních věcí v Praze, Archivum historicum Societatis Iesu v Římě, Riigi Keskarhiiv v Tartu, Kungl. Universitetes-Bibliotek v Uppsale, Musejní knihovna města Ústí n. Orlicí.

Koncem r. 1933 vyměňoval si tudíž zemský archiv publikace s těmito vědeckými ústavami a korporacemi:

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Altenburk: (Altenburg):	Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft	Mitteilungen des Osterlandes.
Bambersk: (Bamberg):	Der historische Verein für Oberfranken	Veröffentlichungen.
Barcelona:	Institut d'Estudis Catalans	Anuari. Croniques Catalans. L'arquitectura Romanica a Catalunya. Memories. Obra del cançoner popular de Catalunya.
Basilej: (Basel):	Staatsarchiv	Historické publikace.
Benešov u Prahy:	Vlastivědná komise učitelstva škol. okresu benešovského	Pod Blaníkem. Vlastivědný sborník školního okresu benešovského.
Berlín: (Berlin):	Deutsch-Ausländischer Buchtausch Preussische Akademie der Wissenschaften Verein für Geschichte der Mark Brandenburg	Auswahl deutscher wissenschaftlicher Literatur a historické publikace. Abhandlungen. Sitzungsberichte. Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte.
Boleslav Mladá:	Učitelská jednota Komenský	Boleslavan. Vlastivědný sborník Mladoboleslavska a Benátecka.
Brandýs nad Labem:	Redakce „Naše Polabí“ v Čelákovcích	Naše Polabí. Vlastivědný sborník okresu brandýského.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Bratislava:	Filosofická fakulta university Komenského Právnická fakulta university Komenského Učená společnost Šafaříkova	Sborník filosofické fakulty university Komenského. Spisy filosofické fakulty university Komenského. Knihovna právnické fakulty university Komenského. Sborník právnické fakulty university Komenského. Zprávy ústavu slovanských práv. Práce Učené společnosti Šafaříkovy. Bratislava.
Bregenz:	Das Vorarlberger Landesarchiv	Historické publikace.
Brno:	Archiv zemského hlavního města Brna Deutscher Verein für die Geschichte Mährens u. Schlesiens Filosofická fakulta university Masarykovy Matice Moravská Moravské museum zemské Moravský zemský archiv	Publikace. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Spisy filosofické fakulty university Masarykovy. Časopis Matice Moravské. Časopis Moravského musea zemského. Codex diplomaticus Moraviae. Historické publikace.
Brod Německý:	Právnická fakulta university Masarykovy. Městské museum	Vědecká ročenka právnické fakulty. Publikace ze seminářů právnické fakulty. Zprávy městského musea.
Brod Železný:	Učitelská jednota „Budeč“	Sborník okresu železnobrodského.
Brusel: (Bruxelles):	Union académique internationale	Bulletin du Cange.
Břežnice:	Městská spořitelna	Věstník městské spořitelny.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasláné publikace
Budapešť: (Budapest):	A Szent-István-Társulat Magyar Tudományos Akadémia M. Kir. Országos Levéltár	Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Monumenta comitialia regni Hungariae. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. Historické publikace.
Budějovice České:	Vlastivědná společnost jihočeská při městském museu v Čes. Budějovicích	Ročenka vlastivědné společnosti jihočeské.
Budyšín: (Bautzen):	Maćica Serbska	Časopis Maćicy Serbskeje.
Bukurešť: (București):	Archivele Statului	Documente de miniaturistica Romaneasca.
Celovec: (Klagenfurt):	Geschichtsverein für Kärnten	Archiv für vaterländische Geschichte u. Topographie. Carinthia.
Drážďany: (Dresden):	Sächsischer Altertumsverein	Jahresberichte. Neues Archiv f. sächsische Geschichte u. Altertumskunde.
Dub Český:	Učitelská jednota	Od Ještěda k Troskám.
Giessen:	Das Oberhessische Geschichtsverein	Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereines.
Gotinky: (Göttingen):	Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen	Nachrichten der philologisch-historischen Klasse.
Gubín: (Guben):	Niederlausitzische Gesellschaft für Anthropologie und Altertumskunde	Niederlausitzer Mitteilungen.
Halle n. S.:	Der Thüringisch-Sächsische Geschichtsverein	Thüringisch-Sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasláné publikace
Hamburk: (Hamburg):	Stadtbibliothek Weltwirtschaftsarchiv	Jahrbuch der Wissenschaftlichen Anstalten. Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Hamburg. Jahresberichte.
Herrnhut:	Verein für Brüdergeschichte	Zeitschrift für Brüdergeschichte.
Hohenleuben:	Vogtländischer Altertumsforschender Verein	Jahresberichte.
Hora Kutná:	Archeologický sbor „Vocel“	Publikace.
Hradec Králové:	Městské historické museum	Publikace.
Hradec Štýrský: (Graz):	Steiermärkisches Landesarchiv	Publikationen aus dem Steiermärkischen Landesarchive. Veröffentlichungen der historischen Landeskommission für Steiermark.
Humpolec:	Spolek „Budeč“	Zálesí.
Cheb: (Eger):	Městský archiv	Publikace.
Chrudim:	Průmyslové museum východočeské Vlastivědné museum pro východní Čechy	Zprávy kuratoria. Historické publikace. Vlastivědný sborník východočeský.
Inšpruk: (Innsbruck):	Landesarchiv Statthaltereiarchiv	Mitteilungen aus dem Tiroler Landesarchiv. Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs.
Jičín:	Okresní osvětové sbory v Jičíně, Libáni a Sobotce	Náš domov. Vlastivědný sborník okresů Jičín-Libáň-Sobotka.
Karlsruhe:	Badische hist. Kommission	Neujahrsblätter der badischen hist. Kommission.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Klatovy:	Městské museum	Věstník městského musea v Klatovech.
Klosterneuburg: (Klosterneuburg):	Kláster (Stift)	Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg.
Krakov: (Kraków):	Akademia umiejętności	Acta historica. Corpus iuris. Editiones collegii historici academiae lit. Cracoviensis. Materialy i prace komisji językowej. Rocznik akademii umiejętności. Rozprawy wydziału filologicznego. Rozprawy a sprawozdania wydziału historyczno-filozoficznego. Polskie Instruktarze Ekonomiczne. Prace Komisji hist. sztuki. Przegląd hist. sztuki. Scriptores. Historické publikace.
	Biblioteka Jagiellońska	Historické publikace.
	Towarzystwo Miłośników historii i zabytków miasta Krakowa	Bibliotheka krakowska. Sprawozdanie.
Kyjev: (Kyiv):	Ukrainskoje naukowo tovaristvo	Zapiski.
Landshut:	Der historische Verein von und für Niederbayern	Verhandlungen.
Leningrad:	Akademja nauk Sojuza sovětskich socialističeskich respublik	Byzantijskij Vremennik. Comptes rendus de l'académie des sciences. Izvěstija oddělenia ruskago jazyka i slovesnosti akademii nauk. Izvěstija po ruskom jazyku i slovesnosti. Zapiski rossijskoj akademii nauk.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Liberec: (Reichenberg):	Sudetendeutscher Verlag Verein für Heimatkunde	Heimatbildung. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde Jeschken-Isergaues.
Linec: (Linz):	Museum Francisco-Carolinum Oberösterreich. Landesarchiv	Jahresberichte. Historické publikace.
Lípa Česká: (Böhm. Leipa):	Administrace časopisu „Bezděz“ Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege	Bezděz. Mitteilungen.
Lipsko: (Leipzig):	Sächsische Akademie der Wissenschaften	Berichte über die Verhandlungen. Abhandlungen der sächsischen Akademie (filos.-historická třída).
Litomyšl:	Redakční sbor v Litomyšli	Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského.
Londýn: (London):	Institute of Historical Research	Annual report.
Lovaň: (Louvain-Leuven):	Abayes des Prémontrés du Parc Louvain	Analectes de l'ordre Prémontré.
Lublaň: (Ljubljana):	Seminář pro slovanskou filologii	Časopis za slovenski jezik književnost in zgodovino.
Lubín: (Lübben):	Ständisches Archiv	Historické publikace.
Lvov: (Lwów):	Państwowe Archiwum Naukowo tovaristvo imeni Ševčenko	Publikace. Fontes historiae Ukraino-Russicae. Ruska istorična biblioteka. Zapiski tovaristva im. Ševčenko.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Lvov: (Lwów):	Seminarjum historii społecznej i gospodarczej Uniwersitetu Lwowskiego Zakład narodowy imienia Ossolinskich	Badania z dziejów społecznych i gospodarczych. Catalogus codicum manusccriptorum. Sprawozdanie zakładu. Hist. publikace.
Maribor:	Zgodovinsko društvo	Dekanija Celje. Časopis za zgodovinsko in narodopisje.
Meziříčí Velké:	Krajinské museum	Publikace.
Mnichov: (München):	Bayerische Akademie d. Wissenschaften Görres Gesellschaft	Abhandlungen der hist. Classe, Sitzungsberichte der philos.-philol.-historischen Classe. Historisches Jahrbuch.
Náchod:	Tiskařské a nakladatelské družstvo „Jiráskův kraj“	Od kladského pomezí, Vlastivědný sborník.
Ochranov viz Herrnhut!		
Olomouc:	Cyrlometodějská fakulta bohoslovecká Maticе cyrlometodějská Administrace „Filosofické revue“	Ročenka Cyrlometodějské fakulty bohoslovecké. Historické publikace. Filosofická revue.
Opolí: (Oppeln):	Oberschlesischer Geschichtsverein	Kritische Studien zur schles. Geschichte. Oberschlesische Heimat.
Pardubice:	Učitelstvo školního okresu pardubického	Krajem Pernštýnův. Vlastivědný sborník školního okresu pardubického.
Paříž: (Paris):	Institut d'études Slaves	Historické publikace.
Písek:	Museum Augusta Sedláčka	Zprávy.
Plzeň:	Městské historické museum Společnost pro národopis a ochranu památek v Plzni a okolí	Sborník. Plzeňsko.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Počátky:	Městské museum	Zprávy.
Poděbrady:	Redakce „Věstníku Poděbradska“	Věstník Poděbradska.
Polná:	Městské museum	Věstník.
Poznaň: (Posen):	Historische Gesellschaft für die Provinz Posen	Sonder-Veröffentlichungen der hist. Gesellschaft.
Praha:	Akademický senát Karlovy university Akademický senát německé university Archiv hl. m. Prahy Archiv min. vnitra Archiv ministerstva zahraničních věcí Česká akademie věd a umění	Historické publikace. Historické publikace. Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy. Samosprávná knihovna. Sborník archivu ministerstva vnitra republiky československé. Historické publikace. Almanach. Historický archiv. Rozpravy, třída I. a III. Sbírka pramenů ku poznání lit. života. Sborník filologický. Spisy J. A. Komenského. Věstník. Publikace mimo sbírky.
Praha:	Čs. akademie zemědělská Čs. státní archiv zemědělský Čs. státní ústav historický „Dědictví sv. Jana“ „Dědictví sv. Prokopa“ Děkanství filosofické fakulty v Praze Historický klub Historický kroužek družstva „Vlast“	Sborník. Publikace a Věstník. Publikace. Publikace. Paměti F. J. Vaváka. Historické publikace. Práce z vědeckých ústavů. Historické publikace. Český časopis historický. Sborník histor. kroužku.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Praha:	Historický spolek Husova čsl. evangelická fakul- ta bohoslovecká Jednota potomků po- bělohorských, exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze Knihovna hlav. města Prahy Královská česká společnost nauk Kruh pro pěstování dějin umění Metropolitní kapitula ohrámu sv. Víta Ministerstvo národní obrany Ministerstvo pošt a telegrafů Ministerstvo školství a nář. osvěty Ministerstvo vnitra Ministerstvo zemědělství Ministerstvo železnic Národní knihovna při Veřejné a universitní knihovně v Praze Opatství Emauzské Památník Osvobození Praesidium hl. města Prahy	Fontes rerum bohemicarum. Historické publikace. Ročenka. Sborník. Spisy knihovny hlav. města Prahy. Letáky knihovny hlav. města Prahy. Rozpravy třídy pro filosofii, dějepis a filologii. Věstník. Výroční zprávy. Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění. Editiones archivii et biblio- thecae capituli Pragensis. Historické publikace. Úřední publikace. Věstník ministerstva pošt a telegrafů. Věstník ministerstva škol- ství a národní osvěty. Věstník ministerstva vnitra. Časové spisky. Publication du ministère de l'agriculture. Publikace ministerstva ze- mědělství. Sborník výzkumných ústavů. Učebnice. Zprávy výzkumných ústavů. Publikace. Bibliografický katalog. „Pax“. Publikace. Úřední publikace.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Praha:	Právnická jednota Redakce časopisu „Časopis pro dějiny venkova“ (Agrární archiv) Redakce časopisu „Sborník věd právních a státních“ Slovanská knihovna ministerstva zahranič- ních věcí Rodopisná společnost čs. Russkoe istoričeskoe obščestvo Ruský zahraniční archiv historický Řád křížovníků s červenou hvězdou Seminář právnické fakulty Karlovy university Oddělení právních dějin čs. Společnost národopis- ného musea česko- slovanského Společnost pro dějiny židů v čs. republice Společnost přátel starožitností čsl. v Praze Spolek čsl. právníků „Všehrd“ Státní nakladatelství Státní škola archivní	Bulletin de droit Tchéco- slovaque. Právnick. Časopis pro dějiny venkova. Sborník věd právních a stát- ních. Publikace. Časopis rodopisné společ- nosti. Zapiski russkago istor. ob- ščestva v Praze. Russkij istoričeskij archiv. Od Karlova mostu. Zprávy řádu křížovníků s červenou hvězdou. Práce ze semináře. Práce ze semináře dějin čs. práva. Národopisný věstník česko- slovanský. Národopisná knihovna. Ročenka. Časopis Společnosti přátel starožitností čs. Knihovna Společnosti. Všehrd. Naša škola. Historické publikace. Časopis archivní školy.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Praha:	Státní úřad statistický	Bulletin du bureau international de statistique. Měsíční přehled zahran. obchodu rep. československé, Československá statistika, Československý statistický věstník (Statistický obzor). Cenové zprávy. Zprávy státního úřadu statistického.
	Synod. výbor česko-bratrské církve evang.	Věstník synodního výboru česko-bratrské církve evangelické.
	Umělecko-prům. museum obchodní a živnostenské komory	Zprávy kuratoria.
	Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen	Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen. Beiträge zur Kenntnis deutsch-böhm. Mundarten. Mitteilungen des Vereines. Studien zur Geschichte der Musik in Böhmen.
	Zemský úřad	Zemský věstník pro Čechy. Landesverordnungsblatt für Böhmen.
	Zemský výbor Zemská školní rada	Úřední publikace. Výroční zprávy o stavu školství.
Prostějov:	Národopisné a průmyslové museum	Ročenka.
Rakovník:	Musejní spolek	Věstník musejního spolku města Rakovníku a politického okresu rakovnického.
Rokycany:	Městské museum	Historické publikace.
Řezno: (Regensburg):	Historischer Verein von Oberpfalz u. Regensburg	Verhandlungen des hist. Vereines.
Řím: (Roma):	R. Accademia di Romania in Roma	Diplomatarium Italicum.
	Accademia d'Ungheria di Roma Archivum Historicum Societatis Iesu	Publikace. „Archivum Historicum Societatis Iesu“.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Řím: (Roma):	Congregatio Missionariorum Filliorum Immaculati Cordis B. Mariae Virginis	Commentarium pro religiosis.
	École française de Rome	Mélanges d'archéologie et d'histoire.
	L'Institut hist. Belge de Rome	Analecta Vaticano-Belgica. Bulletin de l'Institut.
	Nederlandsch Institut te Roma	Mededeelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome.
	Preussisches hist. Institut	Bibliothek des Instituts. Quellen und Forschungen aus ital. Archiven und Bibliotheken.
	Stacya Naukowa Polskiej Akademji Umiejętności (Biblioteka Polacca)	Monumenta Poloniae Vaticana.
	Vatikán viz heslo Vatikán!	
Nový Sad: (Novi Sad):	Státní archiv	Glasnik Istorijskog Društva u Novom Sadu.
Slaný:	Musejní a lit. spolek „Palacký“	Slánský obzor.
Sušice:	Městská rada	Zpráva o činnosti musea města Sušice.
Tábor:	Jihočeská společnost pro zachování husitských památek Městské museum	Historický sborník jihočeský. Historické publikace.
Tartu:	Riigi Keskarhiiv	Publikace.
Turnov:	Učiteléské jednoty v Turnově, Českém Dužbě a Mnichově Hradišti	Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník českého severu.
Turčanský Sv. Martin:	Matica Slovenska Muzeálna slovenská spoločnosť	Historické publikace. Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti.
Uppsala:	Universitetets-Bibliotek	Historické publikace university.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Ústí n. Labem: (Aussig):	Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung im Bezirke Aussig	Jahrbuch und Kalender für Aussig. Jahrbuch und Kalender für Türnitz und seine Nachbarschaft. Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes. Sudetendeutsche Familienforschung.
	Zentralstelle f. Sudetendeutsche Familienforschung	Sudetendeutsche Familienforschung.
Ústí n. Orł.:	Musejní knihovna města Okresní výbor	Publikace. Úřední věstník okresního výboru v Ústí n. O.
Vatíkán: (Città del Vaticano):	Biblioteca Apostolica Vaticana	Publikace.
Vídeň: (Wien):	Archiv für Nieder-Österreich Archivrat	Mitteilungen. Mitteilungen des Archivrates. Jahrbuch der Gesellschaft.
	Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich Kommission für neuere Geschichte Österreichs Akademie der Wissenschaften	Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs. Archiv für österr. Geschichte. Anzeigen philosophisch-hist. Classe. Denkschriften der philos.-hist. Classe. Fontes rerum Austriacarum. Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe.
	Ústřední knihovna Komenského	Věstník.
Vratislav: (Breslau):	Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur	Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur. Schlesische Jahrbücher für Geistes- und Naturwissenschaften.
	Stadtbibliothek	Mitteilungen.

Místo	Ústavy a korporace	Archivu zasílané publikace
Vratislav: (Breslau):	Verein für Geschichte und Altertum Schlesiens	Acta publica. Darstellungen und Quellen. Codex diplomaticus Silesiae. Scriptores rerum Silesiacarum. Schlesische Geschichtsblätter. Zeitschrift des Vereins.
Vrchlabí: (Hohenelbe):	Deutscher Riesengebirgsverein	Jahrbuch.
Waidhofen a. d. Ybbs:	Musealverein für Waidhofen a. d. Ybbs und Umgebung	Jahresbericht.
Varšava: (Warszawa):	Bibliotheka ordinacji Krasieńskich Fédération des Sociétés historiques de l'Europe orientale Towarzystwo naukowe Warszawskie Wydział archiwów państwowych	Przegląd historyczny. Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale. Rozprawy historyczne. Archeion.
Záhřeb: (Zagreb):	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Grada za povijest kniževnosti Hrvatske. Ljetopis jugoslavenske Akademije. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Rad jugoslavenske akademije Starine. Zbornik za narodni život. Vjesnik.
	Kr. hrvat. slavon. dalm. zemaljski arhiv	
Zhořelec: (Görlitz):	Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften	Codex diplomaticus Lusatiae superioris. Neues Lausitzisches Magazin a historické publikace.
Znojmo: (Znaim):	Okresní osvětový sbor pro Znojmo-venkov	Od Horácka k Podyjí. Vlastivědný sborník Západní Moravy.
Žatec: (Saaz):	České museum v Žatci	Krajem Lučanů a hist. publikace.

Reprodukční a conservační ateliery archivu mohly se plně rozvinouti teprve v nové budově archivu, kde byly vybaveny dostatečnými místnostmi i moderním zařízením, tedy teprve vlastně v posledním pololetí tohoto období. Avšak i v primitivním svém zařízení v těsných místnostech filiálky archivu v Bredovské ulici právě v těchto letech byly tu vykonány reprodukční i conservační práce v takovém počtu a v takovém provedení, že vzbudily překvapení i pozornost odborníků. Ateliery jsou vyhledávány nejen jednotlivci, nýbrž i četnými veřejnými institucemi. Roku 1930 na př. provedena konservace rukopisu archivu Pražského hradu a zarámováno 21 pergamenových listin z majetku liptovského musea v Ružomberce, jež byly jednotlivě namontovány na látku a vsazeny každá zvlášť do zasklených krabic podle přání musea. V roce 1932 a 1933 prováděna konservace velikého svazku Böhmische Landtagsakten 1604—1607 z archivu Pražského hradu, ve kterémž svazku bylo nutno konservovati 726 trouchnivějících folií. Také konservování pečeti bylo prováděno, a to nejen pro archiv, kde dlužno se zvláště zmíniti o konservování 16 pečeti listin korunního archivu a vyspravení visuté pečeti na říjnovém diplomu císaře Františka Josefa, jež se časem rozdrobila, nýbrž i pro jiné ústavy, tak zvláště též pro archiv Národního musea. Pokud se týče prací reprodukčních, vyhotovil atelier v roce 1930 úhrnem 1742 fotografie, v roce 1931 2242 fotografické snímky, v roce 1932 2325 fotografií, v roce 1933 posléze, v němž byl ovšem atelier po celou dobu stěhování a instalace archivu uzavřen, 577 fotografií, celkem tedy v uplynulém období čtyř let provedeno v reprodukčním atelieru archivu země České 6886 snímků, z toho největší část, totiž 5518, tedy asi 80%, připadá na snímky zrcadlové, ostatní pak z větší části na kopie, z menší části na negativy. Z hlavních prací tohoto druhu budtež zde alespoň uvedeny fotografování rukopisu č. 4520 z vídeňské Národní knihovny (595 fotografií) a z rukopisů 4488 a 3282 z téže knihovny, fotografování rukopisů ze státních archivů v Koblenzi a v Hannoveru, snímky rukopisu II F 22 z universitní knihovny ve Vratislavi (1064 fotografií), z rukopisu universitní knihovny ve Štyrském Hradci a z klášterní knihovny ve Wilheringu, 360 snímků odlitků pečeti ze sbírek Národního musea pro seminář paleografie a diplomatiky Masarykovy university v Brně, fotografování 70 listin archivu řádu Maltézského a reprodukce rukopisů z universitní knihovny ve Lvově. Většina těchto prací provedena pro cizí zákazníky, zejména pro státní ústav historický, jemuž atelier zemského archivu zvláště také slouží. Atelier pořídil také reprodukce pro přílohy díla Dr. K. Stloukala „Česká kancelář 1599 až 1608“, vydaného Českou akademií věd

a umění. Jako zvláštní druh prací conservačních dlužno posléze uvést desinfekci a konservaci 300 starých knih pozemkových, které převzaty byly od okresního soudu v Kouřimích a které byly napadeny červotočem.

Správou atelierů reprodukčního i conservačního byl pověřen oficiál pomocné služby správní František Voldan, který sám zároveň vykonával i veškeré práce. Dlužno se ještě zmíniti, že tyto práce téměř veskrze mohl jmenovaný úředník prováděti jen v mimoúředních hodinách odpoledních, z nich část též na účet ministerstva školství a národní osvěty pro státní ústav historický.

Ze všeho, co dosud bylo pověděno o podnicích a pracích archivu země České, je patrno, jak rozsáhlé a úzké má **styky s vědeckými ústavami i korporacemi domácími i zahraničními**, v tom zvláště s ústavami, archivy a knihovnami italskými, vatikánskými a německými. Archivy a knihovny těchto států nejen s největší liberálností vycházely vstříc úředníkům zemského archivu, studujícím v těchto institucích, nýbrž podporovaly badání archivu i tím, že ochotně opatrovaly opisy a fotografie svých dokumentů nebo dokonce zapůjčovaly své rukopisy do Prahy. Tak dlužno se zvláště zmíniti o přísloušném již ochotě prefekta vatikánského archivu Mons. Angela Mercatiho, prefekta apoštolské knihovny vatikánské Mons. Giovanni Mercatiho a ředitele státního archivu v Luce prof. Eugenia Lazzareschiho a stejně ředitelství státních archivů v Turině, ve Florencii a v Neapoli, která vždy vycházela vstříc všem přáním archivu i úředníkům v těchto velikých vědeckých ústavech pracujícím. Do zemského archivu pak zapůjčily rukopisy z vídeňských ústavů ředitelství domácího, dvorního a státního archivu (Haus- Hof- und Staatsarchiv) a ředitelství Národní knihovny (Nationalbibliothek), dále městský archiv vratislavský, městská knihovna lipská a ředitelství státního archivu v Hannoveru. Ředitelství archivu země České, stejně jako v letech předcházejících, zprostředkovalo též vypůjčování rukopisů a archiválií z cizích knihoven a archivů pro pražské badatele, kteří je pak mohli studovati v místnostech archivu země České. I tu se škálovalo se ředitelství archivu se vzácnou ochotou korespondujících vědeckých ústavů domácích i zahraničních.

S těmito vědeckými styky souvisí též účast archivu země České na mnohých mezinárodních počinech i pracích historických, jak již částečně bylo také naznačeno v odstavcích o výzkumu italských a vatikánských archivů, zvláště o účasti na podnicích mezinárodní komise pro výzkum papežských register a pro bibliografii vatikánských archivů a na pracích Ústa-

vu římských studií (Istituto di studi romani) v Římě. Zemský archiv byl přizván k jednání mezinárodní unie na ochranu uměleckých a historických památek v době válečné, která svolala schůzi archivářů, knihovníků a konservátorů v září roku 1931 z iniciativy Roerichova musea v New Yorku. Osobně nemohl být však archiv zastoupen, a pro churavost ředitelovu a práce stěhovací nemohl se činně účastnit ani VII. mezinárodního kongresu historického ve Varšavě v létě roku 1933. Bylo to snad po třiceti letech po prvé, kdy zemský archiv nebyl zastoupen na mezinárodním kongresu historickém. Přehled výměny publikací archivu s institucemi domácími i zahraničními je připojen ke zprávě o knihovně; i ten podává jasné svědectví o rozsáhlých stycích českého archivu zemského s vědeckým světem domácím i zahraničním.

Stejně jako v letech předcházejících i v uplynulém období účastnili se úředníci zemského archivu značným podílem výchovy archivního dorostu ve státní škole archivní. Ředitel Dr. Jan Bedřich Novák přednášel od založení na této škole ve II. ročníku o novověké paleografii, ve III. ročníku pak o novověké diplomatice; pro churavost vzdal se tohoto úkolu při V. kursu této školy. Zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský přednáší ve II. a III. ročníku této školy o nauce archivní a o správě patrimoniální a krajské v zemích českých. Posléze jmenovaný funguje též již od roku 1927 jakožto sekretář školy. Úzký styk s archivní školou je podporován také tím, že laskavostí zemského výboru bylo dovoleno, aby přednášky archivní školy byly konány v budově filiálky zemského archivu, a že i po přestěhování archivu do nové budovy byly archivní škole pro uložení knihovny, umístění sekretariátu a konání přednášek propůjčeny některé místnosti toliko za náhradu otopu, osvětlení a užití telefonu. Také skutečnost, že mnozí žáci archivní školy i její absolventi jsou zaměstnáni v zemském archivu jakožto vědečtí pracovníci pomocní, jest k prospěchu nejen těmto mladým adeptům archivní služby, kteří tak doplňují své teoretické vzdělání praktickou zkušeností, ale i archivu samému, jenž tak pro pomocné práce ediční i pořadatelské získává schopné a školené pracovníky.

Po přestěhování do nové budovy archivní dostal se do velmi úzkého styku s archivem země České i další ještě vědecký ústav, příbuzný svými úkoly a svým založením pracím archivním. Je to „Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce“, založený při Technickém museu, jehož úkolem jest pečovat o záchranu písemných památek, které mají význam pro hospodářské, obchodní a technické dějiny národa, tedy především o archivy průmyslových podniků,

obchodních závodů, bank a pod. Předsedou tohoto archivu jest předseda Ústředního svazu českých průmyslníků, vrch. řed. Dr. Jar. Preiss, místopředsedy býv. min. Ing. Lad. Novák, a univ. prof. Dr. Josef Šusta. Na žádost kuratoria tohoto archivu, vzešlou z podnětu prvního jednatele musea, zemského přisedícího Dr. Josefa Kazimoura, svolil zemský výbor ve své schůzi dne 10. května 1933 (č. z. ú. 200.437 ai 1933: 12—57/1 ai 1933 ze dne 10. května 1933), aby archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce byl až na další umístěn v nové budově archivu země České za těchto modalit: a) Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce vyhrazení se dvě úřední místnosti pro pořádání, vnitřní agendu a knihovnu archivu, jakož i potřebný počet regálů a skříní k umístění archiválií nového archivu. b) Ředitelství zemského archivu přejímá odpovědnost za správu a bezpečnost archiválií, jimiž však disponuje jen se souhlasem kuratoria archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce. c) Zaměstnanci pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce skládají služební slib pokud jde o práce v depotech archivních, také ředitelství zemského archivu. d) V kuratoriu archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce zasedá jakožto člen zástupce zemského výboru a jakožto další člen ředitel zemského archivu. e) Badatelé, užívající archiválií archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, budou studovati ve studovněch zemského archivu za stejných podmínek jako všichni ostatní badatelé archivní. f) Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce při užívání místností archivních se podrobuje ve všem domácímu řádu, stanovenému pro český zemský archiv i konkrétním směrnícím, kterých by se mu od zemského výboru nebo od ředitelství zemského archivu dostalo v určitých případech. g) Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce přispívá určitou roční kvotou, stanovenou zemským výborem, k úhradě nákladu na otop, osvětlení, úklid a telefon. h) Přestěhování archivu do nových skladišť a místností i eventuální příští vystěhování děje se nákladem archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce.

V téže schůzi zemského výboru bylo zároveň ustanoveno, že přidružení, resp. umístění archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v zemském archivu se děje na dobu nejméně 10 let. Jmenovaný průmyslový archiv se také skutečně přestěhoval do místností, vyhrazených mu zemským archivem, již v létě r. 1933. Jeho archiválie, z nichž nejdůležitější jest archiv pražské obchodní a živnostenské komory, byly umístěny v části II. patra skladištní budovy archivní. V kuratoriu archivu zasedá ředitel zemského archivu a po dohodě

kuratoria s ředitelstvím archivu bylo stanoveno, že jedním z výkonných odborných zaměstnanců průmyslového archivu bude vždy odborný úředník archivu země České.

V archivní činnosti organizační a evidenční a v oboru ochrany písemných památek pokračoval zemský archiv i v tomto období v péči o archivy bývalých samosprávných okresů zastupitelských, jak o tom bylo již promluveno také v poslední zprávě úřední (Zprávy VII., str. 275). Do zemského archivu převezeny okresní archivy z Příbramě a z Dobříše, na místě pak zajištěny odbornou správou okresní archivy v Jaroměři a v Berouně, kde zvláště městský archivář prof. Karel Kazda věnoval se uspořádání tohoto archivu se zvláštní péčí. Zemská archivářka Dr. Věra Kosinová prohlédla r. 1931 registratury bývalých zastupitelských okresů v Hradci Králové, Rychnově nad Kněžnou a v Kostelci nad Orlicí a opatřila jejich zajištění. V následujícím roce provedena pak prohlídka registratur zastupitelských okresů v Rokycanech a ve Zbiroze, jejichž spisy pak převezeny do zemského archivu a zde uloženy.

Častěji v uplynulém období intervenoval zemský archiv svými úředníky při skartaci spisů zemských úřadů a zemských ústavů. Tak zvláště prohlédnuty roku 1931 spisy bývalé zemské účtárny a spisy vyňaté ze skartace uloženy v archivu. Roku 1930 provedena prohlídka patrimoniální registratury nadačních statků zemských ve Větrném Jeníkově. Mimo to pokračováno i ve skartaci spisů německého odboru Zemědělské rady, a to za leta 1890—1912 a převzaty odtud všechny spisy, které mohou mít jakkoli význam pro badání dějepisná, zvláště o dějinách zemědělských. Ve starých svých úkolech archivní ochrany, totiž v evidenci archivů patrimoniálních a ve výzkumu archivů městských a obecních postupuje ředitelství zemského archivu nyní v dohodě s příslušnými činiteli státní správy archivní, totiž se státním archivem zemědělským a se státním inspektorem archivním pro Čechy, univ. prof. Dr. Václavem Vojtíškem.

Úřední agenda archivu země České jest ve své podstatě dvojího druhu, jak již vyplývá z jeho původní instrukce, jakožto ústředního archivu zemského a jakožto vědeckého ústavu historického. V první funkci je to především ochrana písemných památek samosprávy, účast při skartaci spisů zemských a okresních úřadů i ústavů, dále podávání dobrých zdání a vyjádření zemskému výboru, zemskému úřadu a jiným úřadům státním i veřejným ve věcech historických, historicko-právních,

církevně-právních, genealogických, místopisných a pod., a vedle toho i vyřizování podobných dotazů ústavů vědeckých (historických seminářů, museí, archivů, knihoven a pod.) a osob soukromých. Agenda pak, jež je v souvislosti s druhou funkcí zemského archivu, týká se především vlastních historických prací archivu, jeho výzkumu archivů, edičních podniků, tisku zemských publikací, jejich výměny a pod.; sem spadají i rozsáhlé vědecké styky s historickými ústavy domácími i zahraničními, vypůjčování rukopisů z cizích knihoven a archivů a půjčování archiválií vlastních a sem posléze spadá i nemalá agenda, spojená s doplňováním historické knihovny archivu. Také vlastní správa archivu, vyřizování osobních věcí jeho zaměstnanců, věci rozpočtové, hospodaření dotacemi, udržování a doplňování inventáře a péče o vlastní provoz archivu roste úměrně s ostatní agendou a významem archivu, a byla zvláště rozšířena od přestěhování do nové budovy.

Zvláštní místo v úřední agendě zaujímají stále dotazy z historické topografie, zvláště ve spojení s přípravou pamětních knih obecních, pro něž i v uplynulých letech vedle četných dobrých zdání pořízeno bylo několik tisíc prepisů. Úřední agenda má nadále tendenci vzestupnou a zvláště po přestěhování do nové budovy jest patrné, že tato tendence bude i v letech následujících. Kdežto roku 1930 bylo vyřízeno v archivu 4272 čísel a v roce 1931 dosáhl počet protokolovaných a vyřízených kusů úředních 4827 čísel, stoupla v následujících letech úřední agenda tak, že roku 1932 vykazuje již 5912 čísel, tedy téměř 6000, a že jen o něco málo nižšího počtu dosáhla i v roce 1933, přes to, že v tomto roce pro stěhování byla agenda v některých úsecích úřední činnosti značně omezena.

Stejně jako agenda úřední, stoupá i **návštěva badatelů** v archivu. V roce 1930 navštívilo pracovnu archivu 2676 badatelů, v roce 1931 navštívilo pracovny v budově musejní i ve filiálce v Bredovské ulici 2919 badatelů, jimž předloženo na 8000 archiválií, v roce 1932 již 2941 návštěvníků, jimž však předloženo na 9000 různých archiválií, a v roce 1933, kdy byly pracovny ve filiálce pro stěhování vůbec uzavřeny a v budově musejní částečně omezeny, navštívilo archiv 2745 badatelů, kteří prohlédli opět na 9000 knih, aktů a různých archiválií. Není bez zajímavosti předmět badání a zájmu jednotlivých návštěvníků. Tak z 2745 návštěv r. 1933 připadá 811 na genealogii, rodopis a heraldiku, 712 na historickou topografii, 204 na výzkum místních jmen, 202 na studium katastrálních map a teprve pak následují badatelé, pracující o politických, národních a církevních dějinách, v počtu 172 návštěv pro práce historické

v širším slova smyslu, 109 pro dějiny právní a 99 pro dějiny náboženství a církevní. Obdobný poměr jest i v jiných letech, jak ukazuje připojená tabulka. Pozoruhodný je zvláště vzestup návštěv pro topografii a rodopis. Roku 1931 na př. z 2919 návštěv připadlo 1099 na historickou topografii, tedy více než plná třetina; tu jest zajisté patrný vliv zákona o vedení pamětních knih obecních.

Činil-li pak počet návštěvníků, zabývajících se genealogií a rodopisem, ještě roku 1931 209, stoupl v roce 1932 již na 539 a následujícího roku dosáhl dokonce čísla 811, což je svědectvím o stoupajícím zájmu o rodopis ať šlechtický nebo městský, ale zvláště také selský.

Změněný okruh zájmů má také vliv na celkový ráz návštěvníků; kdežto totiž dříve činili největší procento badatelů universitní a středoškolské profesori a posluchači historie, pracující po celé měsíce a často i leta na určitém thematu, přivádí nový zájem do badatelské návštěvníky ze všech společenských tříd a z nejrůznějších zaměstnání, z nichž většina se omezuje na svůj vlastní případ, takže návštěvy se velmi často střídají. Ovšem i tak zůstává určitý kádr vědeckých pracovníků a starých návštěvníků archivu, kteří buď soustavně tu delší dobu pracují, nebo se sem v kratších intervalech znovu vrací. Jeden z nejstarších těchto badatelů ukončil i svou životní pout při badání v archivu; byl to slavětínský farář P. František Štědrý, který zemřel v archivu v lednu r. 1933.

Nová budova, moderně zařízená, obrátila pozornost širší veřejnosti, zvláště odborných zájemců, a tak vedle pravidelných návštěv badatelských přistupuje ke statistice návštěv ještě nový druh zájemců, totiž vycházky, konané ke shlédnutí budovy archivu země České a fondů v ní uložených. Zemský výbor sám vyšel vstříc tomuto zájmu usnesením, aby od 18. června do 2. července 1933 byla volně přístupná, ovšem za náležitého dozoru a odborného výkladu, výstavka listin korunního archivu, která se těšila značnému zájmu obecnosti. Od té doby pak až do konce roku 1933 bylo do zemského archivu pořádáno ještě šest vycházek odborných institucí, mezi nimi zvláště Archivní společnosti, Historického klubu a Knihovědné společnosti i zvláštní exkurse 15 účastníků Unity History School z Londýna.

Kdežto tedy, jak bylo právě ukázáno, rozsah úřední agendy se stále rozšiřuje a počet návštěv, pracujících v archivu, stoupá a vyžaduje vždy větší pohotovosti dozorců úředníků, a zatím co i jiné úkoly archivní, zvláště vědecké a publikační, které ne-

VÝKAZ NÁVŠTĚVY STRAN V ZEMSKÉM ARCHIVU
V LETECH 1930—1933.

Předmět badání	1930	1931	1932	1933	úhrnem
Věda historická	348	278	186	172	984
Historická topografie	766	1099	1000	712	3577
Genealogie, rodové pátrání, heraldika, sfragistika	303	209	539	811	1862
Kulturní historie	60	114	69	46	289
Dějiny náboženství a církevní	99	158	77	99	433
Dějiny právní a politické	220	105	89	109	523
Dějiny obchodu a hospodářské	91	46	41	48	226
Radikované živnosti	58	62	59	15	194
Pozemkové věci: služebnosti, hranice, právo vodní atd.	90	85	86	34	295
Kopírování kat. map	74	294	107	202	677
Jazykozpyt. Jména místní	54	62	102	238	456
Knihovna	149	112	245	120	626
Různé	307	295	341	139	1082
Návštěv bylo v hlavní pracovně ve filiálce	2170 449	2255 664	2388 553	2745 —	9558 1666
Úhrnem	2619	2919	2941	2745	11224

mohou býti stále odkládány, volají po zvýšení počtu odborných úředníků, **osobní stav** zaměstnanců zemského archivu, který i jinak byl naprosto nedostatečný, doznal v uplynulých letech ještě dalšího omezení.

Ředitel archivu Dr. Jan Bedřich Novák byl pro srdeční chorobu nucen v uplynulých letech vyžádati si opětovně delší dovolené. Tak stalo se v dubnu a v letních měsících až do poloviny října r. 1930, znovu však onemocněl koncem března 1931 a byl nucen vyžádati si dovolenou v polovici května t. r., na níž pak v souvislosti s pravidelnou dovolenou setrval až do konce října. V roce 1932 byl nemocen v lednu a od počátku června měl tříměsíční dovolenou, kterou pak vyčerpal v souvislosti s pragmatikální dovolenou až do 20. října 1932.

Dne 27. listopadu 1932 dožil se ředitel Novák šedesáti let. Při této příležitosti vydal kruh jeho přátel a žáků za redakce Dr. Bedřicha Jenšovského a Dr. Bedřicha Mendla nákladem Čs. archivní společnosti sborník jednatřiceti prací, vztahujících se k dějinám českým v období humanismu, k nimž připojena též bibliografie dosavadní literární činnosti jubilentovy. Zemský výbor projevil zvláštní porozumění pro uctění životního díla ředitele zemského archivu a poskytl na vydání sborníku subvenci 10.000 K, za což vyhrazeno bylo zemskému archivu 40 exemplářů. Na oslavném večeru, pořádaném v předvečer Novákovy šedesátky, pozdravil ředitele za zemský výbor přisedící ředitel Emanuel Hlavatý a za zemský archiv zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský.

Postupující choroba přinutila však Dr. Jana Bedřicha Nováka, že, dosáhnuv šedesáti let, zažádal brzy po Novém roce 1933 za přeložení do výslužby a zemský výbor vyhověl této žádosti (čís. pres. zemského úřadu 9278 ze dne 23. června 1933), a to ke dni 30. června 1933. Ředitel Novák účastnil se tedy ještě slavnostního otevření nové budovy zemského archivu dne 17. května 1933 jako aktivní ředitel archivu. U příležitosti odchodu do výslužby, do které odcházel po plné 33leté službě v archivu, z toho 17 let jako ředitel, vyslovil odcházejícímu zemský prezident „jménem svým i jménem země České obzvláštní uznání a díky za dlouholetou a oddanou službu českému zemskému archivu vůbec, zejména též za úctyhodnou péči o jeho rozvoj, jímž byl tento ústav za Vašeho vedení nejen obohacen o drahocenné sbírky archiválií, ale i přiveden na vyšší skutečně moderního ústavu českého pro vědecké badání historické“. Ředitel Novák netěšil se dlouho odpočinku, v němž se chtěl věnovati svým vědeckým pracím a plánům. Zemřel dne 29. října 1933. Jeho pohřbu v krematoriu dne 2. listopadu zúčastnil se celý archiv a nad rakví zemřelého promluvili zástupce

České akademie prof. Dr. Josef Pekař, zástupce ministerstva školství a národní osvěty, odborový přednosta Dr. Zdeněk Wirth a zástupce university Karlovy, děkan filosofické fakulty prof. Dr. Otakar Fischer a za zemský archiv zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský. Společně s jinými vědeckými korporacemi a ústavy, totiž s Českou akademií věd a umění, universitou Karlovou, Královskou českou společností nauk, Československou archivní společností, Historickým klubem a Ústavem italské kultury zúčastnil se archiv země České posmrtné tryzny za ředitele Nováka, konané dne 9. prosince 1933 ve velkém sále filosofické fakulty university Karlovy. Také zde promluvil po úvodním proslovu předsedy Čs. archivní společnosti profesora Dr. Václava Vojtíška vedle universitního profesora Dr. Josefa Šusty o zvěčnělém zemský archivní rada Dr. Jenšovský.

V červnu roku 1931 opustil zemský archiv zemský archivní rada Dr. Josef Borovička, který byl výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 14. května 1931, č. j. 58.400/31-IV. z rozhodnutí presidenta republiky ze dne 31. března 1931 jmenován mimořádným profesorem všeobecných dějin novějších na filosofické fakultě Komenského university v Bratislavě. Služeb zemských byl zproštěn podle dekretu předsidia zemského úřadu ze dne 15. června 1931, č. 21.274. Dr. Josef Borovička vstoupil do služeb zemského archivu jako bezplatný praktikant r. 1908 a byl roku 1910 jmenován archivním koncipistou; pracoval tedy v zemském archivu téměř 23 léta. Z prací Dr. Borovičky dlužno zvláště vzpomenouti výzkumu španělského archivu v Simancasu pro české dějiny v XVII. stol. a obsáhlých dějin českého zemského archivu, které k jeho padesátiletí v roce 1912 napsal do IV. svazku Zpráv zemského archivu. V úřední agendě archivu po dlouhá léta vedl odbornou správu knihovny archivu, která za tohoto období nemálo vzrostla. S Dr. Borovičkou odešel z archivu jeden z nejstarších a nejzkušenějších archivních úředníků.

Po odchodu ředitele Dr. Nováka do výslužby byl zatímni správou zemského archivu pověřen podle dekretu zemského úřadu ze dne 15. července 1933 č. 351.850 ai 1933 : 12-182 ai 33 nejstarší úředník archivu, zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský, který pak usnesením zemského výboru ze dne 29. listopadu 1933, č. 600.356 ai 1933 : 12-247/1 ai 1933 byl povýšen na zemského vrchního archivního radu a jmenován ředitelem archivu země České.

Usnesením zemského výboru ze dne 26. března 1930 (dekret presidia z. ú. č. 8589 ze dne 11. dubna 1930) povýšen byl

zemský vicearchivář Dr. Jaroslav Werstadt s účinností ode dne 1. června 1929 do 5. platové stupnice.

Zemská vicearchivářka Dr. Věra Kosinová povýšena byla usnesením zemského výboru ze dne 1. srpna 1931, č. pres. 24.610 ze dne 20. srpna 1931 do 5. platové stupnice (zemská archivářka) s platností ode dne 1. června 1931.

Dekretem presidia zemského úřadu č. 8590 ze dne 11. dubna 1930 jmenován byl podle usnesení zemského výboru ze dne 26. března 1930 Dr. Otakar Bauer čekatelem v zemském archivu s titulem zemského archivního koncipisty a dekretem presidia zemského úřadu z 26. září 1930 podle usnesení zemského výboru ze dne 17. září 1930 byl ustanoven úředníkem v kategorii úředníků služby archivní s titulem zemský vicearchivář. Posléze pak podle usnesení zemského výboru ze dne 29. listopadu 1933 byl dekretem zemského úřadu ze dne 26. listopadu 1933, č. 600.356 ai 1933 : 12-247/1 ai 1933 jmenován úředníkem 5. platové stupnice s titulem zemský archivář s účinností ode dne 1. července 1933.

Nově ustanoven byl do zemského archivu čekatelem podle usnesení zemského výboru ze dne 1. července 1931 (dekret presidia č. 25.016 ze dne 3. července 1931) absolvent státní školy archivní, Dr. Josef Matoušek, který již od dob studentských zaměstnán byl v archivu jako vědecká síla pomocná.

Další novou silou archivní se stal Dr. Zdeněk Kristěn, koncipista státního ústavu historického, který podle usnesení zemského výboru ze dne 4. července 1933 (dekret presidia zemského úřadu č. 7192 ai 1932 ze dne 4. července 1933) byl ustanoven koncipistou v kategorii úředníků služby archivní v osobním stavu zemského archivu.

Podle usnesení zemského výboru ze dne 29. listopadu 1933 č. 600.356 ai 1933 : 12-247/1 ai 1933 ze dne 29. listopadu 1933 ustanoven byl čekatelem (koncipistou) archivu země České absolvent státní školy archivní Dr. Miloslav Volf, který již od počátku roku 1930 pracoval v archivu jakožto vědecká síla pomocná.

K důležitým změnám osobním, které znamenaly odchod dvou úředníků z archivu, došlo v důsledku odloučení Archivu národního osvobození ze sbírek zemského archivu a připojení jeho k Památníku osvobození. Vyslovuje podle dekretu zemského úřadu z 16. října 1929 č. 398.539 ai 1929 : 12-764/3 ai 1929 souhlas s projektem jednotného Památníku osvobození, zemský výbor vzal zároveň na vědomí, že má být převzat Památníkem osvobození jakožto přednosta archivního oddělení a knihovny Památníku osvobození zemský archivář Dr. Jaroslav Wer-

stadt; ve schůzi dne 10. prosince 1929 (č. z. ú. 598.963 ai 1929 : 12-764/5 ai 1929) svolil pak zemský výbor také k převzetí knihovníka Jaroslava Jenšovského do služeb Památníku osvobození a jeho knihovny. K převzetí obou úředníků a k jejich odchodu ze zemského archivu pak také skutečně došlo, když podle výnosu ministerstva národní obrany ze dne 7. července 1931, č. j. 25.307-VI/2 odd. 1931 propůjčila vláda Dr. Jaroslavu Werstadtovi služební místo IV. platové stupnice v systemisovaném stavu ministerstva národní obrany s titulem „rada knihovní a archivní služby“ a když výnosem ministerstva národní obrany ze dne 9. července 1931 č. j. 25.541-VI/2 odd. 1931 bylo Jaroslavu Jenšovskému propůjčeno služební místo v 6. platové stupnici s titulem administrativního tajemníka v osobním stavu úředníků vyšší pomocné služby správní v ministerstvu národní obrany. Presidium zemského úřadu vzalo pak jmenování Dr. Jaroslava Werstadta na vědomí dekretem ze dne 31. července 1931, č. 28.230 a zprostito jej služby v zemském archivu, a dekretem z téhož dne č. 28.231 vzalo na vědomí jmenování Jaroslava Jenšovského a zprostito i jej služby v zemském archivu. Oba jmenovaní pracovali však již od poloviny roku 1930 po přestěhování sbírek a knihovny Archivu národního osvobození v Památníku osvobození zatím jakožto úředníci přidělení.

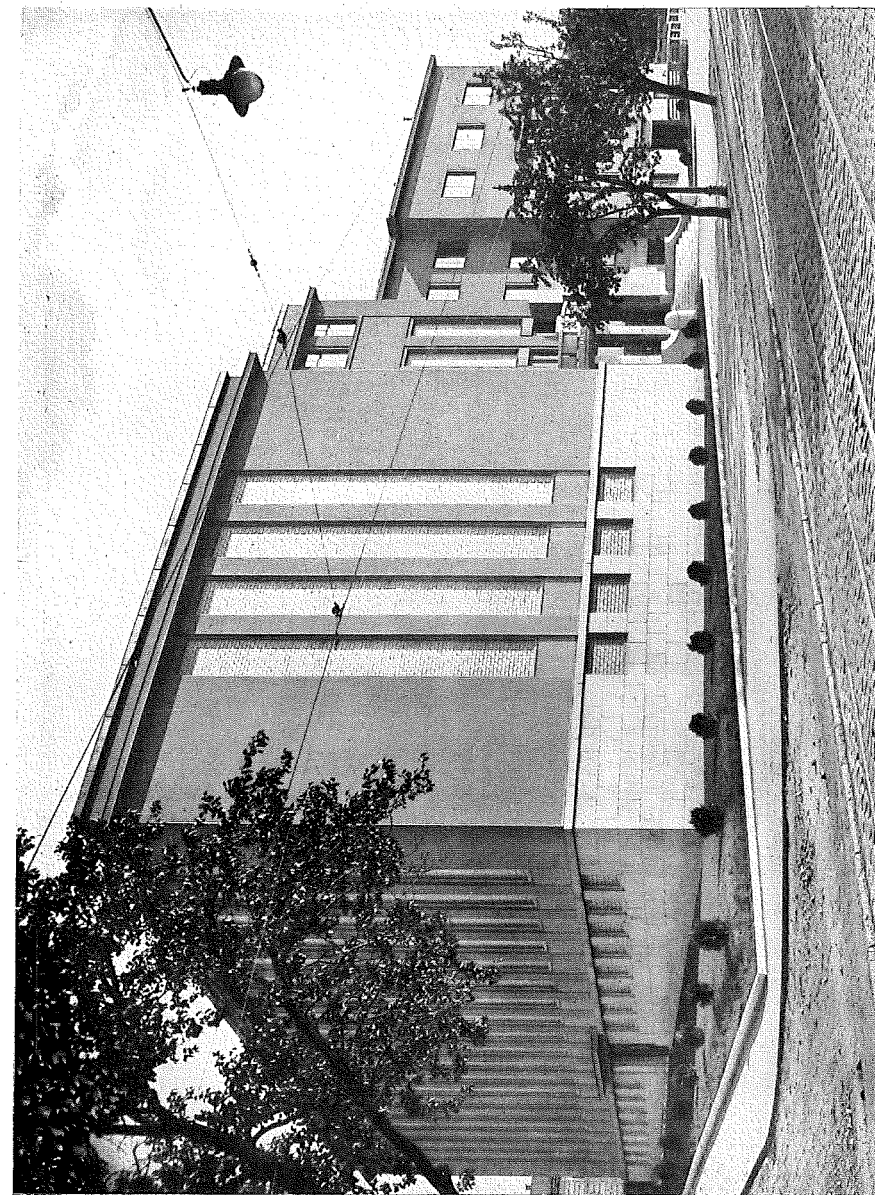
K částečnému zlepšení ve stavu odborných úředníků archivních v archivu země České došlo, když v podzimním zasedání roku 1933 byla v zemském zastupitelstvu usnesena nová systemisace služebních míst v zařízeních a ústavech země České, která již před tím podle návrhu zemského úřadu byla vládou schválena. Podle této systemisace byl počet odborných úředníků archivních rozšířen v zemském archivu z dosavadních šesti na osm služebních míst. Bylo systemisováno jedno místo ve 3. platové stupnici, dvě ve 4., dvě v 5. a tři v 6. platové stupnici. Nově pak byla systemisována dvě místa vyšší pomocné služby správní, a to jedno pro technickou správu knihovny, druhé pro odbornou správu atelierů reprodukčního a konservačního. Naproti tomu nebylo však systemisováno žádné místo v kategorii úředníků pomocné služby správní; ve službě kancelářské a manipulační zůstal stav počtem celkem nezměněn, bylo systemisováno jedno místo ve službě kancelářské a dvě pro kancelářské pomocníky. Tato místa byla však vázána zaměstnanci vyšších kategorií v zemském archivu již ustanovenými.

V důsledku této nové systemisace byl pak ustanoven dosavadní pomocný pracovník při knihovně PhDr. Rudolf Vindiš úřednickým čekatelem v kategorii úředníků vyšší

pomocné služby správní pro službu v knihovně zemského archivu s platností ode dne 1. ledna 1934 podle usnesení zemského výboru ze dne 20. prosince 1933 (dekret presidia zemského úřadu č. 48.528 ai 1933 ze dne 18. ledna 1934).

Po odchodu úředníků z archivu Národního osvobození a po jmenování nových koncipistů 1933 je tedy stav úřednictva v archivu země České ke konci roku 1933 tento: Nově jmenovaným ředitelem jest zemský vrchní archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský, dalšími odbornými úředníky pak jsou zemská archivářka Dr. Věra Kosinová a zemský archivář Dr. Otakar Bauer a zemští archivní koncipisté Dr. Josef Matoušek, Dr. Zdeněk Kristen a Dr. Miloslav Volf, z nichž poslední dva byli ustanoveni teprve v druhé polovině roku 1933. Ve vyšší pomocné službě správní byl nově ustanoven knihovní úředník Dr. Rudolf Vindiš, v pomocné službě správní pak jsou dosavadní úředníci, oficiál František Voldan a asistent Miloš Čerovský, ve službě kancelářské kancelářská asistentka Zdeňka Kaulichová a kancelářská pomocnice Milada Petírová. Jak z uvedeného patrně, byli tedy v době stěhování a nejrušnějších prací instalačních v zemském archivu ve službě skutečně toliko čtyři archivní úředníci. Jestliže přes to mohlo být stěhování provedeno v době poměrně krátké a způsobem tak přesným, že se mohlo ihned po přestěhování do nové budovy začít s úřadováním i s otevřením pracoven pro badatele, lze děkovati skutečnosti, že v zemském archivu podle staré již tradice jsou zaměstnávány vědecké síly pomocné, kterými bývají obyčejně vysokoškolští studenti, posluchači historie, nejčastěji pak žáci a absolventi státní školy archivní. Takovými pomocnými silami v uplynulém období čtyř let 1930—1933 byli v zemském archivu: Dr. Václav Čejchan (při archivu Národního osvobození), Olga Kundrátová, Dr. Antonín Liška, Dr. Květa Opočenská, Dr. Josef Rostočil (při knihovně archivu), PhC. Zdeňka Rynešová, Dr. Emil Schieche, JUS. Emanuel Slováček, PhC. Anna Slováčková, Milada Soukupová, Dr. Käthe Spiegelová, Dr. Rudolf Vindiš a Dr. Miloslav Volf; při skartaci v Zemědělské radě byli vedle Dr. Emila Schiecheho postupně zaměstnání posluchači pražské německé university PhC. Raimund Siegel, PhC. Otto Havel a JUS. Josef Röder.

Stav zřízenců v archivu, v němž dosud byli jeden podúředník služby dozorcí, jeden podúředník služby kancelářské, jeden pomocný zřízenec služby kancelářské a jeden pomocný zřízenec pro služby odborné, byl koncem roku 1933 rozmnožen přijetím dvou uklízeček, jak si to vynutily poměry v nové budově. Tyto poměry však byly také příčinou, že i jinak bylo nutno dosavad-

Budova archivu země České v Praze.

ni nedostatečný stav zřízenců, systemisovaný ještě podle potřeb v místnostech archivu v Národním museu, doplniti alespoň výpomocnými silami smluvními, zvláště, když kancelářský podúředník František Zeman pro těžkou chorobu byl trvale na dovolené a zažádal do výslužby a když jediný zbývající kancelářský zřízenec František Severin překročil již 65. rok věku. Tak byl přijat nově smluvní zřízenec pro služby kancelářské a ve službě dozorčí smluvní noční hlídač.

V závěru této zprávy budiž ještě dovoleno říci několik slov **o nové budově archivu**. Již předcházející svazek Zpráv mohl býti zakončen výhledem do lepšího umístění archivu v nové budově, neboť již tam mohlo býti referováno o prodeji staré budovy bývalé zemské jízďárny v Bredovské ulici, který byl schválen usnesením zemského zastupitelstva ze dne 27. března 1929, a o koupi staveniště pro novou budovu archivu na bývalých fortifikačních pozemcích na severní straně bývalé kadetní školy na Hradčanech v Belcrediho třídě. Podle usnesení zemského výboru ze dne 8. května 1929 vypsala zemský úřad dne 11. června 1929 veřejnou soutěž na získání ideových plánů na stavbu nové budovy pro zemský archiv. Členy poroty byli: členové zemského výboru ředitel Emanuel Hlavatý, doc. Dr. Josef Kazimour, ředitel Dr. Jaroslav Kubista a Václav Ksandr, profesori vysoké školy technické v Praze, Ing. architekt Dr. Antonín Ausobský a Ing. architekt Dr. Theodor Petřík, předseda státní regulační komise, ministerský rada Ing. Eustach Mölzer a z úředníků ředitel zemského archivu Dr. Jan Bedřich Novák, vrchní rada Dr. Karel Krčma, přednosta 12. oddělení zemského úřadu, vrchní technický rada Ing. arch. Josef Weingärtner a technický rada Ing. Antonín Morávek. Z došlých projektů uznala porota za nejlepší návrh Ing. architekta Jaroslava Fragnera, který byl také poctěn první cenou. V dalším jednání bylo však rozhodnuto provést projekt úředně a jeho vypracováním byl pověřen v březnu r. 1930 vrchní technický rada Ing. Josef Weingärtner.

Pro řízení stavby jmenoval zemský výbor zvláštní stavební výbor, jehož předsedou se stal přisedící ředitel Emanuel Hlavatý, dalšími členy pak zemští přisedící Dr. Kubista, Václav Ksandr a Ludvík Zelenka, vládní rada Ing. Emil Červinka, vrchní rada Dr. Karel Krčma, ředitel Dr. Jan B. Novák a techničtí úředníci, vrchní technický rada Ing. Josef Weingärtner, techničtí radové Ing. Antonín Morávek a Ing. Dr. Jan Dürschmied. První schůze tohoto stavebního výboru se konala dne 2. září 1930. Celkem konal tento výbor po dobu stavby a při jejím ukončení 24 schůze.

Ředitelství zemského archivu, které již za svého prvního pokusu o uskutečnění novostavby archivu v roce 1918 si vyžádalo přímých zpráv od ředitelství archivů, které v poslední době, t. j. v letech 1907—1917 stavěly nové budovy, snažilo se nyní znovu, aby si opatřilo co nejdříve in struk tiv ní ma te ri á l o n o v ý c h s t a v b á c h a r c h i v ů a jejich zařízení. Obrátilo se proto již na podzim roku 1929 a znovu r. 1930 jednak přímo na některé správy zahraničních archivů se žádostí za dodání informací o archivních stavbách a zařízeních, jednak požádalo o příspěvní ministerstvo zahraničních věcí, které se tohoto prostředkování ochotně ujalo a samo rovněž opatřilo řadu zpráv prostřednictvím vyslanectví v hlavních státech evropských. Bylo zejména zjišťováno, kdy byla v tom kterém státě postavena nejnovější budova archivu, které archivy jsou nejmoderněji vypraveny, které nejlépe vyhovují požadavkům, jež klade archivní nauka na archivní budovy a jejich vnitřní zařízení, jaká existuje literatura o těchto budovách, zejména po stránce stavebně-technické, a které ústavy by se zvláště doporučovalo odborně prohlédnouti staviteli a archiváři jako vzor pro novou budovu archivu. Tak byl získán a v zemském archivu soustředěn informační materiál o stavbách a zařízeních evropských archivů značné úplnosti a mimořádné ceny, jehož význam a užitek zajisté neskončil s vlastním účelem informačním.

Přípravy pro novou stavbu, v nichž ovšem hlavní místo měly též podrobné propočty pro vlastní fondy archivu a jejich případné rozšíření v dohledné době, byly tedy vykonány velmi pečlivě. Když bylo zjištěno, že za nejlepší a nejmodernější archivy v poslední době vystavěné lze pokládati pruský archiv v Berlin-Dahlemu a pruský archiv v Královci dal zemský výbor souhlas k tomu, aby vedoucí techničtí úředníci zemského úřadu, kterým připadlo vypracovati projekt novostavby zemského archivu jak po stránce architektonické a stavební, tak po stránce strojní a instalační, se mohli osobní návštěvou přesvědčiti o zařízeních a zkušenostech zatím získaných v novostavbách obou jmenovaných archivů, jejichž prohlídka v lednu r. 1931 byla jim umožněna vzácnou ochotou generálního ředitele pruských archivů Dr. Alberta Brackmanna.

Se stavbou budovy bylo započato na jaře roku 1931. Podle návrhu státní regulační komise má být pozemek č. kat. 107/5 v Praze IV. zásadně zastavěn dvěma směry ve formě t. zv. otevřeného bloku. Jedním směrem jde budova skladiště přibližně od severu k jihu, tvořící stěnu úzké postranní ulice, druhým směrem přibližně od východu k západu jde budova administrativní s hlavním průčelím a vchodem do Belcrediho třídy. Budovy, jejichž společný půdorys dává přibližně podobu

písmene T, stojí k sobě kolmo. K budově administrativní je připojeno křídlo soukromých naturálních a služebních bytů (ředitel, vrátný, strojník), jež má samostatné vchody z Belcrediho třídy a ulice Na valech. Budova správní je dvoupatrová; z druhého patra je vchod do věžního traktu, kde jsou umístěny konservační atelier, dílna galvanoplastická a desinfekční a pokusná laboratoř. Reprodukční atelier a výstavní sál jsou přímo ve druhém patře budovy. V přízemí správní budovy jsou pracovny badatelů, a to větší pro běžné návštěvy často se střídající, a menší pro universitní profesory, archiváře a badatele, pracující o vyhrazených archiváliích. Mezi oběma badatelny, oddělena od obou skleněnými stěnami, je místnost dozorcího úředníka, který tak má přehled po obou místnostech. Při badatelně je též příruční knihovna. Budova skladištní čítá 7 pater, z nichž 3 jsou podzemní; v nejhlubším patře umístěn je též pancéřový tresor jakožto schránka pro korunní archiv a jiné nejcennější archiválie.

Úpravu terénu a stavbu depotu prováděla firma Ing. Jakub Domanský, stavbu administrativní budovy Ing. František Strnad, práce zednické pak byly zadány Jaroslavů Svobodovi, staviteli v Bubenči; práce železobetonové prováděla firma Ing. Filip v Praze a práce tesařské V. Hodek. Skloželezobeton (luxfery) byly dodány závodem J. L. Křikava v Praze, o kamenické práce dělily se tři firmy, a to J. Gabriél z Prahy, J. Podpěra ze Světlé nad Sázavou a F. Foit z Doupi u Telče, podlahy xylolitové dodala firma Jaroslav Holub z Dejvic, dlažby šamotové firma „Kéros“ z Prahy, parkety F. Schejbal z Chocně, podlahy gumové Pražská továrna na gumové zboží ve Vysočanech, klempířské práce prováděla firma F. Vlasák, zámečnické K. Sakař z Prahy a J. Blažek z Litomyšle, železné portály A. Hrdlička z Prahy, speciální železná okna Sobotínské železné hutě ve Štěpánově, práce natěračské F. Zelenka a Pokost z Prahy, práce sklenářské Ing. Kopista a Dubský v Praze, malířské práce provádělo šest firem: F. Labuť, F. Mayerhoffer, F. Petřina, J. Práda, „Malpo“ a Fesl & Kadlec, vesměs z Prahy, elektrické vedení instaloval J. Eismann z Prahy, osvětlovací tělesa dodaly firmy „Napako“, Meteor a F. Cvrk, ústřední topení zařídil Ing. Roučka z Brna a A. Pešek z Prahy.

Pokud jde o vnitřní zařízení, největší položku činily kovové regály a konstrukce v depotech i v knihovně. Dodaly je osvědčené firmy Ing. Podhajský z Hostivaře, Tresoria z Jinonic, Vichr a spol. z Prahy a Čeněk Vočka z Košic. Nábytek dřevěný a zařízení kanceláří dodalo 8 firem: M. Lojda z Libně, J. Navrátil z Karlína, J. Nevyhoštěný z Hradce Králové, Suchánek a Kučera, Arbor, Dřevořez, Jerry a Jedličkův

ústav pro zmrzačelé. Dlužno však poznamenati, že veliké skříně na přepisy a kartotéky byly převezeny z musea, stejně tak staré těžké dubové skříně, v nichž je uložen korunní archiv. Fotografický atelier zařizoval odborný závod V. Kouly, čalounické práce dodala firma Kettner & Škaloud a výtahy zařídila Českomoravská, Kolben a Daněk.

Stavba archivu byla dokončena v předjaří roku 1933. Zároveň byly konány přípravy pro přestěhování archivu, jež bylo zadáno dvěma dopravním firmám, a to K. Holanovi, který prováděl přestěhování fondů z filiálky v Bredovské ulici a pozemkových knih z musea, a J. Slabochovi, který stěhoval kanceláře a sbírky z budovy Národního musea a archiv korunní. Stěhování dále se za všech předpokladů a podmínek bezpečnostních, takže na př. korunní archiv byl přestěhován ve voze, taženém koňským potahem, za doprovodu bezpečnostní stráže a jednoho úředníka archivu. Archiválie byly převáženy v nákladních autech, zvláště k tomu uvnitř zařízených, takže po převezení mohly býti ihned postaveny na své místo. První stěhovací vozy vyjely dne 21. března 1933, poslední dojely dne 20. května téhož roku, takže stěhování trvalo celkem dva měsíce. O rozsahu těchto prací svědčí, že bylo převezeno celkem sto padesát velikých nákladních aut a že stěhovací náklady, t. j. účty zasilatelských firem, činily okrouhle 30.000 K.

Vykližené místnosti v suterénu Národního musea byly dne 7. června 1933 protokolárně odevzdány řediteli Národního musea, které sem pak umístilo některá oddělení, zvláště literární archiv knihovny. V místnostech byla zanechána značná část inventáře, zvláště psací stoly, pulty, židle a zasklené skříně, v pozemkových knihách pak všechny regály, které ponechány pro potřebu nového uživatele místností. Budova filiálky a její skladiště odevzdána poštovní správě již dne 3. května 1933 komisionelním řízením za účasti komise, složené ze zástupců zemského úřadu i poštovní správy. Komisi vedl přednosta 12. oddělení zemského úřadu vrchní rada Dr. Karel Krčma a byli jí přítomni za zemský úřad vrch. komisař Dr. Cyril Purkyně, technický rada Ing. Antonín Morávek a účetní adjunkt Dr. Jaroslav Jarý, za zemský archiv zemský archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský, za poštovní správu vrchní poštovní komisař Dr. Vojtěch Holý, vrch. poštovní kontrolor Eduard Janeček a další dva zástupci. I tu bylo ponecháno některé zařízení novému vlastníku, tak zvláště také všechny staré veliké dřevěné regály v hlavním skladišti bývalé jízďárny. Tak po 40 letech opustil zemský archiv své místnosti v suterénu Národního musea a po 25 letech se vystěhoval ze svého provisoria v bývalé jízďárně v Bredovské ulici.

Dne 17. května 1933 provedeno slavnostní otevření nové budovy archivu za velmi četné účasti zástupců úřadů, vysokých škol, vědeckých korporací a ústavů. Otevření zúčastnili se zvláště také velmi četní členové zemského zastupitelstva, které právě mělo zasedání. Vedle zemského presidenta přítomni byli zvláště kancléř Dr. Přemysl Šámal, ministr Dr. Kamil Krofta, guvernér Národní banky Dr. Vilém Pospíšil, světící biskup Dr. Antonín Eltschkner za pražského arcibiskupa, vrch. ředitel Zemské banky Dr. Roos, zemský vicepresident Leopold Šrom, z university Karlovy profesori Dr. Gustav Friedrich, Dr. Karel Chytil, Dr. Josef Pekař, Dr. Josef V. Šimák, Dr. Václav Vojtíšek, z německé university prof. Dr. Wilhelm Wostry a prof. Dr. Gustav Pirchan, vicepresident zemské školní rady Dr. Jaroslav Hendrich, Dr. Jan Emler, ředitel Národní a universitní knihovny, prof. Dr. Jaroslav Bidlo za Král. českou společnost nauk, opat kláštera v Teplé Dr. Gilbert Helmer, ředitelé a zástupci ze všech pražských archivů, zástupci redakcí denního tisku a mnozí jiní.

Slavnost otevření archivu zahájil zemský president Dr. Josef Sobotka, postup stavby vylíčil předseda stavebního výboru zemský přisedící řed. Emanuel Hlavatý a odbornou přednášku o novostavbách archivů přednesl ředitel archivu Dr. Jan Bedřich Novák. Po zahájení byla prohlídka archivu. Odpoledne pořádal zemský president při této příležitosti recepci ve svém bytě v zemském úřadě.

Dne 18. května, tedy hned nazítří po ukončení stěhování, bylo zahájeno úřadování v nové budově a dne 29. května 1933 byly otevřeny pracovny badatelů. Nad vchodem hlavní budovy objevil se také nový název zemského archivu „Archiv země České“. Zemský archiv vstupoval do nové éry svého života.

DR. BEDŘICH JENŠOVSKÝ

ředitel archivu země České.

V Praze, v prosinci 1938.

OBSAH:

Dr. Bedřich Jenšovský: Dr. Jan Bedřich Novák, historik, archivář a editor	5
Dr. Miloslav Volf: Vývoj grutovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí	41
Dr. Bohuslav Matouš: Archivy a fotografie	109
Dr. Antonín Haas: Mapy čechtického panství z konce 18. století	207
Dr. Miloslav Volf: Rodinný archiv Vojkovských z Milhostic a Osečan	223
Zpráva o činnosti českého zemského archivu za leta 1930 až 1933	229
